۷۸۶

سوانحاتِ ممتاز

تمل بر وقائع زندگانی نواب عمدۃ الامرا بہادر تاجدارِ سوم
کرناٹک و احوالِ خانوادۂ انوری۔

تالیف

ریم خیر الدّین حسن صاحب الدولہ جلادت جنگ

بتصحیح و ترتیب و توضیح

مولوی فاضل حبیب خاں سروش عمری یم۔ یے۔ بی۔ ٹی
لکچرار شعبۂ عربی و فارسی و اُردو
گورنمنٹ آرٹس کالج مدراس

در ۱۳۸۰؁ ہجری ۱۹۶۱؁ عیسوی چاپ شد

سوانحات

فہرست مضامین

سوانحات ممتاز

شکر خدا ورد زبان کریم

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

حمداً متواتراً و شکراً متکاثراً بخدائے عزوجل کہ ہر نوع نکات جہاں را از کسوت رنگا رنگ عمدۂ گوناگوں بجلوہ ظہور ممتاز فرمودہ ، و از قدرت و حکمت کاملہ خود ، انجمن زمین و آسمان را بدو چراغ مہر و ماہ روشن و منور ساختہ ، و خلقت جن و انس و حیوانات و نباتات و جمادات را برائے تسبیح و عبادت خود بسجادۂ زمین قایم فرمودہ ، و فانوس جسم انسان را از چراغ عقل مجلی نمودہ - نظم

خدایا توئی قادر ذوالجلال ۔۔۔ خدایا توئی حاکم لایزال

توئی آفرینندۂ آسماں ۔۔۔ توئی آفرینندۂ دو جہاں

توئی خالق جملہ پیغمبراں ۔۔۔ توئی جلوہ افروز کون و مکاں

ازاں جلوہ روشن شدہ بحر و بر ۔۔۔ نمودی فلک را ز مہ جلوہ گر

نعت جناب سید المرسلین خاتم الانبیا محمد مصطفٰے صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم

گلہائے درود بیشمار، نثار حضرت سید الابرار، احمد مختار محمد مصطفٰے و آل الاطہار، و اصحاب الکبار،

باد کہ خدائے عالم و عالیاں می فرماید "لولاک لما خلقت الافلاک"

نظم

زمین و زماں باعث خلق او	وجود جہاں باعث خلق او
محمدؐ شہ آسمان و زمیں	محمدؐ گل گلشن باغ دیں
محمدؐ شہ جملہ پیغمبراں	محمدؐ شہنشاہ ہر دو جہاں
محمدؐ بود سرور انبیا	کہ عرش برینش بود زیر پا
باعجاز خود آں شہ بحر و بر	نمودہ ز انگشت شق القمر
محمدؐ گل است و علی خوے گل	بود فاطمہ درمیاں بوے گل
چو عطرش برآمد حسین و حسن	ازاں شد معطر زمین و زمن
براصحاب او باد لیل و نہار	درود و سلام و تحیۃ ہزار

استدعاے مولف از باری تعالے

خدا یا بحق نبی الکرامؐ	بہ آل و باصحاب ذوالاحترامؓ
تو بانی این نسخہ را مستدام	بداری سلامت و قایم مقام
عظیم است نام مبارک بجاہ	بود ذات او ذات عالم پناہ
نمود ہر کہ تالیف این اے رحیم	قدیم است اسمش محمدؐ کریم
کنی زودتر حاجتش را روا	ہمیں مطلبش ہست صبح و مسا
الٰہی بحق نبی مصطفےٰؐ	بہ بخشی تو جملہ گناہان ما

سبب تالیف این سوانحات

اما بعد، این اضعف العباد، موسوم بہ غلام آل محمدؐ کہ عدد حسن تولد ۱۱۹۴ھ ہجری و اسم عنایتی حضرت والدین ماجدین محمد کریم خیرالدین حسن غلام ضامن بن افتخار الدولہ حافظ محمد ناصر خان بہادر صمصام جنگ علیہ الرحمہ بن محمد خیرالدین خان بہادر کلاں مغفور بن عبدالحکیم خان شہید بن شیخ محمد خیراللہ بن شیخ عبدالوالی فرزند کلاں، شیخ محمدؐ منورؒ، ساکن گوپامو، و ہم این احقر العباد و نبیسۂ خاص جناب بندگان حضرت امیرالہند، والاجاہ نواب محمد علی خان بہادر، جنت آرامگاہ، فرزند میانہ از بطن نواب عمدۃ النسا بیگم المعروف بہ فتح بیگم صاحبہ، مشہور بصاحبزادی خورد کہ دختر خورد نواب صاحب، جنت آرامگاہ. نواب والاجاہ محمد علی خان، فرزند جگر پیوند حضرت نواب صاحب قبلہ شہید، محمد انورالدین خان بہادر علیہ الرحمۃ بن حاجی محمد انور. پسر خورد شیخ منور مذکور اند، ہستم. و این اضعف العباد در ۱۲۰۷ھ ہجری از پیشگاہ جناب جدم امیرالہند، والاجاہ، نواب محمد علی خان، جنت آرامگاہ سرفراز بخطاب محمد کریم خان بہادر و عنایت دو شالہ بہ رنگ طوسی و در زمان ریاست حضرت خال کلانم بندگان عالی امیرالہند، والاجاہ، نواب عمدۃ الامرا بہادر، غفران مآب در ۱۲۱۰ھ

بخطاب الدولہ، جلادت جنگ، و بمرحمت نیم آستین و رومال شال برنگ سبز از ملبوس خاص و حکم بستن بندی و در عہد ریاست حضرت برادرم کہ فرزند دلبند خال میا یہ ام بندگان حضرت امیر الہند، والاجاہ نواب عظیم الدولہ بہادر رحمت مآب، در ۱۲۲۱ھ ہجری بخطاب خورشید الملک، صاحب الدولہ جلادت جنگ بہادر، و بعنایت نوبت و گھڑیال. و در ریاست جناب بندگان عالی امیر الہند، والاجاہ، عمدۃ الامرا، نواب اعظم جاہ بہادر، رضوان مآب، و بعد رحلت پدرم در ماہ جمادالاول ۱۲۳۲ھ ہجری از خطاب خورشید الملک افتخار الدولہ محمد ناصر خاں بہادر صمصام جنگ. و حکم نواختن نوبت و گھڑیال مرقوم الصدر معزز و کامیاب گردید. و دریں زماں دولت و حکومت جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ، سراج الامرا، محمد علی خاں بہادر دام افضالہ و عنایۃ بفضلہ بعد از حسن انصرام ایں نسخہ سوانحات ممتاز از فضل و کرم و عنایات بے نہایات عظیم، بحسب مراتب و منصب خود امید سرفرازی قویست.

روزے ایں اضعف العباد، ساکن بلدۂ مدراس، بغرۂ ماہ مبارک رجب المرجب ۱۲۴۹ھ ہجری روز پنجشنبہ، بوقت ۸ گھنٹہ روز بلند شدہ برائے ملازمت جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ، سراج الامرا بہادر دام افضالہٗ رفتہ بود. دراں وقت نواب صاحب شفیق ما کوا لہذات روز نامچہ زمان ریاست

نواب والاجاه محمد علی خاں، جنت آرامگاه مطالعه می فرموده بودند
آں وقت حضور از زبان گوهرفشاں بایں احقر ارشاد فیض بنیاد
فرمودند که کیفیت ریاست جد شما یعنی نواب صاحب جنت آرامگاه
جزو کل از روزنامچه دفتر سرکار دنیز از تاریخ تزک والاجاهی که خال شما
جناب حسام الملک بهادر مرحوم تیار کنانیده اند معلوم شده است
وسوائے ایں دیگر احوال ریاست مذکور که میر اسمعیل خاں ابجدی
در انوار نامه تحریر کرده اند، بر همه کس ظاهر. اما سوانحات
ریاست خال کلاں شما یعنی نواب عمدة الامرا بهادر، والاجاه ثانی،
بسبب عدم نویسانیدن روزنامچه ریاست مذکور هیچ کیفیت معلوم
نه گردیده، و کسے تاریخ شاں هم ننوشت. ولهذا اگر یک
کتاب، متضمن کیفیات دولت واحوالات ریاست مذکور
تیار شود باعث خوشنودی من است. و بفضله تعالیٰ در
خاندان والاجاهی که دریں وقت مثل شما زمانه دیده و ذی
عزت دیگرے نیست. و هم از کثرت امورات و کیفیات
زمان خال کلاں شما، اعنی جناب نواب عمدة الامرا بهادر
غفراں مآب شما ماهر اند و تعفیت کمال می دارند. پس
می باید که آنچه کیفیات و حالات ریاست زمان مذکوره صدر
که دیده و شنیده اند، جمع کرده بطور تاریخ باید نوشت.
من هیچمدان ارشاد حضور والا را بسر و چشم قبول
کرده معروض داشتم که همه امورات ریاست

خالِ کلانم و اکثر کیفیات دولت شاں تاریخ وار بمتصدیان قدیم سرکار معلوم و داخل و فایزتر ہم بودہ باشد مگر بروجہیکہ کیفیات بسمع من ہیچمداں آمدہ بدریافت رسیدہ است ، در قید قلم خواہم آورد۔ و اما ایں نیازکیش ، از سررشتۂ تاریخ نویسی کماھی آگہی نمی دارد و گاہے چنیں اتفاق ہم رو ندارد۔ مگر از افضال خداے کریم و از تائید رسول رحیم صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم و بعنایت واشفاق و کرم آں خداوند نعمت عظیم ، امید قوی دارم بمقتضاے اینکہ - بیت :

بہرکاریکہ ہمت بستہ گردد
اگر خارے بود گلدستہ گردد

و بآبیاری باغبان حقیقی ایں آغاز گلستان اُمید از گلہاے انصرام بہار پذیر خواہد شد - لیکن ، رجاء از عنایات خداوندی عالی بمفہواے الانسان مرکب مع الخطاء والنسیان دارد کہ اگر دریں عبارت کج و مج سہوے و خطاے بنظر مبارک و باریک بینان خطابخش و خطاپوش در رسد بقول - بیت :

خطا بپوش و اصلاح کن زراہِ عطا
کہ ہیچ نفس بشر نیست از خطا خالی

اُمید کہ از راہِ خطاپوشی بہ اصلاح آں سرفراز خواہند فرمود۔

ارشاد حضور شد کہ شما بہمہ نوع ماہرین سوانحات اند ، بناء علیہ انتظام ایں امر بر شما داشتم - و محبت علی خاں ، فرزند رحمان علی خاں کلاں مرحوم کہ مردِ فہیم و آدم قدیم و ملازم سرکار اند ، براے تحریر ایں

متعین شما نمودم - و نیز میر خورشید حسین موسوی، نبیرۂ میر غلام حسین خاں مرحوم ، و نبسۂ میر اسمٰعیل خاں ، فرزند میر اسد اللہ خاں بہادر کلاں مرحوم کہ رفیق شما اند و در عبارت نویسی و تاریخ گوئی ہم مہارتے میدارد ، و ازیں ہا صحی نویسانیدہ بحضور ما گذرانند کہ ایں امر موجب خشنودی ما ، و نام آوری شما و یادگار زمان خواہد بود - لہٰذا من ہیچمداں عدول حکم جناب نواب صاحب، شفیق ما را سراسر بے ادبی کہ الامر فوق الادب اظہر است، دانستہ بجان و دل اقبال ایں امر کردہ بفضلہ تعالیٰ شانہ آغاز تحریر ایں سوانحات بتاریخ یازدہم ماہ رجب المرجب سنہ ۱۲۴۹ ہجری از احوال یافتن خلافت پیری مریدی نواب عمدۃ الامرا بہادر غفراں مآب از نواب امیر الہند والاجاہ محمد علی خاں بہادر جنت آرامگاہ و نیز چند احوال صاحبزادگی نواب صاحب غفران مآب من ابتدائے ہفدہم ماہ ربیع الثانی سنہ ۱۲۰۹ ہجری تا رحلت نواب صاحب جنت آرام گاہ و مسند نشینی جناب بندگان عالی نواب صاحب غفران مآب بدویم ربیع الثانی سنہ ۱۲۱۰ ہجری لغایت رحلت شاں بسویم ربیع الاول سنہ ۱۲۱۶ ہجری و نیز زینت بخشی مسند ریاست کرناٹک جناب بندگان حضرت نواب عظیم الدولہ بہادر رحمت مآب کہ بنوزدہم ربیع الاول سنہ ۱۲۱۶ ہجری و رحلت شاں بدہم شوال سنہ ۱۲۳۴ ہجری است ، و ہم جلوس مسند نشینی جناب بندگان عالی نواب اعظم جاہ بہادر رضوان مآب ہفدہم ربیع الثانی سنہ ۱۲۳۵ ہجری و رحلت شاں بغرۂ ربیع الثانی سنہ ۱۲۴۱ ہجری، و ہم رسیدن

وراثت و جانشینی مسند ریاست والاجاہی، و جلوس نواب غلام محمد غوث خاں بہادر طال اللہ عمرہ و دولتہ در سن پانزدہ ماہ بدوازدہم جمادی الاول سنہ ۱۲۴۱ ہجری و بپانزدہم ماہ مذکور سنہ الیہ بیعت گرفتن از جلوس مسطور و علانیہ شدن نیابت جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہ، و زیب و زینت آرائی دربار فیض مدار اند و لب پائدار عظیم، و تعریف و توصیف جناب بندگان حضرت نواب صاحب معلی دام افضالہ، و ہم ورود شہزادگان تیموریہ بملک کرناٹک در مدراس، و بیان نسب نامہ انوری و والاجاہی و خیرالدین خاں، و احوال اولاد و احفادشاں، و نیز عرض حال مولف درخاتمہ ایں مندرج ساختہ نمودہ، بناء ایں نسخہ مرتب بچہار گلزار و ہر یک گلزار آراستہ بہ چہار گلدستہ کہ جملہ شانزدہ گلدستہ می شود۔ و ہر یک گلدستہ مزین برنگے داشتہ، مسمیّٰ " بسوانحات ممتاز" کردہ بہ تحریرش پرداخت۔

فصل بہار گلزار اول برنگ و بوئے چہار گلدستہ فرحت افزا از سنہ ۱۲۰۹ ہجری تا سنہ ۱۲۱۰ھ

گلدستہ اول

در بیان عنایت شدن خلافت پیری و مریدی از نواب والا جاہ جنّت آرامگاہ بنواب عمدۃ الامرا بہادر۔

گلدستۂ دویم - در بیان کیفیت بعضے احوال صاحبزادگی نواب عمدۃ الامرا بہادر و طلبیدن حکیم احمداللہ خاں را از حیدرآباد و نکاح رئیس الامرا بہادر -

گلدستۂ سویم - در بیان بیماری و رحلت نواب والاجاہ جنت آرام گاہ -

گلدستۂ چہارم - در بیان جلوس مسندنشینی نواب عمدۃ الامرا بہادر، والاجاہ ثانی، و سوال و جواب صاحبان فرنگ از نواب صاحب معلی و احوال دربار شاں، و عنایت شدن خطابات خانی، و بہادری، و جنگی، و دولہ ائی و ملکی، محمد علی حسین خاں و عبدالحسین خاں وغیرہ و مستاجری تعلقۂ نیلور و ونکول و پلنار محمد ناصر خاں بہادر و سرفراز شدن رکن الدین خاں از خطاب پدر خود، و فوجداری محمد پور، و شادی عبدالحسین خاں و عنایت شدن جاگیرات بہ ہمشیرگانِ خاص وغیرہ -

فصل بہار گلدستۂ دویم برنگ و بوے چہار گلدستۂ فرحت افزا

از سنہ ۱۲۱۱ ہجری تا سنہ ۱۲۱۲

گلدستۂ اول در بیان تعمیر فتح چوکی و عنایت شدن خطابات امرا و منصب و خدمت با میرالملک محمد علی حسین خاں بہادر و سراج الملک محمد عبدالحسین خاں بہادر، و بند و بست امورات ریاست -

گلدستۂ دویم در بیان رسیدن نامہ شاہ فرنگ متضمن استقلالی ریاست بنواب عمدۃ الامرا بہادر مع تصویر و شمشیر و پدک شاہزادہ

ولایت و عنایت شدن پاندان خدمت دیوانی و خطاب کرنلی بمستر مارو، و شادی مجدالدولہ بہادر، و انتقال سیف الملک بہادر، و مقدمہ شمشیرکشی میرجعفرعلی -

گلدستہ سیوم در بیان بلوہ فوج بر قطب الدین خان بخشی و عنایت شدن خدمت صوبہ داری صوبہ محمدپور بحسام الملک، و سرفراز شدن دیگر اہلکاران از منصب و خدمات وغیرہ و احداث مبارک چوکی کہ ثانی الحال معروف بروشن چوکی است ، و تولد غلام امام مہدی محمدی میاں -

گلدستہ چہارم : در بیان کامیاب شدن ملازمین از خدمات، و بیماری چیچک فرزند میانہ ہمشیرۂ خورد نواب صاحب معلی، اعنی این مولف ، و شادی شہسوار جنگ ، و شادی تاج الدین خاں ، وضیافت حضور در باغ بہرام جنگ و شاہ محمود صاحب ساوی، و اعتراض حضور بر حشمت جنگ وغیرہ کیفیات -

فصل بہار گلزار سویم برنگ و بوے چہار گلدستہ فرحت افزا

از سنہ ۱۲۱۳ ہجری تا سنہ ۱۲۱۴ھ

گلدستہ اول در بیان عنایت شدن خدمت فوجداری تعلقہ نیلور بافتخارالدولہ بہادر ، وشادی امیرالملک محمد علی حسین خاں بہادر، و گرفتن نامۂ شاہ دہلی -

گلدستۂ دویم در بیان سیر مینا بازار در باغ خاص، و ضیافت خواہران در دیوان خانہ کلس محل، و مُبارک چوکی، و گرفتن عنایت نامہ نواب آصف جاہ نظام الدولہ بہادر، و شادی ناصرالدولہ محمد حبیب اللہ خاں بہادر۔

گلدستہ سیوم۔ در بیان سیر منڈوۂ انگور و سیر دریا، و روانہ نمودن صندوق میت حضرت نواب صاحب قبلہ جنّت آرام گاہ بہ نتھر نگر۔

گلدستہ چہارم در بیان ملاقات جنرل حارس و ملاقات میر عالم بہادر و فرزندشاں۔

فصل بہار گلزار چہارم برنگ و بوے چہار گلدستہ فرحت افزا

از سنہ ۱۲۱۵ ہجری تا سنہ ۱۲۱۶ھ

گلدستہ اول در بیان بعضے حالات و کیفیات زمان ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر، والاجاہ ثانی، و سیر تالاب لوپی مادوارم، و سیر محبوب باغ علاقہ افتخارالدولہ بہادر و سیر فرنگی کنڈہ وکوہ آں، و آغاز بیماری جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر و آمدن حضرت نواب حسام الملک بہادر از نتھر نگر برائے عیادت حضور۔

گلدستہ دویم در بیان شدت بیماری حضور و معالجات ڈاکٹران انگریز، و تحریر و وصیت نامہ بنام فرزند خود، تاج الامرا بہادر، و آمدن خفگی فیمابین نواب سلطان النسا بیگم و نواب صاحب معلی، و داخل شدن فوج

انگریز در باغ خاص، و رحلت نواب عمدة الامرا بہادر، و سوال وجواب گورنر مدراس از تاج الامرا بہادر، و مسندنشینی امیرالہند والاجاہ، نواب عظیم الدولہ بہادر، و رحلت تاج الامرا بہادر۔

گلدستہ سیوم در بیان تعریف وشوکت دولت نواب امیرالہند والاجاہ، عظیم الدولہ بہادر، و رجوع آمدن اہلِ خاندان از نواب صاحب معلے و سلوک و عنایات شاں، و رحلت نواب صاحب رحمت مآب، و مسندنشینی نواب اعظم جاہ، امیرالہند والاجاہ، و شوکت ریاست شاں، و رحلت نواب رضواں مآب و احوال رسیدن وراثت مسند والاجاہی بہ نواب غلام محمد غوث خاں بہادر زاداللہ عمرہٗ و دولتہٗ، و زینت آرائی دربار فیض مدار از راے مہرانجلاے امیرعظیم ابن الامیر مشیر صایب تدبیر اعظم جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہ۔

گلدستہ چہارم در بیان ورود شاہزادہ تیموریہ بملک کرناٹک در مدراس از حین نواب والاجاہ جنت آرامگاہ تا زمان حکومت و ریاست نواب عظیم جاہ بہادر، دام افضالہٗ و تفصیل خاندان انوریہ والاجاہی، وخیرالدین خانی، و بیان اولاد و احفادشاں، و خاتمہ درعرض حال مولف۔

شگفتگی گلدستہ اول در گلزار اول

از ۱۲۰۹ھ ہجری تا ۱۲۱۰ھ ہجری

در بیان عنایت شدن خلافت پیری و مُریدی از نواب والاجاہ جنت آرامگاہ بنواب عمدة الامرا بہادر غفران مآب وغیرہ۔

چون جناب بندگان حضرت نواب والاجاہ جنت آرام گاہ در زمان ریاست خود سال بسال از شب یازدہم شریف ربیع الثانی تا شب مبارک ہفدہم ماہ مذکور، کلس محل را با فرش بانات سبز و قنادیل آویزاں و کونلی وفرشی، و درختہاے قنادیل رنگ برنگ آراستہ و روشن کنانیدہ دالان سمت حوض را از شاہمیانہ، و مسند سبزکار کلابتونی مزین ساختہ، دو عدد لوائے سبز نورانی بنام حضرت محبوب سبحانی علی جدہ و علیہ التحیۃ والسلام روبروے ہر دو ستون شاہمیانہ نصب کنانیدہ و بر بندوبست و اہتمام آں سالارجنگ محمد نجیب خاں بہادر را مامور و قادر نواز خاں بہادر را بر جمع آوردن مردمان سعادت یاب مریدی مقرر، و شاہ قدرت اللہ صاحب را برخوانانیدن دوگانہ شکریہ بعد از یافتن سعادت از مریدی بمریداں متعین، وخود بدولت بعد از فراغت نماز عشا با جماعت کثیر، بوقت پنج گھڑی شب از شب یازدہم تا شب شانزدہم ہر روز در حجرہ عبادتخانہ تشریف آوردہ بر جا نماز تشریف داشتہ بمعرفت قادر نواز خاں بہادر مردمان سعادت طلب را بحضور فیض معمور یاد فرمودہ ہر یک را پند و نصائح آئین دین متین ارشاد فرمودہ از مریدی خود بہرور می فرمودند - و نیز بشب ہفدہم ماہ ربیع الثانی ۱۲۰۹ھ ہجری آراستگی و درستگی مکان از معمول زیادہ تر فرمودہ روشنی موم بتی در ہمہ قنادیل کنانیدہ در مجلس تمامی مشایخین و فضلا و صلحا وغیرہ را جمع آوردہ بدستور ہر سال بعد از فراغت نماز عشا لباس سبز مشایخانہ دربرکردہ، و تاج خلافت بر سر داشتہ و تسبیح یکصد دانہ کلان سلیمانی تبرک مرشد خود بطور مالا در گلوے مبارک خود

اندامتہ ، و تسبیح معمولی زیتونی بابت درود خوانی بدست خاص داشتہ شاہ محمود صاحب سادی وغیرہ مشایخین را ہمراہ گرفتہ برمسند مذکور جلوہ افروز شدہ، مولانا عبدالعلی صاحب قبلہ را بطرف دست راست بر بازوے خاص خود نشانیدہ، شاہ قدرت اللہ صاحب را یاد فرمودہ بمسرت تمام ارشاد فرمودند- سابق من شما را از خلافت قادریہ سرفراز کردہ ام - بفضلہ تعالے الحال می خواہم نورچشم اقبالمند بافرہنگ نواب عمدۃ الامرا بہادر را کہ ولیعہد من است از خلافت خانوادہ چشتیہ مفتخر نمایم- دراں وقت نواب عمدۃ الامرا بہادر کہ حاضر آں مجلس بودند از منصب خلافت چشتیہ کامیاب فرمودہ بآئین وردیہ خانوادہ چشتیہ آگاہ و مطلع ساختہ سرفراز و مفتخر نمودند- و نیز پنج نبسہ ہائے خاص خود کہ حافظ محمد نصیر خاں و غلام اسد اللہ خان و محمد کریم خان و حبیب اللہ خاں و عبدالحسین خان و دیگر مردمان سعادت طلب را بحضور یاد فرمودہ ہریک را علحدہ علحدہ پند و نصایح آئین دین متین ارشاد فرمودہ از مریدی خود مشرف و معزز فرمودہ بشاہ قدرت اللہ صاحب حکم برائے خوانانیدن دوگانہ شکریہ عز اصدار فرمودند-

رنگے نواب عظیم الدولہ بہادر و سالار جنگ بہادر و قادر نواز خاں بہادر وغیرہ مردمان سابق از سعادت مریدی حضور معلی بہرہ یاب بودند و بہ عبدالقادر خاں بہادر و حضرت حافظ محمد ناصر خاں بہادر و مبارک جنگ بہادر و حشمت جنگ بہادر و صادق علی خاں بہادر وغیرہ دیگر صاحباں پیش ازیں سعادت مریدی از حضرت رحمت اللہ صاحب و شاہ ابوسعید صاحب

و بشاہ ابولیث صاحب وغیرہ بزرگان حاصل نمودہ بودند، باز بجہت خوشنودی حضرت نواب صاحب معلی و زمانہ سازی بدرجہ طالبی شان کامیاب شدند۔ و جناب نواب صاحب والا منزلت بندگان حضرت بعد از فراغ کار فیض بخشی مریدی و طالبی درمجلس مبارک موصوف زیر لوائے محبوبی برمسند مذکور نشستہ دست بیعت مریداں از اعلیٰ تا ادنی شدہ متوجہ فاتحہ مبارک گردیدہ تقسیم تبرک متبرکہ فاتحہ مقدس حضرت دستگیر دوعالم علیہ التحیۃ والسلام بخاص وعوام از معرفت سالار جنگ بہادر محمد جاوید خاں و محمد بشیر خاں می فرمودند۔ و بعد برخواست حکم بہ اہل کاران دولتمدار شرف ورود می یافت بہ این قدر یومیہ زرمعاش بنام مریداں کہ مساکین و محتاجین اند بفلاں فلاں تعلقات تنخواہ نویسانیدہ بعد از دستخط و مہر و بیض خاص از اطلاع نورچشم نواب عمدۃ الامرا بہادر بمعرفت شاہ قدرت اللہ صاحب بمریدان مذکور برائے پرورش آنہا عنایت کنند۔ و نیز حکم حضور پُرنور بجمیع مریداں سعادت یاب شرف ورود می یافت کہ بہر شنبہ وقت پنج گھڑی روز بلند شدہ حاضر حضور آمدہ از تناول کھچڑی شیریں نیاز حضرت محبوب سبحانی بہرہ اندوز شوند۔ و مہتمم ایں مجلس مبارک حاجی حافظ محمد معز علی صاحب بودند۔

رنگے و ہر سال روز تولد مبارک خود کہ بست و چہارم ماہ شوال موازنہ خاص مقرر بود، بعد موازنہ ملبوس خاص سالیانہ مع نیم آستین ہائے سفید از دست شاہ قدرت اللہ صاحب بطریق تبرک تقسیم می فرمودند۔

رنگے روزے جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر غفران مآب

چند ابیات ہندی نذرانہ در نذر عنایت منصب خلافت چشتیہ تصنیف فرمودہ بر کاغذ زر افشانی بہ خط جلی تحریر کنانیدہ بحضور حضرت پیر و مرشد حقیقی جناب پدر امجد حقیقی خود با مسرت و خوشحالی گذرانیدند و حضرت معلے بعد ملاحظہ آں متبسم شدہ آں کاغذ ابیات را بدست مبارزجنگ بہادر و علی دل خاں و صادق علی خاں و نورالدین محمد خاں، حشمت جنگ عنایت فرمودند کہ آنہا ہم بہ بینند۔ و آں این است۔ نظم:

اگر تُو چاہتا ہے دیکھنے اللہ کی صُورت
تو جاکر دیکھئے نواب والاجاہ کی صُورت
یہ سچ ہے شیخ جی کہتے ہیں جو عارف ہُوا اُسکو
نظر آتی ہے بتخانہ میں بیت اللہ کی صُورت
اگر تُو چاہتا ہے دیکھنے تو دیکھ اپنے کو
رعیت میں چھپے ہے آکے شاہنشاہ کی صُورت
یقیں کو تو اُٹھا ممتاز مطلق کا تماشا کر
علی مرتضیٰ میں ہے رسول اللہؐ کی صُورت

و کیفیت دیگر دریں باب بسمع احقر نرسیدہ آنچیکہ دیدم و مرا یاد خاطر بود بہ تحریر درآوردم۔ آئندہ واللہ اعلم۔

شگفتگی گلدستہ دویم گلزار اول

دربیان کیفیات زمان صاحبزادگی نواب عمدۃ الامرا بہادر و طلبیدن حکیم احمد اللہ خاں را از حیدرآباد، و آمدن رکن

الدولہ بہادر از حیدرآباد ، و نکاح عبدالحسین خاں بہادر۔

چونکہ نواب عمدۃ الامرا بہادر در زمان ریاست نواب والاجاہ محمد علی خاں جنت آرامگاہ در سنہ ۱۲۰۹ ہجری از قدیم الایام سکونت در باغ کہنہ کہ ثانی الحال مسمی بمحمد باغ شدہ است میداشتند و بسبب عدم کفایت مکان در باغ مذکور یک عمارت چوبی و ملتوی کہ مشہور بفتح چوکی است ، خود متوجہ شدہ از اختراع خود تیار کنانیدہ سکونت خود دراں جا داشتہ کہ قریبش یک مکان سفالی برائے کیمیاگری تیار نمودند۔ و ہمیشہ پنج سادات برائے درودخوانی از صبح تا سہ پہر و دیگر سادات از مغرب تا نصف شب حاضر حضور بودہ بر حضور دم می کردند ۔ و سوائے ایں چند مرد آدمیان بے اسپ دو نوکری خودہا حاضر و بشب بر چوکی خود بیرون احاطہ فتح چوکی در عمارت باغ کہنہ حاضر می ماندند۔ و ملازمین معتبرین و کارپردازان ، مثل میر اسمٰعیل خاں بہادر ، فرزند میر اسداللہ خاں بہادر مرحوم ، و تقی علی خاں خانساماں و قطب الدین خاں بخشی ، و رحمان علی خاں بہادر ، داروغہ کچہری و علی نواز خاں عرض بیگی و محمد حسن خاں میر منشی ، و اسدالدین خاں منشی ، و محمد معین الدین نقل نویس ، و سید نورعلی اخبارنویس محلات و لالہ بھوانی پرشاد ، و کشن راؤ متصدی وغیرہ دیگر متصدیان و داروغہ ہائے دیگر کارخانجات از دہ گھنٹے صبح تا سہ پہر در دربار نواب صاحب معلی بر نوکری خودہا حاضر می بودند ۔ و مسٹر بارٹ کہ در نوشت و خواند انگریزی کامل و در دستکاری و درستگی گھڑیال وغیرہ اشیاء کار ولایتی کہ ساختہ ولایت معلوم می شد قابل و دراں بسیار مہارتے می داشت و در عقل و فراست یکتا و ہوشیار ، و در نوکری پیوستہ سرگرم ،

و کپتان اسمت بعہدہ سرداری جوانان ترپ و بار سرفراز، و مسٹر جانسین فرزند اسمت برآراستگی و آموزانیدن قواعد جوانان بار و ترپ متعین، و محمد درویش و میر جعفر علی نامی بیازدہ گھنٹہ شب حاضر آمدہ بروقت استراحت حضور افسانہا می خواندند و می گفتند۔

رنگے اوقات حضور نواب صاحب غفران مآب اینکہ بدوازدہ گھنٹہ شب استراحت فرمودہ پیش از شش گھنٹہ صبح بیدار شدہ بآب گرم کہ منقل اگر سوز روبروے خاص بر چراغ گرم می شد از وضو فراغت یافتہ بعد از نماز صبح رو بقبلہ بودہ تسبیح اسم اعظم کہ بخشیدہ حضرت والدہ ماجدہ، اعنی جناب مکرمہ معظمہ خدیجہ بیگم، معروف بحضرت نواب بیگم صاحب قبلہ و کعبۂ فردوس مکانیہ بود، بلاناغہ از تعداد حساب اصابع، تا طلوع آفتاب می خواندند۔ و بدستور بعد نماز عصر تا غروب آفتاب ہمیں اشتغال تا نماز مغرب می داشتند۔ و بوقت خواندنِ عمل سخن با کسے نمی کردند۔ دریں عمل تا قید حیات خود ناغہ نفرمودند و ہمیشہ بعد از فراغت عمل مذکور از طلوع آفتاب تا پنجگھڑی روز بلند شدہ در دالان کلاں فتح چوکی تشریف داشتہ برکسانیکہ از مجرائیان حاضر باشند بحضور یاد فرمودہ مجرا می گرفتند۔ و بعضے اوقات عبدالقادر خاں بہادر و حافظ محمد ناصر خاں بہادر، و عبدالمعبود خاں جمشید جنگ، و حافظ حسن علی خاں رستم جنگ، و حضرت مولانا عبدالعلی صاحب قبلہ و شاہ محمود صاحب ساوی، حاضر حضور معلی می شدند۔ و در یک ہفتہ یکبار قادر نواز خاں بہادر بشب مخفی حاضر حضور معلے شدہ سخنانِ پوشیدہ و کیفیت دربار والاجاہی درخلوت عرض کردہ می رفتند۔ و جناب نواب صاحب غفران مآب از وقت ہشت گھنٹہ

روز برآمده تا دو گھڑی بر خاصه میز تشریف داشته اول بدرود خوانان از خاصه خود چیزے عنایت فرمود۔ بعد از خود تناول می فرمودند۔ و بفاصله یک روز محمد علی حسین خاں بہادر، نورچشم دلبند دلپسند خود را طلبیده ہمراه خود شریک میز می فرمودند۔ و گاه گاه عبدالکریم خاں معروف بخان بہادر که فرزند دومی ایشاں اند، اوشاں را نیز بر میز صبح یاد می فرمودند۔ و اکثر اوشانرا حاضر حضور داشته از استادان ہر ہر علوم و فنون تربیت می کنانیدند۔ و سوائے آں برائے تعلیم علم انگریزی بسیار تقید می داشتند۔ و بعد از فراغت میز بصبح ہمیشه از نہ گھنٹه تا ده گھنٹه در تنہائی باشتغال قلیان و تجویزات بعضے مقدمات در دل خود می فرمودند۔ و از ده گھنٹه روز تا دوازده گھنٹه در کیمیا خانه بوده متوجه بر کیمیا سازی شده ہر روز طلائے شش بانی بوزن پنج ہون تیار می فرمودند۔ و سیدی محمد فیروز خاں غلام خیرخواه و معتمد قدیم سرکار خاص را بداروغی کیمیا خانه کامیاب فرموده ہمه کار متعلق آنجا باختیار او سپردند۔ و کسے دیگراں را دراں دخلے نبود۔ مگر گاه گاه عبدالکریم خاں بہادر فرزند خود را درانجا یاد فرموده از دست اوشاں کار کیمیا سازی می گرفتند۔ و طلائے تیارشده امروز روز دیگر صبحے بمعرفت محمد معصوم حضور باش و کارکن سرکار نذر الله به محتاجین و مساکین بر دروازه باغ خود تقسیم می کنانیدند۔

رنگے زر یومیه بالیں خاص بحساب یومیه پنج روپیه که ماہیانه یک صد و پنجاه روپیه نزد محمد معصوم جمع می شد ازو گرفته برائے تقسیم طلبا معرفت مولوی امام بخش نزد حضرت مولانا عبدالعلی صاحب قبله می فرستادند

ویومیہ یک روپیہ بابت ضمانت امام ضامن علیہ السلام برائے بستن بازوے خاص کہ از محل نواب سلطان النسا بیگم تا سی یوم می آمد مع نذر شب ماہ کہ جملہ سی و پنج روپیہ می شود و بطریق نذر حضرت میر مہدی صاحب قبلہ خوشنویس از دست سید نور علی درودی می فرستادند۔ و از دوازدہ گھنٹہ تا یک گھنٹہ روز در فتح چوکی استراحت فرمودہ بعد از بیداری گاہے بخانہ والدہ محمد علی حسین خاں المخاطب بہ مبارک النسا بیگم المعروف بگھسیٹی بیگم کہ متصل فتح چوکی بود تشریف فرما شدہ بعد دو گھڑی باز در چوکی مسکن خاص خود آمدہ تا سہ پہر از میر ابوطالب خاں وغیرہ مشغول بہ شطرنج بازی وگاہے در مطالعہ کتب تواریخ و دواوین و در تجویز تصنیف شعر می بودند۔

رنگے ہمیشہ بوقت چہار گھنٹہ روز بعضے روز بسواری جارت بایک پہرہ ترپ در باغ کلاں تا بدروازہ دار الامارہ دیوان خانہ کلاں کلس محل و بعضے روز در سکساون بادو پہرہ جوانان بار دو پہرہ اردلان و دو چوبدار و نقیب و دو نفر ہرکارہ متصل درخت انبہ بر دروازہ کلس محل فرود آمدہ از دست بقچہ بردار خاص خود جامہ کارۂ ولایتی و یا بوٹہ دار بنگالی باسنجاف سبز در بر کردہ و کمربند گجراتی زیب میان نمودہ بر نشان زخم گولی انگشت شہادت دست راست کہ بعد یک سال از رحلت حضرت نواب امیر الامرا بہادر مغفرت مآب در سنہ ۱۲۰۴ ہجری جوانان فوج علاقہ بدر الاسلام خاں بہادر و محمد برہان کمندان کہ جہت باقیات در ماہہ خود بلوہ بجمع کثیر بآلات جنگ مثل توپ و بندوق وغیرہ از آشور خانہ سرکار بردہ بر دروازہ کلان باغ خاص نمودہ بودند۔ و نواب عمدۃ الامرا بہادر

ازیں خبر آگاہی یافتہ از حکم حضور نواب والاجاہ برائے فہمائش آنہا با عبدالقادر خاں بہادر و حافظ محمد ناصر خاں بہادر و مسٹر اسمت عہدہ دار فوج صاحبزادگی وغیرہ ملازماں بر دروازہ کلان مذکور ارادہ فہمائش آنہا می داشتند۔ دراں وقت ہمہ جوانان مذکور یک شور و غوغا آغاز کردند۔ و مسٹر اسمت جہت تہدید آنہا شمشیر خود برکشید۔ بمجرد علم شدن شمشیر جوانی بندوق باردار بر دوش گردد خواست کہ بہ اسمت نبرند۔ اسمت ازانجا پہلوتہی نمودہ و نواب عمدۃ الامرا بہادر دست راست خود را طرف آنہا باشارہ فہمایش آنہا بلند فرمودند۔ دفعتاً جوانے مذبور از انگشت اشارہ بعنان اسپ بندوق کرد۔ قضا را ضرب گولیش بر انگشت دست راست نواب عمدۃ الامرا بہادر رسیدہ ضایع نمودہ بر پشت آفتاب گیری بردار آمدہ مجروح کردہ در پوست پہلوے چپ حافظ محمد ناصر خاں بہادر دویدہ از فاصلہ یک وجب بیروں گردید۔ بفضلہ سررشتہ حیات آنہا کہ استوار بود زخمہایش از معالجۂ ڈاکٹران انگریزی و شیخ آدم حجام بعد مدت مدید بالتیام رسید۔ رومال ابریشمی بوقت ملازمت پدر امجد خود براں پیچیدہ در کلس محل بحضور جناب بندگان حضرت امیر الہند والاجاہ عمدۃ الملک سراج الدولہ نواب محمد علی خاں بہادر ظفر جنگ رفتہ حسب قانون آداب بجا آوردہ نشستہ معروضات خود و سوال و جواب گورنر کونسل کہ از طرف حضور در گورنر کونسل وکیل بودند عرض می نمودند۔ دراں وقت مبارز جنگ بہادر، و سالار جنگ بہادر و صفدر جنگ بہادر، و حشمت جنگ بہادر، و صادق علی خاں بہادر، و علی دل خاں بہادر، و قادر نواز خاں و شاہ قدرت اللہ صاحب

و حافظ حاجی مغربی صاحب و دو سہ منشیان حضوری حاضر بوده ہر یک مقدمات خودہا بعرض می رسانیدند و جناب نواب عمدة الامرا بہادر ہمہ اخبار و احوال ہر یک مقدمات درباری از درباریان می شنیدند۔

رنگے۔ حضرت نواب شکوه الملک نصیرالدولہ نصرت جنگ بہادر گاه گاه بوقت نماز عصر حاضر حضور نواب والا جاه شده بعضے اوقات معروضات خود عرض می نمودند۔ و از عنایات و الطاف و کرم برادری نواب والا جاه قلیان بنواب شکوه الملک نصیرالدولہ عنایت می فرمودند۔ و جناب نواب شکوه الملک بہادر ہمیشہ روبروے نواب والاجاه شغل قلیان میداشتند۔

رنگے۔ جناب نواب عظیم الدولہ بہادر ہمیشہ براے نماز عصر حاضر حضور نواب والاجاه می شدند۔ اگر گاہے بنظر مبارک حضرت نواب عمدة الامرا بہادر می رسیدند بکمال اشفاق پدرانہ گلوگیر کنانیده بسیار توجہ ظاہری می فرمودند۔ و جناب نواب والاجاه جنت آرامگاه اشفاق و عنایات مہر پدری کہ بر حال جناب عظیم الدولہ بہادری داشتند از تحریر بیرون۔ و اکثر در مجلس خود با فرحت و مسرت روبروے حضرت نواب عمدة الامرا بہادر بہ عظیم الدولہ بہادر ارشاد می فرمودند کہ بفضلہ تعالیٰ شانہ پیشانی تو نہایت تابنده و درخشنده است۔ ازیں آثار معلوم می شود کہ خالق پروردگار ترا بمنصب جاه و حشمت از دولت و ریاست سرفراز خواہد فرمود۔ عظیم الدولہ بہادر ازیں کلام مسرت انجام آداب بجا می آوردند۔ ایں معنی بنواب عمدة الامرا بہادر سخت ناگوار می آمد۔ بپاس خاطر پدر خود کمال شفقت ظاہری بر حال بہادری معلے می داشتند۔ و ہر وقت کہ می دیدند بمحبت ظاہری گلوگیر می کنانیدند۔

رنگے ۔ عبدالقادر خاں بہادر و حافظ محمد ناصر خاں بہادر وغیرہ در وقت دربار صبح بحضور نواب والاجاہ برائے مجرا و محمد نصیر خاں وغیرہ نبسہ ہاے خاص اکثر ہمراہ نواب عمدۃ الامرا بہادر حاضر دربار گردیدہ بہرہ یاب می شدند۔ و جناب نواب والاجاہ بوقتش پنج گھنٹہ براے نماز عصر از دربار سہ پہر برخواست می فرمودند۔ آں وقت جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر از حضور پدر خود مرخص شدہ براے تناول طعام خاصۂ معمولی بمحل ہمشیرہ کلاں خود یعنی سلطان النسا بیگم عرف بڑی بیگم صاحبہ رفتہ تناولِ طعام می فرمودند۔ و بعضے روز حضرت کریم النسا بیگم معروف بہ چھوٹی بیگم مشہور بہ حضرت بیگم صاحبہ قبلہ ہمشیرہ خورد حضرت نواب والاجاہ محمد علی خاں و نیز گاہے سیف الملک بہادر، و حسام الملک بہادر، و نصیر الملک بہادر، و ملک النساء بیگم، عرف دریا بیگم، مشہور بمنجلی صاحب زادی، و عمدۃ النسا بیگم، عرف فتح بیگم، معروف بہ چھوٹی صاحبزادی بخانہ سلطان النسا بیگم صاحبہ جمع آمدہ باہم تناول خاصہ می فرمودند۔ و گاہے در ہفتہ یک دو روز ہمشیرہ زادگان نیز ہمراہ نواب صاحب معلے تناول طعام میکردند۔ بعد از فراغت خاصہ جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر تا پنج گھڑی شب درانجا ماندہ باشتغال قلیان کسے در کلمہ و کلام بودہ بسواری چارٹ و یا سکساون روانہ باغ کہنہ معروف حال بہ محمد باغ است می شدند۔

رنگے ۔ بعضے اوقات حسب خواہش مزاج مبارک خود در محل ہمشیرۂ کلاں خود بندوبست زنانہ در محل سلطان النسا بیگم صاحبہ فرمودہ چلون ہا بر دالان بستہ طایفۂ لطیفہ و طایفۂ تانو و طایفۂ صاجی کہ معروف بہ

سونا بوده یاد فرموده امین الدین خاں فرزند محمد منیرالدین خاں مرحوم و رام سنگھ
بیراگی را نیز طلبیده ارشاد می فرمودند که خیالات رنگین و بر مضمون و تازه
ایجاد من در راگ یمن و کہماج و بہاک و للت و بہباس و بہروی و النا
و بلاول و دہناسری و اساوری باشد. با طرز دلکشی و خوش الحانی بسرایند.
بدین طریق از پنج گھڑی شب اول تا نصف شب می شنیدند۔ و ملاحظہ رقص ہم
می فرمودند۔ و بعضے بعضے روز بموجب فرمایشات زمانہ بوقت رقص کہ پنج شش
لولیان خوب صورت و خوش سیرت را بلباس لوازمات رقص گھروہ آراستہ
ملاحظہ رقص گھروہ می فرمودند۔ چنانچہ در ماہ رجب المرجب بروز جشن مبارک
تولد اقدس حضرت امیرالمومنین امام المتقین علی ولی اللہ و وصی رسول اللہ صلی اللہ
علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم و معمول بود کہ بروز جشن مذکور ہر سال چند ابیات
ہندی بطور غزل در شان جناب حضرت مرتضوی علیہ التحیۃ والسلام تازہ
ایجاد نمودہ از قلم سرمائے تحریر فرمودہ امین الدین خاں را حکم می فرمودند
کہ شما از بیراگی رام سنگھ طرح تازہ در راگہاے پسند من برین ابیات
نہایندہ۔ طایفۂ سونا را بزودی تعلیم کنانند کہ بحال سرایند۔ خان مذکور
حسب الحکم حضور در عرصۂ سہ چہار گھڑی بطایفۂ مذکور تعلیم کنانیدہ روبروے
حضور می آوردند۔ نواب صاحب معلے از استماع آں نہایت خوشنود گردیدہ
انعام بہ امین الدین خاں یک صد روپیہ و رام سنگھ را پنجاہ روپیہ و بہ طایفۂ
سونا پنجاہ روپیہ و بدیگر طوایف پنجاہ روپیہ از محل ہمشیرہ خود گرفتہ عنایت
می فرمودند۔ و درگاہ قلی خاں کہ آدم خوش طبع و ظریف المزاج کہ ہم جلیس
نواب صاحب بودند و فیمابین امین الدین خاں و ایشاں رابطہ خوش طبعی ......

کمال بسخنان تمسخری و خوش طبعی نواب صاحب را می خندانیدند باوشاں ہم سی و پنج روپیہ انعام می شد و ابیات تازہ ایجاد حضور کہ در شان جناب مرتضوی علیہ السلام دراں سال تحریر فرمودہ بودند اینکہ - ابیات

آج عصمت خُدا نے جلوہ کیا فاطمہ نام مصطفٰے[۱] نے دیا

جب رچا بیاہ کا فروع و اصول اس طرف کو خُدا ادھر کو رسول

اب قدم سب نے بچھائے دو مسند تب ہُوے اب حقیقت احمد

آج بیٹا ہُوا خُدا کے گھر کیا داماد اس کو پیغمبر[۲]

آنسو پیدا ہُوے سو گیارا امام اس گھرانے میں ہوے خدا نے تمام

یا الٰہی تو ان کی ذات و صفات رکھ ہمارے پہ قبلۂ حاجات

بطفیل نبی ذو الاکرام[۳] پڑھنا ممتاز ہے درود و سلام

بعد چند روز محمد اعزالدین خاں مستقیم جنگ المتخلص بنامی داماد سلطان النسابیگم صاحبہ کہ فرزند حامد علی خاں یک شقہ بنام میرا سمٰعیل خاں بہادر برائے روشن شدن جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر بمضمون اینکہ خانصاحب بسیار مہربان الطاف نشان بعد از سلام سنت الاسلام واضح آنکہ بسمع من آمدہ کہ کسے یک شاعر غریب الدیار در شعر جناب نواب صاحب ممتاز از بے ادبی اعتراضے نمودہ است بہ تحریر آوردہ ترسیل خدمت داشتہ اعتراض آنکہ - بیت

جبکہ بیٹا ہُوا خُدا کے گھر ہُوا مضمونِ لم یلد ابتر

زیادہ مہربانی باد میرا سمٰعیل خاں بہادر بعد از دیدن شقہ مرسولہ بروقت سواری خاص کہ شقہ مرسولہ بحضور گذرانیدند۔ جناب نواب صاحب از ملاحظۂ آں شقہ سخت ناخوش و غضب ناک شدہ از جیب خاص قلم سرمائے

برآوردہ شقہ را بالاے سکساون نہادہ جوابش بر پشت آں زینت ترقیم فرمودند اینکہ ؎

تو نے سمجھا نہیں اے کید بے خر
کعبہ ہے اصل مولد حیدر
جبکہ بیٹا ہُوا خُدا کے گھر
کیوں ہو مضمون لم یلد ان پر

بعد از تحریر این نظم نیز ارقام فرمودند۔ بخداے لاشریک بپاس خاطر ہمشیرہ کلانم فی الفور بتو سزا نرسانیدم و سزاے این امر بر خالق من سپردم۔ یقیناً خواہد رسید۔ و آں شاعر ملعون بے فہم نیز بحضور من حاضر نبود۔ اگر درین وقت حاضر می بود آنرا از زیور آہنی مسلسل کردہ نزا بر تعلیمش جہت تحصیل علم شاعری مقرر نمودہ از زیور مذبور بتو ہم سرفراز کنانیدہ تا تحصیل تمام و کمال علم مذکور بر قلعہ چندرگیری کہ جاے خوب و قابل و لایق شما ملاعین و مفسدین است می فرستادم کہ اوستاد و شاگرد ہر دو باہم تا تحصیل علم یک جا مانند خیر۔ و آئندہ اگر ہم چنیں اشکال نامعقول و نالایق و فساد آمیز بحضور من رسد بقوت الٰہی در سزایش زبان و دستش بریدہ مدام مسلسل و مقید خواہم داشت۔ اللہ معنا و معکم۔ غلام حسین این چنیں سخنان عتاب خداوندی از دست خاص خود تحریر فرمودہ میر اسمٰعیل خاں را ارشاد فرمودند کہ فی الوقت این کاغذ دستخطی پیش آں لعین روانہ کنند۔ آئندہ شما ہم چنیں کواغذات لایعنی مفسدین بحضور ما نگذرانند۔ این منصب و مراتب شما نیست۔ بعد ارشاد این سخنان غضبناک در سکساون خاص خود سوار شدہ براے تناول خاصہ سہ پہر موافق

معمول در محل ہمشیرہ کلان خود رفتہ شاہ بیگم اہلیہ اعزالدین خاں نامی را بحضور طلبیدہ بسیار بسیار عتاب خداوندی فرمودہ ارشاد فرمودند۔ اگر آئندہ ایں چنیں حرکات ناشایستہ از شوہر شما بظہور رسد واللہ پاس و لحاظ احدے بنظر ما نخواہد آمد۔ فی الفور بسزایش در دربار عام خواہم رسانید۔ و نیز ایں ہمہ کیفیت سرکشی و فتنہ انگیزی و نالیاقتی نامی مذکور مفصلاً از غصہ و عتاب بہ ہمشیرہ کلاں خود ظاہر فرمودہ ممانعت دروازہ فتح چوکی کردہ۔ تا مدت مجرائے او بحضور موقوف فرمودند۔ و سلطان النساء بیگم ہم از ہمیں باعث بر داماد خود ناخوش شدہ حکم ممانعت دیوڑی خاص خود ہم آمد و رفت پیش فرزند خود عبدالحسین خاں بہادر و اعزالدین خاں نامی از دیدن شقہ دستخط خاص حضور مرسولہ میر اسمٰعیل خاں بہادر و بسماعت کیفیت عتاب نواب صاحب و جناب بیگم صاحبہ موصوفہ بسیار بسیار ترسیدہ روز و شب خوفناک بودہ ہراساں و پریشاں حال شدہ۔ بمعرفت غلام اسداللہ خاں بہادر سفارش بعبدالحسین خاں بہادر رسانیدہ عفو تقصیرات خود از حضور نواب صاحب می خواست و عبدالحسین خاں بہادر بعد پنج شش ماہ در تقریب جشن سالگرہ مبارک حضور بہزار سعی و سفارش عفو تقصیرات نامی مذکور بحضور نواب صاحب معلے کنانیدہ حکم مجرا در حضور دہانیدند۔ و جناب نواب صاحب ممدوح از عنایت خداوندی بپاس خاطر عبدالحسین خاں بہادر عفو تقصیرات او فرمودہ فہمایش ہمشیرہ کلاں خود کردہ پروانگی آمد و رفت او بر دیوڑی زنانہ معلے الیہا و دیوان خانہ عبدالحسین خاں بہادر دہانیدند۔

رنگے جناب حضرت نواب صاحب اکثر در تقریب تماشائے

رقص وغیرہ در محل ،ہمشیرہ صاحبہ کلاں اگر شب زیادہ منقضی شود بر دیوڑی
محل مذکور کہ یک مکان خورد بارادری حجرہ سبز کوسی. بودہ بشب درانجا
خواب می فرمودند۔ و روزہاے دیگر بعد از پنج گھڑی شب گذشتہ بدستور معمولی
از دیوڑی مذکور برسواری چارٹ و یا برسکساون روانہ باغ کہنہ کہ ثانی الحال
مسمی بہ محمد باغ است می شدند۔ وبعضے بعضے روز در اوقات کسلمندی مزاج
خاص خود و یا ہمشیرہ کلاں و فرزندشاں و یا بروز گرفتن مسہلہاے آنہا درانجا
روز و شب تشریف می داشتند۔ و در بیماری خواہر میانہ و خورد و خواہرزادگان
ونیز بروز مسہلات آنہا بشب درمکان سبز یورسی بر دیوڑی ہمشیرہ کلاں
خوابیدہ صبحے بخانہ آں ہمشیرہ تشریف فرماشدندو دیگر ہمشیرہا را جمع آوردہ
خاصہ میز صبح و خاصہ سہ پہر تناول می فرمودند۔ و بعد از فراغت خاصہ سہ پہر
بدستور معمول نواب عمدۃ الامرا بہادر بحضور نواب والاجاہ والدِ امجد خود تشریف
فرمودہ در عرصہ یک گھنٹہ بمحل ہمشیرہ صاحبہ کلاں رونق افزا شدہ .بعد سرشدن
توپ پنج گھڑی شب روانہ بباغ مسکن خاص خود می شوند۔

رنگیے۔ درانجا گاہے قادر نواز خاں بہادر بعد از دہ گھنٹہ شب
حاضر حضور شدہ سخنان ضروری و دیگر کیفیات دربار والاجاہی بہ اخفا عرض
می نمودند۔ و نیز جناب نواب صاحب معلے از دہ گھنٹہ شب تا دوازدہ گھنٹہ گاہے
شغل شنیدن راگ زبانی رام سنگھ بیراگی یکتارہ نواز قدیم و دیگر بھوانی داس بیراگی
جدید سارنگی نوازے بود کہ در علم موسیقی بسیار مہارتے می داشت با امین الدین علی خاں
سوکہر کہ خیالات تازہ ایجاد خاص خود آموزانیدہ سماعت می فرمودند۔ وگاہ بگاہ
قادر نواز خاں چاتر را دراں مجلس شریک می نمودند۔ و توجہ و عنایت نواب صاحب

بر خان مذکور بسیار بود- و از باعث آں بسیار کیفیات دربار والاجاہی بسمع حضور می آمد- بنا براں حضور یک باغ بہتر با عمارت کہ متصل باغ مستر وکس روبروے باغ کہتر مسکن خاص خود خرید فرمودہ بقادر نواز خاں بہادر عنایت فرمودند- و بہادر مذکور اکثر درانجا آمدہ بوقت شب حاضر حضور نواب عمدۃ الامرا می شد و چوں نواب صاحب معلے بعد از فراغت خلوت ہمہ را مرخص فرمودہ بخوابگاہ تشریف فرمائی شدند آں وقت غلام مرتضی و محمد ابراہیم کمندان ڈی را بحضور یاد فرمودہ ہمہ کیفیات و رپٹ (رپورٹ) ہر جا و محلات وغیرہ شدہ و جوابات آں ارشاد فرمودہ کلید ہاے معمولی جابجا گرفتہ روبروے خود بر تختۂ میز گذاشتہ از تقید بلیغ بہ چوکیداران حضور تاکید می فرمودند- ہر وقتیکہ کسے کمندان بحضور ما اند بیدار کنند و بہ کمندان ڈی حکم می فرمودند- اگر بشب دراز روم حضرت بندگان عالی نواب والاجاہ و یا ہمشیرہ کلاں و میانہ و خورد نزد من آید باید کہ شما ہمہ وقت کلید ہاے مذکور را بزودی از محمد معصوم گرفتہ آدمان مذکور را نزد ما آوردہ ایں جانب را از خواب بیدار نمایند- و اکثر در خوابگاہ خاص زنانہ می شد کہ بمعرفت محمد ابراہیم جمعدار بشب سواری ہاے مخفے زبان آمدہ بعد سہ چہار گھڑی روانہ می شدند و ہمیشہ بوقت استراحت خاص افسانہ گو و قصہ خواں و میر محمد درویش نامی و محمد جعفر را بحضور طلبیدہ ہمیشہ قصہ و افسانہاے تازہ و نو می شنیدند- و گاہے آں ہر دو را پس حجرہ خوابگاہ نشانیدہ قصہ و افسانہ شروع می کنانیدند- و چند مردمان پے اسپ را بر دروازہ فتح چوکی در عمارت باغ کہنہ در چوکی و بہرۂ حضور حاضر و سرگرم میداشتند- و ہمیشہ خبر حاضری و غیر حاضری آنہا گرفتند- و چوکیداراں بموجب حکم مسلح و کمربستہ در نوکری حاضر

و سرگرم می ماندند که اگر کسے بے ہتیار در چوکی حضور ماند و جناب نواب صاحب
ازیں خبر مطلع شوند آنہا سخت در مورد عتاب می آمدند- اگر گاہے خبرے نوشت
و خواند ضروری منظور باشد از معمول زیادہ یک گھنٹہ بشب بیدار بودہ در نوشت
و خواند بہ تنہائی مشغول می شدند-

رنگے - جناب حضرت دلاری بیگم صاحبہ قبلہ صبیہ کلان حضرت نواب
شکوہ الملک نصیرالدولہ کہ محل خاص حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر بودند، سکونت
خود بمکان قدیم کہ متصل شادی محل بہ شارع عام مسجد کلاں ترل کہیڑی است
از مبارز جنگ خریدشدہ بود میداشتند- و بسبب چند در چند نواب صاحب کہ
ازاں محل خاص کلاں خود ناخوش بودند گاہے بحسب ضرورت مثل فاتحہ
ماہ رجب وغیرہ دراں محل تشریف فرما می شدند- مگر جناب سلطان النسا بیگم صاحبہ
در رسم سالگرہ خاص حضرت نواب صاحب محل نواب صاحب معلے را در محل خود
یادنمودہ ازشان و شوکت تمام گل رسم گرہ برمسند یک آں ہر دو را نشانیدہ
از دست عمدۃ النسا بیگم صاحبہ قبلہ ، ہمشیرہ خورد خود پوشانیدہ مبلغ پانصد
روپیہ بایک خوان خلعت محرمات درسوس بن بہ عمدۃ النسا بیگم صاحبہ عنایت
می فرمودند-

رنگے - و اکثر جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر ، در ایام تابستان
در شب ماہ برائے سیر دریا و دیدن آغاز روشنائی آفتاب و ماہتاب، ہمشیرہ
کلاں خود را مع محلات و مہمانہا وغیرہ در محل ہمشیرہ میانہ خود بر بالاے بام
و بادیوان خانہ افتخارالدولہ حافظ محمد ناصرخاں بہادر را زنانہ کنانیدہ در بنگلہ
ہشت پہلوی بارا دری سیر دریا می کنانیدند- و آنجا بوقت دوپہر روز

بین نواز دو نفر دراں زماں آمده بودند۔ آنہا را روبروے دریچہ ہاے زنانہ نشانیده راگ سارنگ می شنید ند۔ و بوقت سہ پہر خاصہ معمولی بہ خانہ ہمشیرہ کلاں رفتہ تناول می فرمودند۔ و دریک دو ماه بباغ مسکن خاص خود ہمشیرہ زادگان وغیره را یاد فرموده بالاے بام نشستہ تماشاے شیرد وخرس وفیل و شتر و اسپاں و جنگ پہلواناں از ۹ گھنٹہ تا یازده گھنٹہ کنانیده ملاحظہ می فرمودند۔ و نیز گاہے بشب در محل ہمشیرہ کلاں خود ہمہ را جمع نموده از ۹ گھنٹہ شب تا ۳ پاس شب تماشاے بہاکونندی کنانید ند بدانموجب کہ باتمامش چہار شب مقرر است می دیدند۔ و آنہا را از عنایت انعامات بسیار سرفراز می فرمودند۔

رنگے۔ و معمول بود کہ از شب ماه محرم شریف ظہور عرس مبارک جناب حضرت امام حسین علیہ السلام در عمارت باغ کہنہ کہ مسمی محمد باغ است آراستہ بقنادیل و روشنائی موم بتی وغیره کنانیده نشان قدیم حیدری علم نصب فرموده، روضہ خوانی تا ۹ گھنٹہ شب می کنانیدند و خود بدولت تا عشرہ محرم ہر شب پس پشت نشان مبارک در حجرہ خواب می فرمودند۔ و شب ہم محرم خلاصی ہا را از کمپنی طلبیده بندوبست روشنائی باشوکت بسیار کنانیده قریب دوپہر شب آں علم حیدری بر فیل در ہودج از باغ مذکور تا نزل کہیڑی آورده قریب ۳ پہر شب داخل باغ مسطور می فرمودند۔ بدہم محرم بعد از نماز صبح نشان معلے ہماں جا شوئیده تحویل مالکش فرموده خود متوجہ شده میر اسمٰعیل خاں بہادر و تقی علی خاں بہادر و قطب الدین خاں و رحمان علی خاں بہادر و شجاعت علی خاں را مقرر فرموده خیرات لمساکین و محتاجین بنام حضرت

سید الشہدا علیہ التحیۃ والسلام یک کہادی ویک روپیہ بہر یک محتاج تقسیم می کنانیدند۔
و بچہار دہم جمادی الاول بداں موجب خیرات در فاتحہ سالیانہ والدہ امجدہ خود
یعنی حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ کلاں فردوس مکانیہ، بمعرفت صاحبان مذبور
در باغ کہنہ روبروے خود می کنانیدند۔ و زر خیرات و پارچہ وغیرہ بحساب
فی فاتحہ چہار ہزار و پانصد روپیہ کہ مقرر بود، بروزہاے مذکور روبروے
بالاخانہ باغ قدیم خرچ می فرمودند۔ و خود بدولت وغیرہ حاضرین بوقت تقسیم
مذکور بر بالاخانہ خاص قدیم خود تشریف می داشتند۔ و خلق اللہ بکثرت جمع می شد۔
و اگر زر خیرات از صبح تا سہ پہر خیرات شدہ چیزے باقی ماندہ شود۔روز دویم
از روے حکم حضور تقسیم می گردید۔

رنگے۔ مزاج حافظ محمد نصیر خاں بہادر فرزند کلان حضرت نواب
عمدۃ النسا بیگم صاحبہ از بیماری سرا چناں علیل بود کہ حکماے یونانی و مصری
و ڈاکٹران از علاج آں عاجز و بیماری روز بروز زیادہ می شد۔ روزے
جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر ایں کیفیت بیماری عجیب ہمشیرہ زادۂ کلان خود
بہ بندگان عالی نواب امیر الہند والاجاہ محمد علی خاں معروض داشتند۔ نواب
والاجاہ روز دویم براے ملاحظہ بیمار بطور عیادت معہ نواب عمدۃ الامرا
بہادر و مبارز جنگ و سالار جنگ و قادر نواز خاں بہادر بخانہ جناب نواب
عمدۃ النسا بیگم صاحبہ، دختر خورد خود، تشریف آوردہ، بیمار را ملاحظہ فرمودہ
فاتحہ خیر خواندہ دست تاسف بر دست حسرت زدہ، بر شباب و جوانی شاں
افسوس نمودہ آبدیدہ شدہ، بدولت خانہ خود تشریف فرما شدند۔ و روز دیگر
از نواب عمدۃ الامرا بہادر و مبارز جنگ تجویز طلبیدن حکیم حاذق از حیدرآباد

نمودہ عریضہ بجناب بندگان حضرت نواب آصفجاہ نظام الدولہ بہادر نوشتہ در خط مشیر الملک ارسطو جاہ مختار دولت آصفیہ ملفوف کنانیدہ پیش وکیل خود روانہ حیدرآباد فرمودند - چونکہ عریضہ مذکور بحضور حضرت نواب آصفجاہ بہادر رسید، فی الوقت حکم حضور شرف صدور یافت کہ حکیم حاذق و شفا دست و عمدہ مرتبت حکیم احمداللہ خاں بہادر را فی الفور روانہ مدراس نمایند - و حکیم موصوف روانہ مدراس شدہ تا بہ تعلقہ پلنار رسید - نواب والاجاہ محمد علی خاں از قضاے الٰہی برحمت حق پیوستند - و جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر کہ وارث و جانشین پدر خود بودند، بعد از رحلت نواب والاجاہ حکیم احمداللہ خاں بہادر حسب الطلب حضور داخل مدراس شدہ در باغ وادی شاہ فرود آمدہ بحضور نواب عمدۃ الامرا بہادر عرض کنانیدند - جناب نواب صاحب معلے بعد از شش روز قادر نواز خاں و حکیم احمداللہ خاں بہادر را بباغ مذکور فرستادہ، حکیم احمداللہ خاں را بحضور یاد فرمودہ بر دیوری ہمشیرہ کلاں در حجرہ سبز کرسی ملاقات فرمودند - و حکیم مذکور بوقت ملازمت حضرت بعد از شرف یابی ملازمت یک رسالہ خلاصۃ الحکمت با مجمل خلاصۃ الاشیاء مطلا و مجلد، بابت تصنیف خود، مع چہاردہ ...... نذر گذرانیدند - جناب نواب صاحب دو گھڑی سخنان اشفاق آمیز از اوشاں فرمودہ عطر و پاندان و گلاب پاش رخصتے بہ اوشاں عنایت فرمودہ، ہمراہ قادر نواز خاں بہادر و حکیم احمداللہ خاں بر دیوری ہمشیرہ خورد خود پیش افتخار الدولہ حافظ محمد ناصر خاں بہادر روانہ فرمودند - و براے ایشاں جاگیر کولی نیلور کہ محصولش دوازدہ ہزار روپیہ سالیانہ است مقرر و جاری فرمودہ، بر معالجہ حافظ محمد نصیر خاں بہادر معین و مقرر فرمودند - بعد چندے از معالجہ حکیم احمداللہ خاں بہادر مزاج حافظ محمد نصیر خاں بہادر

کہ رو بصحت آوردہ، نواب صاحب ازیں معالجہ خشنود گردیدہ، از خطاب ملک الحکما سرفراز فرمودند۔

رنگی۔ نہ ماہ قبل از انتقال نواب والاجاہ جنت آرامگاہ، سلطان النسا بیگم صاحبہ بحکم پدر و برادر خود بوساطت بخشی بیگم صاحبہ محل عالیہ نواب نظام الدولہ بہادر کہ فیمابین سلطان النسا بیگم صاحبہ و ایشاں روابط رسل و رسایل و نامہ و پیغام مرعی بود چنانچہ حسب الخواہش و طلب بخشی بیگم صاحبہ چند اشعار تصنیف نواب عمدۃ الامرا بہادر ممتاز و چند تحایف روانہ حیدرآباد نمودہ بودند۔ ازانجملہ شعریکہ بر محل فرا یاد خاطر آمد بقید قلم آورد۔ نظم

چل اے دیکھ آئیں حیدرآباد — جہاں کہتے ہیں عشرت کی ہے بنیاد
جہاں دارین کا نقش و نگیں ہے — جہاں اسلام کا آئین و دیں ہے
جہاں رُکتا ہے نقد آشنائی — جہاں مفقود رسم بے وفائی
جہاں کے لوگ حاکم سے ہیں دلشاد — جہاں حاکم ہے ایسا خانہ آباد
جہاں رُکتا ہے تخت سرفرازی — نظام الدولہ آصف جاہ غازی
ہمارے کچھ نہ پوچھو یارو تم بات — ہمارا ملک ہے انگریز کے ہات
ہمیں ہر روز آیا کرڑ کرڑھی — ہماری زندگانی پر تھرڑھی
مجھے میرے گھرانے کی محبت — نہیں دیتی ہے وہاں جانیکی رخصت
میں اس خاطر سے وہاں جانے نہ پایا — نئی ویسے ہی یہاں بستی بسایا
کیا میں مہر حیدر دل میں ایجاد — رکھا تب نام اس کا حیدرآباد
الٰہی جب تلک ہو حشر بنیاد — رہے قایم امیر ہند آباد
خلاصہ تھا سو میرے دل کا یہ راز — کیا ایجاد تازہ شعر ممتاز

نسبت رئیس الامرا بہادر عبدالحسین خاں فرزند خود در حیدرآباد و از صبیہ غلام اشرف خاں بہادر کہ در قرابت رکن الدولہ بہادر کلان مرحوم، و ایشاں یکے از عمدہ گان حیدرآباد بودند مقرر نمودہ غلام اشرف خاں را معہ متعلق با عزت و تکریم طلب فرمودند - و بعد از رسیدن ایشاں بمدراس در باغ دادی شاہ صاحب فرود آوردہ بعد از چندے در باغ نو کہ حال مشہور بہ باغ مستر اوکس است، براے سکونت ایشاں مقرر کردہ ایشاں را آوردہ فرود آوردند - و بعد از چندے جناب سلطان النسابیگم صاحبہ قبلہ بوساطت حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر بیگ نوع حکم حضور نواب اعلی حضرت امیرالہند والاجاہ محمد علی خاں بہادر عرض نمودہ بہ پانزدہم شعبان المعظم ۱۲۰۹ھ ہجری رسم عقد مقرر کردہ ہمہ اسباب نکاح مہیا ساختہ، نوشاہ را از باغ کلاں بہ روشنائی و جلوس و طوایف لولیان وغیرہ مثل شب گشت بخانہ عروس بردند - جناب سیف الملک بہادر معہ تمامی ارکان و اعیان دولت ہمراہ تا بخانہ عروس تشریف فرمودند و سلطان النسا بیگم صاحبہ نیز معہ ہمشیرہ گاں و علاقہ داران زنانہ خود تشریف فرمودہ بعد اداے رسم عقد نوشاہ را ہموں طور بخانہ درآوردند - و بنواب والاجاہ و نواب عمدۃ الامرا بہادر را نذر گذرانیدند - و دریں سوانحات ازانچہ مطلع بود بقید تحریر آورد -

شگفتگی گلدستہ سویم در گلزار اول از سنہ ۱۲۰۹ ہجری تا سنہ ۱۲۱۰

در بیان کیفیت بیماری و رحلت نواب والاجاہ محمد علی خاں در سنہ ۱۲۱۰ ہجری

جناب بندگان حضرت امیرالہند والاجاہ نواب محمد علی خاں بہادر بعد از فراغت نماز تہجد، در خلوت خانہ خاص تشریف فرما شدہ استراحت فرمودہ بہ پانزدہم شہر صفرالمظفر سنہ ۱۲۱۰ ہجری صبح از استراحت بیدار شدہ بہ بیت الخلا تشریف فرمودند۔ بعد از فراغت قضاے حاجت خواستند کہ از چوکی فرود آیند۔ بسبب ضعف و ناتوانی و پیری پاے مبارک بلغزش درآمدہ افتادند۔ دراں حال ضرب بر ناخن نزانگشت پاے چپ رسیدہ آماس بر پا و تپ بشدت رو نمودہ، بیماری روز بروز در طوالت افتاد۔ ہمہ حکماے یونانی و ڈاکٹران ملازم سرکار متوجہ علاج شدہ ہزارہا تدبیرات نمودند۔ و نیز نواب عمدۃ الامرا بہادر در معالجہ صدر ساعی بودند۔ اما از باعث اتمام رشتۂ حیات و قربت نمودن ایام سفر آخرت کہ سن شریف بہ ہفتاد و پنج سالگی رسیدہ بود، ہیچ تدبیرے موافق، و ہیچ علاجے اثر نگردیدہ۔ روز و شب بیماری در تزاید و روز افزوں شد۔ و در عرصہ قلیل از انگشت پا تا بساق پر از ریم گردید۔ ازیں آثار بد حکماء ہم در دل خودہا مایوس شدہ، مخفی نواب عمدۃ الامرا بہادر را آگاہ نمودند۔ و نواب والاجاہ محمد علی خاں نیز از حالت

خود مطلع و زندگی خود ناامید گشته پیش از یک ہفتہ از رحلت خود
روزے بہ تسلی و تشفی محلات پرداختہ ، اشک حسرت از چشم خود
برآوردند۔ روز دیگر ڈاکٹر سرکاری بتمامی حکماء حاضر حضور شدہ
بر زخم پا پٹی مرہم بستہ ، از حضور مرخص گردید۔ دراں حال محمد جاوید خاں
وغیرہ خدام از شیخ آدم حجام کہ شب و روز حاضر حضور می بود مخفی از
اندیشہ نواب عمدۃ الامرا بہادر مستفسر احوال مزاج نواب صاحب خداوند
نعمت خود شدند۔ شیخ آدم بہ بسیار حزن و ملال اظہار کرد کہ ڈاکٹر
از ابتداے بیماری در علاج نواب صاحب خطا و غلطی نمودہ آمد کہ مخالف
و ناموافق حضور افتاد۔ حالا از ناخن پا تا بالاے ساق پر از ریم
شدہ است۔ علاجش خیلے دشوار می نماید۔ ایں ہم خوبی قسمت ما
دولتخواہان است کہ سایہ ہم چو سردار شفیق از سر ما زایل میگردد۔
و نواب والاجاہ جنّت آرامگاہ بمعاینہ حالت خود کہ روز بروز و لحظہ
بلحظہ بسبب تزاید بیماری و تنزل طاقت و قوت بنواب عمدۃ الامرا
بہادر روبروے سید عاصم خاں مبارز جنگ و سالار جنگ بہادر و
قادر نواز خاں بہادر و حافظ حاجی مغربی صاحب از زباں دُرفشاں
ارشاد فرمودند۔ آنچیکہ من میگویم بگوش جاں بشنوند برآں عمل نمودن
وکاربند آں شدن بشما ضرور تر است۔ و آں این است۔ ہر شے کہ
از پردۂ عدم بلباس ظہور آمدہ بمقتضاے "کل من علیھا فان" فنا
است و ہر مسافرے کہ از سفر وادی معدوم بملک وجود جہاں رسیدہ،
مراجعتش باقلیم بقا، بفحواے "ارجعی الی ربک" ضرور و بجا است کہ

ہمہ انبیا و اوصیا و اولیا و علما و فضلا و مشایخین و مجتہدین و شاہان و عمدہ‌گان ہفت اقلیم، و امرا و غربا و فقرا و مساکین و حکمائے فلاطونی و پیر و جوان سر اطاعت ازین امر ناگزیر حق نہ پیچیدہ۔ پس ما سالکان مسلک راہ دین متین جناب سرور عالم، خاتم المرسلین حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وآلہ و اصحابہ وسلم را واجب و لازم آمدہ کہ وقت اخیر خود، دل و زبان خود را از یاد الٰہی و ذکر جناب رسالت پناہی صلی اللہ علیہ وآلہ و اصحابہ وسلم و از پند و نصایح مرشد ارشد خود مامور و منور و مشغول باید داشت۔ الحاصل بشما لازم است کہ وقت اخیر من حضرت مولانا عبدالعلی صاحب قبلہ و شاہ محمود صاحب ساوی و شاہ قدرت اللہ صاحب و حافظ حاجی مغربی صاحب و دیگر مشایخین کہ قلوب آنہا از اذکار خداے عالم و عالمیاں و زبان از ذکر حضرت پیغمبر آخرالزمان باعث ایجاد کون و مکان مامور و متجلی است، نزد من حاضر و موجود دارند کہ در شغل قال اللہ و قال الرسول، و در بیان کشف و کرامات شریف جناب دستگیر دو عالم حضرت پیران پیر مشغول باشند تا دراں وقت دل من رجوع بخالق خود و رسول محبوب او باشد۔ و حافظ حاجی مغربی صاحب را تاکید نمایند ہر قدر کہ بتوانند سورۂ یٰسین بہ آواز بلند و خوش الحان خوانندہ باشند، کہ موجب نجات و باعث رستگاری من است۔ و من اکثر باقتداے حافظ محمد ناصر خاں بہادر در ایام شریف ماہ رمضان المبارک نماز تراویح خواندہ ام، بر اوشاں نیز لازم است کہ بعد از رحلت من فاتحہ چہلم ہر روز تلاوت قرآن مجید

نموده ، از طرف من هدیه بجناب سیدعالم[ص] و به ارواح مطهر جناب
محبوب سبحانی بفریسند ، تا حسناتش بمن عاید گردد - درین گفتگو حافظ
محمدناصرخاں بہادر نیز حاضرشده به استماع ارشاد وصیت مذکور بهره یاب
شدند - باز مخاطب بطرف مصاحبین شده ارشاد فرمودند۔ اگر بعد رحلتم ، نورچشم
نواب عمدة الامرا بهادر میت مرا روانه بیت الله کند ، اولی ترین است که
زیر نردبان کعبه شریف مدفن خود مقرر نموده ام ، و یا اگر اتفاق فرستادن
آں جا صورت نبندد۔ و شما با نورچشم جانشین ولی عهد من نواب عمدة الامرا
بهادر را چنیں تجویز دهند که به نتهرنگر روانه نمایند ، تا روبروے در
آستانهٔ شریف حضرت تبر عالم ، نتهر اولیا صاحب رحمة الله علیه دفن شوم ،
که بیگم من هم در سایه آستانه فیض نشانه معلی مستور اند - و اگر ایں
هم بالفعل نتوانند ، در کمند حضرت دستگیر صاحب سادی رحمة الله علیه
در میلاپور بوعده چندے بسپارند - بعد ازاں هر جا که خاک من است ،
درانجا خواهد رسید۔ بعد از وصایای تجهیز وتکفین خود متوجه به پند و
نصایح امورات دولت و ریاست شده بنواب عمدة الامرا بهادر به ایں
طور ارشاد فرمودند که اے فرزند دلبند و اے جانشیں سعادت مند ا
نصیحت ایں مسافر ملک بقا را بتوجه دل بشنو ، و برآں عمل کن که تا
عنانِ حکومت و ریاست بدست اختیار تو باشد - و آں ایں است۔
اولا هر شی تازه پیدا کردن و آنرا از اختیار دیگر بدست خود آوردن
امریست دشوارترین امرها و کاریست مشکل ترین کارها ، علی الخصوص مقدمه
دولت و ریاست که استاد شما میر ابجدی صاحب در انورنامه نوشته

اند، ازاں بر آں برخوردار ظاہر شده باشد که بچه طور حاکم مطلق ما از منصب و مراتب دولت و ریاست به حکومت ملک کرناٹک به ایں فقیر غلام حضرت پیران پیر سرفراز و کامیاب فرموده - پس بشما لازم است که بعد من بر مسند ریاست من قایم مقام شده ، بر ہر کارے بعقل و فراست و ہوشیاری و دُور اندیشی کاربند باید شد- و نظر بانجام کار باید داشت که گفته اند - مصرع-

مرد دور اندیش مرد عاقل است

و دل خیرخواہان دولت خود را بدست خود داشتن استحکام ارکان عمارت دولت و قدر ہر یک ذی قدر را بقدر او دانستن قیام پایه ایوان ریاست است - و دل رعایا و خلایق را از عدل و انصاف شاد و خوش باید داشت که شیخ سعدی علیه الرحمه می فرمایند -

بیت
چو نوشیرواں عدل کرد اختیار
کنوں نام نیکو ازو یادگار

که انتظام مملکت از رعایا و خشنودی رعایا از معدلت بقول "الملك یبقیٰ بالکفر ولا یبقیٰ بالظلم" خود خداے عالم و عالمیان عادل حقیقی و پیغمبران و مرسلان او نیز منصف و دادرس تحقیقی- و برخوردار را از پادشاه ولایت انگریز بهادر و اہل حکومت کمپنی طریق رسل و رسایل و روابط و دوستی و یک جہتی چناں مرعی دارند که آنہا از شما خوش و راضی باشند و سرِ مو قصورے و خللے بمیان نیارند- و عمل خلاف مرضی آنہا بر خود گوارا نکنند که باعث استواری

دولت است - و زر قسط تقررے کہ تا حیات من بہ کمپنی در خزانہ قلعہ مدراس می رسیدہ آمد، بموجب قرار بلا عذر و تکرار رسانیدہ باشند - و یک وجب زمین از ملک خود بہ اختیار دیگراں بجز عنایات جاگیرات رفتن ندہند نورچشم من بفضلہ شما دانا و دانشمند و عاقل و عقلمند ہستند - ایں مراتب بشما گفتن گویا حکمت بہ لقمان آموختن است کہ گفتہ اند - مصرع -

ہر کسے مصلحت خویش نکو میداند

و روز دویم بوقت دو گھنٹہ روز بلند شدہ جناب نواب شکوہ الملک نصیرالدولہ بہادر برائے عیادت برادر کلاں خود یعنی نواب والا جاہ محمد علی خاں بہادر تشریف آوردہ از ملاحظہ حالت برادر خود کہ بدرجۂ اخیر رسیدہ بود آہ سرد از دل پر درد کشیدہ اشک حسرت از دیدہ غم رسیدہ جاری ساختہ ظاہرًا تشفی و تسلی نواب والاجاہ پرداختہ، بدولت خانہ تشریف فرما شدند- و نواب عمدة الامرا بہادر بمعائنہ احوال والد ماجد خود کہ صورت یاس ظاہر و ہویدا بود، باچشم گریان بیرون کلس محل آمدہ مخفی قادر نواز خاں بہادر را بر بندوبست محلات و خزانہ و توشہ خانہ و کچہری و دفاتر سرکار وغیرہ کارخانہ جات بہ تقید تمام مقرر و معین فرمودہ حکم فرمودند کہ من بر دیوڑی ہمشیرہ صاحبہ کلاں میباشم - شما لحظہ بہ لحظہ از اخبار ایں جا و کیفیت مزاج نواب صاحب قبلہ اطلاع می دادہ باشند - و سالارجنگ بہادر را حکم فرمودند کہ شما از طرف ڈاکٹر بحضور عرض کنند کہ ڈاکٹر عرض می کند دریں وقت در زنانہ بودن نامناسب و در مردانہ تشریف باید داشت، زیرا کہ اناث از معاینہ حالت بیقراری بیماری حضور گریہ و زاری خواہند کرد-

ازیں معنی برمزاج حضور ہم تعب و بیقراری عاید خواہد گردید ۔ دریں وقت این امر خیلے نامناسب کہ باعث تزاید بیماریست ۔ و سالار جنگ بہادر حسب الحکم جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر در حضور حضرت نواب والا جاہ محمد علی خاں جنت آرام گاہ عرض کردند ۔ و نواب والا جاہ حسب العرض ڈاکتر زنانہ کردن موقوف ساختند و فہمیدند کہ مزاج خود رو بصحت نہ خواہد آمد ۔ وبعد ازاں ہر سہ صاحبزادیاں کہ دختران خاص حضور و جناب کریم النسا بیگم صاحبہ معروف بحضرت بیگم ہمشیرہ خاص خورد نواب والا جاہ بودند ، ہرچند برائے دیدن نواب معلے از نواب عمدۃ الامرا بہادر حکم می خواستند وحضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر بہ آنہا جواب می دادند کہ مرضی حضرت نواب والا جاہ بر زنانہ نمودن نیست ، چنانچہ تاکید ڈاکتر ہم چنیں است ۔ من لاچارم شماہا در مکان خودہا دعاے صحت اوشاں نمودہ باشند ۔

رنگے ۔ بعد ازیں جناب نواب عمدۃ الامرا عبدالقادر خاں بہادر وحضرت حافظ محمد ناصر خاں بہادر را حکم فرمودند کہ دریں وقت شما ہر دو برادراں بر در کلس محل رفتہ حاضر باشند ۔ و سالار جنگ محمد نجیب اللہ خاں و محمد جاوید خاں حکم کردند کہ شماہا در حضور نواب صاحب پرورش فرمائی خود حاضر مانند ۔ تا از ہیچ امر بہ بیمار تکلیف و تصدیع نشود ۔

رنگے ۔ القصہ چونکہ آفتاب روز بیست و ہشتم ماہ ربیع الاول سنہ ۱۲۱۰ ہجری بزمین فرو رفت ، و سیاہی شب بست و نہم از افق آسمان رو نمود ، بعد یکپاس شب اول در مزاج نواب صاحب بیقراری بمرتبہ کمال پیدا شد ۔ و حضور ہم ازیں حالت خود مطلع شدند کہ ایں حالت

نزع است ـ بسالارجنگ و محمد جاوید خاں حکم فرمودند کہ حالت من نوع دیگر معلوم می شود۔ باید حافظ حاجی مغربی را برائے خواندن یٰسین پیش من حاضر دارند ـ و مولانا عبدالعلی صاحب و شاہ قدرت اللہ را زود بطلبند ـ و جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر بہ استماع ایں خبر وحشت اثر فی الوقت بہ حضور پدر امجد خود حاضر شدہ حالت حضور بچشم خود ملاحظہ فرمودہ اشک غم از چشمان پُر الم جاری ساختہ ، مولانا صاحب وغیرہ بزرگان را درانجا حاضر آوردہ ارشاد فرمودند۔ شماہا از راہ لطف وکرم نزد پدرم نواب صاحب حاضر بودہ در ذکر پروردگار و شغل اذکار خالق و معجزات حضرت سرور عالم محمد مصطفٰے صلی اللہ علیہ وآلہ و اصحابہ وسلم و حضرت محبوب سبحانی دستگیر دوجہانی مشغول مانند ـ ومخفی بہ قادر نواز خاں بہادر حکم بند و بست امورات دولت فرمودند ـ وسید عاصم خاں مبارز جنگ بہادر را ارشاد فرمودند کہ جناب نواب صاحب خیلے بے طور می نماید۔ باید کہ شماہا در بندوبست کارہائے خود باشند و جابجا ہر جا کہ پہرہ وچوکی ضرور و مناسب دانند، پہرہ وغیرہ از قادر نواز خاں گرفتہ بدارند کہ ہوش و حواس من دریں وقت بحال و بجا نیست ـ و مناسب نمی دانم کہ از احوال نواب صاحب قبلہ بگورنر مدراس اطلاع دہم کہ من فرزندگان و ولی عہد پدر خود خواہم شد ـ بفضلہ از اطلاع گورنر مدراس و اہل کونسل ہیچ سروکارے نمی دارم ـ دراں وقت مبارز جنگ از جرأت عرض نمودند کہ ایں معنی ہا بہ جناب عالی نیکو روشن است ، ما فدویان دریں امر چہ عرض خواہیم کرد ـ اگر حضور مناسب دانند بطور ایما فرمایند ـ وگرنہ ما دولت خواہاں

تابع مرضی مبارک حضور اند - نواب عمدة الامرا بہادر باستماع این عرض
بہ برہمی تمام ارشاد فرمودند - خانصاحب از رحلت پدر خود بکسے اطلاع
دادن چہ ضرور است - بعد از ارشاد این کلام متوجہ بہ قادرنواز خاں بہادر
شدہ فرمودند - سابق بہ خوب چند تقید کردہ بودم کہ بمجرد قبض روح
مطہر نواب صاحب مستر باتلی از دارالانشاء انگریزی بہ لات ہابت ،
گورنر مدراس حکم‌نامہ جہت سر شدن توپ ہاے منٹ گن بہ تعداد
سالہاے سن شریف نواب صاحب کہ ہفتاد و پنج سال است
نوشتہ بفرستد کہ بمجرد برداشتن صندوق مطہر توپ ہا بر قلعہ مدراس سر
شود - و بر ہمہ قلعجات ملک بداں موجب سر گردد - و الحال در تجویز
ما آمدہ کہ خبر رحلت نواب صاحب بہ گورنر مدراس کردن نامناسب وقت
بفضلہ تعالی شانہ بروز جلوس مسندنشینی من دفعتًا آواز توپہاے تہنیت
جلوس مذکور از باغ خاص بہ گوش گورنر مدراس باید رسید - میباید کہ شما
بہ خوب چند تقید کنند کہ خط اطلاع رحلت نواب صاحب قبلہ از دارالانشاء
انگریزی بگورنر مدراس نباید نوشت - بعد از ارشاد این امر ، بخانہ ہمشیرۂ
کلاں خود تشریف فرما شدہ در حجرہ سبز کرسی بشب استراحت فرمودند -
و تمام شب بنواب امیرالہند والاجاہ محمدعلی خاں در حالت بیقراری
و جاں کندن گذشت -

رحلت - بصبح بیست و نہم شہر ربیع الاول سنہ ۱۲۱۰ ہجری
مطابق سیزدہم ماہ اکتوبر ۱۷۹۵ عیسویہ کہ روز سہ شنبہ بود ، بوقت ہفت
گھنٹہ صبح ہماے روح پاکش از قفس بدن بہ آشیانۂ عدن پرواز نمود -

انا لله و انا الیه راجعون - نظم تاریخ رحلت - نظم :

به بست و هشت مه چوں مهر از غم
زشب رخت سیه بر رخ کشیده
همه شب آں رئیس ملک و حشمت
ز حال نزع بر بستر طپیده
گریبان سحر چوں چاک گردید
سرشک غم ز چشم گل چکیده
همادم طایر روحش ز قالب
ز دنیا بر در جنت رسیده

تاریخ ایضا - نظم :

چو والاجاه شش پنج و هفتاد
ازیں دار فنا رفته بجنت
ندا آمد سنش در سال رحلت
هزار و دو صد ده بد ز هجرت
۱۲۱۰ هجری

بمجرد رحلت نواب والاجاه جنت آرامگاه در زنانه و مردانه و دیگر محلات و بخانهاے هر سه دختران خاص و در باغ کلاں و در شهر بهمه کوچه و بازار و خانه بخانه آواز شور و فغاں آه و زاری و زیاد ماتم و اشکباری از سطح زمین تا کمند فلک بلند گردید - دراں وقت قادر نواز خاں بهادر و رضایار خاں بهادر بموجب حکم حضرت بندگانِ عالی

نواب عمدة الامرا بہادر امیر الہند والاجاہ ثانی ہمہ دروازہ ہاے باغ بند کنانیدند - بر ہر دروازہ پہرہ ہاے استوار داشتہ بر خزانہ و توشک خانہ و بر اسباب کچہری و بر دروازہ محلات جا بہ جا پہرہ گذاشتہ حاضر بر حکم حضور بودند - دریں اثناء جناب نواب صاحب مدظلہ العالی باستماع ایں خبر جان گداز محنت وغم و کیفیت مصیبت و الم باچشم پرنم اُفتاں و خیزاں از خانۂ ہمشیرہ کلاں در سکساون رام راؤ متصدی دیوڑی ہمشیرہ مذبور سوار شدہ ، و بدیوان خانہ کلان ہمایون محل آمدہ ، در حجرہ قادر نواز خاں بہادر تشریف داشتہ مبارز جنگ بہادر را یاد فرمودہ ہمراہ ایشاں میر اسمٰعیل خاں بہادر را حکم نمودند کہ مہرہا بر خزانہ و دفاتر نمانید -

رنگے - و مولانا عبدالعلی صاحب قبلہ و شاہ قدرت اللہ صاحب و شاہ محمود صاحب و حافظ حاجی مغربی صاحب و عبدالقادر خاں بہادر و حافظ محمد ناصر خاں بہادر و عبدالمعبود خاں جمشید جنگ و محمد نجیب خاں بہادر سالار جنگ و محمد جاوید و محمد مفتاح وغیرہ را باچند جوانان حبشیان قدیم بر تہیہ اسباب تجہیز و تکفین مقرر و مامور فرمودند - و ہمشیرہ زادگان را یاد فرمودہ بہ حضور خود نشانیدند - و بہ قادر نواز خاں بہادر حکم شرف صدور یافت کہ یک ترب سوار بمیلاپور در حضور جناب حضرت شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر روانہ نمودہ پیام فرستند کہ سواری مبارک برادر کلان آنجناب تہیہ سفر ملک بقا نمودہ است - حضور تشریف آوردہ برادر کلان خود را روانہ منزل مقصود

فرمایند - و نیز بسرعت تمام ترب سوار دیگر در طلب سیف الملک و حسام الملک روانه کنند که زودتر آیند - و به نصیرالملک بهادر که درنتهر نگر بودند نوشتن خط تعزیت بایشاں حکم فرمودند - بمجرد حکم در عرصه قلیل سیف الملک بهادر و حسام الملک بهادر حاضر گردیدند - و نواب صاحب سیف الملک بهادر را در حجرهٔ نعمت خانه دیوان خانه که بسمت دریا است و حسام الملک بهادر را در خلوت خانه که به سمت قبله است نشانیدند و ارشاد فرمودند که من از شما مصلحتے و تجویزے می خواهم. باز خواهم گفت - شماها دریں جا به نشینند - و معرفت جاوید خاں، حسین نواز خاں را طلبیده نزد خود نشانده باسه و چهار اطفال دیگر هر چند در بازی مشغول میگردند - حسین نواز خاں بار بار در یاد پدر خود در گریه وزاری می نمود - و هر لحظه ابوالال ابوالال میگفت - و بر گریه اش دیگر مردمان حاضرین هم می گریستند - و به میر اسمٰعیل خاں المخاطب به میر اسدالله خاں بهادر و تقی علی خاں بهادر و قطب الدین خاں بهادر و علی نواز خاں بهادر و رحمان علی خاں بهادر و شجاعت علی خاں بهادر که دراں وقت حاضر بودند حکم فرمودند که شماها دریں جا حاضر بوده سید محی الدین و سید مخدوم رسالدار و محمد حسین و غلام مرتضی کمندان را حکم کنند که اینها باسی جوانان بار، بحضور من حاضر مانده بر حکم و احکام سرکار از راه دولت خواهی متوجه و سرگرم باشند - و محمد جاوید خاں وغیره کارکناں که کلیدهاے هر کارخانه پیش هر کسے که بود آورده بحضور نواب صاحب گذرانیدند نواب صاحب همه کلیدهاے در حجره نشست گاه خود بر تخته میز

گذاشته ، بران یک پہرہٗ بار و یک کندان مامور فرمودند - و ہر آن
خبرگیران تیاری غسل و کفن میت پدر امجد خود بودند - درین اثناء
نواب نصیرالدولہ بہادر تشریف آوردند - و حاجی حافظ مغربی ہم خبر
تیارشدن میت از غسل و کفن بہ یازدہ گھنٹہ روز بلند شدہ بنواب صاحب
رسانیدند - و نواب صاحب بمجرد استماع خبر تیاری میت تشریف فرما
شدہ لاش مطہر پدر خود را از دست مشایخین و علما بہ ترتیب داخل
صندوق مُطہر کردند - و جناب نواب نصیرالدولہ بہادر و خود بدولت
ہر دو طرف آں صندوق بہ بسیاری حزن و ملال گریہ و زاری کمال
نمودند - و بعد ازاں صندوق را برداشتہ در دیوانخانہ کلاں آوردہ
روبروے دروازہ نعمت خانہ داشتہ صندوق را با غلاف و شاہمیانہ مکلل
آراستہ و پیراستہ باجمعیت کثیر کہ از شمار و قیاس بیروں بودہ - معہ تمامی
جلوس ریاست و اعیان و ارکان دولت و جمیع علمائے دین و ہمہ مشایخین
و خود ہم مع سیف الملک بہادر و حسام الملک بہادر با تجمل بسیار براے
نماز جنازہ بیرون دیوان خانہ دارالامارہ روانہ شدند - و ازانجا خود بدیوان
خانہ مراجعت فرمودہ ہمہ را براے نماز میت ہمراہ جنازہ روانہ فرمودند -
و بموجب تاکید بعد از فراغت نماز میت کہ در راستۂ لال دروازہ
خواندہ شد - گر توپہائے منت گن بر قلعہ سرنگر دید - و صندوق میت
حشمت و شوکت در گنبد حضرت دستگیر صاحب بطرف دست راست
مزار ایشاں متصل دیوار گنبد بوعدہ یک سال مستور نمودہ - بوقت سہ گھنٹہ
حسام الملک بہادر و سیف الملک بہادر و ہمہ مردان ہمراہیان جنازہ

مراجعت کردہ در کلس محل جمع آمدہ بعد از فاتحہ خیر مراتب تعزیت از نواب صاحب بجا آوردند۔ دراں حال نواب عمدۃ الامرا بہادر مخاطب بہ سیف الملک بہادر و حسام الملک شدہ ارشاد فرمودند۔ بیت :

درد من در ہجر داراں کمتر از یعقوب نیست
او پسر گم کردہ بود و من پدر گم کردہ ام

ہماں روز نواب صاحب معلے بوقت عصر ہر سہ ہمشیرہ گان خود و نواب رئیس النساء بیگم و نواب زیب النساء بیگم وغیرہ ازواج نواب والا جاہ جنت آرامگاہ را در کلس محل برائے تعزیت طلبیدہ بہ تسلی و تشفی آں ہا پرداختند۔ و آنہا از غم و اندوہ گریہ و زاری و بے قراری می نمودند۔ نواب صاحب بہر طور فہمایش اوشاں نمودہ بخانہائے اوشاں روانہ فرمودند۔ خود بیروں تشریف آوردند۔

رنگے۔ بقادر نواز خاں و سالارجنگ جہت اسباب فاتحہ سویم و برائے بندوبست جلوس وغیرہ مسندنشینی خود تاکید و تقید فرمودہ خود بخانہ ہمشیرگان تشریف بردند۔ و بشب غرہ ماہ ربیع الاول کہ شب فاتحہ سویم بود، گنبد دفن شریف را از فرش و فروش و روشنائی وغیرہ آراستہ حفاظ و درودی و جماعت مولودخواں وغیرہ را جمع کردہ باہتمام قادرنواز خاں و میر اسمٰعیل خاں و حافظ مغربی و سالارجنگ ہمہ شب مشغول تلاوت قرآن و درودخوانی و مولودخوانی داشتند۔ و خود جناب نواب صاحب بوقت پنج گھڑی روز بلندشدہ تشریف آوردہ بعد از فراغت فاتحہ بباغ کلاں تشریف فرما شدند۔ و بسیار خیرات

نزد قبر شریف و در باغ کلاں کنانیدند۔ و ہر فاتحہ را تا فاتحہ چہلم ہمیں طور سر برا فرمودند۔ تا فاتحہ شش ماہ بہ ہر پنجشنبہ وقت سہ پہر معہ ہمشیرہ زادگان و دیگر ملازمین معتبرین بسواری سکساون معہ باندار و جوانان بار و جبشیان علاقہ سواری و الغوزہ نواز بشان و شوکت از دروازہ دریا تشریف فرمای شدند۔ و اکثر درانجا عبدالمعبود خاں جمشید جنگ حاضر می ماندند۔ نواب صاحب از راہ خوش طبعی متبسم شدہ بر خان موصوف ارشاد فرمودند۔ "خان صاحب! شما دریں جا بسیار مقرب و مصاحب اند۔ پیام من بحضور رسانیدہ و سفارش نمودہ جوابش بمن رسانند" بعد از فاتحہ فراغت یافتہ از ہموں راہ مراجعت بباغ خاص نمودہ ہمہ مردمان ہمراہی را مرخص می فرمودند۔ دریں باب آنچہ می دانستم بقید قلم آوردم۔ واللہ اعلم۔

شگفتگی گلدستۂ چہارم در گلزار اول از سنہ ۱۲۰۹ھ تا سنہ ۱۲۱۰ھ

در بیان مسند نشینی نواب عمدۃ الامرا بہادر و سوال و جواب صاحبانِ فرنگ از نواب صاحب معلے و عنایت شدن خطابات بمحمد علی حسین خاں وغیرہ و مستاجری تعلقہ نیلور و ونکول و پلنار بمحمد ناصر خاں بہادر و سرفراز شدن رکن الدین خاں از خطاب پدر خود و فوجداری محمد پور و شادی رئیس الامرا بہادر و عنایت شدن جاگیرات و کیفیت دربار شان

الحمدلله والمنه چونکه بتاریخ دویم شهر ربیع الثانی سنه ۱۲۱۰ هجری روز جمعه آفتاب عالم‌تاب از پرتوی نور خود قندیل زمین و آسمان را منور و متجلی، و جهان و جهانیان را از لمعه مهر خود روشن و متجلی ساخته همه ارکان دولت و کارپردازان حکومت بموجب حکم حضور پرنور دارالاماره خاص را از فرش و فروش و قنادیل و مسند و شاهمیانه مرتب و مزین نموده بودند - جناب مستطاب سپهر جناب و قمر رکاب بندگان عالی متعالی، امیرالهند والاجاه نواب عمدة الامرا بهادر بوقت یازده گهنته روز بلند شده بلباس فاخرانه یعنی دستار جهانگیری درکمال نزاکت با طرهٔ مروارید که هر تارش قیمت مشتری می داشت، بر سر و جامه و نیم آستین در دامن مرصع به نهایت زیب دربر و کمربند شاه جهان با قبضه پیش قبض میناکار زیب کمر و شمشیر جواهردار با دسته میناکار در دست گوهربار و زبان عنبرفشان در شکر پروردگار بفضله باین زیب و زینت و آراستگی از حجرهٔ دیوانخانه کلان رونق افزا شده دست ملک العلما بدست گرفته، جلوه افروز مسند ریاست والاجاهی شدند - چون که آن عمدة الامرا خلف والاجاه مالک ملک و ریاست شده از فضل خدا به پے نذر سروش از سر اعدا بگذشت رونق مسند زیبا ے ریاست گشته و از اطراف جوانب صدا ے تهنیت و دست نذورات بلند و دراز - و هر یک از عنایت عطر و پاندان و گلاب مفتخر و سرفراز - و آوازه توپها و شلق ها ے بنادیق هیبت دف‌زنی و نوبت و شادیانه مبارکباد جلوس در باغ از سطح زمین تا با فلاک و تهالی نذور که اول از زر سرخ و سفید نذورات

خاص ملبب شده بود، در دامن جه مولانا صاحب از دست مبارک خود
انداختند۔ و تهالی دیگر بدیگر مشایخین عنایت فرمودند۔ و باقی زر را حکم
داخل خزانہ فرمودند ۔ بعد از فراغت نذور برخاست فرموده در حجرۂ کلاں
کہ سمت قبلہ است و دراں حجرہ قنات ہا بستہ دامادان نواب والا جاہ
سکونت میداشتند ۔ حضور کہ پیش از جلوس مبارک از فرش چاندنی و
کرسی ہا وغیره مزین کنانیده بودند ، تشریف درانجا آورده نشستند کہ
دریں عرصہ خبر رسید کہ پسر لارڈ ہابت حاضر دیوان خانہ شده است۔
بمجرد استماع این خبر در دل خود ہراسیده بمبارزجنگ بہادر و سالارجنگ
بہادر و قادرنوازخاں بہادر و امیرالدولہ بہادر و افتخارالدولہ بہادر وغیره
حاضرین ارشاد فرمودند کہ این پسر لارڈ ہابت برائے بازپرس من آمده است۔
بفضلہ بعد از ملاقات ناخوش خواہد رفت۔ و قادرنوازخاں بہادر را حکم کردند
شما رفتہ او را بحضور من آرند ۔ جناب نوابصاحب وغیره کہ برکرسی نشستہ
بودند پسر لارڈ ہابت حاضرشده آداب بجا آورده نشستہ از طرف پدر خود
عرض کرد ۔ من بسیار تعجب دارم کہ جناب بعنایات اشفاق از رحلت
نواب صاحب قبلہ بمن مطلع نساختند۔ اگر بمن اطلاع می شد۔ البتہ فوج کمپنی
برائے جلوس ہمراه صندوق میت با دریس غمگین یعنی لباس غم و الم موافق
قانون می فرستادند۔ و حکم سر شدن توپہائے منٹ گن بر قلعہ وغیره می دادم۔
و سوائے این فاتحہ سویم پدر خود بے اطلاع ما رونق بخش مسند شدند ،
خیلے نامناسب فرمودند۔ زیرا کہ نواب والاجاه از راه شفقت و کرم مرا
از زبان مبارک فرزند خود قرار داده بودند ۔ پس اطلاع من بر آنجناب

لازم بود - اگر می فرمودند وقت مسندنشینی حکم سر شدن توپہاے تہنیت بر قلعہ مدراس می کردم - و من ہمہ حاضر شدہ تہنیت بجا می آوردند - نواب صاحب بعد استماع پیام لارڈ مذکور در جوابش ارشاد فرمودند - چونکہ من در غم والم پدر خود مبتلا و محزون بودم، اتفاق اطلاع از من نشد - مگر تعجب ہزارہا تعجب از محبت و دوستی و عقل و دانائی شما میدارم کہ ادائے مراتب تعزیت پدر من بر شما واجب بود ، نپرداختند - و باز کلمہ و شکایت بیجا از من می دارند - و من کہ فرزند کلاں و ولی عہد و قایم مقام و مالک و مختار پدر خود بودم موافق قانون و سررشتۂ جہاں بر مسند پدر قائم مقام شدم ، احتیاج و ضرورت اطلاع آں صاحب نبود - بعد از ارشاد ایں جواب فرزند لارڈ ہابت را مرخص فرمودہ بقادر نواز خاں ارشاد فرمودند کہ تاکید کنند ہمہ جلوس معہ عماری ہا وغیرہ تیار باشد - براے نماز جمعہ بمسجد والاجاہی خواہم رفت - بمجرد حکم ہمہ جلوس آمادہ گردید - نواب صاحب مع سید عاصم خاں مبارز جنگ و سراج الملک عبدالحسین خاں بہادر در ماہہ ڈول سوار شدہ بہ بسیاری حشمت و شوکت روانہ مسجد گردیدند - و بعد از نماز جمعہ اداے نماز شکرانہ مسندنشینی کردہ ، از ہماں جلوس میمنت مانوس مراجعت فرمودہ بمحل ہمشیرہ کلاں خود ، نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ فرود آمدند - و ہمہ ہا را رخصت دادہ خود داخل محل شدند.... و ہر دو ہمشیرہ گاں نذر تہنیت جلوس مسند ریاست کرناٹک در محل ہمشیرۂ کلاں حاضر آمدہ ، گذارندہ مراسم مبارکباد بجا آوردند - بوقت سہ پہر جناب حضرت کریم النساء بیگم بمخاطب حضرت بیگم صاحبہ بمعروف چھوٹی بیگم عمہ

نواب صاحب ممدوح دراں محل تشریف آوردہ ادائے تہنیت فرمودند۔ و در دارالامارہ بوقت نزول کہ سیف الملک بہادر حاضر نہ بودند۔ در سبز کرسی کہ بر دیوڑی ہمشیرہ کلاں مکانے بود، دراں کرسی مخمل سبز انداختہ بودند، تشریف آوردہ نذر گذرانیدند۔ و نیز سرفراز علی خاں بہادر ہمانجا حاضر شدہ نذر دادند کہ حضور بادشاں ارشاد فرمودند۔ "من نذر حضرت عمو صاحب قبلہ بدست شما میدہم۔ شما از طرف من گذرانند" بہادر مذبور حسب الحکم از حضور نذر گرفتہ ہماں وقت بحضور پدر خود یعنی نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر رفتہ از طرف نواب عمدۃ الامرا بہادر نذر گذرانیدہ، در عرصہ سہ چہار گھڑی باز در سبز کرسی حاضر شدہ عرض کنانیدند۔ دراں وقت نواب عمدۃ الامرا بہادر در خلوت امورات ریاست از مبارز جنگ بہادر متوجہ بودند۔ بعد از عرض حسب الحکم حاضر حضور شدہ آداب بجا آوردہ از طرف نواب شکوہ الملک بہادر ادائے تہنیت نمودہ نذر جلوس ریاست از طرف پدر خود بحضور گذرانیدند۔ جناب نواب صاحب ازیں معنی بسیار بسیار خوش حال شدہ از سرفراز علی خاں بہادر استفسار نمودند کہ حضرت عمو صاحب قبلہ در دیوانخانہ خود وقت گرفتن نذر من بکدام سمت نشستہ بودند" عرض نمودند۔ بسمت جنوب درانحال نواب عمدۃ الامرا بہادر از کوچہ مخملی سبز برخاستہ باں سمت از بشاشت تمام آداب شکریہ عنایات بزرگانہ بجا آوردہ۔ بمبارز جنگ ارشاد فرمودند کہ عمو صاحب قبلہ بمنزلہ پدر امجد من اند۔ مرا نذر تہنیت مسند ریاست فرستادہ معزز و سرفراز فرمودند۔ و من بسبب چند

در چند براے نذر عمو صاحب قبلہ نرفتہ از دست سرفراز علی خاں بہادر فرستادم۔ بفضلہ تعالی روزے خواہم رفت۔ و خان مذکور و مبارز جنگ بہادر را رخصت نمودہ در محل ہمشیرہ کلاں خود تشریف فرما شدند۔ و روز دویم آں نواب عمدۃ الامرا بہادر بوقت صبح جہتہ نذر حضرت بیگم صاحبہ، عمہ خود بدولت خانہ ایشاں تشریف فرمودہ نذر گذرانیدہ آمدند۔ و روز دویم آں پسر لاٹ ہابت بعزم سوالات گوناگوں و تندروی در دیوان خانہ کلاں حاضر آمدہ، از طرف پدر خود بعضے بعضے تعلقات عوض زر اقساط کمپنی درخواست نمود۔ حضور ارشاد فرمودند۔ زر قسط نقد موافق قانون مقررے خواہد رسید۔ دیگر تصورات شما عبث و لاحاصل۔ بفضلہ یک وجب زمین نخواہم داد کہ در حین پدرم از توجہ و مہربانی لاٹ کنوالس بہادر مالک مسند ریاست کرناٹک شدہ، بر مسند دولت پدرم قائم گشتم۔ چنانچہ ترٹی دستخطے اوشاں حاضر دارم۔ پسر گورنر مذکور ازیں جوابات لاجواب محظوظ شدہ منفض از حضور مرخص گردیدہ، پیش پدر خود رفتہ اظہار جوابات نمود۔ لاٹ ہابد دریں باب خطوط بسر جان شور، گورنر جنرل بنگالہ نوشتہ در تجویز گرفتن چند تعلقات در عوض اقساط کمپنی بود۔ چونکہ جناب نواب صاحب ازیں امر مطلع شدند، ہمیشہ در بندوبست دفع ایں امر متفکر بودہ، بہ سالار جنگ و مبارز جنگ و بہرام جنگ ارشاد فرمودند۔ بفضل الہی من قایم مقام پدر خود شدہ یک ہفتہ منقضی نگشتہ ہمچو افکارات بیجا واردحال گردیدہ۔ اللہ تعالی حافظ و مالک الملک است۔ و تا یک ہفتہ از جلوس بسبب

در پیش شدن سوال و جواب گورنر کونسل شب و روز در نهایت افکارات متفکر و مشوش بودند۔

رنگیے۔ روز دہم از جلوس بوقت نہ گھنٹے از دیوڑی ہمشیرہ کلاں سوار بر سکساون شدہ با الغوزہ و جوان در دارالامارہ دیوان خانہ کلاں تشریف آوردہ، بالاے مکان کلس محل در تنبے بر کوچ عاج نشستہ از مجراے مجرائیاں و اہلکاران و منشیان و متصدیان کہ ہمہ کارپردازان مثل مبارزجنگ بہادر بر خدمت دیوانی و مسٹر باٹلی بر دارالانشاء انگریزی و راے خوب چند میر منشی دارالانشاء فارسی ہر یک بر کار و خدمت خود معین و سرگرم، و سالارجنگ و قادرنوازخاں بہادر وغیرہ نیز حاضرین در دربار حاضر بودند۔ دراں وقت محمد علی حسین فرزند دلبند خود و محمد نصیرخاں بہادر و غلام اسداللہ خاں بہادر و ہر دو فرزنداں سیف الملک بہادر و محمد عبدالحسین خاں بہادر و محمد کریم خاں بہادر و محمد حبیب اللہ خاں بہادر و عبدالکریم و دیگر فرزند خود و حسین نوازخاں اعتمادالملک و سرفرازخاں اشرف الملک و عبدالحمید خاں اعتضادالملک وغیرہ را دراں جا یاد فرمودند۔ و عبدالقادرخاں بہادر و حافظ محمد ناصرخاں بہادر نیز درانجا حاضر بودند۔ نواب صاحب بعد از اصدار احکام درباری و بندوبست کارہاے سرکاری متوجہ بعنایات خطابات شدہ اول یک شقہ از دست خاص خود بخطاب ملک العلماء بمولانا عبدالعلی صاحب زینت تحریر فرمودہ معرفت قادرنوازخاں روانہ فرمودند۔ و دیگر حکم نامہ دستخطی خطابات بنام محمد نصیرخاں بہادر وغیرہ بخطاب نصیرجنگ و غلام اسداللہ خاں بہادر مظفرجنگ و محمد کریم خاں بہادر

جلادت جنگ و محمد حبیب اللہ خاں بہادر اعتصام جنگ این ہر یک را
بمنصب دو ہزاری سرفراز فرمودند - از زبانی قادر نواز خاں این خطابہا
بآواز بلند خوانیدہ از دست ہر یک نذر گرفتند - و دیگر یک خطاب
نامہ نیز بقادر نواز خاں بہادر عنایت فرمودند کہ محمد عبدالحسین خاں بہادر
بخطاب سراج الملک ذوالفقار الدولہ سردار جنگ بمنصب ہفت ہزاری
بعنایت نوبت و گھڑیال و محمد علی حسین خاں بخطاب امیر الملک عمدۃ الدولہ
ظفر جنگ بمنصب ہفت ہزاری مفتخر شدند - و نذر ہم گذرانیدند - و
یک قطعہ حکمنامہ خطابی بدستخط خاص مزین فرمودند کہ عبدالقادر خاں بہادر
بخطاب امیر جنگ و حافظ محمد ناصر خاں بہادر بخطاب صمصام جنگ ہر یک را
بمنصب چہار ہزاری سرفراز کردم - از اینہا نذر گرفتند - و غلام علی فرزند
کلان سیف الملک بہادر را خطاب غلام علی خاں بہادر سیف جنگ و ولی اللہ
فرزند خورد بہادر معلی بخطاب غلام رضا خاں بہادر حسام جنگ و عبدالکریم
فرزند دیگر خود بدولت بخطاب خان بہادر سرفراز گردید - و غلام اشرف خاں
بہادر را بخطاب رکن الدولہ بہادر و ہر دو خسر پورہ ہاے ایشاں
یکے را بخطاب وزارت علی خاں بہادر و دیگرے را بخطاب داؤد علی
خاں و قادر نواز خاں بہادر بخطاب بہرام جنگ و بمنصب دو ہزاری
و بحکم پوشیدن نیم آستین و بستن رومال شال معزز و مفتخر فرمودند - و میر
اسمٰعیل خاں بخطاب میر اسد اللہ خاں بہادر و ابوطالب خاں و امین الدین خاں
و یٰسین محمد خاں و شجاعت علی خاں و درگاہ قلی خاں و تقی علی خاں و
قطب الدین خاں و رحمان علی خاں از بہادری سرفراز گشتہ ، نذر گذرانیدند

بعد ازیں سہ شقہ از دستخط خاص خود بنام ہر ایک ہمشیرہ متضمن سرفرازی بخطاب نوابی زینت ترقیم نمودہ ، از دست سالارجنگ بہادر روانہ فرمودند۔ و امیرالملک بہادر علی حسین خاں و سراج الملک بہادر عبدالحسین خاں را از حکم ریس و نواختن تنبور در کاٹہا و دیگر ہمشیرہ زادگان و امیرجنگ بہادر و صمصام جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر را فقط بحکم ریس معزز فرمودند ، از ہمہ ہا نذر گرفتہ ، برخواست فرمودند۔

رنگے۔ نواب صاحب پیوستہ کہ در افکارات سوال و جواب گورنر مدراس بودند، از افضال الہی بعد دو ماہ از مسندنشینی ایشان حکم نامۂ سرجان شور جنرل گورنر بنگالہ بہ گورنر مدراس رسیدہ کہ تجویز شما بدرخواست تعلقات در عوض زر قسط کہ ہست ، بیجا است ، موافق معمول حضرت نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ زر اقساط گرفتہ اند و جناب نواب صاحب نواب عمدۃ الامرا والاجاہ ثانی بعد از پدر خود کہ بر مسند ریاست قایم شدند بسیار مناسب کردند کہ شما بمجرد ملاحظہ این حکم نامہ بحضور نوابصاحب معلے رفتہ تہنیت مسندنشینی ریاست از طرف من ادا فرمودہ، توپہاے تہنیت جلوس ریاست بر قلعہ مدراس و جہازات سر نمانید - حسب حکم باطلاع حضور گورنر مدراس معہ سرداران گورنر کونسل روزے در دیوانخانہ کلاں کلس محل حاضر آمدہ ، تہنیت جلوس مسندنشینی ادا نمودہ ، توپہاے تہنیت بر قلعہ و جہاز سر کنانید۔ و نیز نواب صاحب بفرحت و مسرت از گورنر وغیرہ سرداران ملاقات فرمودہ در باغ ہم حکم توپہاے تکریم گورنر و تہنیت فرمودند۔

به گورنر وغیره پاندان و عطر و گل داده روانه فرمودند۔ بروز دویم نواب صاحب با فرزند و همشیره زادگان و کارپردازان دولت با تمامی جلوس ریاست برمہاڈول سوار شده برائے ملاقات باز دید گورنر در قلعه مدراس یازده گھنٹہ تشریف فرما شده ملاقات نموده در دولتخانه تشریف آوردند۔ و توپہائے تکریم آمد و رفت حضور بدستور معمول در قلعه سر شد۔

رنگے۔ نواب صاحب معلے اکثر دربار شب بر دیوڑی نواب سلطان النساء بیگم صاحبه در دیوان خانۂ سراج الملک محمد عبدالحسین خاں بہادر و دربار صبح موافق معمول در دیوانخانہ کلاں دارالاماره می کردند۔ و در اوایل ریاست پیش از تیاری فتح چوکی سکونت بر دیوڑی همشیره کلاں در حجره سبز کرسی می داشتند۔ و شب هم همانجا استراحت می فرمودند۔ و هر روز شش گھنٹہ صبح سوار بر چارٹ شده پاؤ چکر رفته تا هفت گھنٹہ بعد از فراغت میز چاشت برچارٹ چهار اسپی سوار شده، بباغ کہنہ در خانه والده امیرالملک محمد علی حسین خاں بہادر رفته، بعد خبرگیری خبر خیریت در کیمیا خانه تشریف آورده مشغول کیمیاسازی شده، وقت دوپہر در همان باغ قدرے استراحت فرموده، سہ پہر بخانہ همشیره کلاں آمده تناول خاصه می فرمودند۔

رنگے۔ و همیشه موجودات اسباب بعضے حجره ہائے حضوری علاقہ نواب والاجاه جنت آرامگاه و کتب خانه که در تحویل جاوید خاں و دیگر خدمتگذاران بود، روبروے خود می گرفتند۔ و اسباب لایق

حضور اذان اسباب برداشته باقی را در ہماں حجرہا مقفل کنانیدہ کلید آنہا در صندوق حضور خود میداشتند۔

رنگے۔ و پیوستہ در تجویز طلب نامۂ شاہ فرنگ جہت استقلالی ریاست خود، و نوشتن خطوط ولایت سرگرم و متوجہ بودہ، می نویسانیدند۔ و براے حصول مطالب خود از مشایخین عملیات و وظایف و ختم قرآنہا می کنانیدند۔

رنگے۔ و نواب عمدۃ الامرا بہادر از سابق الایام قدرے از مبارز جنگ بہادر باطناً پر دل بودند۔ اما بخاطر نواب والاجاہ مروت ظاہری مرعی میداشتند۔ و در زمان ریاست خود بظاہر خدمت دیوانی بر ایشاں بحال داشتہ، بر ہمہ کار خود متوجہ بودہ، از ہر کس کہ می خواستند می گرفتند۔ و مبارز جنگ بہادر ہم مرضی نواب صاحب ہضیدہ خود را از امورات مذکور بےدخل می آمدند۔ و درآمد و رفت ہم قصور نمودند۔ اما بوقت مجراے صبح حاضرشدہ بعد از باریابی اگر چیزے کار ضروری ضرور شود، از حکم نواب صاحب می نمودند۔

رنگے۔ و بعد ۳ ماہ روزے در دربار بعد از اجراے احکام سرکار و تجویز خدمت مستاجری تعلقہ ونکول و پلنار کہ افتخارالدولہ بہادر را بحضور یاد فرمودہ، خدمت مذکور عنایت کردہ، نذر گرفتند۔ و بعد چندے رکن الدین خاں را بحضور طلب داشتہ بخطاب نظام الدین احمد خاں و بخدمت فوجداری صوبہ محمدپور عرف ارکاٹ سرفراز و کامیاب فرمودند۔

رنگے - نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ ہمیشہ بہ تہیہ اسباب
شادی رئیس الامراء بہادر متوجہ بودہ ، تا ماہ جمادی الثانی سنہ ۱۲۱۰ ہجری
بفراہم و تیاری جمیع اسباب فراغت یافتہ ، تقسیم تورہ ہا بمعرفت
یٰسین محمد خاں و میر مہدی خاں و تقسیم خلعت ہا از معرفت راے ہمت رائے
بہادر و رام راؤ بحکم نواب صاحب نیز باہتمام اہلکاران سرکار ،
مثل سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر وغیرہ آغاز کردہ ، تا ماہ
رجب چناں تقسیم میشد کہ از ادنے تا اعلیٰ کسے محروم نماند
حتیٰ کہ خاکروب و سائس ہا ہم از خلعت کارچوبی سرفراز شدند - و
اوستاداں و اتالیق وغیرہ ہر یک بمراتب خودہا از خلعت ہاے
کارچوبی و شال و دوشالہ و جوڑہاے رنگا رنگ کہ در بہر یک
رسم مثل رسم رنگ و شربت و بری و برات و چوتھی علٰحدہ علٰحدہ
کامیاب شدند - و جمیع طوایف لولیان عمدہ و قوالان و میراثیان
ملک کرناٹک کہ از شہر بشہر جمع آمدہ بودند ، نیز ازیں عنایات
معزز و سرفراز شدند - و آراستگی مانجہ خانہ نوشہ کہ قدیم دیوانخانۂ
رئیس الامرا بہادر عقب مکان سبز کرسی بر دیوڑی نواب سلطان النسا بیگم
صاحبہ بود ، در و دیوار آں از کار گل و بوٹہ طلائیؔ و رنگ آمیزی قلمکاری
رشک افزاے گلزار تازہ بہار نمودہ بودند - و از تاریخ سیزدہم ماہ رجب
المرجب آغاز رسوم شادی فرمودند - و ہر روز نوشہ را وقت نہ گھنٹہ
شب از مانجہ خانہ سوار بر تخت طاوس کنانیدہ با روشنائیؔ بسیار و جلوس
و آتشبازی و آرایش و تخت رواں وغیرہ در دیوان خانہ کلاں کہ مجلس

رقص درانجا مقرر بود ، آورده تا دوازده گھنٹہ ملاحظہ رقص کنانیده، بعد تقسیم گل و برگ تنبول با ہموں جلوس داخل مانجہ خانہ می نمودند - و خود بدولت ہم در اوایل شادی تا دو سہ روز زینت بخش مجلس شدند- و بعد چندے بسبب بیماری درد آبلہ پا از رونق بخشی مجلس طرب و رفتن بہ شادی خانہ نوشہ در محل ہمشیرہ کلاں موقوف فرمودند - و در رسم سانچق بدویم ماہ شعبان المعظم ــــــہ از باغ کلان والاجاہی تا خانہ عروس در باغ نو کہ مشہور بباغ وکس بود ، ہمہ اہلکاران و عمدہ گاں و دیگر مرد آدمیان و شاگرد پیشہ وغیرہ بالباس رنگ برنگ ہمراہ جلوس معہ چوگھڑہ ہا رسم سانچق پانصد ازانجملہ چند مثلی طلائی و نقرہی و چند لاجوردی اقسام و آرائش یک گلستانی شدہ بود ، بے مثل و مانند کہ نگاہ خلایق در نظارہ اش بدیدہ بازگشتن غیر ممکن ، و کیفیت شب گشتہ اینکہ نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ در حضور نواب عمدۃ الامرا والا جاہ ثانی معروض داشتہ بہرام جنگ را متعین برائے درستگی آرائش شب گشت و بندوبست نردبان روشنی قریب پانصد و سوائے آں پنجہ ہائے روشنی قریب پنج ہزار روشن و منور و ہمراہ نوشہ ہم جلوس دولت حسب المرضی حضور پُرنور گرفتند - و نیز بہرام جنگ حسب الحکم حضرت نواب بندگان عالی برائے سواری نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ و ہم برائے آوردن عروس روز جلوہ کہ مہاڈول را درست نمودہ بروز برات بر دیوڑی بیگم صاحبہ معلے الیہا رسانیدند کہ پیش ازیں جناب کریم النسا بیگم معروف بہ حضرت بیگم صاحبہ قبلہ بروز

رسم سانچق بنا بر سواری خود از حضور نواب صاحب حکم مہاڈول خواستہ بودند - و نواب صاحب ہیچ جوابے دریں امر نفرمودہ خاموش شدند و جناب حضرت بیگم صاحبہ قبلہ بسبب خموشی حضور بسیار گران خاطر شدہ ، با دل خود تجویز کردہ ، بخانہ خود رفتہ ، ہماں وقت بکارکنان دیوڑی را یاد فرمودہ خود متوجہ گردیدہ ، در یک روز و شب سواری خاص خود را بہ اختراع مہاڈول تیار کنانیدہ بالاے آں و ہر چہار طرف پردہ ہاے زرّیں و کلابتونی مکلل تیار ساختہ و بر ہر چہار پہلو غلاف بانات سرخ پوشانیدہ ، و تھوپ کلس طلائی بابت پالکی مغلائی بر آں گذاشتہ تا سہ پہر روز برات براں سوار شدہ بخانہ نواب سلطان النساء بیگم آمدہ بہ بیگم موصوفہ ارشاد فرمودند کہ برادر کلان شما ایں جانبہ را حقیر و لائق سواری مہاڈول ندانستہ حکم ندادند - و در درخواست مہاڈول ہیچ جواب نگفتند - خیر اللہ سبحانہ تعالے از عنایات فضل و کرم خود در عرصہ قلیل مہاڈول تازہ اختراع کہ بر مہاڈول سرکار فایق است ، بایں جانبہ عطا فرمودہ کہ حالا سوار شدہ براے بودن ہمراہ برات آمدہ ام کہ شما لایق عزت و منصب اند بر مہاڈول دولت سوار شدہ ہمراہ برات نور چشم خود باشند - و نواب سلطان النسا بیگم و ہر دو ہمشیرہ از اختراع مہاڈول تازہ بسیار متبسم شدہ ، مخفی بہ برادر کلان خود گفتہ فرستادند - و بہرام جنگ بہادر ہم در مقدمہ مہاڈول تازہ بحضور نواب صاحب معروض داشتند - و نواب صاحب ایں اخبار شنیدہ

بسیار تبسم فرموده از زبان محمد معصوم و محمد روشن بر دیوڑی ہمشیرۂ کلان بعمۂ خود بعد از آداب قدمبوس پیغام فرستادند کہ بسمع رسید آنحضرت میانہ سواری خود را بطرز مہاڈول ساختہ سوار شدہ ، بخانہ ہمشیرہ آمدند ۔ و ہم در برات عبدالحسین ہمراہ می باشند مبارک است۔ مگر از جرأت عرض می کنم۔ بران سوار شدن شایان جناب نیست۔ اگر برین ہم سوار شوند مختار اند کہ مردمان خواہند خندید ۔ و حضرت بیگم صاحبہ بعد شنیدن جواب ارشاد فرمودند ۔ مضایقہ نیست کہ این مہاڈول غریبانہ بر مہاڈول امرا فایق است ۔ بعدہ نواب صاحب جواب عمہ خود شنیدہ ، خاموش ماندند۔ و جناب نواب صاحب از باعث کسلمندی مزاج و در آبلہ پا از سہ چہار روز در مجلس شادی بخانہ ہمشیرہ کلان تشریف فرما نشدہ در نصرت محل بودند ۔ بروز برات براے بستن سہرہ نوشہ کہ خواجہ عاصم خاں بہادر مبارز جنگ و ملک العلماء مولانا عبدالعلی صاحب و علیم اللہ شاہ و سید نوراللہ را بوقت نہ گھنٹہ شب در فتح چوکی حاضر داشتہ ، بعد از آمدن نوشہ بساعت نیک قریب دوازدہ گھنٹہ شب حضور نوشہ را از دست آنہا سہرہ بندانیدہ ، خود بدولت نوشہ را گلوگیر فرمودہ ، باز بخانہ والدہ شان براے شربت نوشی روانہ فرمودہ ، بعد از تیاری و آراستگی جلوس و روشنی کہ نوشہ از محل والدہ خود بیرون آمدہ بر اسپ سوار شدہ ، روانہ شب گشت شدند۔ و نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ حسب الحکم حضور بر مہاڈول سرکار و ہر دو خواہران شان درمیانہ خودہا بعقب سواری ہمشیرہ کلان خود و

حضرت بیگم صاحبہ بر مہاڈول اختراع تازہ سوار شدہ ، پیش سواری نواب سلطان النسا بیگم می داشتند - و ہمشیرہ زادیان حضور با سہ چہار بی بیان عمدہ بر عماری بہل نما سوار بودہ ہمراہ شب گشت بعقب سواریہاے محلات می بودند کہ نوشہ با جلوس و روشنی براے ملاحظۂ مبارک حضرت بندگان عالی امیرالہند والاجاہ نواب عمدۃ الامرا از روبروے نصرت محل قدم بقدم میرفت - و ہم بنواب صاحب بسیار تمنائی دیدن سواری عمہ صاحبۂ خود کہ بر مہاڈول طرز تازہ سوار بودند ، ملاحظہ فرمودہ، امین الدین خان بہادر را بہ تبسم بسیار ارشاد فرمودند کہ جناب بہلو صاحبہ قبلہ بر عجب اختراع سواری سوارشدہ ، در شب گشت عبدالحیمی ہستند و بروز جلوہ ہم از باغ عروس درین مجمع ہمراہ نوشہ خواہند ماند کہ خلق اللہ از دیدن آں سواری خواہند خندید - و بروز دویم نواب سلطان النسا بیگم بوقت سہ پہر روز بعد از فراغت رسم جلوہ از ہماں شوکت عروس و نوشہ را بخانہ خود در باغ خاص کلاں آوردہ مبارکباد و تہنیت گرفتند و بحضور نواب عمدۃ الامرا بہادر ہم رفتہ آداب شکریہ تہنیت ہم بجاآوردند کہ چوں بیگم صاحبہ معلے الیہا درمیان شادی فرزند خود بسبب نیامدن صاحبان فرنگ از حضور گراں خاطر در بطون از نواب صاحب ناخوش بودند - و بعد چندے نواب صاحب کہ از بیماری صحت یافتند ، روزے بہ تقریب تماشاے لعبت چین کہ شخصے از چین آوردہ بود ، و کارہاے عجیب و غریب ازاں بظہور می آمد - ہر سہ ہمشیرہ گاں

را در فتح چوکی طلبیده بطور رفع ناخوشی نواب سلطان النسابیگم فرمودند و رئیس الامرا بہادر را نیز مع عروس در فتح چوکی طلبیده در رونمائی عروس یک پروانہ جاگیر و یک مہر زمردی جناب والده خود کہ کنده بخطاب نواب بیگم صاحبہ نزد ہمشیره کلاں بود ، طلبیده عنایت فرموده از خطاب نواب بیگم صاحبہ سرفراز فرمودند ۔

رنگے ۔ نواب عمدۃ الامرا بہادر بعد از مسند نشینی خود بسبب چند در چند برائے نذر جناب نواب شکوه الملک نصیر الدولہ بہادر خود تشریف نہ فرمودند ۔ نذر از دست پسر آنجناب فرستاده بودند ۔ بعد از چندے بہ تقریب تہنیت عید رمضان المبارک بدویم ماه شوال وقت سہ پہر با ہمشیره زادہا بسواری سکساون و جوانان بار و اردل و چوبداران وغیره جمع کثیر و الغوزه نواز بحضور حضرت نواب شکوه الملک بہادر در میلاپور رفتہ بقانون آداب بجاآورده ، نذر گذرانیده ، یک دو گھڑی تشریف داشتہ مرخص شدند ۔ نواب شکوه الملک بہادر وقت رخصت ہمراه نواب صاحب تا زینہ آمده ، رخصت فرمودند ۔ و نواب صاحب ازانجا در محلات رفتہ ادائے تہنیت نموده ، بدولت خانہ خاص تشریف آوردند ۔ روز دویم آں نواب شکوه الملک بہادر بہ بازدید نواب صاحب تشریف آورده ، بمسرت تمام ملاقات حاصل کرده مرخص شده ، بخانہ نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ آمده ، ملاقات نموده ، روانہ دولت خانہ خود شدند ۔ و در تمامی ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر ، نواب شکوه الملک بہادر تا حیات خود دو سہ مرتبہ

در نصرت محل و فتح چوکی و یک دو مرتبہ بخانہ نواب سلطان النسابیگم صاحبہ در سبز کرسی تشریف آوردہ بودند۔

رنگے۔ نواب صاحب در ماہ ذی حجہ سنہ ۱۲۱۰ ہجری پیش از عید روزے در دارالامارہ تشریف داشتہ پروانجات جاگیرات ہمشیرہ کلاں معہ ہر دو ہمشیرہ و نواب رئیس النسا بیگم و زیب النسا بیگم کہ عنایتی نواب والاجاہ جنت آرامگاہ بود، طلب فرمودہ، گرفتہ پروانہ جات تازہ مزین از مہر و بیض خاص خود فرمودہ، بہمہ ہا از دست سالارجنگ بہادر روانہ فرمودند۔ و جاگیر بمنصب معمول جاری و بحال داشتند۔اما جناب ملک النسابیگم صاحبہ ہمشیرہ میانہ حضور بسبب چند در چند پروانۂ جاگیر نگرفتند، واپس فرستادہ پیام دادند۔ اللہ تعالے حضور عالی را سلامت دارد و سلامتی حضور بمنزلہ پروانہ ہائے جاگیر است

شگفتگی گلدستہ اول در گلزار دویم از سنہ ۱۲۱۱ھ ۱۲۱۲ھ

دربیان تعمیر فتح چوکی و عنایت شدن خدمات و خطابات بامیرالملک محمد علی حسین خاں و سراج الملک عبدالحسین خاں وغیرہ

دربیان فتح چوکی و عنایت شدن خدمات و خطابات و مناصب بامیرالملک محمد علی حسین خان بہادر و سراج الملک عبدالحسین خان

بهادر وغیره روزے جناب نواب صاحب عمدۃ الامرا بہادر والاجاہ ثانی
با خود تجویز تیاری یک عمارت تازه براے سکونت خاص خود در باغ کلاں
فرموده بہرام جنگ بہادر و میراسداللہ خاں بہادر و حاجی حافظ مغربی را طلبیده
ارشاد فرمودند که به تجویزم آمده است فتح چوکی ملسوتی که در باغ کہنه
است ازانجا برآورده دریں باغ که دارالاماره والاجاہی است تیار
نمایم - بعد ارشاد ایں حافظ مغربی را حکم فرمودند معماراں و نجاراں و
بیلداران سرکار را فردا حاضر دارند - بموجب حکم حاضر شدند - خودبدولت
معه بہرام جنگ بہادر و میراسداللہ خاں بہادر و حاجی حافظ مغربی صاحب
براے تجویز جاے تیاری عمارت فتح چوکی پیش از میز چاشت وقت
صبح پا پیاده از دیوڑی ہمشیره کلاں تا ارند انگور یعنی منڈوه انگور که
نزد حوض آب شیریں چرخی بود تشریف آورده تیاری فتح چوکی نو قریب
محل ہمشیره کلاں که درانجا تراکم اشجار نارجیل بسیار بود مقرر فرموده
به بہرام جنگ بہادر وغیره ارشاد فرمودند که بنائے فتح چوکی دریں جا
بہتر است - بہادر مذکور وغیره عرض نمودند تجویز حضور نہایت مناسب
و اولی است مگر بسیار درختہاے نارجیل ضایع خواہد رفت - اگر در
عقب حوض آب شیریں بنا شود بہتر می نماید که جائے آنجا از اشجار
خالیست و کلس محل ہم ازانجا قریب تر است - آئنده تابع مرضی مبارک
ہر جا که باشد اللہ تعالیٰ سازوار فرماید - بعد استماع ایں معروضات
ارشاد فرمودند - جناب پدرم حضرت نواب صاحب جنت آرامگاه جاے که
کلس محل تعمیر فرمودند بسیار درختہاے نارجیل قطع و بریده شد بعد ازاں

سید ابراہیم رسالدار وغیرہ چند آدماں را براے آوردن اسباب فتح چوکی
از باغ کہنہ مقرر و معین فرمودند و احاطۂ ترکیب و احداث عمارت
فتح چوکی بمعماراں و نجاراں وغیرہ نمودند۔ و بعد آغاز کار تیاری فتح چوکی
درانجا دو سہ خیمہ نصب کنانیدہ ہر روز خودبدولت بعد از فراغت
تناول خاصہ بسہ پہر تشریف آوردہ فرمایشات اختراع تازہ بمعماراں وغیرہ
ارشاد می فرمودند۔ و چندے تا تیاری فتح چوکی کار کیمیا سازی موقوف و
معطل داشتہ در ہفتہ یک بار بعد از تناول میز صبح بباغ کہنہ تشریف
فرما شدہ مشغول در کیمیا سازی می بودند۔ و بعد تیاری مکان مذکور کہ در
قلیل الایام حسن انصرام یافت بہ نہایت فرحت و مسرت رونق بخش
سکونت آنجا شدند۔ در صحن آں یک مکان سفالے براے کیمیا گری
و مکانات دیگر ہم براے دیگر کارخانجات تیار فرمودند۔ و سواے ایں
بر دیوڑی آں چند مکانات سفالی براے کچہری و جلوخانہ و در
عقب فتح چوکی یک حویلی سفالی متین تیار فرمودہ دراں والدہ امیرالملک
و تاج الامرا محمد علی حسین خاں بہادر را فرود آوردند۔ با ایں بسبب عدم
کفاف مکان فتح چوکی متصل آں یک عمارت دو منزلہ براے دارالامارہ
خاص موسوم بنصرت محل طرف دیوڑی ہمشیرہ کلاں از علاقہ حاجی حافظ
مغربی صاحب در عرصہ قلیل تیار کنانیدند۔

رنگے۔ بعد از تیاری و آراستگی فتح چوکی و نصرت محل روزے
نصف باغ خاص والاجاہی را بندوبست زنانہ کنانیدہ ہر سہ ہمشیرگان
خود را مع علایق آنہا بہ تقریب سیر و ضیافت در فتح چوکی و

نصرت محل طلبیده خاصه سہ پہر معہ ہمشیرہا درانجا تناول فرمودند و۔ در زنانہ بسیار انعامات عنایت فرمودند۔ و بہ ہمشیرگاں ہم بسیار سلوک تحایف وغیرہ فرمودند۔ تمام روز درانجا در سیر داشتہ قریب شام رخصت فرمودند۔

رنگے۔ ہمیشہ در فتح چوکی اوقات شب و روز نواب صاحب اینکہ صبح از استراحت بیدارشدہ از تمامی کار معمولی فراغت یافتہ وقت شش گھنٹہ بسواری چارٹ با یک پہرہ ترب سوار معہ جمعدار تا روشن باغ رون سواری رفتہ، قریب ہفت گھنٹہ داخل فتح چوکی گردیدہ، تا ہشت گھنٹہ بر میز چاشت تشریف داشتہ تناول خاصہ می فرمودند۔ بعد از فراغت تناول خبر حاضری مجرائیاں و کارپردازاں و علماء وغیرہ کہ در دالان روبروے دروازہ فتح چوکی جمع می‌شدند، یافتہ، تشریف آوردہ، تا یازدہ گھنٹہ نشستہ عرض و معروض ہر یک شنیدہ دریافتہ، جواب ہر یک ارشاد فرمودہ برخواست نمودہ قدرے در فتح چوکی استراحت می فرمودند۔ و بعد بیداری و فراغت کیمیاسازی براے دربار بکلس محل تشریف فرما می‌شدند، و وقت سہ پہر برخواست فرمودہ براے تناول خاصہ در محل ہمشیرہ کلاں تشریف آوردہ تناول فرمودہ بسواری سکساون داخل فتح چوکی شدہ در دالان قبلہ رویہ بر کونچ مخملی نشستہ معرفت محمد معصوم حساب آمد و خرچ یک ہزار روپیہ یومیہ علحدہ علحدہ دریافتہ ملاحظہ فرمودہ تا شش گھنٹہ متوجہ آں بودہ باز بسواری سکساون معہ الغوزہا بمحل ہمشیرہ کلاں تشریف می فرمودند۔ و تا ہشت گھنٹہ شب

مشغول کلمه و کلام همشیرگان و بعضے وقت در شغل چوسربازی بوده بعد سرشدن توپ مرخص گردیده در فتح چوکی تشریف می آوردند - بموجب معمول متوجه نوشت و خواند ضروری و یا به تصنیف اشعار و یا در مطالعه کتب . دوانین بوده .بوقت دوازده گھنٹه شب بالاے حجره فتح چوکی استراحت می فرمودند -

رنگے - روزے وقت دربار به بالاخانۀ کلس محل برکوچ عاج مخملی نشسته سالارجنگ بهادر و بهرام جنگ بهادر و میراسدالله خان بهادر را یاد فرموده امیرالملک محمدعلی حسین خان بهادر و سراج الملک عبدالحسین خان بهادر را طلبیده امیرالملک بهادر را بخطاب نواب تاج الامرا عمدة الممالک امیرالملک و بعنایت نوبت و جواهرات و خدمت خانسامانی و بخشی گری سرفراز فرموده رضانوازخان را در نیابت ایشان براے سربراری خدمت بخشی گری متعین فرمودند - و سراج الملک بهادر بخطاب رئیس الامرا سردارالممالک سراج الملک و بعنایت جواهرات از خدمت بخشی گری دفتر خطابات و حکم داشتن یک رساله پنج صد جوان بار معزز و مفتخر فرموده شجاعت علی خان بهادر را در نیابت ایشان مثل رضانوازخان مقرر و مامور فرمودند - و از خزانه خاص دوهزار روپیه طلبیده هر یک را یک یک هزار روپیه براے نذورات وغیرها عنایت فرمودند. و از دست هر یک بست و یک مهر نذر گرفته با جلوس بسیار پیش همشیرگان خود براے نذر روانه فرمودند - و روز دویم آن همشیره زادگان دیگر را از خطاب دولائی یعنی نصیرجنگ بهادر

را بخطاب اعتضادالدوله و مظفرجنگ را بخطاب مجدالدوله بهادر
و جلادت جنگ بهادر را بخطاب صاحب الدوله و اعتصام جنگ را بخطاب
ناصرالدوله سرفراز فرموده هر یک را بمنصب چهارهزاری مفتخر فرمودند
و مستر بارد را از میجر بارد و راے خوب چند را بخطاب بهادری و راے
رایان و همت راے را بخطاب راے بهادر سرفراز فرمودند و
چند متصدیان و ملازمان بعضے را بخطاب خانی و بهادری و رائ
معزز فرموده ممتاز فرمودند -

شگفتگی گلدستهٔ دویم از ۱۲۱۱ھ تا ۱۲۱۲ھ

دربیان رسیدن نامه فرنگ متضمن استقلالی ریاست نواب عمدة الامرا
بهادر معه تصویر و شمشیر و پدک شاهزاده ولایت و عنایت شدن
پاندان خدمت دیوانی و خطاب کرنلی به مستر بارد و انتقال محل سیف الملک
بهادر و مقدمه شمشیرکشی جعفرعلی - بفضله بعد داخل شدن نامه شاه
فرنگ در گورنر کونسل مدراس لارڈ هابت بهادر بتاریخ نوزدهم جمادی الثانی
۱۲۱۱ھ هجری شقه در باب اطلاع ورود نامه شاهی معه تحایف بنواب
نوشته فرستاده و نواب صاحب بمجرد ملاحظه و تفهیم مضمون بمسرت
تمام اول سجده شکر جناب باری تعالےٰ بجاآورده بعد ازاں به همشیره
کلان خود ازین خبر فرحت اثر مطلع ساخته و سالارجنگ بهادر و بهرام جنگ
بهادر را بحضور یاد فرموده و کیفیت رسیدن نامهٔ شاه فرنگ معه تحایف
به خوش حالی بسیار ظاهر فرموده ارشاد فرمودند - از فضل خداے لایزال

و به شفقت دوست و برادر شفیق من پرنسویل شاهزاده ولایت
نامه شاہی که آمده است می خواہم بتاریخ بست و سویم این ماه روز
جمعه که روز مبارک است وقت ده گھنٹہ روز بلندشده نامه مذکور
در دارالاماره خاص والاجاہی بطلبم و بگیرم و بدین مضمون به لاٹ
ہابت نویسانیده روانہ فرموده بسالارجنگ وغیرہ کارپردازاں حکم کردند-
روز پنجشنبه دیوان خانہ دارالاماره با فرش بانات و مسند و شاہمیانہ و
کونچ و کرسی ہا از ہمه کارخانہ جات طلبیده آراستہ نمایند که تمامی
سرداران اہل فرنگ ہمراه نامۂ مذکور خواہند آمد - و بندوبست
تقسیم برگ تنبول و گل وعطر وغیرہ لوازمات تہنیت ہم نمایند- و
به میرمنشی دارالانشاء فارسی حکم کنند رقعه ہاے دعوت به تمامی اہل
قرابت و ارکان دولت و افراد دعوات به جمیع ملازمین نویسانیده روانہ
کنند که ہمه ہا با لباس فاخرانہ خود آراستہ بوقت معلومه حاضر دارالاماره
باشند- و بہرام جنگ بہادر را حکم فرمودند بصبح جمعه وقت ہفت گھنٹہ
تمامی جلوس ریاست آراستہ و مہیا کنانیده در عماری خاص یک
کرسی مخملی تیارساختہ به ہشت گھنٹہ روانہ باغ گورنر نمایند تا نامه
شاہی بران عماری داخل دارالاماره شود - و به دیوان خانہ سرکار اہتمام
بسیار نمایند - و بمجرد داخل شدن نامه در باغ بیست و یک ضرب
و بعد از خواندن نامه بیست و یک ضرب و بوقت آمدن و رفتن
گورنر نوزده نوزده ضرب توپ باید زد - و در فوج سرکار حکم کنند
که شلق ہاے تہنیت بزنند - بہرام جنگ بہادر بموجب ارشاد

کاربند ہمہ احکام شدہ بندوبست تمامی امورات نمودند۔ چونکہ آفتاب صبح بیست و سویم ماہ مذکور نقاب شب سیاہ را از رُخ برکشید، و ساکنان ارض و سماں را از نور خود منور ساخت، نواب صاحب خود را بالباس فاخرانہ و زیور مکلل و آلات مثین بہ نہایت زینت آراستہ و پیراستہ و طرۂ مروارید بیش قیمت زیب دستار نمودہ، بوقت نہ گھنٹہ روز بلند شدہ از فتح چوکی سوار شدہ، در دیوان خانہ دارالامارہ کہ جمیع اہلکاران و ارکان دولت و منشیان و متصدیان و ملازمان وغیرہ جمع آمدہ بودند، تشریف آوردہ ٹپال ترب سواراں براے خبرآوردن نامۂ مذکور از باغ خود تا باغ گورنر داشتہ منتظر بودند۔ دریں اثنا خبر برآمدن نامہ از باغ گورنر رسید۔ و در عرصہ قلیل نامہ ہم معہ تصویر شاہزادہ و تحفہ جات مرسولہ شاہی بر عماری با جلوس و سرداران اہل کونسل وغیرہ داخل باغ گردیدند۔ و توپہا در باغ و بر قلعہ سر گردید۔ و عماری نامہ موصوف روبروے دیوانخانہ کہ دراں فرزند لارد ہابت نامہ گرفتہ نشستہ بود، نواب صاحب ہم تا عماری تشریف آوردند۔ و لارد ہابت وغیرہ سرداراں کہ در سواریہاے چارٹ آمدہ بودند، بیرون دروازہ دیوانخانہ فرود آمدہ، تا عماری رسیدہ، نامہ را از دست فرزند خود گرفتہ، داخل دیوان خانہ شدہ، قریب مسند بدست مسٹر فاکنر داد۔ و از صندوق پدک و شمشیر برآوردہ، پدک در گلو، و شمشیر بدست نواب صاحب کردہ حکم خواندن نامہ فرمودند

مسٹر فاکنز بالاے چوکی مخملی سرخ سوارشدہ نامہ را باآواز بلند خواند ۔ و ترجمہ آں کہ در فارسی بود ، آوردہ بدست حضور داد ۔ و خود بدولت ترجمہ را بدست راے خوب چند بہادر، میرمنشی دادہ ، حکم خواندن آں فرمودند ۔ راے خوب چند بہادر براں چوکی استادہ بہ فصاحت بسیار خواندہ فرود آمد ۔ بمجرد نامہ خوانی، توپہاے تہنیت در باغ و قلعہ و جہازات و شلق ہاے بندوق در فوج سرکار و کمپنی سرگردید ۔ بعد ازاں لارڈ ہابت وغیرہ سرداران بعد اداے تہنیت، صندوق تصویر شاہزادہ روبروے خود بدولت آوردہ وا نمودند ۔ فی الوقت حضور خود متوجہ شدہ ، حکم چسپانیدن تصویر مذکور بر دیوار دیوانخانہ سمت مشرق فرمودند ۔ و بسیار سخنان در تعریف و توصیف شاہزادہ ارشاد فرمودہ دست خود بر تصویر نہادہ فرمودند ۔ بفضلہ از توجہ ایں برادر مشفق من نامہ استقلالی در قلیل الایام عز ورود یافت ۔ بعد ازاں حضور زینت بخش مسند شدند ۔ نذر گرفتہ بعد تقسیم گل و عطر و برگ تنبول سرداران فرنگ وغیرہ را مرخص فرمودند ۔ و خود بہموں جلوس سوار بہاڈول معہ رئیس الامرا بہادر و تاج الامرا بہادر شدہ براے نماز جمعہ مسجد والاجاہی تشریف فرمودہ از نماز جمعہ فراغت یافتہ، ازانجا بہموں جلوس بر دیوری ہمشیرہ کلاں فرود آمدہ ، در محل تشریف شریف ارزانی فرمودہ ، از ہر سہ ہمشیرگاں وغیرہ نذر گرفتہ بسیار بسیار انعامات در محل تقسیم فرمودند ۔ و بسہ پہر نواب

شکوه الملک بہادر تشریف آورده، اداے تہنیت فرمودند۔ و حضرت بیگم صاحبہ نیز در محل رونق بخش شده، بعد دعاے ازدیاد عمر و دولت مراتب مبارکباد ادا ساختند۔ و سیف الملک بہادر نیز نذر تہنیت در محل آورده گذرانیدند۔

رنگے۔ چونکہ ایام وعده رسانیدن زر قسط کمپنی قریب رسید کہ چہار پنج روز باقی مانده بود، ہرچند نواب صاحب در تجویز و تردد آں سعی فرمودند، ہیچ فکر پیش رفت نشد۔ مبارز جنگ بہادر را حکم فرستادند۔ وعده رسانیدن زر قسط کمپنی را چہار پنج روز باقی است۔ از من ہیچ نمی شود۔ اگر شما بہر طور فکر آں نمایند، خوشنودی من است۔ مبارز جنگ بہادر خود حاضر شده عرض نمودند۔ ہرچند سعی نمودم اما بسبب باقی ماندن قرض حین نواب صاحب جنت آرامگاه ساہوان عوض می خواہند و بے عوض نمی دہند۔ نواب صاحب باستماع ایں معنی زیاده تر متفکر شده، بخانہ ہمشیره تشریف آورده، کیفیت وعده قسط کمپنی و جواب مبارز جنگ از ہمشیره ظاہر ساختند۔ و ہمشیره نیز ازیں معنی تجاہل نمودند۔ دریں اثنا مسٹر بارد گھڑیال چینی خاص را کہ براے چیزے مرمت برده بود آورده در محل عرض کنانید۔ نواب صاحب از محل تشریف آورده گھڑیال گرفتہ بسیار خوشحال شدند۔ و مسٹر بارد بملاحظہ فکر و تردد نواب صاحب کہ از چہره مبارک ظاہر و ہویدا بود، بجرأت مستفسر گردید۔ ارشاد فرمودند۔ "دوست من

چه گویم در عجب حالتے گرفتارام که بگفتن نمی آید - اگرچه از افضال خدائے لایزال ہمه کار من حسب خواہش من جلوه ظہور یافته ، فاما چند مفسدان قابو جو وقت قابوے خود دیده می‌خواہند که در کمپنی ہتک من نمایند بایں طور که وعده رسانیدن زر قسط کمپنی قریب رسیده است - اگر نرسد۔ برائے من قباحتیست نامناسب چنانچه مبارز جنگ بہادر دریں باب جواب صاف دادند۔ و ہمشیر نیز از استماع ایں مقدمه تجاہل ورزیدند - لہٰذا خاطر بسیار مشوش و مفکر است که در گورنمنٹ وعده خلاف می‌شوم - و فرق در اعزار من می آید - خیلے ایں معنی ناسزا است که مرا از شاه ولایت و از اہل کمپنی بسیار کارہا درپیش اند - دراں خللہائے بسیار واقع خواہد شد ۔" مستر بارد عرض کرد۔" تعجب صد ہزار تعجب ! از مبارزجنگ بہادر باوجود ایں چنیں قدامت و خدمت اعلیٰ فکر زر مذکور از ایشاں نشده - حضور بہرکس که حکم خواہند فرمود البته بر اعتبار ارشاد زبان مبارک حضور در طرفة العین فکر ہزارہا خواہد نمود ۔" و نواب صاحب ازیں معنی بسیار شاداں شده ارشاد فرمودند که " شما مرد عاقل و زیرک و دانا اند - البته از شما بندوبست ایں کار خواہد شد ۔" مستر مذبور عرض کرد ۔" غلام نمک خوار قدیم است ۔ اگر حکم شود یک روز پیش از وعده حضور در کمپنی زر قسط رسانیده رسیدش از خزانهٔ کمپنی حاصل کرده در حضور خواہد رسانید ۔" نواب صاحب

بسیار خاطر جمع و خوشحال شده فرمودند ۔ "مستر بارد اگر از تو بندوبست این کار شود موجب خوشنودی من است و باعث رو سیاہی دشمنان من است۔ و بفضلہ کار دیوانی سپرد شما خواہم نمود " مستر مسطور آداب بجاآوردہ مرخص شدہ ، بہ تجویز و تدبیری یکے از ساہوان انگریز را در خزانہ کمپنی ضامن دادہ رسید زر قسط کمپنی از خزانچی آنجا حاصل کردہ ، بموجب اقرار خود در حضور نواب صاحب آورد ۔ نواب صاحب بمجرد ملاحظہ رسید صدر بہ نہایت فرحت و مسرت از مستر مذبور بغل گیر شدہ ، بسیار تحسین و آفرین فرمودہ ارشاد فرمودند۔ مصرع

"این کار از تو آید و مرداں چنیں کنند"

و فرمودند کہ " شما از امروز مختار دولت من اید " مستر بارد آداب بجاآوردہ بخانہ خود رفت ۔ و نواب صاحب در دربار و ہم بخانہ ہمشیرۂ کلاں وغیرہ بسیار تعریف مستر بارد می فرمودند کہ فکر بندوبست زر قسط کمپنی از کسے اہلکاران من نشدہ ۔ یک چٹھ پوش سربرائی آں نمودہ رسید از خزانہ کمپنی آوردہ داد۔ من ہم در .... آں او را بر ہمہ امورات دولت مختار نمودہ کار دولت خود را ازیں چٹھ کار می گیرم "

رنگے۔ روز دویم آں نواب صاحب بوقت دہ گھنٹہ روز در ہمایوں محل تشریف آوردہ ، میر اسداللہ خاں بہادر را حکم فرمودند ، کہ مستر بارڈ را زود بطلبند ۔ و حسب الحکم بہادر مزبور کہ

مستر مذکور را حاضر حضور کردند - و جناب نواب صاحب چند کلام
نصیحت آمیز بمستر مزبور ارشاد فرموده ، از خطاب کرنل بارڈ بهادر
و عنایات جاگیر با پاندان خدمت دیوانی و خلعت محرمات با دوشاله
سفید بیش قیمت سرفراز و مفتخر فرموده ، یک حکم نامه از دستخط خاص
خود بر استقلالی خدمت زینت ترقیم فرمودند - و کرنل مذکور از
منصب و خدمت سرفرازشده ، یک صد و بست و پنج اشرفی
بحضور نذرگذرانیده ، حسب الحکم حضور در دیوانخانه کلاں بحجرهٔ
روبروے در دیوڑی کلس محل را نشست گاه خود ساخته ، و راے
رڈی راؤ و راے انند راؤ را پیش کار خود مقرر کرده ، و هم
راے خوب چند میرمنشی را براے حاضر بودن نزد خود تقید نموده،
و یک صندوق الماری با چند کرسی معه تختهٔ میز خانه دار مقفل
از کارخانه سرکار طلبیده ، در حجره خود داشته که در دربار
صبح از ده گهنٹه تا به دوازده گهنٹه تا چندے همیشه در
دیوان خانه کلس محل حاضر دربار می شد - و بعد از تیاری
فتح چوکی در دارالاماره حضور کرنل مذکور بوقت دربار صبح بچوکی
مذکور آمده ، از حضور ملازمت حاصل کرده ، و رؤساء را دیوڑی
فتح چوکی نشست خود مقرر ساخته ، متوجه بر امورات دولت
می بود - وقت دربار شام از شش گهنٹه تا هشت گهنٹه شب
بر دیوڑی نواب سلطان النسا بیگم صاحبه که کرنل مذکور بعد از مغرب
در مکان سبز کرسی نشست گاه خاص حضور انتظاری حضور می نمود-

و حضور پیش از ہفت گھنٹہ از فتح چوکی سوار شدہ رونق بخش دیوڑی مذکور مطابق معمول شدہ ، در مکان سبز کرسی تشریف داشتہ از کرنل مذکور در باب معاملات دولت یک دو گھڑی ہم کلام بودہ ، و حضور در محل ہمشیرہ کلاں تشریف فرما می‌شوند ۔ و منشیاں وغیرہ اہل دربار در دیوان خانہ رئیس الامرا بودہ بر نوکری خودہا سرگرم و کرنل مذکور بوقت ہشت گھنٹہ حکم برخواست کچہری دادہ ، بخانہ خود می‌رفت ۔ و منشیاں و متصدیاں وغیرہ کارکنان دولت مطیع کرنل مذکور بودہ ، بر خدمت خودہا متوجہ و سرگرم می‌بودند ۔ و جناب نواب صاحب در مقدمات ملکی با کسے تجویز نفرمودہ از کرنل بارڈ بہادر تجویز می فرمودند ۔ و نیز بہ بہرام جنگ بہادر و میر اسد اللہ خاں بہادر روزے ارشاد کردند ۔ کہ " خالق پروردگار ما در دولت من تعمق عنایت فرمودہ است ۔ از باعث آں قیام دولت و آرام دل ما و کرنل بارڈ بہادر بسیار شخصے خوب و دانش و ہنرمند کہ تجویز رسانیدن قسط کمپنی بخوبی کردہ بلا توقف ساعتے زر مقررے در خزانہ کمپنی می‌رساند " و بہرام جنگ بہادر بحضور عرض نمودند " تجویز عالی بر ہمہ فایق است ۔ و جناب بندگان عالی امیر الہند والاجاہ نواب عمدۃ الامرا بہادر از راہ سرفرازی و عنایات خداوندی کہ اہلکاران و ملازمین وغیرہ را بحسب منصب و مراتب ہر یک بعنایت خدمات عمدہ یعنی قلعداری و فوجداری و عاملی تعلقات کرناٹک موافق قرار نمودہ کرنل بہادر مذکور و ہم عنایت جاگیرات و سرفرازی خطابات معزز و مفخر فرمودند ۔

رنگے ۔ روزے جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر بوسیلہ تقریب شادی
مجدالدولہ بہادر بمحل نواب ملک النساء بیگم صاحبہ تشریف آوردہ، رفع شکر رنجی
ایشاں کہ بسبب چند در چند ازیشاں بود بسبب آں کہ بیگم صاحبہ موصوفہ پروانہ
جاگیر واپس کردہ بودند، توجہ فرمودہ بہ فہمایش بسیار پروانہ جاگیر و دہ ہزار روپیہ
نقد برائے اسباب شادی و دوہزار روپیہ بطریق سلوکانہ بہ نہایت توجہ
بملک النساء بیگم صاحبہ عنایت فرمودہ برائے تیاری اسباب شادی سالارجنگ
بہادر را متعین فرمودند کہ ایشاں خود متوجہ بودہ تہیہ اسباب نماید۔ و
ملک النسا بیگم صاحبہ نیز نظر بر توجہ و اشفاق برادر خود خس و خاشاک
کدورت دریا دلی را بموج محبت خواہری پاک و صاف نمودہ پروانہ
مذکور و مبلغ مسطور گرفتہ از برادر خود تا دیر در سخنان محبت آمیز
مشغول بودہ مرخص فرمودند۔ و سابق کہ قبل ۳۰ سال از انتقال
نواب والاجاہ جنت آرامگاہ شادی دختر خود محمدی بیگم بایں مولف
بصرف چہل ہزار روپیہ باشوکت و تجمل کہ انتخارالدولہ بہادر جلوہ
ظہور آوردہ بودند۔ و بسبب آں بہادر موصوف بروز رسم در عتاب
حضرت نوابصاحب نواب والاجاہ جنت آرامگاہ آمدہ بوقت شبگشت
از سعی و سفارش نواب عمدۃ الامرا بہادر نجات یافتہ ہمراہ نوشہ بودند۔
و شادی مجدالدولہ بہادر کہ از دختر نواب سیف الملک بہادر منسوب
بود بہ تجویز و رائے نوابصاحب و اہتمام سالارجنگ بہادر وغیرہ
ملازمان نواب صاحب مہیا ساختہ نواب ملک النسا بیگم صاحبہ از اطلاع
نواب صاحب آراستگی و درستگی ماجخانہ و دیوان خانہ انتخارالدولہ بہادر

بوساطت بہادر موصوف داشتہ بحسن انصرام رسانیدند۔ و نواب صاحب
بشب گشت بارکان دولت بخانہ عروس تشریف آوردہ تا جلوہ درانجا
بودہ معزز و مفتخر فرمودند۔

رنگے - بدرالنسا بیگم صاحبہ دختر جناب شکوہ الملک نصیرالدولہ
بہادر محل حضرت نواب سیف الملک بہادر از فراق مفارقت پسر خورد خود،
حسام الدولہ غلام رضا خاں کہ بے اطلاع والدین دفعتاً برائے دیدن اہلیہ
خود روانہ نتہرنگر شدند و دراں غم و الم اندرون یک ہفتہ بیمار شدہ
بچہار دہم ماہ شعبان ۱۲۱۱ھ ہجری رحلت فرمودند۔ نواب عمدۃ الامرا
بہادر دوہزار روپیہ برائے تجہیز و تکفین عنایت فرمودہ صندوق میت
را حسب خواہش سیف الملک بہادر بہ تزئین بسیار روانہ نتہرنگر فرمودند۔
و از سیف الملک بہادر بعد ادائے مراسم تعزیت ارشاد فرمودند۔ شما
خاطر جمع دارند حسام الدولہ را از نتہرنگر می طلبم۔ ازیں معنی ہا خاطرداری
اوشاں نمودہ معہ خواہراں وغیرہ بدولت خانہ خود تشریف آوردہ در
دارالانشاء فارسی حکم فرمودند یک عنایت نامہ درباب روانہ نمودن
حسام الدولہ بہ حسام الملک بہادر نوشتہ بر سبیل ڈاک روانہ نتہرنگر نمایند۔
بدیں مضمون کہ بعد فاتحہ سویم والدہ او بہ تعجیل تمام روانہ ایں صوب
کنند کہ بے اطلاع والدین خود کہ حسام الدولہ داماد شما برائے اہلیہ خود
از ینجا فرار یافتہ ودرانجا نزد شما آمدہ است۔ بعد رسیدن عنایت نامہ
حضور بجناب حسام الملک بہادر بجرد فاتحہ زیارت مادرش اوشانرا بزودی
زود روانہ مدراس نمودند۔ چونکہ حسام الدولہ حسب الحکم حضور در عرصہ

قلیل داخل مدراس گردیده در روشن باغ فرود آمده بحضور نواب صاحب معلی معروض داشت۔ جناب نواب صاحب ازیں خوشنود گردیده از زبانی یک سوار ترپ بہ سیف الملک بہادر گفتہ فرستاده یک شقہ از دست خاص بقلم سرمائی بنام این مولف بدیں مضمون ارقام فرمودند۔ "برخوردار عزیز از جان صاحب الدولہ کریم میاں طول عمرہٗ بفضلہ تعالے کہ حسام الدولہ غلام رضا فرزند خورد سیف الملک حسب الطلب من از نتہر نگر آمده بروشن باغ فرود آمده است می خواہم کہ شما را برائے آوردن او فردا فرستیم۔ باید کہ شما فردا صبح حکم والدہ وخالائے خورد خود گرفتہ در فتح چوکی حاضر حضور من شوند۔ اللہ معنا و معکم" غلام حسین عمدۃ الامرا امیر الہند والا جاه و جناب نواب صاحب این شقہ خاص خود را بدست سید ابراہیم رسالدار داده حکم فرمودند کہ تو این شقہ بدست صاحب الدولہ داده از طرف من بہ ہمشیره میانہ پیغام دہند کہ فرزند خورد سیف الملک از نتہر نگر آمده در روشن باغ است کہ می خواہم داماد شما را بسبب کم بودن سن او برائے استقبالش روانہ آنجا کنم۔ شما ہم بداماد خود حکم دہند فردا صبح بحضور ما حاضر شود۔ چوں رسالدار مذکور حسب الحکم حضور شقہ خاص باین نیازکیش رسانیده پیغامے در محل ہمشیره میانہ گفتہ فرستاد کہ چوں جناب والدہ صاحبہ قبلہ این مولف مضمون شقہ خاص حضور شنیده حکم فرمودند کہ حکم خالائے خورد گرفتہ بروند۔ وحضرت نواب ملک النسا بیگم صاحبہ در جواب بہ رسالدار مذکور گفتہ فرستادند از طرف این جانبہ بحضور

حضرت برادر صاحب قبلہ بعد از آداب عرض کنند کہ تجویز مبارک حضور برہمہ تجویز فایق و بالاتر و حکم عالی بالراس والعین قبول۔ مگر حسام الدولہ را فخز بنیرگی نواب والاجاہ بسیار است۔ اگر کسے لایق منصب اوشاں و مراتب باشد مناسب خوشنودی او باشد۔ چونکہ برخوردار صاحب الدولہ یک جز ضعیف مگر اوشاں فخز غلامی و ہمشیرہ زادگی حضور دارد جناب مختار اند۔ بہر صورت کہ فریبند عزت و عنایات عالی است۔ رسالدار مذکور این ہمہ معروضات ہمشیرہ میانہ بحضور رفتہ عرض نمود۔ خود بدولت از دست خاص بریک پرچہ کاغذ این بیت ارقام فرمودہ باز در عرصہ نہ گھنٹہ شب بخانہ ہمشیرہ میانہ معہ پیغام فرستادند۔ بیت

آناں کہ فخز باجداد می کنند
چوں سگ باستخواں دل خود شاد می کنند

بعدہ رسالدار گفت حضور فرمودند بفضلہ تقید کردم فردا صبح یک سکسادن شیر دہاں۔ با دوپہر بارود و سوار ترپ معہ شش پاندان و شش باردل حضور باالغوزہ نواز سواری برائے داماد شما بر ڈیوڑی شاہی آید۔ می باید کہ شما او را بزودی روانہ آنجا کنند کہ تا جلد حسام الدولہ را از روشن باغ در باغ خاص بہ نصرت محل آوردہ حاضر حضور کنند کہ نواب ملک النسا بیگم آنچہ کہ حکم حضور بود ہمہ شنیدہ بعد از آداب و تسلیم گفتہ فرستادند کہ برخوردار صاحب الدولہ بالراس والعین حکم جناب عالی بجا خواہد آورد و بروز دویم

صبح بوقت ہفت گھنٹہ این نیازکیش از عزد مراتب بروشن باغ رفتہ حسام الدولہ بہادر را درسواری اوشاں سوار کنانیدہ ہمراہ گرفتہ درباغ خاص بنصرت محل حاضر نمود۔ و حضور بحسام الدولہ بسیار غصہ و عتاب فرمودہ بہرام جنگ را نیز ہمراہ دادہ شد پیش سیف الملک بہادر روانہ فرمودند۔ بہرام جنگ را حکم فرمودند وقت ملاقات شما ہر دو دست حسام الدولہ از رومال بستہ بر قدم پدر ایشاں باندازند۔ و از طرف من بگو بیند گنہگار شما را بسیار گو شمال نمودہ نزد شما روانہ نمودہ ام۔ بخشندۂ حقیقی ہزار گناہان عاصیاں را معاف و عفو می نماید۔ این شما ہم تقصیر این تقصیرمند خود بخاطر من عفو نمایند خوشنودی من است۔ بہرام جنگ بہادر موافق حکم بعمل آوردند۔ سیف الملک بہادر نیز تقصیر ایشاں عفو کردند۔

رنگے۔ بتاریخ دوئم شعبان روز چہارشنبہ نواب صاحب ... ردن سواری صبح بیرون فتح چوکی برآمد شدند۔ چوکیداراں... معمولی موافق معمول مجرا بجا آوردند۔ ازاں میاں جعفر علی .... شمشیر برکشیدہ بریک طرفۃ العین قریب نواب صاحب رسیدہ ... ت بر دامن خاص زدہ می خواست کہ ضرب کند۔ دریں اثنا محمد ابراہیم جمعدار بسرعت تمام آمدہ دست وشمشیر جعفر علی را گرفت کہ قدرے زخم بر دست محمد ابراہیم ہم آمد و دیگر اردلان نیز پرسیدہ دامن خاص در دست جعفر علی بود چاک نمودہ از جامہ جدا ساختہ نواب صاحب را اندرون فتح چوکی آوردہ راہ بند کردند۔ و جعفر علی

وابستہ مقید کردند این خبر بانواع واقسام در شہر شہرت یافت۔ نواب صاحب محمد ابراہیم را بخدمت صوبداری سرفراز فرمودند۔ و بر ہمہ دروازہ ہائے باغ تقید شد کہ آمد و رفت ہمہ جامہ پوش در باغ موقوف باشد۔ کسے را در باغ نگذارند۔ این حکم دو سہ روز جاری بود تا یک ہفتہ عشرہ مردمان اہل قرابت و اہلکاران وغیرہ شب و روز در چوکی حاضر حضور می بودند و نواب صاحب بعد چندے جعفر علی را طلبیدہ سبب شمشیر کشی استفسار کردند و بہرام جنگ را حکم دریافت این معنی فرمودند۔ و بہرام جنگ و تقی علی خاں علحدہ جعفر علی را طلبیدہ پرسیدند۔ اگر تو این مقدمہ راست ظاہر بکنی بہتر، وگرنہ در قید شدید مبتلا خواہی شد۔ جعفر علی عرض کرد۔ اگر شماہا اظہار مرا راست تصور فرمایند یا دروغ، من ماجرائے کہ فی الحقیقت بوقوع آمدہ است عرض می نمایم۔ و آں اینست ۔ اشرف علی از طرف علی حسین خاں پیام آورد اگر خداوند نعمت ما نواب سیف الملک بہادر بر مسند ریاست می نشستند، ما ہمہ سادات ہریک بکار و خدمت عمدہ مامور شدہ بفراغت تمام گذر اوقات خود ہا می نمودند۔ درین ریاست ازین فاقہ کشی ہا کہ شب و روز بر ما می گذرد، مرگ بہتر است ۔ دراں وقت محب علی و محمد علی حاضر بودند۔ لہٰذا غلام شمشیر کشیدہ پیش حضور آمد کہ ازین گرسنگی موت بہتر است، غلام را قتل نمایند، کہ تاب فاقہ کشی ہا نمی دارد۔ اما ارادہ غلام از ملازمان حضور نہ بود۔ بہرام جنگ بہادر

سرگذشت اظہار جعفر علی درحضور عرض کردند حضور۔ در بسیار عتاب شده فرمودند۔ اگر ارادہ سیف الملک بعد من بر مسند نشینی بوده باشد خیال خام و بیجا۔من می خواہم کہ بعد من فرزند من، و سیف الملک می خواہند خود، و ہمشیرہ کلاں می خواہند پسر خود، و اہل فرنگ در قابوے خود۔مگر ارادہ احکم الحاکمین آنچہ کہ خواہد بود بظہور خواہد آمد۔بعد ازاں بہرام جنگ را حکم فرمودند۔جعفر علی و محب علی اشرف علی و محمد غوث را در طوق و زنجیر مسلسل کنانیدہ روانہ چندرگیری نمایند۔ویک جمعدار و دو پہرہ جوانان باردیک میانہ بباغ سیف الملک بہادر روانہ کنند کہ علی حسین خان را دراں سواری مقید کردہ بیرون سرحد گشتا نمایند۔و چناں تاکید کنند کہ اگر علی حسین خاں باز دریں ملک مراجعت کنند در طوق و زنجیر مقید خواہم کرد۔بہرام جنگ حسب الحکم جعفر علی وغیرہ را مقید و علی حسین خاں را شہر بدر نمودند۔و نواب صاحب میر اسد اللہ خاں بہادر را طلبیدہ فرمودند۔از طرف من بسیف الملک بہادر پیام دہند شما کہ خیال ریاست را در دل خود جا دادہ اند صرف عبث و بیجا است۔ایں خیال باعث فراموشی خدائے عزوجل است۔ ازیں خیالات لاحاصل درگذشتن بہتر و مناسب، وگرنہ سوائے ندامت حصولش معلوم۔سیف الملک بہادر باستماع ایں پیام عتاب آمیز،یک ہیکل کلام شریف حایل کردہ بہراسگی تمام درخانہ ہمشیرہ کلاں آمدہ انکار ایں معنی نمودند۔چونکہ نواب صاحب در محل

تشریف آوردند- سیف الملک بہادر ہیکل در دست گرفتہ ملف
نمودہ تصفیہ کردہ بر پائے نواب صاحب افتادند- و نواب صاحب برداشتہ
گلوگیر نمودہ فرمودند- یقین کہ از شماہم چنیں حرکات بوقوع نخواہد
آمد اما رفیق شما علی حسین خاں بسیار مفسد است- او را نخواہم
گذاشت ایشاں عرض نمودند- مرضی مبارک جناب غلام تابع حضور
تاہم نواب صاحب ہمیشہ از سیف الملک بہادر بیرون بودہ
ملاقات ظاہری می نمودہ آمدند- دریں گلدستہ آنچہ کہ مقدمات
معلوم و مرا یاد خاطر بود بہ تحریر در آمد-

شگفتگی گلدستہ سویم در گلزار دویم

از سنہ ۱۲۱۱ ہجری تا سنہ ۱۲۱۲ ہجری

در بیان بلوہ فوج بر قطب الدین خاں بخشی و عنایت
شدن صوبداری صوبہ محمد پور بحسام الملک بہادر و سرفراز شدن دیگر
اہلکاران از منصب و خدمات و احداث مبارک چوکی کہ ثانی الحال
معروف بروشن چوکی است- و تولد مہدی میاں و سبب رسانیدن
قسط کمپنی از خزانہ سرکار خاص و تقسیم شدن درماہہ از پنج شش ماہ
در فوج جواناں علاقہ قطب الدین خاں از خان مذکور درخواست
درماہہ خود نمودہ می آمدند- و ایشاں در وعدہ وعید امروز فردای
گذرانیدند- آخر ہمہ جواناں تاب فاقہ کشی ہا نیاوردہ باخود تجویز

بلوہ نمودہ بتاریخ بست و دویم محرم ۱۲۱۲ھ ہجری صبح توپہا از توپخانہ برکشیدہ۔ دو توپ برلعل دروازہ کلاں آوردہ واشتہ درتجسس قطب الدین خاں بودند۔ قطب الدین خاں کہ بارادہ دربار سوار شدہ بدر بارمی رفتند در اثناءراہ ایشاں را گرفتہ از سواری پیادہ نمودہ کشاں کشاں آوردہ درقید خود واشتہ تا دوسہ روز بسیار ہتک و ذلت بر توپ نشاندہ در کوچہ و بازار گروانیدہ بر دروازہ باغ آوردہ مقید می داشتند۔ و آمدورفت مردماں در باغ تا بلوہ کہ سہ چہار روز بود موقوف ومعطل نمودند۔ و نواب صاحب باطلاع ایں معنی برائے احتیاط خود فوج از کمپنی طلب فرمودہ در باغ واشتہ درہائے باغ بند کنانیدند۔ و یومیہ صدہون بہتہ بفوج کمپنی از معرفت رضانوازخاں بخشی بانہا تقسیم می کنانیدند۔ چونکہ بجز دادن درماہہ صورت فروشدن ایں بلوہ منصور ندیدہ بخزانچی حکم فرمودند درماہہ ایشاں بموجب حساب برآورد دفتر معرفت سید محی الدین نوازخاں رسالدار و سید مخدوم رسالدار از خزانہ تقسیم کردہ قبوض گرفتہ ہمہ را رخصت نمایند۔ خزانچی حسب الحکم فیصلہ آنہا نمودہ قطب الدین خان را از دست آنہا رہانیدہ آوردند۔ قطب الدین خاں درحضور گریاں و نالاں آمدہ عرض کردند۔ حالا سکونت و بودوباش غلام دریں شہر خیلے نامناسب و بے جا است۔ اگر حکم شود غلام روانہ بیت اللہ شریف می شود۔ نوابصاحب بہ نہایت فہمایش یک دوشالہ سبز از ملبوس خاص خود بعنایت خطاب ہمت جنگ بہادر سرفراز فرمودند۔

رنگے۔ نواب حسام الملک بہادر ہمیشہ برائے خدمت صوبداری صوبہ محمدپور معرفت کرنل بارد بہادر درحضور ساعی بودند۔ و کرنل مذکور ہمیشہ درحضور برائے مقدمہ مذکور عرض می کرد۔ روزے بتاریخ چہار دہم شہر ربیع الاول ۱۲۱۲ھ نواب حسام الملک بہادر را در دربار طلبیدہ از خدمت مسطور و بعنایت خلعت و جواہرات سرفراز و معزز فرمودند و نذر گرفتند۔ و نواب حسام الملک بہادر در حضور التجا کردند کہ مرتضی حسین خاں امید از عنایت خداوندی جناب آں دارد از خطاب بہادری و جنگی سرفراز و بعنایت جواہرات و نوبت و فیل عماری ممتاز گردد و نواب صاحب باستماع ایں معنی متبسم شدہ ارشاد فرمودند۔ برادر من ایں مقدمہ مطلوبہ شما سہل و آسان نیست کہ در نذرانہ ایں عنایات اگر ایشاں پنج ہزار ہون بدہند البتہ سرفراز خواہند شد۔ نواب حسام الملک بہادر اقبال ایں معنی نمودہ حسب الارشاد روز دیگر بوقت دربار در فتح چوکی حاضر گردیدہ عرض کردند کہ غلام بموجب حکم معہ نذر حاضر است۔ حضور از رائے صوابدید کرنل بارد بہادر و بپاس خاطر نواب حسام الملک بہادر مرتضی حسین خاں را بخطاب معظم جنگ بہادر و بعنایت جواہر و نیم آستین و رومال و فیل و عماری و نوبت و از حکم سوار شدن عماری و خدمت نیابت صوبداری صوبہ محمدپور سرفراز فرمودند۔

رنگے۔ بعد چندے نواب حسام الملک بہادر بپاس

اینکہ کرنل بارڈ بہادر ہمیشہ درکارہاے ایشاں پیش حضور بسیار سعی می نمود، مبارک باغ کہ ثانی الحال بہ کیلن خود یعنی محل مظہر علی خاں حسام الملک بہادر حال عنایت فرمودہ ہبہ نمودند، از کرنل مذکور خرید کردہ بسیار آراستہ نمودند۔ بعد آراستگی و درستگی آں روزے بہ تقریب ضیافت نواب صاحب و ہمشیرہ کلاں و ہمشیرہ زادہا وغیرہ را دعوت نمودہ میز صبح بہ نعمت الوان و میوہ ہائے اقسام جہاں تیار ساختہ سربراے ضیافت بہ تکلف تمام نمودند و ہزارہا روپیہ در انعامات ملازمان نواب صاحب صرف کردند و نواب صاحب بہ نہایت خوشحالی بعد تناول طعام صبح تا دو گھنٹے درانجا درسیر بودہ خاصہ سہ پہر معہ ہمشیرگان وغیرہ نوش جاں فرمودہ بدولت خانہ مراجعت فرمودند

رنگے ۔ روزے نواب صاحب بعد برخواست دربازار ہمایوں محل بارادۂ تشریف فرمائے محل ہمشیرہ میانہ تشریف می فرمودند۔ چونکہ عقب دیوانخانہ کلاں کلس محل روبروے سبز بنگلہ برچشمہ آب رسیدند، تجویزے فرمودند کہ دریں جا یک عمارت چوبی تیار باید کرد۔ ہماں وقت میستری پھولچری وغیرہ معماران سرکار را طلبیدہ نقشہ و ترکیب بنائے عمارت بآنہا فہمانیدہ، معرفت محمد معصوم از براے خریدی اسباب وغیرہ تیاری آں طلبیدہ در علاقہ سید ابراہیم صوبدار عنایت فرمودہ، بنا برسرعت تیاری آں صوبدار مذکور و میستری پھولچری را تقید بسیار فرمودند۔ سید ابراہیم وغیرہ بموجب تاکید در قلیل الایام حسب الفرمایش خاص تیار ساختند

و خود بدولت اکثر بعد تیاری آں کہ از ہمایوں محل برخاست
دربار می فرمودند۔ و تا چندے اکثر دراں چوکی مذکور تشریف
می داشتند۔ و در چشمہ یک کشتی خورد موافق گنجائش دہ دوازدہ
کس کنانیدہ دراں چشمہ گذاشتند۔ و بہ دوپہر مردماں را دراں
سوار کنانیدہ تماشا می دیدند۔ و بسبب قربت خانہ ہمشیرہ میانہ ازاں
عمارت نو بسیار ہمشیرۂ مذکور آمدورفت می داشتند۔ بفضلہ بعد
آراستگی آں روزے از خانہ ہمشیرہ میانہ و ہمشیرہ خورد و
دیوان خانہ کلس محل تا بدروازۂ چارٹ خانہ بندوبست زنانہ
فرمودہ ہمہ ہمشیرگان وغیرہ را بوقت ہشت گھنٹے صبح طلبیدہ
خاصہ صبح مع ہمشیرہ ہا وغیرہ درانجا تناول فرمودہ تمامی روز
در سیر کشتی و دیگر تماشا ہا داشتند۔ و انعامات بسیار عنایت
فرمودند۔ و بہ ہمشیرہ میانہ ارشاد فرمودند کہ بنائے ایں عمارت
محض برائے قربت خانہ شما است و وقت گذاشتن سرم بریں
عمارت کہ از رسم ہنود کنگن در پارچہ سرخ قدرے برنج وغیرہ
انداختہ بسرم می بندند۔ در دوشالہ سرخ بستم۔ ازاں یک فرد
بداروغہ و یک فرد بہ میستری دادہ شد۔ ہمشیرگاں عرض کردند۔
اللہ تعالےٰ ایں عمارت نو بہ آنجناب مبارک و سازوار نماید۔
و جناب را تا صد و سی سال سلامت و قایم دارد۔ و خود بدولت
باستماع لفظ مبارک ارشاد فرمودند۔ من ایں عمارت را بموجب
گفتہ شما ہا مسمی بمبارک چوکی نمودم۔ و طعام سہ پہر نیز درانجا

از بادرچی خانہ خاص خود و خانہاے خاصہ از محل ہمشیرہ طلبیدہ تناول فرمودند۔ بعد از تناول طعام ہمہ ہارا مرخص نمودہ خود سوار شدہ فتح چوکی تشریف فرمودہ تاج الامرا بہادر را بحضور طلب داشتہ تاکید فرمودند۔ ہمیشہ شما بعد تناول طعام صبح معہ رفقا و اوستادان خود درمبارک چوکی آمدہ تا وقت نماز عصر درانجا بودہ باشد۔ تاج الامرا بہادر حسب الارشاد حضور ہمیشہ از نہ گھنٹہ تا وقت معینہ مقرر فرمودہ حضور در مبارک چوکی بودہ می رفتند۔ و نواب صاحب ہم بعضے اوقات درانجا تشریف می آوردند۔ و تجویز بود کہ ہمیں مبارک چوکی را بالائے دیوان خانہ کلس محل تیار سازند اما فرصت ومہلت نداد۔

رنگے۔ در عرصہ ہفتم ماہ محمدی میاں نبسۂ نواب ملک النساء بیگم صاحبہ کہ فرزند ایں نیازکیش بہ ہجدہم ماہ ربیع الاول ۱۲۱۲ھ ہجری بہ وقت ہفت گھنٹہ صبح درخانہ حضرت نواب ملک النساء بیگم صاحبہ بسبب تولد درماہ ہفتم بسیار مکدر ومشوش می بودند و از ہریک استفسار می کردند طفلے کہ درماہ ہفتم متولدشود او را محل اندیشہ است یا نہ۔ اگرچہ ہمہ ہمشیرہ ہا وغیرہ استمالت بانواع و اقسام می نمودند اما خاطر جمعی ایشاں نمی شد۔ و نواب از روز تولد معہ ہمشیرہ ہا پنج شش روز درانجا تشریف می داشتند وسخنان تسلی می فرمودند۔ و بوقت آمدن حکما در محل جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر مبارز جنگ بہادر راہم طلبیدہ ارشاد فرمودند کہ شما دریں

امر فہمائش ہمشیرہ نمایند۔ ہمشیرہ بسبب تولد شدن طفل ماہ ہفتم بسیار متفکر اند۔ بہادر مذکور عرض کردند کہ جناب ہیچ تشویش و وسواس را راہ یاب خاطر نہ فرمایند بسیار اطفال درماہ ہفتم تولد شدہ اند و می شوند۔ چنانچہ غلام ہم در ماہ ہفتم تولد یافتہ است ۔ جناب اندیشہ نفرمایند۔ مگر فرزندے کہ در ماہ ششم تولد یابد، زندہ نمی ماند۔ از استماع زبانی مبارز جنگ بیگم صاحبہ را قدرے تسکین حاصل شد و نیز حضرت نوابصاحب برائے تشفی وخوش طبعی بہ ہمشیرۂ میر ابوطالب خاں بہادر و امین الدین خاں بہادر در ہوں مجلس درمحل ہمشیرہ میانہ یادفرمودہ ارشاد فرمودند کہ مبارزجنگ بہادر درباب تولد ..... فال مبارک بہ ہمشیرہ ام گفتہ فرستاد۔ و شما ہا ہم دریں مقدمہ آنچہ کہ می دانند بہ ہمشیرہ ظاہر نمایند۔ آں ہر دو صاحباں عرض نمودند۔ طفل ہفت ماہہ برخوردار و صاحب نصیب می شود۔ وچنانچہ درگاہ قلیخاں بہ ہفت ماہ تولد یافتند۔ از ملاحظہ او بحضور روشن شد و از تولد ایں فرزند جناب بیگم صاحبہ قبلہ ..... باشند ہیچ اندیشہ نیست و ایں طفل صاحب نصیب و برخوردار خواہد شد۔ مبارک وسازوار باشد و نواب ملک النساء بیگم آں طفل را باحتیاط بسیار آرزوئے گفتۂ پیران جہاں دیدہ در پنبہ و برگ موز گذاشتہ پرورش می نمودند۔ و جناب بندگان عالی نواب عمدۃ الامرا بہادر والاجاہ ثانی درحجرہ زچہ خانہ با خندہ روئی تشریف آوردہ از جیب مبارک خاص یک پارچہ از قسم شبنم کہ بسیار باریک

وخوش بافت بمقدار دو رومال سفید رنگ بود بابت - ملبوس خاص حضرت نواب صاحب قبلہ شہید رحمۃ اللہ علیہ برآوردہ تبرکا برائے پوشش طفل مذکور بہ بیگم مذکورہ عنایت فرمودہ ارشاد کردند- اللہ تعالےٰ بشما این نیز مبارک فرماید- ہیچ تشویش در دل نکنند- بفضل الٰہی این نبسۂ جان عزیزان ہمشیرہ از عزو مرتبت بعمر طبعی خواہد رسید- خوش باشند- و پارچہ ملبوس مبارک حضرت جدامجد شما کہ آوردہ ام بہ طفل شما بپوشانند وہیچ طفل ازین تبرک سرفراز نگردیدہ مگر طفل شماکہ ازین نعمت سرفراز یافت- بفضلہ یقین است کہ طفل مذکور صاحب نصیب باشد- و نواب ملک النسا بیگم ازین فال نیک و ارشاد حضور خوشحال گردیدہ آداب شکریہ بحضور برادر کلاں خود بجاآوردہ عرض کردند- درسایہ جناب عالی بودہ پرورش یافتہ بعنایات حضور صاحب نصیب خواہد شد- و جناب کریم النساء بیگم صاحبہ قبلہ معروف بہ حضرت بیگم وسلطان النساء بیگم صاحبہ و عمدۃ النساء بیگم صاحبہ و زنان علاقہ نجیب اللہ خان بہادر و دیگر زنان معتبرین اہل گوپامو و نیز پرسن بی صاحبہ وغیرہ از روز تولد تا رسم چھٹی شب و روز بخانہ ملک النساء بیگم صاحبہ نزد زچہ بودند- و حضرت نوابصاحب ممدوح ہم ازروز تولد در دیوان خانہ مجدالدولہ سکونت داشتہ نیز صبح در دیوانخانہ مذکور با ہمشیرہ زادگان تناول فرمودہ وقت دربار در مبارک چوکی کہ ثانی الحال روشن چوکی است- رونق افزا شدہ بعد از فراغت دربار بمحل

ہمشیرہ میانہ تشریف آوردہ خاصہ شش پہر تا رسم مذکور تناول می
فرمودند۔ و خود بدولت مبلغ دو ہزار روپیہ براے اخراجات زچگی
از نزد معصوم طلبیدہ بمعرفت ہمشیرہ کلاں بہ ہمشیرہ میانہ عنایت
فرمودند۔ و بروز رسم چھٹی جناب حضرت نواب معلی بر کاغذ افشانی
از دستخط خاص خود خطاب و منصب بدیں مضمون بفضل جل شانہٗ
غلام علی محمد معروف بہ محمدی میاں نبسۂ ہمشیرہ عزیزہ جاں نواب
ملک النساء بیگم بخطاب نصیب الدولہ غلام مجتبی خاں بہادر اسد جنگ با
منصب دو ہزاری و علم و نقارہ و عنایت نیم آستین و رومال
و حکم پوشیدن جواہر مرصع و مروارید سرفراز و مفتخر باشد۔ او
تعالےٰ شانہ ایں عطیہ عظمی بجگر پارہ ہمشیرہ میانہ عزیزۂ جان
مبارک و سازوار فرماید۔ بمنہ و کرمہ اللہ معنا و محکم۔ غلام حسین
عمدۃ الامرا والاجاہ مرقوم ببست و ہفتم ربیع الاول سنہ ۱۲۱۲ ہجری ارقام
فرمودہ دہم قطعۂ دیگر بابت پروانہ جاگیر یک ہزار و دوصد ہون
پھولی سالیانہ ملکوٹرم نام ثانی الحال موسوم بہ صاحب نگر بود
از نام مہر النسا بیگم دختر بیگم صاحبہ معزالیہا با دستخط و مہر و
بیضی خاص و نشانی ہاے اہل دفاتر کچہری موافق قانون تیار
شدہ در دفتر دیوانی پیش کرنل بارڈ بہادر بود۔ کرنل مذکور
حسب الحکم حضور بوقت رسم چھٹی طفل مذکور از دست میر
اسد اللہ خاں بہادر بخانہ نواب ملک النساء بیگم صاحبہ در حضور
حضرت نواب عمدۃ الامرا والاجاہ ثانی فرستاد و حضور فرمان خطاب

و پروانہ جاگیر بدست خود داشتہ ۔ بوقت رسم مذکور فرمان خطاب بدست نصیب الدولہ بہادر پروانہ جاگیر بدست مادرشان عنایت فرمودند۔ و چنانچہ جاگیر مذکور در علاقہ این نیازکیش تا ضبطی ملک کرناٹک بود ۔

شگفتگی گلدستہ چہارم از گلزار دوم از سنہ ۱۲۱۱ ہجری تا سنہ ۱۲۱۲ ہجری

در بیان کامیاب شدن ملازمان از خدمات وغیرہ و کیفیت بیماری چیچک این نیازکیش و شادی شہسوار جنگ و شادی تاج الدین خان فرزند خورد نظام الدین احمد خاں بہادر مرحوم و ضیافت حضرت بندگان عالی نواب عمدۃ الامرا والاجاہ ثانی در باغ بہرام جنگ بہادر و شاہ محمود صاحب سادی و اعتراضی آمدن حضور بر نور الدین محمد خان بہادر۔

حشمت جنگ کہ جناب حضرت نواب صاحب از مسند نشینی خود ہمیشہ خدمات و منصب موافق مراتب ہریک و بعضے را از رای مہر انجلاے خاص، و بعضے از سعی و سفارش ہمشیرہ کلاں ، و بعضے از تجویز و مناسبت کرنل بارڈ بہادر مشیر و دیوان مختار سرفراز و کامیاب می فرمودند۔ و چنانچہ علی نواز خاں از سابق الایام بخدمت عرضگی سرفراز ، و بعنایت خسروانہ کہ برادر زادۂ کلاں شاں مرزا غضنفر علی بخطاب ہادی علی خاں مفوز شدہ از خدمت عرضگی بہکی کامیاب

گردیده ، و علی نواز خاں از خطاب بہادری سرفراز گشتہ برخدمت قلعداری محمدپور مامور ، و میرزا صفدر علی برادر زادہ خورد آں از خطاب حیدرنواز خاں و خدمت نیابت شاں سرفراز و مفوز شدہ روانہ محمدپور گردیدند۔ و شمشیر جنگ ہمیشہ حاضر حضور بودہ برخدمت میوہ خانہ و نیز بر اصطبل حضوری مامور۔ و میر مہدی علی خاں از خطاب بہادری سرفراز شدہ بر خدمت داروغگی نیل و شترخانہ سرگرم و لطف بیگ برخدمت داروغگی اسپان چارط و ترپ کامیاب ، و مرزا حیدر علی بخدمت داروغگی شکارخانہ سرفراز ، و قطب الدین خاں بہادر ہمت جنگ برخدمت امینی امورات نتھرنگر تا فیصلہ فیمابین حسام الملک بہادر و نصیر الملک بہادر و ہم برائے فیصلہ قضیہ و فساد ہر دو برادراں از طرف حضور مقرر یافتہ روانہ آنجا گردید۔ و برین منوال ہریک را بقدر مرتبت و حوصلہ او از ہریک خدمت معزز می فرمودند کہ مداخل آں در دفتر دیوانی و بخشگیری و میرسامانی زماں دولت ممتاز داخل خواہد بود۔ بباعث عدم وقفیت تمام مفصلاً در تحریر نیامدہ۔

رنگے۔ بہ بست و یکم ماہ رمضان المبارک ۱۲۱۲ھ ہجری این مولف را بخارے بطور تپ رو نمودہ۔ و بعد ۳ روز علامت چیچک برہمہ بدن ظاہر گردید۔ و در عرصہ یک ہفتہ چناں بوفور کرد کہ از سرتا پا یکسوں کہ تمامی حکماے یونانی و مصری علاقہ سرکار شب و روز در انجامی بودند۔ و بدستور جناب نوابصاحب و عمہ و ہر دو ہمشیرگاں بخانہ ہمشیرہ خورد در بیمارداری ہمشیرہ زادہ خود تشریف

شریف می داشتند۔ وجناب نواب صاحب ممدوح بہ چوکیداراں و حکما وغیرہ بحسب مراتب ہریک یومیہ بہتہ تقسیم می کنا نیدند ۔ و پانزدہ حکیم یونانی و شش حکیم مصری حسب الحکم حضور بر دیوڑھی متعین اند۔ و برائے ملک الحکما حکیم احمداللہ خاں بہادر دو وقتہ طعام از باورچی خانہ سرکار مقرر بودہ ، ہمیشہ تا بصحت این جز بخانہ والدہ ام می آمد۔ و تنتیکہ نواب صاحب نزد این مولف برائے دیدن تشریف می آوردند پنج ہون کرک یومیہ عنایت فرمودہ ، روزے ارشاد حضور گردید۔ حالا مزاج شما آنچیکہ می خواہد ظاہر سازند عنایت خواہم فرمود ۔ این مولف حسب الحکم حضور خواہش دل خود عرض نمود کہ نیم آستین درومال شال سبز معہ دوشالہ در بدن مبارک است سرفراز شوم ۔ و نیز گھڑیال جیب خاص و دیگر یک گھڑیال فرشی و یک سکساون بنگالی و یک چارٹ معہ اسپاں با خوراکی آں سرفراز گردد ۔ حضور بروز دویم از راہ عنایات و اشفاق بزرگانہ ہمہ سر انجام حسب خواہش مذکور سرفراز وکامیاب فرمودند۔ وتا صحت بر سرانجام حکومت جناب والدہ بود ۔ غرض کہ چیچک روز بروز صورت افزائش گرفت۔ وجناب والدہ ام نواب عمدۃ النساء بیگم صاحبہ قبلہ بہ سبب شدت بیماری روزے نا امید گردیدہ در بسیار حزن و ملال و انواع افکارات مبتلا شدند۔ دراں حال ہردو ہمشیرہ شاں جمع آمدہ بہ نواب صاحب اطلاع فرمودند۔ و نواب صاحب بمجرد آگاہی ڈاکٹران انگریز را طلبیدہ ، و دیگر حکمائے یونانی و مصری را جمع آوردہ ،

با حکیم احمداللہ خاں بہادر پیش بیمار رفتہ، بعد از دیدن حال آں از حکیم احمداللہ خاں فرمودند کہ مزاج ایں بیمار صورت بہ کے خواہد شد۔ وحکیم مذکور عرض کردند۔ بندہ پیش از شش ماہ در دیوان خانہ افتخارالدولہ بہادر روبروے حکیم احمداللہ خاں وحکیم عبدالرزاق خاں بصاحب الدولہ گفتہ بود از معاینہ چہرہ شما معلوم می شود کہ چیچک بشما از شدت خواہد برآمد۔ اگر دریں وقت شما فصد بگیرند بہتر و بشما مناسب است۔ اگر نخواہند گرفت مشکل۔ و چیچک از بسیار خراب شما خواہد برآمد۔ آں وقت از حکماء ہیچ علاج صورت پذیر نخواہد شد۔ وزیست شما دشوار۔ و در محل والدہ شاں ہم گفتہ فرستاد۔ سخن بندہ نہ شنیدند۔ جل جلالہ وعم نوالہ حکیم مطلق است از دارالشفاے حکمت قدرت کاملہ امید شفا است۔ فاما ہیچ علامتے درظاہر درست نیست۔ ازیں معنے نواب صاحب خود مایوس شدہ مخفی بہ ہمشیرہ کلاں اطلاع ایں امر نمودند۔ و روز دویم معرفت کرنل بارڈ دو سہ ڈاکٹر را طلبیدہ۔ در حجرۂ بیمار چیچک فرستادند۔ ڈاکٹران بمجرد داخل شدن در حجرہ پس پا بیروں شدہ، بحضور عرض کردند کہ ہمچو چیچک ندیدیم و نشنیدیم۔ بیمار ازیں بیماری جانبر شدن خیلے دشوار می نماید۔ و جناب ہر وقت کہ دریں حجرہ تشریف فرما شوند، یک شیشہ سرکہ انگوری بر دیوارہا پاشانیدہ تشریف فرمایند۔ نواب صاحب فی الوقت شیشہ ہاے سرکہ انگوری از سرکار طلبیدہ، بموجب گفتہ ڈاکٹراں عمل نمودہ، ڈاکٹراں

را اندرون حجرہ بروند. ڈاکٹراں بعد دریافت حال بیرون آمدہ صورت یاس بیان نمودند. و نواب صاحب ہم از گفتہ ڈاکٹراں ناامید شدہ، شب و روز درخانہ ہمشیرہ در تردد علاج متفکر می بودند. چونکہ ضعف مزاج بیمار بسبب روز افزونی چیچک بدرجہ کمال رسید. روز بیستم از آغاز چیچک از صبح بیمار حالتے رو داد کہ ہوش و حواس و طاقت گفت و شنود مطلق نماندہ، بظاہر صورت جان کندن ہویدا و پیدا. نواب ملک النساء بیگم صاحبہ از معاینہ حالت مذکور سخت مایوس و ناامید شدہ، توکل بخدا نمودہ، قدرے برگ نیم طلبیدہ، در آب جوش دادہ، برگ را از آب جدا ساختہ، باریک سائیدہ، دو سہ زن خدمتگذار تشریف آوردہ، آں برگ سائیدہ را از سرتا پا چسپان نمودہ، دمالیدہ، بعد دو گھڑی آں آب جوش خوردہ برگ را در آفتابہ انداختہ، ازاں آب تمامی بدن را آہستہ آہستہ شوئیدہ، ہمہ ریم و غلظت را پاک و صاف نمودہ، در حجرہ را بند کنانیدہ، بخار عود واگرد و عنبر از اطراف و جوانب دادند. بفضلہ تا شام ازاں حالت صورت افاقہ بظہور آمد. دراں زماں بحل این نیاز کیش حمل شش ماہ بود. و از استماع حالت این عاصی محل مذکور بسیار متردد و متفکر بودہ، باچشم گریاں در جناب اقدس الٰہی التجا برائے صحت و تندرستی مزاج شوہر خود کردہ، درود بر حضرت سید عالم صلی اللہ علیہ و آلہ فرستادہ، بشب خوابیدہ بود.

و بعد از نصف شب در خواب دیدند کہ شخصے بزرگ سبز پوش تشریف آوردہ می نمایند کہ اے کنیز زہرا! اگر تو جان کلاں را عزیز داری کہ جان خورد در شکم تو است، بگذار۔ بعد تولد جان خورد تو درجہاں نخواہد ماند۔ محل مذکور درجواب عرض نمودند۔ البتہ جان کلاں از جان خورد عزیزتر می باشد۔ می خواہم بشوہرم جان کلاں صحت حاصل گردد۔ بفضلہ ارشاد فرمودہ۔ از امروز بشوہر تو شفا من جانب اللہ عطا خواہد شد۔ نام او بجرمہ غلام ضامن بدار۔ دریں نام بسیار منفعت باو خواہد شد۔ و محل نیاز کیش بعد از بیداری خواب صبح وضو ساختہ، نماز فریضہ صبح بجا آوردہ، و دو رکعت شکریہ بمژدۂ صحت ایں عاصی ادا کردہ، کیفیت خواب از یک بی بی سیدہ علاقۂ خود بیان کردہ، احوال شوہر دریافت می نمودند۔ بفضلہ ازاں روز از فضل فضال لایزال شامل حال شدہ روز بروز صورت صحت معلوم گردید۔ و خالہ صاحبہ میانہ ام کہ خوشدامنم بودند، شب و روز نزد ایں مولف باچند زنان چوکیداراں ہمیشہ حاضر بودہ، خود متوجہ دوا و غذا بودند۔ و بتصدق جد و رسولہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم در عرصۂ یک ہفتہ مزاج بکلی رو بصحت آورد۔ و جناب والدہ ام و خالہ صاحبہ بعد ادائے شکریہ حکیم برحق گفتند۔ الحمد للہ ہزاراں ہزار شکر کہ پیش از یک ہفتہ ہیچ امید زیست نبودہ۔ چنانچہ حکما ہم مایوس شدہ بودند۔ کہ شافی مطلق از شفاخانہ قدرت خود صحت

عطا فرمودہ ۔ و حکما نیز بدریافت صحت متعجب شدہ ، درحضور
نواب صاحب عرض نمودند ۔ این مقدمہ صرف باعث فضل الہٰی
است کہ رشتہ حیات مستحکم بود ۔ وگرنہ نجات ازین بیماری تعب نہایت
دشوار بود ۔ و نواب صاحب ارشاد فرمودند ۔ کہ باعث صحت اولاً
قیام بودن رشتۂ حیات او ، وثانیاً دعائے والدۂ او وہم اہلیۂ اش
از بسیار گریہ و زاری بجناب باری التجاے صحت شوہر
خود می نمود ۔ وثالثاً اللہ سبحانہ تعالےٰ برمحنت ومشقت خالہ
میانہ خوشدامن او نظر ترحم فرمودہ ، صحت عطا فرمود ۔ غرض
بعد دو ماہ حضرت والدہ ام غسل صحت دادہ ، اداے نیازات
و فواتحات فرمودند ۔ و حضرت نواب عمدة الامرا والاجاہ ثانی روز غسل
صحت براے اخراجات و انعامات حکما و چوکیداراں مبلغ دو ہزار
روپیہ عنایت فرمودند ۔ و بعد ازاں جناب خالۂ میانہ ام نواب
ملک النساء بیگم صاحبہ مجلس جشن گل پوشی با تجمل تمام در محل خود ادا
فرمودہ ، بخانہ اش روانہ فرمودند ۔ و بعد سہ چہار ماہ بمحل این
مولف فرزند تولد یافتہ مسمی بعبدالولی گردید ۔ و حضرت نواب
صاحب معلے مبلغ یک ہزار روپیہ جہت کارروائی زچگی عنایت
فرمودند ۔ و فرزند مذکور اندرون یک ہفتہ برحمت حق پیوست ۔
رنگے ۔ حضرت نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ باسترضاے
نواب عمدة الامرا بہادر تجویز شادی شہسوار جنگ با دختر محمد حیات
قادر علی خاں ، فرزند عصمت بی کردہ ۔ بی بی مذکورہ را در محل

خود طلبیده ، تقرر نسبت کرده ، بحضور نواب صاحب اطلاع دادند۔
وچہار ہزار روپیہ براے اخراجات طرفین شادی از خزانہ سرکار
حسب الحکم طلبیده ، بہ قادر علی خاں دوہزار روپیہ فرستاده ، و
یٰسین محمد خاں را جہت بندوبست امورات شادی متعین نمودند۔
و خانہ عروس درخانہ عصمت مقرر فرموده کہ در محل ہمشیرہ کلاں
زنانہ نوشہ و در دیوان خانہ سراج الملک مابخہ خانہ دولہ تجویز
کرده ، والده شمسوار جنگ را طلبیده فرود آورده ، براے
سربراہی مجلس وغیره میر مہدی علی خاں و شجاعت علی خاں را
متعین فرموده ، وبیگم صاحبہ معزالیہا متوجہ بر جمیع امورات
شادی بوده ، ہر دو ہمشیرہ و دیگر زنان قرابت را دعوت نموده
طلبیده ، آغاز شادی نمودند . و رسمیات عروس و نوشہ از خوبی
تمام بحسن انصرام می یافت ۔ و ہمشیرگان حضور ہر روز درشادی خانہ بوده
رسوم می نمودند۔ ونواب صاحب ازراه عزت بخشی دو سہ شب
معہ ارکان دولت رونق بخش محفل شده ، معزز فرمودند۔ و نواب
صاحب بہ شب برات نوشہ را پیش خود طلبیده ، سہره بستہ ،
سوار کنانیدند۔ و روز جلوۂ بخاطر و سفارش نواب سلطان النساء
بیگم صاحبہ ، نواب صاحب معہ سیف الملک بہادر وہمشیره زادگان
بخانہ عروس تشریف فرما شده ، بشراکت مجلس عقد و رسم جلوه
سرفراز فرمودند ۔ بعد اداے رسمیات مذکور مخاطب بہ سیف الملک
بہادر شده ، و باشاره طرف قادر علی خاں نموده ، تبسم کناں

ارشاد فرمودند۔ مروت قادرعلی خاں را ملاحظہ نمایند کہ چہ قدر صاحب مروت است۔ بپاس خاطر من دختر خاص خود را از عبدالکریم شہنواز جنگ منصوب نمودند۔ و نیز متوجہ بہ قادرعلی خاں شدہ، فرمودند۔ خانصاحب شما کہ دختر خود بعبدالکریم منصوب نمودند، ازیں معنی من بسیار خوشحال شدم۔ و امروز شما را بخطاب بہادری و اضافہ پنجاہ روپیہ سرفراز نمودم۔ بفصلہ ماہ بماہ کہ پنجاہ روپیہ بشما می رسد، حالا ماہوار صد روپیہ خواہد رسید۔ قادر علی خاں بہادر پنج روپیہ نذر خطاب و اضافہ گذرانیدہ، و آداب بجا آوردہ عرض نمودند۔ اللہ تعالے جناب عالی را تا صد و سی سال سلامت دارد کہ مابدولت خواہاں و بزرگاں ما پرورش یافتہ، ایں خاندان انوریہ اند بہمہ وجوہ پرورش ما فدویاں ملحوظ خاطر عاطر خواہد بود۔ بعد ازاں یک ہزار روپیہ از طرف خود و ہمشیرگان بہ تقریب رونمائی بقادرعلی خاں عنایت فرمودہ، تشریف فرما بدولت خانہ خاص شدند۔ و عصمت بی بی صاحبہ نوشہ و عروس را سوار کنانیدہ معہ جلوس بخانہ نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ آوردہ، عروس را بر قدم خاص نواب صاحب و نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ و دیگر ہمشیرگاں انداختہ، عرض نمودند۔ تا ایں زماں دختر بنیری ایں جانبہ بود، از امروز در کنیزی جناب آمدہ است۔ پس امیدوار است کہ اشفاق خداوندی ہمیشہ مبذول حال ایں کنیز باشد۔ نوابصاحب عروس را از قدم برداشتہ بگلوگیر کردہ چند زیور

مرصع در رونمائی عنایت فرمودند. و ہمہ ہمشیرگان وغیرہ آداب تہنیت بجا آوردہ، نذر گذرانیدند. نواب سلطان بیگم صاحبہ بحکم حضور والدہ شہسوار جنگ را طلبیدہ، دست عروس بدست اوشاں سپردہ، ادائے مبارک باد نمودند. و روز چہارم بعد از ادائے رسم چوتھی عروس و نوشہ را ہمراہ والدۂ شہسوار جنگ بخانہ اوشاں روانہ نمود۔

رنگیلے۔ شادی تاج الدین خان فرزند خورد نظام الدین احمد خاں بہادر مرحوم از رضیہ بیگم، صبیہ نواب عمدۃ الامرا بہادر کہ از بطن زن علاقہ مہتاب بیگم بود بطور شادی شہوار جنگ حسب الحکم نواب صاحب نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ در محل خود آوردہ، متوجہ بودہ، در ماچھ خانہ و دیوانخانہ نوشہ در دیوان خانہ رئیس الامرا بہادر و خانۂ عروس بخانہ شاہ بیگم دختر خود مقرر نمودہ، ہفت ہزار روپیہ برائے اخراجات طرفین از سرکار ہمدست نمودہ، سہ ہزار روپیہ طرف نوشہ و چہار ہزار روپیہ طرف عروس صرف نمودہ، بآئیں بہین حسن انصرام دادند. و در زنانہ مہمان ہا وغیرہ از شادی شہسوار جنگ بہادر بمرتبہ زیادہ تر بودند. و وقت جلوہ نواب صاحب معہ سیف الملک بہادر و امیرالدولہ بہادر و افتخار الدولہ بہادر و دیگر اقارب وغیرہ تشریف می داشتند۔ بعد از ادائے رسم چوتھی عروس و نوشہ را متصل مکان مہتاب بیگم در مکان علحدہ با جلوس روانہ فرمودند۔

رنگے ۔ روزے نواب صاحب بہرام جنگ ارشاد فرمودند
کہ شنیدہ شدہ است شما باغ خود را بسیار آراستہ نمودہ اید۔
می خواہم یک روز روانہ سواری صبح بباغ شما آمدہ، میز صبح
درانجا تناول نمایم ۔ بہرام جنگ بہادر آداب بجا آوردہ، عرض کرد۔
غلام و باغ غلام ازاں حضور است تشریف آوری جناب در باغ
غلام باعث سرفرازی و عزت بخشی غلام است ۔ و موجب سرسبزی
و بارآوری نخل مراد غلام ۔ ازاں روز بہرام جنگ بہادر متوجہ
اسباب ضیافت و درستگی باغ شدہ ، بعد تیاری بتاریخ سوم ماہ
شوال المکرم ۱۲۱۲ھ ہجری بعرض حضور پرداختند ۔ اگر حضور فردا
وقت روانہ سواری معہ صاحبزادگان و ہمشیرہ زادگان رونق بخش
باغیچہ غلام شوند، عین غلام نوازیست ۔ نواب صاحب متبسم شدہ
قبول فرمودند ۔ و بموجب دعوت بچہارم شہر مذکور معہ تاج الامرا
بہادر و ہمشیرہ زادگان از روانہ سواری زینت بخش بہرام جنگ شدند
و بموجب حکم خاص میر اسداللہ خاں بہادر و نقی علی خاں بہادر و
شجاعت علی خاں و میر ابوطالب خاں و محمد امین الدین خاں و درگاہ
قلیخاں و علی نواز خاں درانجا حاضر بودند ۔ حکم حضور عز اصدار یافت
کہ بسرعت تمام یک ترپ سوار در طلب حضرت مولانا عبدالعلی
صاحب و عاشوری ملّی وامیرالدولہ بہادر و افتخارالدولہ بہادر
روانہ شود و بزودی بیارد ۔ حسب الحکم ہمہ ہا در عرصۂ قلیل
حاضر شدند ۔ نواب باتمامی مردمان حاضرین بر میز تشریف

داشتہ تناول خاصہ فرمودہ ، برخاستہ برائے ملاحظہ باغ تشریف فرما شدہ ، بعد ملاحظہ کردن غنچۂ عنبر شمیم را از نسیم توصیفش وافر نمودند ۔ بہادر مذکور یکصد و بست و یک روپیہ و چند خوان خلعت و بسیار خوانہائے میوہ آوردہ ، نذر گذرانیدند ۔ و خوانہائے میوہ حسب الحکم خاص بہ ہمہ ملازمان ہمراہی قسمت نمودند۔ بعد دو سہ گھڑی نواب صاحب بدولت خانہ تشریف فرمودہ ، ہمہ ہا را مرخص کردند ۔

رنگے ۔ روزے نواب صاحب در دربار بشاہ محمود صاحب سادی ارشاد فرمودند ۔ بسیار روزے کہ طعام این بندہ بخانہ شما خوردہ ام ، می خواہم روزے بخورم ۔ شاہ صاحب مذکور بعد از دو سہ روز تہیہ اسباب ضیافت نمودہ ، عرض کردند ۔ اگر جناب فردا بوقت خاصہ سہ پہر معہ صاحب زادہا و اہل کاران کہ در باغ بہرام جنگ بہادر ہمراہ رکاب سعادت انتساب بودند ، کلبہ این فقیر حقیر را از قدوم میمنت لزوم زینت بخشند ، بعید از غربا و فقرا نوازی عالی نخواہد بود ۔ روز دیگر نواب صاحب حسب التماس شاہ صاحب بوقت معینہ معہ مہمان مقرری دعوتی تشریف فرمودہ ، از فاتحہ شاہ دستگیر صاحب فراغت یافتہ ، در دیوان خانہ آمدہ ، بعد از تناول طعام کہ از اقسام نعمت ہا تیار بود ، تناول فرمودہ ، در توصیف آں رطب اللسان شدہ ، مراجعت بدولت خانہ خاص فرمودند ۔ و ہمیشہ در ماہ رجب بموجب دعوت

شاہ محمود صاحب کہ نواب صاحب ایشان را بسیار عزیز می داشتند بصبح فاتحہ شاہ دستگیر صاحب تشریف فرماشدہ ، بعد فاتحہ بہ ہمراہیان سواری حکم تناول طعام دادہ ، بعد از تناول مردماں بدولت خانہ تشریف می آوردند ۔

رنگے ۔ حشمت جنگ بہادر را بحسب عدم رسانیدن اقساط بموجب اقرارنامہ کچہری دیوانی کرنل بارڈ بہادر و مستغاثی شدن رعایا برظلم ایشاں درحضور وخلاف عمل احکام عنایت نامجات خاص بعتاب بسیار از خدمت مستاجری تغییر فرمودہ طلبیدہ در باغ ماس کلیث آوردہ ، درغل وزنجیر مسلسل ومقید فرمودند ۔ وہمہ اسباب اثاثہ خانہ اوشاں کہ قریب یازدہ دوازدہ بندی بود برداشتہ درخانۂ ہمشیرہ کلاں آوردہ ، داشتند ۔ بعد از مدت چند بسفارش بہرام جنگ بہادر و از سعی کرنل بارڈ بہادر و بعنایت خداوندانہ عفو تقصیرات فرمودند، از قید حکم رہائی فرمودند ۔ واسبابیکہ در علاقہ ہمشیرہ داشتہ بودند عنایت فرمودند ، کہ ضمانت دہر باسم مودلی ساہو گرفتہ ، برخدمت تعلق دیگر معین کردہ ، روانہ آنجا بودند ۔

رنگے ۔ اعتبار خاں بہادر ہمیشہ خواہش خطاب جنگی و رومال شال ونیم آستیں بوساطت نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ از سرکاری داشت کہ ایشاں سفارش نمودہ سرفراز کنانند ۔ روزے بیگم صاحبہ موصوفہ تقریب وقت عرض دیدہ ، سفارش برائے

مقدمہ معلومہ پیش نواب صاحب کردند ۔ جواب شد۔ کرنل بارڈ از
رویہ ایشاں بسیار ناخوش است کہ زر اقساط بموجب قول اقرار
نمی رساند۔ اگر دواز دہ ہزار روپیہ نقد نذر ایں عنایات در
سرکار بدہد ، البتہ حسب الخواہش خود سرفراز خواہد شد ۔ و نواب
سلطان النساء بیگم صاحبہ ازیں ارشاد حضور باعتبار خاں مطلع کردند۔
بہادر مذکور کہ اولاً پنج ہزار روپیہ نذر بنواب سلطان النساء بیگم
صاحبہ قبول کردہ بود ، بریں نذرانہ نیز راضی گردید ۔ نواب
صاحب روزے اعتبار خاں بہادر را در سبز کرسی یاد فرمودہ،
خود بعد از تناول خاصہ سہ پہر از محل ہمشیرہ کلاں خود بیرون
تشریف آوردہ ، اعتبار خاں را در حضور طلبیدہ ، از خطاب
جنگی بخطاب سرجنگ و بعنایت نیم آستیں و رومال شال سفید
از ملبوس خاص سرفراز فرمودہ ، نذر مذکور معرفت کرنل بارڈ
بہادر مخفی گرفتند۔

دریں گلزار ازانچہ مقدمات واقف بودم بقید قلم آوردم۔

شگفتگی گلدستہ اول در گلزار سیوم

از سنہ ۱۲۱۳ تا سنہ ۱۲۱۴ ہجری

دربیان عنایت شدن خدمت فوجداری تعلقہ نیلور
با افتخار الدولہ بہادر و شادی تاج الامرا بہادر و گرفتن نامہ

شاہ غازی بادشاہ دہلی در کلس محل۔ افتخارالدولہ بہادر یک ہزار روپیہ نذرانہ بنواب سلطان النساء بیگم صاحبہ مقرر کردہ ، بذریعہ ایشاں یک فرد فہرست درخواست خدمت فوجداری تعلقہ نیلور و عنایت شدن نوبت و فیل عماری و حکم داشتن ترب سوار و دادن خطابہائے خانی و بہادری و رائی بچند ملازمان خود معہ یک عرضی در حضور نواب صاحب گذرانیدند۔ نواب صاحب آنرا ملاحظہ فرمودہ تبسم کردہ ارشاد فرمودند۔ بر ہمہ مقدمات ملکی کرنل بارڈ بہادر مختار است۔ درخواست این امر تعلق بہ کرنل مذکور دارد۔ من ہم خواہم گفت۔ البتہ در صورت مناسب قبول خواہد گردد۔ باقی امورات بفضلہ در اختیار من است۔ اگر پنج ہزار روپیہ نقد در نذرانہ مطلوبات قبول دارند البتہ بعد از عنایت خدمت مسطور ازیں عنایات ہم سرفراز خواہند شد۔ افتخارالدولہ بہادر ازیں ارشاد سراسر فیض بنیاد دیگر یک فرد سوال دستخطی فوجدار تعلقہ مذکور تیار ساختہ ، از لجاجت و سماجت بسیار بکرنل بہادر دادہ ، چندے در کچہری بہادر مذکور آمدورفت برائے برآمد کار معلومہ داشتند۔ روزے کرنل بارد بہادر از افتخارالدولہ بہادر اظہار کرد۔ بفضلہ حسب الخواہش آں خانصاحب جہت خدمت مذکور در حضور عرض نمودہ می دہانم۔ اما نذر این تیار دارند۔ افتخارالدولہ بہادر فرمودند۔ از توجہ آں صاحب

توقع آں دارم بعد سرفرازی خدمت مزبور بعنایت از ملبوس خاص و جواہرات ہم مفتخر بشوم کہ تا در اعیان و ہم چشمان معزز باشم ۔ روز دیگر کرنل بارڈ بہادر وقت دربار در فتح چوکی افتخار الدولہ بہادر را طلبیدہ ، موافق قانون سرکار قرار نامہ وغیرہ از دست ایشاں گرفتہ در حضور حاضر آوردہ ، عنایت نامہ خوشنودی مذکور وخلعت وغیرہ بموجب درخواست ایشاں از حضور سرفراز کنانیدند۔ افتخار الدولہ بہادر آداب شکریہ درحضور بجا آوردہ ، یک ہزار روپیہ نذر گذرانیدند۔و حضور نظر سفارش ہمشیرہ و تجویز کرنل بارڈ بہادر فرد درخواست حکم نوبت وفیل وعماری وترپ سوار وغیرہ گذرانیدہ ، بہادر موصوف را از دستخط خاص مزین فرمودہ عنایت فرمودند۔ و مخفی پنج ہزار روپیہ نذرانہ معرفت چینا مورلی گرفتہ برعماری سوار کنانیدہ از حکم نوبت و ترپ سوار سرفراز فرمودند۔ وہم حکم حضور شرف صدوریافت۔ ازہمیں تجمل بر دیوڑی نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ رفتہ نذر بہ بیگم صاحبہ موصوفہ گذرانیدہ بخانہ خود روند۔ وافتخار الدولہ بموجب حکم حضور بردیوڑی نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ قبلہ رفتہ نذر دستی بست ویک روپیہ فرستادہ ، ویک ہزار روپیہ نذر اقراری ذمہ کشنا سوامی مورلی ساہوے علاقہ دیوڑی بیگم صاحبہ معزالیہا نمودہ مرخص گردیدہ ، ازہماں جلوس بردیوڑی نواب ملک النساء بیگم صاحبہ حاضر شدہ ، پنج روپیہ نذر گذرانیدہ،

بخانه خود رفته ، انعامات به هر یک عهده داران مردمان جلوس وغیره دهانیده ، همه‌ها را رخصت نموده بخوشی و خوبی در محل خود رفته عنایات حضور اظهار نموده ، بیرون محل آمده ، در دیوان خاص خود رفته تهنیت و مبارکباد گرفتند ـ و روز دویم جهت ادای شکریه عنایات خداوندی و حسن سعی کرنل بارڈ بهادر بباغ کرنل مذکور رفته ، ادای شکریه عنایات نواب بندگان عالی نموده ، در شکریه سعی کرنل مزبور هم پرداختند ـ کرنل مذکور بعد استماع سخنان شکریه ادائے تهنیت خدمات وغیره نموده گفت ـ که بشما لازم است همیشه این عنایات حضور را پیش نظر داشته ، در دولت خواهی و خیرخواهی سرکار قصور نه فرمایند ، و در امورات جزوی و کلی بجا کوشند ، و سرمو تفاوت وتجاویز را راه ندهند ، و از فرمانبرداری بیرون نروند ، و شکایات خود در حضور آمدن ندهند ، و بزودی روانه تعلقه خود شوند ـ و افتخارالدوله بهادر بموجب گفته کرنل مزبور در عرصهٔ یک هفته همه سرانجام سفر مهیا ساخته آنچه که اسباب ضروری کردنی بود روانه نموده ، و خود در انتظاری رخصت حضور بودند ـ درین اثنا به این نیازکیش آغاز چیچک گردید ـ و کیفیت چیچک در گلدسته چهارم و گلزار دویم مفصلا مرقوم است ـ و از دیدن آن معلوم خواهد شد و افتخارالدوله بهادر از باعث درپیش بودن معامله ضروری بعد از غسل صحت این عاصی که عرصه یک ماه کشید ، از حضور مرخص شده ، بر لمپال روانه منزل مقصود شدند ـ و درانجا برضبط ونسق خدمت خود

معمور شده رفقاے خود را بموجب فرد دستخطی حضور از خطابات خانی و بہادری و جنگی وغیرہ سرفراز فرمودند۔ ہمیشہ سرگرم کارہاے خود بودند۔

رسنگی ۔ جناب بندگانِ حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر والاجاہ ثانی پیوستہ در فکر تزویج و تجویز شادی فرزند عزیز خود تاج الامرا بہادر می بودند۔ روزے بمشورت ہمشیرہ کلاں خود سرفراز علی خاں بہادر، فرزند حضرت نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر مرحوم را بر دیوڑی ہمشیرہ طلبیدہ بہ ہزار نوع متوقع سرفرازی ہاے گوناگوں نمودہ ارشاد فرمودند۔ می خواہم کہ فرزند جگر بند خود را بوساطت شما در فرزندی و غلامی رحمت النساء بیگم ہمشیرہ شما بدہم۔ اگر بند و بست ایں امر از شما بشود عین خوشنودی من است۔ سرفراز علی خاں بہادر بعد از استماع ارشاد حضور از حضور مرخص شدہ، بخانہ ہمشیرہ رفتہ، ہمہ کیفیت ارشاد حضور ساختہ متفکر و متردد۔ در اقبال و انکار ایں امر کہ ہر دو دشوار ترین دشواری اند بودند کہ قباحت اقبال ظاہر، و انکار موجب ناخوشی رئیس۔ و دریں تجویزات کہ نواب صاحب از زبانی بہرام جنگ بہادر و میر اسد اللہ خاں بہادر باز بہ سرفراز علی خاں بہادر دریں باب پیام دادند۔ سرفراز علی خاں بہادر بہ لاچاری بسیار مرضی ہمشیرہ خود بریں امر آوردہ، یک عرضی متضمن چند سوالات نوشتہ بحضور فرستادند۔ حضور بعد ملاحظہ ہمہ سوالات قبول فرمودند۔ ہموں وقت بمحل ہمشیرہ کلاں

تشریف آوردہ دیگر ہمشیرہ ہا را نیز طلب داشتہ ، بہ تجویز این ہا تقرر
نسبت فرمودہ بہ سیزدہم ماہ رجب روز آغاز شادی قرار دادہ، باطلاع
ہمشیرہ کلاں برائے اخراجات شادی طرف عروس مبلغ کثیر معرفت سالار
جنگ بہادر بہ سرفراز علی خان بہادر فرستادند۔ و دیوان خانہ رئیس الامراء
بہادر را جملۂ نوشہ و دیوان خانہ کلس محل را دیوان خانہ مجلس شب،
و محل ہمشیرہ کلاں را زنانہ نوشہ مقررہ نمودہ ، حکم آراستگی آں
بہریک علاقہ درآنجا فرمودند ۔ و بہ ہمشیرہ کلاں حکم کردند۔ دریں
شادی شما را مختار کردہ ام و توقع می دارم کہ شما خود برسرانجام
این کار از جزتاکل متوجہ شدہ، حسب مرتبت من آغاز و انصرام
شادی نمایند۔ و ہر قدر کہ زر ضرور شود ، از خزانہ بگیرند۔ بکرنل
پارڈ تاکید این امر کردہ ام۔ و جہت بندوبست روشنائی و
درستگی دیوان خانہ کلاں بہ سالار جنگ بہادر را حکم فرمودند۔
و بر اہتمام روشنائی و جلوس وغیرہ یومیہ آمدورفت نوشہ
از ماچہ خانہ بدیوان خانہ کلاں و از دیوان خانہ بماچہ خانہ
بہرام جنگ بہادر را متعین کردند کہ بوقت نہ گھنٹہ با جلوس و
روشنائی و آتشبازی نوشہ را سوار ہما ڈول نمودہ بہ دیوان خانہ
آوردہ بعد تقسیم برگ تنبول و گل وغیرہ و ملاحظۂ رقص بہموں
جلوس نوشہ ماچہ خانہ رسانند ۔ چونکہ حسب الحکم خاص بغرہ رجب
دیوان خانہ ہا و محل وغیرہ مکانات زنانہ از فرش و قنادیل
اقسام و مسند و شامیانہ وغیرہ لوازمات آراستہ و در و دیوار

ہائے لاجۂ خانہ از گل و بوٹہ طلائی و رنگ آمیزی رنگا رنگ قلمکاری
مانند گلزار تازہ بہار کہ سابق پیراستہ گردیدہ بود نمودند۔ بتاریخ
دویم ماہ رجب خود بدولت در فتح چوکی وقت نہ گھنٹہ صبح
تشریف آوردہ، یک تختہ کاغذ زرافشاں طلبیدہ بران دعوت
شادی نورچشم اقبال مند نواب تاج الامرا بہادر بعبارت مقفیٰ و مسجع
بنام حضرت چچی صاحبہ قبلہ خود یعنی جناب لاڈلی بیگم صاحبہ محل خاص
جناب نواب شکوہ الملک بہادر مغفور از دستخط خاص خود زینت
ترقیم فرمودہ، بدست بہرام جنگ بہادر دادہ حکم فرمودند کہ این
شقہ دعوت شادی شما در دربار عام فتح چوکی بہ ہمہ حاضرین دربار
از مضمونش آگاہ نمایند۔ وچہار نقل ازیں شقہ گرفتہ سہ نقل
بہ سہ ہمشیرہ ویک نقل بہ برادرم سیف الملک بہادر بفرستند۔
دریں اصل شما گرفتہ بر دیوڑی چچی صاحبہ قبلہ رفتہ بعد از
عرض آداب وبندگی این شقہ درمحل بفرستند۔ بہرام جنگ بہادر
حسب الحکم حضور کاربند ارشاد فیض بنیاد شدند۔ وقت خواندن
شقہ مذکور حضرت مولانا صاحب وشاہ قدرت اللہ صاحب و شاہ
محمود صاحب سادی و دیگر مشایخین وامیرالدولہ بہادر وغیرہ ہمہ
ارکان دولت وکارپردازان ریاست حاضر دربار بودند، از استماع
عبارت رنگین و پرمضمون خاص حاضرین بایکدیگر در توصیف
آں ہم کلام بودند۔ دریں اثنا حضور خود از خلوت خانہ رونق
افزائے دربار شدند۔ بعد از مجرائے مجرائیاں بعضے از ارکان

بعرض رسانیدند کہ عبارت دعوت نامہ شقہ حضور گلستانیست دلکشا، و رنگینی مضمونش بوستانیست فرحت افزا، و ہر فقرہ اش گوہر زیب کردہ گوش اہل فن، و ہر حرفش محک امتحان صاحب سخن، امیدواریم بگرفتن نقوش سرفراز شویم۔ بہ بہرام جنگ بہادر حکم صادر شد۔ ہرکس کہ خواہش نقل میدارد بدہند۔ بہرام جنگ بہادر بموجب حکم عمل نمودہ، خود اصل حکم نامہ گرفتہ بر دیوڑی حضرت والدہ ماجدہ جناب دلیرجنگ بہادر نواب نصیرالدولہ ثانی رفتہ، بعد از آداب و بندگی از طرف حضور شقہ دستخطی خاص در محل فرستادند۔ حکم آمد از جانب من بعد مراتب بلاستانی بگویند۔ اللہ تعالےٰ ظہور ایں امر سراسر مسرور بران نواب صاحب و جمیع دوستان دہوا خواہان مبارک و سازوار فرماید۔

نقل شقہ مرسولہ مطابق اصل کہ از دفتر جناب دلیرجنگ شکوہ الملک نصیرالدولہ بہادر ثانی معرفت شرف الدین انوار الدولہ بہادر وقت تحریر ایں حسب الخواہش مولف از دست محبت علی خاں فرزندگان علیخاں بہدست شدہ داخل ایں سوانحات گردید۔

شقہ۔ "پھپی صاحبہ مدظلہا بفضلہ و رسولہ وآلہ۔ اندریں ماہ مبارک رجب المرجب روز تولد سید اصفیا، قبلہ اولیا، مسجود ائمہ احدی العشر و گل سرسبد خاندان پیغمبر، موصوف وَآلَ من

والاہ معروف آعدا من اعداہ اورنگ زیب امانت و تاج منیر بارتق لیلۃ المعراج، نیر برج دوش ارتضےٰ، اعنی علی مرتضیٰ اللھم صل علی محمد و آل محمد و بارک وسلم۔ آغاز شادی غرہ غراء ریاست و کامگاری و ہلال روز افزوں شوکت، و بختیاری مہر سپہر عزت وعلا، بدر منیر آسماں اعتلا، معنائے تعزّ مَن تشاءُ و توتی الملک مَن تشاءُ صاحب السیف والقلم، نواب برخوردار نواب امیر الممالک، امیر الملک ذوالفقار الدولہ محمد علی حسین خاں بہادر ظفر جنگ طول اللہ عمرہ است، نظر بر وفور کرم و اغماض کہ شیوہ خدا داد ایں ضیف است التماس می نماید۔ کہ بہ فرزندانِ خود و قرابتیان آنہارا از طرف ایں مذنب من عباداللہ ایما فرمایند کہ بفضلہ و رسولہ و آلہ از آغاز شادی تا انتہاے آں کہ روزِ ولادت قبلہ و کعبہ ایمہ تسعہ است، اللھم صل علی محمد و آل محمد و بارک وسلم شریک محل سرور رسوم مبارک شادی بجمیعت خاطر شوند۔ و ہمینکہ بفضلہ و رسولہ و آلہ شادی بہ خیریت اتمام پذیرد باز برسرکار خود سرگرم باشند، نوعے کہ حالا ہستند۔ اللہ معنا و معکم۔

غلام حسین عمدۃ الامرا امیر الہند والاجاہ و پیش از آغاز شادی خلعت ہا و تورہ ہا بگورنر و دیگر سرداران عمدہ گورنر کونسل و برادران و خواہران و اہل قرابت و محلات و ارکان و اعیان و تمامی ملازمان از ادنے تا اعلی بقدر مرتبت ہریک تقسیم فرمودند۔

وشقہائے دعوت بمضمون شریک بودن ہریک از آغاز شادی کہ رسم چتر بہ چہار دہم ماہ رجب مقرر بود، تا انصرامش قسمت کردند۔ وحسام الملک بہادر از محمدپور وافتخارالدولہ بہادر از نیلور حسب الطلب حضور پیش از ابتدائے شادی حاضر حضور گردیدند۔ و رسم رنگ مانجہ عروس بتاریخ سیزدہم ماہ رجب ۱۲۱۳ھ ہجری و بچہار دہم در دیوان خانہ کلاں کلس محل با جمیع مردہاں سگیشر حضور روبروئے خود ادائے رسم چتر فرمودند۔ و ہر روز در مانجہ خانہ نوشاہ مردمان شریک مجلس طعام صبح و شام ہمراہ نوشاہ بودہ، مشغول استماع ترانہ مطربان خوش نوا از صبح تا نہ گھنٹہ شب درمانجہ خانہ می بودند۔ و وقت دہ گھنٹہ شب بہرام جنگ بہادر بموجب حکم حضور، حاضر مانجہ خانہ شدہ، نوشہ را بخلعت تازہ و زیور مرصع سراپا آراستہ بعد از گل پوشی درمحل ہمشیرہ کلاں در مہاڈول سوار کنانیدہ، با روشنائی و آتشبازی بسیار وجلوس وغیرہ در دیوان خانہ کلس محل آوردہ، بعد از تقسیم گل و برگ تنبول و ملاحظہ رقص کہ ہرچشمہ دیوان از نغمہ نغمہ سرائیان روح افزا، و رقص رقاصاں ہوس ربا، مامور بودہ، بہمون جلوس و روشنائی داخل مانجہ خانہ می کردند۔ وجناب بندگان عالی نواب عمدۃ الامرا بہادر اکثر رونق بخش مجلس شدہ، برپشت مسند نوشہ تشریف داشتہ، گاہے پیش از برخواست، وگاہے ہمراہ نوشہ برخواست

می فرمودند۔ و رسم نوشه از باغ کلاں بمیلاپور و رسم عروس از میلاپور بباغ کلاں باتمامی جلوس می آمد۔

روزے درعین شادی نواب صاحب به تجویز دعوت ضیافت صاحبان گورنر کونسل مصلحتاً برائے رفع ملال ہمشیرہ کلاں کہ درشادی رئیس الامرا بہادر دعوت سرداران گورنر کونسل وغیرہ ہا بحیلہ موقوف نمودہ بودند . و نواب سلطان النساء بیگم بہ تفہیم این معنی خیلے مکدر خاطر شدہ بودند ۔ بکرنل بارڈ بہادر ارشاد نمودند کہ یک خط انگریزی از طرف گورنر کونسل بنام این جانب نوشتہ، بفارسی ترجمہ آں کنانیدہ، وقت رفتن من در محل بدست من بدہند، بدیں مضمون کہ باستماع رسید تا شادی صاحبزادہ بلند قدر والا منزلت از چند روز آغاز است۔می خواہیم کہ ماہاہم از شراکت محفل نشاط و ادائے تہنیت مسرور و معزز شویم۔ و گورنر بنگالہ و بمبئی وغیرہ چند سرداران دیگر ہم متوقع ہم بزمی این بزم فرحت و مسرت اند، اگر یک روز مقرر فرمودہ اطلاع فرمانید حاضر خواہیم شد۔ کرنل بارڈ بہادر حسب الحکم حضور خط انگریزی معہ ترجمہ آں تیار کردہ بدست حضور وقت تشریف فرمائی محل داد ۔ نواب صاحب معہ آں شقہ ہا داخل محل شدہ ، از ہمشیرہ کلاں اظہار فرمودند کہ گورنر مدراس و دیگر سرداران گورنر کونسل التجا نمودہ اند کہ یک روز

برائے تہنیت شادی نورچشم حاضر مجلس شدہ ادائے تہنیت نما یند ۔ چنانچہ دریں گذارش خطے بمن نوشتہ اند ۔ پس لازم آمدہ است کہ ضیافت ایشاں نمایم ۔ اگر کرنل بارڈ بہادر فکر اخراجات نماید بسیار اولے است ۔

روز دیگر بندوبست ہمہ اسباب ضیافت نمودہ ، خطوط دعوت بسرداراں روانہ فرمودند ۔ اگرچہ دیوان خانہ ازاول آراستہ بود ، باز بافزایش قنادیل وغیرہ تزئین تازہ دادہ کوچ وکرسی ہا بے شمار انداختند ۔ و زیر شامیانہ یک تخت مخمل زرین کار بامسند مکلل بنواے نوشہ آراستہ کردند۔ وبریں اہتمام سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر و برتیاری نیز کرنل بارڈ بہادر را مقرر ومتعین فرمودند۔ و نواب صاحب روز دعوت سرداران خود را بلباس فاخرانہ و زیور مرصع پیراستہ ، شمشیر و پیش قبض وغیرہ آلات بقراین آں مسلح شدہ ، دھوپ نواب والا جاہ در دست گرفتہ زیب بخش محفل شدند۔ وموافق معمول نوشہ را از مانجہ خانہ آوردہ ، زینت دہ تخت فرمودہ ، خود بر کوچ مخملی منتظر سرداراں بودند کہ قریب نہ گھنٹہ گورنر بنگالہ و مدراس و بمبئی و دیگر سرداراں باالاتفاق قریب پنجاہ کس داخل مجلس شدند ۔ و مردمان مہتمم ہریک را حسب مرتبت بر کوچ وکرسی ہا جا دادند ۔ و نواب صاحب باگورنر ہا بریک کوچ تشریف داشتہ در ملاحظہ رقص و ہم

کلامی مشغول و متوجہ، و دیگر سرداراں نیز بہ تماشائے رقص سرود، و ہمہ ارکان ہریک براہتمام کار خود ہا سرگرم، و نواب صاحب دریں گفت و شنود بطورے۔ ذکر ولی عہدی فرزند خود تاج الامرا بہادر نمودہ، مخاطب بہ لارڈ ولزلی مارٹنگ بہادر جرنل گورنر بنگالہ شدہ ارشاد فرمودند کہ من از توجہ و مہربانی آں صاحباں صادق الاتحاد واثق الانقیاد یقین قوی دارم کہ بعد از من ایں ولی عہد من از مسند ریاست ورثی پدر خود بموجب قانون کہ بعد پدر من بمن رسیدہ است، معزز و کامیاب شود، خواہد شد۔ گورنر صاحب در التماس نواب صاحب جواب دادند۔ کہ مرضی مبارک جناب ہم چنیں بودہ باشد۔ انشاء اللہ تعالے ایں کار با ہمیں طور ظہور پذیر خواہد شد۔ اما گذارشے است درجناب کہ اگر موافق زر قسط مقررے کمپنی فلاں فلاں متعلقہ از ملک کرناٹک در قبضۂ اختیار کمپنی مراعات فرمایند، بعید از حسن اخلاق و دور از محبت و وفاق نخواہد بود۔ در قبولیت ایں معروضہ بندوبست امورات ریاست موروثی حسب الخواہش آں قدوہ دودمان عالی شان، و شمع شبستان والا خاندان صورت خواہد بست۔ نواب صاحب ازیں جواب نا صواب خیلے بدماغ شدہ بہ جوابش فرمودند۔ بآں صاحباں نیکو ظاہر و ہویدا است کہ پدر من بچہ محنت و مشقت تسخیر ایں ملک کردہ و تا زیست خود بچہ عنوان قابض و متصرف

آن بوده - پس بر من لازم آمده که از اعانت شما دوستان یک
یک و مهمان یا فرہنگ روز بروز برافزائش ملک خود ہمت خود
را مصروف داشته باشم، که ناموری آن مودت کیشان محبت
کیش و حسن تردد این مخلص اخلاص اندیش خواہد بود، و اقبال
سوال آن دولت محض برنادانی و بے لیاقتی دال است - یقین
این امر خلاف قانون ناگوار خاطر عاطر آن صاحبان صاحب
ہوش و دانشمندان فراست نیوش، و دیگر روسائے ممالک
خواہد آمد - گورنر صاحب ازین جواب باصواب لاجواب شده،
مہر خموشی برلب گویا زد - دران حال نواب صاحب باز ارشاد
فرمودند که از مجلس نشاط و طرب این گفت و شنود معاملات
خیلے نامناسب - می باید که متوجه رقص باشند - گورنر صاحب در
جوابش التماس نمودند که این ہمه رونق و زینت ریاست از
ذات فیض آیات حضور است - خدا آنجناب را تا صد و سی
سال سلامت و قایم دارد -

بعد از دو سه گھڑی ہمه سرداران از مجلس برخواسته
در حجرۂ کلاں سمت قبله که اسباب میز درانجا مهیا بود،
رفته در ده گھنٹے از میز فراغت یافته، گل و عطر و پاندان
گرفته، برائے تماشائے آتشبازی بر پشت دیوان خانه
کلاں صحن سبز بنگاله آمده، تا یک گھنٹے ملاحظه آتشبازی
نموده، مرخص شدند -

و نواب صاحب نوشه را نیز روانه مانجه خانه فرموده، برائے استراحت بفتح چوکی تشریف فرما شدند۔ و ازیں سوال و جواب گورنر صاحب نهایت مشوش و متفکر و پریشان خاطر بودند۔ و بروز رسم شربت نوشه خود بدولت در شربت نوشی نوشه از طرف خود یک زنجیر فیل و دو هزار روپیه نقد و از طرف خواهران سه هزار روپیه، این جمله پنج هزار روپیه تحویل والده تاج الامرا بهادر فرمودند۔ و همیشه تا انصرام شادی، خود در محل همشیره از مغرب تا نه گهنٹه شب تشریف می داشتند۔ و بر اهتمام روانه نمودن رسم سانچق که بهرام جنگ بهادر و میر اسد الله خاں را مقرر فرموده، بعد ادائے رسم رنگ بازی در دیوان خانه کلاں خود متوجه شده، به بسیاری شوکت و تجمل و با تمامی عمدگان اهل قرابت و ارکان دولت روانه نموده، پیش از رسیدن رسم سانچق تا مانجه خانه عروس خود بسواری مهادلول رونق افزائے خانه عروس شدند۔

و روز برات وقت یازده گهنٹه شب در نصرت محل مولانا عبدالعلی صاحب و شاه محمود صاحب ساوی و علیم الله شاه صاحب و مبارز جنگ بهادر و چند سادات بزرگ از درود خواناں جمع داشته بودند، نوشه را طلبیده تیمناً از دست آنها سهرا بندانیده، با روشنی نردبان بسیار و آتشبازی بے شمار سوار کنانیده، خود پاپیاده لگام بدست داشته

تا دروازه کلاں باغ خاص آمده ، ازآنجا سوار بسکسادن شدند۔ و حضرت حسام الملک بهادر پا پیاده لجام اسپ نوشه بدست خود داشته همراه نوشه تا بخانه عروس رسیدند۔

و بصدمۀ پیاده پائی قدرے پاے بهادر صدمه اماس گرفت ۔ و نواب صاحب باستماع این معنی خیلے خوشحال شده، درجوف آں از عنایت عنایت نامه استقلالی صوبه داری صوبه محمدپور سرفراز فرمودند۔ و پیوسته شکر گذار ایشاں بودند ۔ و همشیره وغیره تمامی اہل قرابت معه والده نوشه وقت رسم جلوه بخانه عروس جمع آمده ، روبروے خودها اداے کنانیدند ۔ و بسیار جواهرات و نقد در رونمائی داده ، عروس و نوشه را بهموں جلوس شب گشت وقت سه پهر به شادی خانه نوشه آورده ، باداے رسومات آنجا پرداختند ۔ و بعد دو سه روز از رسم چوتهی عروس و نوشه را درخانه والدۀ تاج الامرا بهادر که متصل فتح چوکی بود ، فرود آوردند۔ وحضور همیشه از کیلن خود مسرور و شادماں بوده نظر شفقت بحال ایشاں می داشتند۔

رنگے ۔ بفضل الہی چونکه نامۀ شاہی شاه دہلی از دہلی معه ملبوس خاص بنام نواب صاحب ممدوح شرف نزول یافت ، حکم حضور بکار پردازاں عوا صدار شد که دیوان خانه کلس محل را از فرش و قنادیل و مسند وشامیانه

تزئین دہند۔ و چناں بندوبست نماید کہ دربار مثل دربار شاہی آراستہ باشد۔ و ہمہ امرا و جمیع ملازمین را دعوت و حکم نمایند کہ بتاریخ فلاں روز فلاں وقت یازدہ گھنٹہ بلند شدہ دیوان خانہ کلاں باشند۔ کارپردازاں بموجب حکم عمل نمودند۔

روز دعوت، تمامی ملازمین خاص و عام وقت معینہ دعوت حاضر دیوان خانہ شدہ۔ وحسب الارشاد خاص کہ بہرام جنگ بہادر را نامۂ شاہی برنالکی عنایتی بادشاہی گذاشتہ۔ از شوکت و تجمل معہ جلوس ریاست باہتمام تمام از نصرت محل داخل دیوان خانہ کلاں نمودند۔

دراں وقت حضور خود از ملبوس خاص سلطانی آراستہ، در دربار تشریف داشتہ بودند۔ بمجرد رسیدن فرمان معلے بموجب حکم بیست و یک ضرب توپ زدند۔ و خود تابہ نالکی استقبال کردہ، نامہ را از نالکی برداشتہ زیر شامیانہ آمدہ بدست مبارز جنگ بہادر عنایت فرمودند کہ ایشان برمسند نامہ را بدست خود نہادہ، ایستادہ باشند۔ خود بہ آداب گاہ رفتہ بہر ہر قدم موافق قانون پادشاہی آداب بجا آوردہ، تا بہ مسند رسیدہ نامہ را از مبارز جنگ بہادر گرفتہ شل تلکے زیب دستار خود نمودہ، بالائے مسند آمدند۔ و بعد ازاں بدست راجہ خوب چند بہادر میرمنشی دادہ حکم فرمودند کہ سوار چوکی مخملی سرخ شدہ باآواز بلند بخواند۔

منشی مذکور کاربند امر حضور شد ۔ بمجرد خوانده شدن نامہ باز بست ویک ضرب توپ و شلق ہائے بنادیق سرگردید۔ بعد گرفتن نذور، تقسیم گل و برگ تنبول برخواست فرمودند۔ و ہماں شب مجلس عشرت ہم بنا داشتند۔

شگفتگی گلدستہ دویم در گلزار سیویم

از ۱۲۱۳ھ تا ۱۲۱۴ھ ہجری

در بیان سیر مینا بازار در باغ خاص و ضیافت خواہران در دیوان خانہ کلس محل و مبارک چوکی و گرفتن نامۂ آصفجاہ نظام الملک بہادر و شادی ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ خاں بہادر ۔

روزے نواب صاحب حسب الخواہش ہمشیرہ ہائے خود کوتوالی علاقہ ترملکھیڑی را حکم فرمودند۔ می خواہم کہ اطراف و جوانب سبز بنگلہ و مبارک چوکی و دیوان خانہ کلاں دوکانات جوہریاں کہ زیور مرصع از اقسام داشتہ باشند۔ و دوکان بزاز و شال فروشاں و میوہ و غلہ فروشاں و شیرینی گراں وغیرہ قریب پنجاہ ہزار روپیہ بودہ باشد، برائے خریدی وسیر زنانہ باندازم بنا علیہ تاکید نمودہ می شود۔

هریک اہل شوق مفصلہ صدر تقید کنندکہ در عرصہ سہ چہار روز ہریک اسباب فروش خود مہیا ساختہ جہت فروختن آن زنہائے خود را مقرر و متعین کردہ ، اطلاع دہند - و از ذکور تا طفل شش ماہ درانجا نباشد. ہر وقت کہ حکم کم جائے مذکور مثل چوک و بازار ازہمہ اسباب آمدہ باشد. و بہرام جنگ بہادر را ہم .بریں کار متعین فرمودند کہ ایشان نیز متوجہ بودہ ، سرانجام ایں کار دہند.

کوتوال حسب حکم حضور تا بعرصۂ مقررے تیاری ہمہ اسباب فرمایشی کنانیدہ معرفت بہرام جنگ بہادر بعرض پرداخت .نواب صاحب روز دویم آن از محل ہمشیرہ کلاں تا بہ دیوان خانہ کلاں و محلات ہر دو خواہران بندوبست زنانہ کنانیدہ ، جا بجا سرابچہ ہا کشیدہ ، اطرافش پہرہ ہائے جوانان بار متعین کردہ ، پیش از طلوع آفتاب ہر سہ خواہران و متعلقان ایشان و دیگر محلات واہل قرابتیان را در مبارک چوکی طلبیدہ ، در خریطۂ زر سرخ از حجرہ مبارک و چوکی طلب داشتہ ، بخواہر کلاں دو ہزار روپیہ و بہ دیگر دو ہمشیرہ ہزار ہزار روپیہ و بہ دختران و کیلن آنہا فی اسم دو صد روپیہ و دیگر زنان ذی مرتبت علاقہ محلات را فی اسم یک صد روپیہ و بعضے ہا را معہ کنیزان از بست تا پنج روپیہ و خواہر زادگان را بہریک دو صد روپیہ و بٹلورنی ہا و امثال آن دو دو روپیہ

عنایت فرموده حکم فرمودند کہ ہریک خود بدوکان خود رفتہ چیزے کہ مرغوب الطبع باشد، خرید کنند۔ و غلّہ وغیرہ اسباب طعام صبح و شام از دوکانہا خریدہ ہرجا کہ خواہند بپزند و بخورند۔ و برائے خاصہ خود ستّی ہون بعلاقہ ہر سہ ہمشیرہ دادہ فرمودند کہ خاصہ این جانب درعلاقہ شماہا تیار شود۔ بموجب حکم ہمہا برسر دوکان رفتہ اسباب بخت طعام و زیور و جواہرات وپارچہ حسب الخواہش خود ہا خریدہ، بخت و پز نمودند۔ و خرید وفروخت وبخت و پز از صبح تا عصر رسید۔ و خریدی اسباب واجناس قریب چہل ہزار روپیہ شد۔ و خود بعد تیاری خاصہ در دیوان خانہ کلاں در دالان پشت مسند باخواہراں تناول خاصہ فرمودہ، قریب مغرب ہمہ محلات را رخصت فرمودہ، درباغ حکم مردانہ فرمودند۔ و معرفت بہرام جنگ بہادر کوتوال را تاکید فرمودند کہ چہ قدر اسباب خریدی زنانہ بخرچ آمدہ، وچہ قدر در دوکانہا از ہر قسم باقی ماندہ است، دریافتہ اطلاع دہند۔

بہرام جنگ بہادر صبح خود متوجہ شدہ دو سہ متصدی سرکار برائے حساب متعین کوتوال نمودند۔ بدریافت آمد کہ چند جواہرات و شال باب قریب ہفت ہزار روپیہ و قدرے اسباب از غلہ و میوہ و شیرینی وغیرہ باقی ماندہ است، بعرض حضور پرداختند۔ حکم شد۔ جواہرات و شالہا را در سرکار خریدہ

تحویل محمد معصوم نمایند۔ و قیمت جنس دیگر از سرکار داده حکم کنند کہ تا سہ پہر دوکانہا از باغ بردارند۔ بہرام جنگ بہادر حسب الحکم عمل نموده دوکانہارا روانہ نمودند۔

رنگے ۔ بتاریخ چہاردہم ماه نواب صاحب برائے تماشائے روشنائی بدر کہ بشب پانزدہم از دریا بدر می آید، از دیوان خانہ کلس محل و مبارک چوکی تا دیوڑی خواہر خورد و میانہ حکم بندوبست زنانہ فرموده، سواریہا از محل ہمشیره کلاں بوقت چہار گہڑی روز باقی مانده طلبیده، ہمہ ہارا در دیوان خانہ کلاں جمع آورده، خاصہ سہ پہر معہ خواہراں و خواہر زادگان در مبارک چوکی تناول فرموده، بالائے بالاخانہ سبز بنگلہ معہ ہمشیرہا تشریف فرموده بتماشائے برآمد بدر متوجہ شدند۔ و محلات نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاه را نیز درانجا طلبیده بعزت و تکریم آنہا ملازمت فرموده، بنواب رئیس النساء بیگم و نواب زیب النساء بیگم والده حسین نواز خان بہادر و سرفراز خان بہادر تواضعاً فی اسم پنج صد روپیہ و بہ ہر سہ ہمشیره نیز ہر اسم پانصد روپیہ و دیگر حواشیان اینہا را حسب مراتب آنہا از انعامات سرفراز فرموده، تقسیم میوه ہا وغیره کنانیده قریب ده گھنٹہ شب ہمہ را مرخص کرده، تقید زنانہ بر داشتند۔ و خود بفتح چوکی تشریف فرما شدند۔

رنگے ۔ چونکہ خبر ورود عنایت نامۂ نواب

آصف جاه نظام الملک بہادر در تہنیت شادی تاج الامرا بہادر معہ
خلعت جواہر بنواب عمدۃ الامرا بہادر از حیدرآباد در مدراس
بصحابت سعید الدولہ بہادر وکیل آصفجاہی در رسید۔ نواب صاحب
بہرام جنگ بہادر را حکم آراستگی دیوان خانہ کلس محل و حاضر
شدن جمیع ملازمین بوقت یازدہ گھنٹے روز بلند شدہ در دیوان
خانہ مذکور بوقت آمدن وکیل و آوردن عنایت نامہ فرمودند۔
حسب الارشاد وقت معینہ تمامی اہلکاران و ملازمین حاضر دربار
بودہ، وکیل مذکور را بعزت و احترام طلبیدہ، نامہ و خلعت
وغیرہ بتکریم و عزت گرفتہ نامہ از میر منشی بقانون خوانانیدہ
بر مضمون مشمولش بسیار بسیار مسرور و محزوز شدہ، یک سر
پیچ مرصع با دوشالہ گلناری عمدہ و بیش قیمت انعام و پاندان
و گلاب پاش و عطردان از دست خاص بوکیل عنایت فرمودہ۔
مرخص فرمودند۔

رسنگے ۔ در ماہ ذیحجہ ۱۲۱۳ھ ہجری مقدسہ روزے
نواب صاحب برائے عیادت مسہل خواہر میانہ بہ خانہ اوشان
معہ دیگر خواہران تشریف فرمودہ بودند ۔ درانجا ذکر نسبت
ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ خاں بہادر فرزند افتخار الدولہ محمد ناصر
خاں بہادر بمیان آمدہ ، نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ گفتند۔
اگر نسبت ناصر الدولہ با دختر غلام جیلانی خاں مقرر شود ،
بسیار بجا و مستحسن است ۔ عمدۃ النساء بیگم صاحبہ والدہ

ناصرالدوله عرض کردند. آنچه مرضی بزرگانست من تابع امرام۔ فی الوقت سلطان النساء بیگم، صاحبه فاطمه بیگم دختر نجیب اللہ خاں را پیام تقرر نسبت بخانہ پھوپی بی کہ یکے از شرفاء گوپامؤ خوشدامن غلام جیلانی خاں بوده روانه نمودند کہ از پھوپی بی وغلام جیلانی خاں بندوبست ایں نسبت نمایند۔ فاطمه بیگم حسب الحکم بہ پھوپی بی اظہار پیام کردند۔ پھوپی بی جواب دادند۔سوال وجواب ایں امر متعلق از غلام جیلانی خاں است کہ او پدر اوست۔ از من ہیچ علاقہ نیست۔ فاطمه بیگم بموجب ارشاد بیگم صاحبه غلام جیلانی خاں را درخانہ خوشدامن شاں طلبیده ہموں پیام اظہار ساختند۔ خان مذکور بہ نہایت برہمی درجواب آمدند۔ بنده درخانہ خود دخترے کہ قابل ایں نسبت باشد، نمی دارد کہ ما غربا را از امرا چہ نسبت۔ ایں کار شدنی نیست۔ فاطمه بیگم ازیں جواب صاف، سوار شده درحضور نواب صاحب وسلطان النساء بیگم صاحبه جواب پھوپی بی و غلام جیلانی خاں عرض نمودند۔ دراں وقت ناصرالدوله بہ تقاضائے سن طفلی گلوگیر نواب صاحب شده عرض کردند۔ ماموجان! امروز بہرطور نسبت غلام ہموں جا تقرر فرمایند۔ نواب صاحب بریں معنی بسیار خنده زده از ہمشیرہا مخاطب شدند کہ چرا غلام جیلانی ازیں نسبت انکاری دارد۔ خواہراں عرض کردند۔ بجز خیرگی مزاج دیگر وجہ معلوم نمی شود۔

اینہا نہایت خیرہ مزاج اند۔ خیر بجاے دیگر مقرر خواہیم کرد۔ ارشاد فرمودند۔ خیرگی از روسا بکار نمی آید۔ بشما ہا ہم معلوم باشد پدر ایشاں وقت تقرر نسبت خواہران ایشاں از برادرانم حسام الملک بہادر و نصیر الملک بہادر از نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ چہ سوال و جواب بوجہ بےمعنی درمیان آوردند۔ و بعد رسوائی بسیار و سلسل و مقید شدن در تعلقہ نیلور بر نسبت ہاے مذکور راضی شدند۔ غلام جیلانی کہ فرزند اوشاں است، شاید ایں ہم بہمون طور قبولی خواہد کرد۔ تجویز فرمودند۔ بہر عنوانے کہ باشد امروز ایں کار را انتظام دادہ رسم عقد نمودہ دریں ماہ ذی حجہ اداے رسومات شادی نمایم۔ فی الحال بہرام جنگ بہادر و میر اسد اللہ خاں بہادر را طلبیدہ، بغلام جیلانی خاں پیام دادند کہ امروز روز مبارک است، می خواہم کہ نسبت خواہر زادۂ خود ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ خاں از دختر کلاں شما مقرر نمودہ، از رسم عقد ہم فراغت یابم۔ و از شادی نیز دریں ماہ ذیحجہ کہ محرم شریف بریک ہفتہ رسیدہ است منفرغ شویم۔ غلام جیلانی خاں باستماع سوال خداوندانہ حضور خیلے متردد و متفکر شدہ، در جوابش عرض نمود۔ عرض غلام دریں باب کمال گستاخی و بے ادبی است۔ حضور خداوند نعمت و رئیس حاکم مستقلہ و غلام یکے از غلامان و گدایان آستانہ فیض نشانہ۔ پس ازیں نسبت غیر نسبت غلام راچہ نسبت ؟ و لہذا جرأت اقبال ایں نسبت نمی دارد۔

و ہر دو بہادراں جواب غلام جیلانی خاں بحضور عرض نمودند۔ نواب صاحب در بسیاری عتاب شدہ فرمودند۔ این ہم می خواہد از منصب پدر خود کہ او در وقت تقرر نسبت ہمشیرگان ایشان مسلسل و مقید شدہ بود، سرفراز شود۔ انشاء اللہ تعالیٰ بہر طوریکہ مرضی او باشد امروز ہمون طور تقرر نسبت نمودہ خواہد شد۔

دراں حال محمد ابراہیم رسالدار را طلبیدہ، از جیب خاص پنج ہون برآوردہ تحویل او نمودہ، حکم فرمودند۔ بزودی پنج خوان [illegible] کہ ازاں چہار خوان از مصری و کھجور و برگ تنبول وگل وغیرہ اسباب رسم نکاح و یک خوان زیور آہنی از وی تیار نمودہ بیارد۔ رسالدار ہموں وقت بموجب حکم اسباب مذکور مہیا ساختہ، در حضور حاضر آورد۔ و نواب صاحب آں خوانہا برائے ملاحظہ ہمشیرہ ہا در محل ہمشیرہ میانہ فرستادہ، باز بحضور طلبیدہ داشتند۔ و بہرام جنگ بہادر و میر اسد اللہ خان بہادر را حکم فرمودند۔ شما بار ثانی یک مرتبہ پیش غلام جیلانی خان رفتہ از عتاب من آگاہ و ترسانیدہ بگویند کہ دریں باب تکرار و اصرار شما صرف بیجا ولاحاصل می نماید کہ پدر شما در زمان نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ در مقدمہ نسبت ہائے برادرانم ہمیں طور تکرارات لایعنی در پیش آوردہ بودند۔ آخر الامر بجز اقبال، انکار اوشاں بکار نیامد۔ پس نظر براں بآں صاحب نیز لازم است کہ سر اطاعت را از جادہ امر حضور برنداشتہ اقبال

این امر نمایند - و بر فرمودهٔ حضور راضی شوند۔ نتائج این آئنده بظهور خواهد آمد۔

بهادران مذکور باز بخانهٔ غلام جیلانی خان رفته از همه مراتبات ارشاد حضور آگاه نمودند۔ چونکه خان مذکور به تیاری زیور آهنی از اول مطلع شده بودند لاچار سر از گریبان فرمابری بیرون کشیدن صلاح وقت ندانسته، به چند سوالات قبول امر حضور نموده، بعرض پرداختند۔ و آن اینکه اولاً حضور از راه عزت بخشی کلبهٔ فقیر را از نور قدوم اشرف اقدس خاص منور ساخته، در حضور این کار صورت پذیر فرمایند۔ و ثانیاً روز جلوهٔ عدة النساء بیگم صاحبه والدهٔ نوشه بعزت بخشی غریب خانهٔ بنده را درهم چشمان معزز فرمایند۔ و ثالثاً غلام را بدرماهه پنج صد روپیه قرار باید فرمود۔ و رابعاً از خطاب بهادری و جنگی سرایی خاکسار را اگر باوج فلک رسانند۔ بعید از عنایات خداوندانه نخواهد بود۔

بهادران مذکور سوالات و رضامندی غلام جیلانی خان بعرض حضور رسانیدند۔ بمجرد استماع رضامندی فی الحال رسالدار را حکم فرمودند اسباب آهنی که از ڈی آورده است داخل ڈی نمانید۔ و سوالات غلام جیلانی خان را مشرف اقبال بخشیده، همشیره ها را اطلاع همون وقت بخاطر همشیر نادهٔ عزیز خورد و بپاس سفارش رئیس الامرا بهادر سوار شده،

بہرام جنگ بہادر وغیرہ را ہمراہ گرفتہ ، بخانہ غلام جیلانی خاں شرف ورود فرمودہ، بہ بہرام جنگ بہادر ارشاد فرمودند۔ غلام جیلانی خاں را بخطاب اختیار جنگ غلام جیلانی خاں بہادر و بدرماہہ پنج صد روپیہ سرفراز کنند۔ بہرام جنگ بہادر حسب الحکم موافق قانون کاربند آں شدہ از خطاب و درماہہ معزز کنانیدند۔ اختیار جنگ بہادر بست و یک روپیہ نذرگذرانیدہ قدمبوس شدند۔ حضور سر ایشاں برداشتہ برکنیفہ ارشاد فرمودند۔ شما خاطرجمع باشند۔ والدۂ نوشہ بروز جلوہ بخانہ شما آمدہ ، عروس را ہمراہ خواہد برد۔ وبہ رسالدار ہمراہ سواری حکم فرمودند۔ زودتر چہار خوان مصری وگل وغیرہ کہ درخانۂ ہفیرہ میانہ تیار است، مع نوبت و بجنتر طیبیسہ حاضر کنید۔

در عرصہ دو سہ گھڑی تمامی اسباب مطلوبہ حاضر گردید۔ بہ میراسد اللہ خاں بہادر ارشاد شد کہ شما ہم عالم و شاگرد مولانا عبدالعلی صاحب اند۔ صیغۂ جیبۂ اختیار جنگ بہادر از محمد جیب اللہ ناصر الدولہ بہادر فرزند افتخار الدولہ محمد ناصر خاں بہادر بخوانند۔ بہرام جنگ بہادر وکیل محمد جیب اللہ اند۔ بدیں طریق تا دو گھڑی روز باقی ماندہ از رسم نکاح خوانی فراغت یافتہ ادائے تہنیت نمودند۔ و بسیار خاطرجمعی اختیار جنگ بہادر بہمہ وجوہ کردہ ، درخانہ اوشاں نیز مبارکباد گفتہ نمودند۔ امروز مبلغ سہ ہزار روپیہ اخراجات

شادی معرفت ہمشیرہ کلانم بشما خواہد رسید۔ بایدکہ زود آغاز رسم شادی نمودہ، بسرعت انصرام دہند کہ محرم شریف قریب تر است۔

ازانجا سوار شدہ بخانہ ہمشیرہ میانہ آمدہ بہمہ ہا تہنیت گفتہ ناصرالدولہ را بکنار کشیدہ نہایت لطف و شفقت فرمودند۔ و مبلغ ہشت ہزار روپیہ از خزانہ طلبیدہ ازانجملہ سہ ہزار روپیہ از دست محمد ابراہیم رسالدار بنام ہمشیرہ کلاں افتخار جنگ بہادر را فرستادند و حکم کردند۔ بسرعت اسباب شادی مہیا ساختہ دریں ماہ مبارک ذیحجہ آغاز و انصرام نمایند وپنج ہزار روپیہ بہ ہمشیرۂ خورد دادہ ہموں تاکید فرمودند کہ بزودی زود سرانجام نمودہ خیال کنند کہ بہ بست و نہم این ماہ اول سہ پہر از رسم چوتھی فراغت حاصل شود۔ عروس پیش از رویت ہلال بخانہ پدر خود روانہ گردد۔ بموجب ارشاد، افتخارالدولہ بہادر ہمہ اسباب شباشب تیار کردہ، بہ بست و دویم ماہ آغاز رسومات نمودہ، حسب الحکم انصرامش دادند، وخود بدولت درتمامی شادی دوبارہ برونق بخشی مجلس نشاط و طرب معزز و مفتخر فرمودند۔ و دربازی رنگ بازی روز رسم ساچق در ماںجھ خانہ نوشہ تشریف آوردہ بودند۔ بہ اثنائے بازی یک قطرہ رنگ برنیم آستین شال سفید خود بدولت افتاد۔ افتخارالدولہ بہادر خواستند

کہ از دامن جامہ خود پاک نمایند ۔ نواب صاحب ہموں وقت نیم آستین از بدن برآوردہ ، مع اسباب جیب آں کہ گھڑیال وکنج و مہر جیبی و نقد زیادہ از صد ہون بود ، بافتخارالدولہ بہادر عنایت فرمودند ۔ بہادر موصوف آداب سرفرازی ہا نیم آستیں پوشیدہ نذر گذرانیدند ۔ بروز دویم حکم شد مہر جیبی بمن بدہند ، باقی ہمہ اسباب جیب بشما بخشیدم ۔ حسب الحکم مہر خاص کہ براں نقش .... تحریر بود ، بحضور رسیدہ ۔ و شب شب گشت بخانہ ہمشیرہ خورد تشریف آوردہ ، بدریافت ۔ و بملاحظہ تیاری اسباب شب گشت کہ از اہتمام محمد کفایت اللہ ملازم قدیم سرکار و اجداد وآبائے ایشاں نمک خوار دربار نواب صاحب قبلہ شہید متعین امیرالدولہ بہادر بود ۔ بہادر مذکور برائے سربراہی این شادی تعین افتخارالدولہ بہادر نمودہ بودند ، بہ کفایت شعاری وسلیقہ آثاری آمدہ بود نہایت خوشحال شدہ ، محمد کفایت اللہ را درمابخہ خانہ طلب داشتہ ، از زبان بہرام جنگ بہادر بخطاب نجابت علی خاں بہادر سرفراز فرمودہ نذر گرفتند ۔ و بعد از مہیاے سرانجام شب گشت روبروے خود از دست امیرالدولہ بہادر و سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر سہرا بندانیدہ ، دست نوشہ گرفتہ ، در زنانہ برائے رسم شربت نوشی ہمراہ بردہ ازانجا آوردہ ، سوار کنانیدہ روانہ فرمودند ۔

و نواب عمدة النساء بیگم صاحبہ والدۂ نوشہ معہا خواہر نادیاں بصبح جلوہ سوار مہاڈول شدہ بخانۂ افتخار جنگ بہادر رفتند۔ و نواب صاحب حسب وقت جلوہ جلوہ افروز خانہ عروس شدہ ، بعد اتمام رسم جلوہ بدولت خانہ مراجعت فرمودند۔

عمدة النساء بیگم صاحبہ بعد ادائے رسم رونمائی و سلامی عروس را ہمراہ ہمشیرہ زادی یعنی دختر ملک النساء بیگم صاحبہ کیلن خود در سواری علحدہ سوار کنانیدہ بخانہ خود آوردند۔ و ہر دو خواہران کہ در شادی خانہ ہمشیرہ خود موجود بودند۔ در رونمائی عروس نواب سلطان النساء بیگم چاندسس پھول مرصع بیش قیمت، و نواب ملک النساء بیگم صاحبہ بازوبند مرصع دادند۔

روز دویم بہ بست و نہم ذیحجہ صبح عروس و نوشہ را برائے رسم چوتھی بخانہ پدر اوشاں روانہ نمودہ ، از رسم چوتھی منفرغ شدہ ، عروس و نوشہ رابخانہ خود آوردہ ، سہ پہر فقط عروس را بخانۂ پدر اوشاں روانہ نمودند۔ بعد از عشرہ محرم شریف بہ پانزدہم محرم عروس را بخانہ خود آوردند۔

شگفتگی گلدستهٔ سیوم در گلزار سیوم از سنه ۱۲۱۳ تا سنه ۱۲۱۴ ہجری

در بیان سیر آرند انگور و سیر دریا و فرستادن عریضه معه جواہرات و دیگر تحایف بطریق نذر بشاه ولایت فرنگ در التجا و طلب استقلالی و ولی‌عہدی و جانشینی فرزند عزیز خود، تاج الامرا بہادر و روانہ نمودن صندوق میت جناب حضرت نواب والاجاه جنت آرامگاه به نتهر نگر۔

و نواب عمدة الامرا در موسم بہار و بار آوری آرند انگور حسب الخواہش ہمشیرہ کلاں اسباب سیر آرند انگور مہیا ساختہ، روزے صبحے از خانہاے خواہراں تا بہ نصرت محل و فتح چوکی وصحن خانہ چرخی آب شیریں کہ متصل آرند انگور بوده زنانہ نموده و خیمہ قریب آن زده ہمہ خواہراں و زناں علاقہ محلات ایشاں را درانجا دعوت مشغول سیر و تماشائے آن فرمودند۔ و ہمشیرگان بمسرت و خوشحالی تمام خوشہاے انگور از دست خودہا برچیده یکجا جمع آوردند۔ و بعد تناول طعام خاصہ تقسیم آن معہ دیگر میوه جات نموده تا دوپہر درسیر بودند۔ و ممدوح بدولت ہریک را از پنج اشرفی تا یک روپیہ بقدر حوصلہ ہریک زنان اہل سیر را بطور انعام مرحمت

فرمودہ رخصت فرمودند۔ وخود بفتح چوکی تشریف فرما شدند۔

رنگی ۔ بعد از چندے نواب صاحب در ایام تابستان
برلب دریا روبروے دروازۂ دریائی منصل محل خواہر خورد
براے تیاری مکان گاہے جہت سیر دریا، یکہزار روپیہ در
علاقہ افتخار الدولہ بہادر دادند کہ ایشاں معرفت خود یک
مکان گاہے عالی شان با فرش خشتی وکلابہ چونہ و حجرہاے
ضروری باختراعات تازہ ونہایت خوشنما باصحن وسیع و حصار
اطرافش از تتی ہاے بانس بہ بسیاری صفائی و استواری
تیار کنانیدہ، از فراش خانہ فرش و بیلور خانہ بہ بندوبست
اسباب روشنائی نمودہ اطلاع دہند۔

حسب الحکم افتخار الدولہ بہادر بعد تیاریش بعرض
رسانیدند۔ خود باخواہراں و علایق ایشاں تا بست روز
ہر روز بیاز دہ گھنٹہ درانجا آمدہ، طعام سہ پہر درانجا باہمہا
تناول فرمودہ میوہ و انعام تقسیم عنایت فرمودہ تا ہشت
گھنٹہ شب مشغول سیر بودہ می رفتند۔

و دراں سیر ہر روز نواب صاحب بفکر و تردد
روانہ نمودن خطوط بشاہ ولایت فرنگ درباب گذارش
واطلاع ولی عہدی و جانشینی فرزند خود تاج الامرا بہادر بجاے
خود، و فراہم آوردن تحفہ جات فرستادنی بودند۔ و ہمیشہ
از کرنل بارد بہادر تجویز این مقدمہ می گرفتند کہ بوساطت

شاہزادہ عالی قدر پرنس ایجنٹ بحضور بادشاہ روانہ کنند۔
چونکہ از فراہمی اسباب تحفہ جات فراغت حاصل شد ہمہ اشیاء
در فتح چوکی جمع آوردند۔

روزے بعد از تناول خاصہ سہ پہر در بنگلہ گاہ
تشریف داشتہ، کرنل بارڈ بہادر و بہرام جنگ بہادر و دیگر بعضے
از مشیراں را بحضور یاد فرمودہ صندوقہائے سرانجام تحفہ جات
از فتح چوکی و دو راس اسپ بیش قیمت از اصطبل خاص باساز
کار مندیلہ وزین ہائے مخملی زرنگار طلبیدہ و نلکۂ طلائی کہ
برائے حفاظت خطوط تیار فرمودہ بودند، ہمہ تحفہ جات کہ دراں
چند اشیاے مرصع و مروارید بودہ روبروے وکیل کہ از یکے
سرداران اہل فرنگ بودہ در صندوقچہ ہا واسباب اسپاں در
صندوق کلاں گذاشتہ مقفل و براں موم جامہ ہا پیچانیدہ
مواہیر ثبت کنانیدہ و خود ہمراہ صندوق خطوط تا کشتی
تشریف آوردہ تحویل وکیل فرمودہ۔ باقی صندوقہا و ہر دو راس
اسپ را روبروے خود سوار کشتی کنانیدہ برجہاز ولایت
روانہ ولایت فرمودند۔ و خود وقت سوار شدن بر سکساون
مخاطب با ہلکاراں شدہ ارشاد فرمودند کہ ایں مقدمہ مقدمہ
ایست و دور و دراز۔ معلوم نیست تا حصول جواب ایں کہ
زمان بے وفا و ناکدیانہ، خدا حافظ و نگہبان ہمہ ہا است، رخصت
شدہ روانہ دولت سرا شدند۔

رنگے - جناب نواب صاحب ہمہ اسباب روانگی
میت والد امجد خود نواب والا جاہ جنت آرامگاہ بہ نتھر نگر مہیا
ساختہ، بتاریخ سویم ربیع الثانی ۱۲۱۳ھ ہجری روز پنجشنبہ صبح
بمکان شاہ محمود صاحب ساوی باہمہ اہلکاران تشریف
فرمودہ، تمامی جلوس ہم تیار داشتہ بسالار جنگ بہادر و بہرام
جنگ بہادر و حاجی حافظ مغربی صاحب حکم فرمودند کہ شما ہا
خود متوجہ شدہ صندوق مطہر را از قبر برآوردہ، در صحن مسجد
داشتہ بمن اطلاع دہند۔ من از روبروے خود روانہ خواہم کرد۔
بہرام جنگ بہادر وغیرہ حسب الحکم صندوق را از قبر
بیرون آوردہ، قبر را از گندم و گل خشک کہ بر قبر جمع بود،
پر نمودہ برابر سطح زمین صاف کردند و صندوق را کشادہ
از عنبر و عطر و گلاب معطر ساختہ بند کردہ در صحن مسجد
آوردہ بعرض پرداختند۔
حضور بمسجد تشریف آوردہ از ملاحظہ صندوق
سیلان اشک حسرت از چشم پر مصیبت جاری ساختہ صندوق
را از پوشش غلاف زرباف و چادرہائے گل آراستہ و بہ
سایہ شامیانہ مکلل ستون نقروی زیب دادہ بہ ہمراہی
جمیع عمدگاں و مشائخین و حفاظاں و درود خواناں کہ سواے
علاقہ سرکار از طرف دختراں و محلات جنت آرامگاہ
ہم مقرر و متعین شدہ بودند، با جمع کثیر بشوکت بسیار

روانہ مسجد سید آباد فرمودہ حکم فرمودند تا دو روز صندوق را در مسجد سید آباد بدارند کہ دریں عرصہ باقی تہیہ اسباب سفر بواقعی نمودہ خواہد شد و تقرر منازل ہم کردہ پس فردا وقت عصر درانجا آمدہ رخصت خواہم نمود۔ و خود ازانجا در حویلی نو تیار علاقہ مبارز جنگ بہادر کہ روبروے دریا قریب مکان شاہ محمود صاحب ساوی بودہ است، تشریف فرمودہ، قریب نہ گھنٹے میز خاصہ تیار کنانیدہ و چند خوان طعام کہ از خانہ شاہ محمود صاحب ساوی و مبارز جنگ بہادر آمدہ بود، برمیز طلبیدہ با خواہر زادگان و چند رفقاے معتبرین تناول فرمودہ، بفتح چوکی تشریف فرمودند۔ و ازانجا یک حکم نامہ معہ فہرست علحدہ بنام بہرام جنگ بہادر درباب روانگی صندوق و تقید منازل و واگذاشت چہار کانی زمین بطریق انعام و تیاری مسافر خانہ در ہر منزل جہت آسودگی خلایق و آرام مسافراں قید قلم فرمودہ، روز دویم بہرام جنگ بہادر را طلبیدہ فہرست مذکور با چند ہزار روپیہ براے اخراجات راہ، تحویل شاں نمودہ ارشاد فرمودند۔ امروز دو سہ خیمہ از فراش خانہ بر فیل ہا بار کردہ روانہ سید آباد نمایند تا در منازل بکار آید۔ و شما صبح مسجد سید آباد رفتہ ہمہ اسباب سفر تیار دارند۔ من بعد از خاصہ سہ پہر وقت

عصر درانجا آمده صندوق میت روانه خواهم نمود۔

بهرام جنگ بهادر حسب الحکم بندوبست کرده در سید آباد حاضر بودند که نواب صاحب وقت عصر سید آباد تشریف فرموده صندوق را روانه منزل مقصود فرمودند۔ و به بهرام جنگ بهادر تقید و تاکید نمودند۔

وقتیکه صندوق قریب نتهرنگر برسد، ازانجا فوج انگریز طلبیده از دروازه قلعه با فوج کثیر داخل شوند۔ و منزل بمنزل بموجب فهرست عمل کنند۔ بهادر مذکور رخصت شده گردیدند۔ و دران زمان نصیرالملک بهادر درنتهرنگر بودند۔ چونکه ازخبر روانه شدن صندوق میت اطلاع یافتند روز داخل شدن آن در شهر باهمه مشائخین و علما و فضلا خود بیرون قلعه آمده، همراه صندوق تا آستانه نتهرولی صاحب آمده درآستانه شریف پائین قبر مبارک از دست مشائخین وعلما و فضلا دفن کنانیده، فاتحه زیارت دویم و بیستم وچهلم وخیرات و روشنائی به بسیاری تکلف نموده۔ و بهرام جنگ بهادر بعد فاتحه چهلم همه بندوبست آنجا بموجب حکم نموده، مراجعت کرده حاضر حضور شده همه روداد دفن صندوق مطهر عرض نمودند۔ نواب صاحب برکارروائی و خیرخواهی ایشان بسیار خوشحال شده یک جامه شال سفید رومال آن از ملبوس خاص عنایت فرمودند۔

شگفتگی گلدستهٔ چهارم در گلزار سیوم
از سنہ ۱۲۱۳ تا سنہ ۱۲۱۴ ہجری

در بیان ملاقات جنرل ہارس بہادر و ملازمت میر عالم بہادر و فرزندشان از نواب صاحب ممدوح

جنرل ہارس بہادر بعد تسخیر ملک و فتح قلعہ سرنگ پٹن و رحلت ٹیپو سلطان شہید علیہ الرحمہ خلف بہادر مرحوم کہ معروف بہ حیدر نایک بودہ داخل مدراس شد۔ بتاریخ چہاردہم صفر سنہ ۱۲۱۴ ہجری جہت ملاقات نواب صاحب بحکم و اطلاع ایشان وقت یازدہ گھنٹہ روز در دیوان خانہ کلس محل حاضر آمدہ، از شرف ملازمت مشرف شدہ ہمہ سرگذشت جنگ و فتح قلعہ مذکور و حسن تدبیر و کارپردازی و محنت و مشقت خود و دیگر سرداران اہل فرنگ مفصلاً بہ بشاشت تمام فخریہ اظہار کرد۔ و نیز تقریبی و التجائی جہت شرف یابی امیر عالم بہادر از ملازمت حضور نمود۔

نواب صاحب باستماع اظہار کیفیات از جنرل ہارس بہادر ارشاد فرمودند۔ فتح و نصرت دوستان ما عین فتح و نصرت و خورسندی ما محبان است۔ اللہ تعالےٰ این فتح و نصرت

بران صاحب و جمیع دوستاں مبارک و سازوار فرماید۔ ہموں وقت ده ہون کرکی ازجیب خاص روبروے جنرل مذکور به بہرام جنگ بہادر داده حکم فرمودند۔ بزودی ده ہون را شکر طلبیده، تقسیم سازند۔ ودرخصوص ملاقات میر عالم بہادر گفتند۔ بعد از پنج شش روز ملاقات خواہم نمود۔ و باستماع رسیده که میر عالم مجزوم اند۔ می خواہم بعدم تکلیف اوشاں لب زینه برکرسی ہا ملاقات نمایم۔ و دو روز درپیش ازملاقات اطلاع خواہم داد۔ پاندان و عطردان و گلاب پاش عنایت فرموده مرخص نمودند۔ و به بہرام جنگ باچشم نمناک مخاطب شدند۔ افسوس صدہزار افسوس که یکے از حاکماں زبردست اسلام که ازاں تقویت و قوت باہل دین محمدی بوده، ازیں دارفنا بدار بقا رفت۔ ان للہ وانا الیه راجعون۔ و مبلغ ده ہون که براے نمایش ظاہر روبرو جنرل ہارس بتقریب تقسیم شکر داده ام مخفی به نیت آں شہید مغفور درباغ خاص به فقرا و مساکین خیرات کنند۔ تا حسناتش راجع به شہید مغفور شود۔

تاریخ

چوں اہل فرنگ ملک ٹیپو سلطاں
بگرفت و نمود قتل او از تزویر
درسال شہادتش بحزن و ماتم
مریخ فلک بگفت گم شد شمشیر

۱۲۱۴

رنگے ۔ بعد از چند روز از ملاقات جنرل ہارس بہادر
برائے ملازمت میر عالم اطلاع دادہ دیوان خانہ کلس محل را
از فرش و قنادیل و شامیانہ آراستہ کنانیدہ حکم حاضر شدن
جمیع ارکان و ملازمان در دیوان خانہ مذکور بلباس سفید
و پاکیزہ بتاریخ بست و سیوم صفر المظفر ۱۲۱۴ھ ہجری روز
شنبہ و آمادہ بودن تمامی جلوس بر در دارالامارہ فرمودند۔
و خود بروز معینہ مذکور بہ ہفت گھنٹے از لباس فاخرہ پیراستہ
با تاج الامرا و رئیس الامرا و دیگر ہمشیرہ زادگان و ہمہ عمدگان
تشریف آوردہ متوجہ بمبارز جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر
شدہ نمودند۔ دریں ایام از توجہ و الطاف اعظم الامرا
مشیر الملک بہادر وسعی و دستگیری حشمت جنگ بہادر رسڈنٹ
حیدرآباد کہ میر عالم در حضور آصف جاہ بمرتبہ اعلیٰ و منصب
عظمیٰ رسیدہ سرفراز شدہ بر خدمت فوجداری جہت اعانت
و امداد عسکر انگریز بر جنگ سرنگ پٹن مامور گردیدہ رفتہ
مظفر شدہ روانہ حیدرآباد می شوند۔ و می خواہند بہ سفارش
گورنر ملازمت من نمایند ۔ اما آئین دربار آصف جاہی
پیش نظر ایشاں است۔ شاید مراتب ایں دربار مدنظر نخواہند
داشت ۔ بفضلہ تعالےٰ شانہ از عنایات حضرت ظل سبحانی شاہ
عالم بہادر بادشاہ غازی ایں ریاست ہم ریاستے است با مراتب
و دولتے است باشوکت کہ از پیشگاہ حضور بہ منصب وزارت

صوبداری صوبہ ملک کرناٹک سرفراز و مفتخر ایم. لہٰذا درحین نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ حمید الدولہ و ہادی الدولہ کہ از حیدرآباد وارد مدراس شدہ بودند، موافق منصب خودہا مراتب ایشاں مد نظر داشتہ از ملاقات مشرف شدند. معلوم نیست کہ میر عالم ارادہ ملازمت من چہ طور می دارند و ایشاں مجرب ہم ہستند. بنا براں می خواہم بایں حیلہ بیماری بلب زینہ بر کرسی ہا ملاقات کنم.

مبارز جنگ وغیرہ عرض کردند. تجویز حضور نہایت اولی و مناسب. حکم فرمودند کوچ مخملی سبز برائے نشست من و سی کرسی برائے نورچشماں وغیرہ محاذی مسند درپیش دالان فرش باندازند. و برلپشت کوچ دہ کرسی و دیگر یک کرسی برائے کرنل بارد بہادر بہ نہند. بموجب حکم کوچ و کرسی ہا انداختہ منتظر میر عالم بہادر بودند. قریب نہ گھنٹہ ترب سوار خبر آورد کہ سواری میر عالم داخل باغ خاص گردید. دریں اثنا سواری مذکور ہم با حشمت بسیار و جلوداری باندار و چوبدار و جواناں بار و سواراں بجیب نرپ کہ قریب صد نفر خواہند بود، ہمہ را بیرون در دیوان خانہ کلس محل گذاشتہ با چند رفقا از مردامیاں و چند نفراں از شاگرد پیشہ و چوبدار و باندار با دو سکساون در یکے خود و در دیگرے میر دوراں پسر اوشاں روبروے دالان دیوان خانہ کلاں رسیدند.

نواب صاحب سکساون میر عالم بہادر را تالب زینہ

قریب کوچ خود طلبیدند۔ چونکہ میر عالم از سکساون فرود آمدند نواب صاحب برخاستہ بہادر موصوف گرفتہ بالائے زینہ آوردند۔ میر عالم بتقدیم ملاقات مراسم ملازمت بمرتبہ ما وجب بجا آوردند۔ و نواب صاحب ہم از بغلگیری خود معزز فرمودند۔ خواستند کہ بہ بنشینند۔ میر عالم میر دوران را پیش آوردہ پنج مہر نذر دہانیدہ از ملاقات مشرف کنانیدند۔ و خود نزد حضور برکوچ و فرزند خود را بر کرسی دیگر نشانیدند۔ و چند رفقائے معتبرین را از باریابی حضور مشرف نمودہ، نذر گذرانیدند و از نام و منصب ہریک مطلع ساختند۔ و دراں اشخاص شخصے بخطاب بہرام جنگ بہادر مخاطب بود۔ نواب صاحب بعد استماع خطابات و مناصب رفقائے میر عالم قدرے ساکت بودہ بحیلہ چیزے حکم کار سرکار جہت ایمائے میر عالم از خطاب قادر نواز خاں کہ بخطاب بہرام جنگ معزز اند طلبیدند۔ بہرام جنگ، رفیق عالم، بدانستِ یاد فرمائی خود از جا برخاستند نواب صاحب فرمودند۔ من بہرام جنگ خود را طلبیدم۔ ازیں معنی میر عالم متبسم شدند۔ و نواب صاحب ہم متبسم شدہ از میر عالم بہادر مخاطب شدند کہ در سرکار من ہم قادر نواز خاں بہادر مرد ذکی و فہیم و دانائے عصر و حلیم الطبع و صاحب خلق از خطاب بہرام جنگ بہادر سرفراز است۔ بہرام جنگ آداب بجا آوردند۔ میر عالم بعرض رسانیدند کہ بندہ ہم از اوصاف و اخلاق ایشاں

مطلع است کہ اکثر مردم در توصیف ایشاں رطب اللساں اند۔ بعد ازاں نواب صاحب مستفسر احوالات روداد جنگ و فتح قلعۂ سرنگ پٹن و بعضے کیفیات حیدرآباد شدہ دو سہ گھڑی دریں گفتگو مشغول بودہ وقت رخصت، چند خوان، یکے بابت دو شالہ و خلعت، وثانی از جواہرات، وثالث از دیگر تحفہ جات مثل گھڑیال دگنج مرصع کار و مندیلہ و یک سکساون ولایتی شبردہان کہ سہ سکساون از ولایت درحین نواب صاحب جنت آرامگاہ آمدہ بود۔ ازاں یکے در ریاست خود بتاج الامرا و سیکے برئیس الامرا عنایت فرمودہ بودند۔ سکساون تاج الامرا طلبیدہ بمیرعالم بہادر عنایت فرمودہ بتواضع عطر و پاندان و گلاب و گل از دست خاص معزز فرمودہ مرخص فرمودند۔ و سہ پہر بطریق ضیافت یک تورۂ پنجاہ خوانی روانہ فرودگاہ ایشان نمودند۔ و بعد از یک ہفتہ باطلاع میرعالم بہادر خود بہ بازدید ایشاں معہ تاج الامرا و رئیس الامرا و دیگر خواہرزادگاں و بعضے ارکان دولت تہیہ تشریف فرمائی نمودہ، جامہ شال سفید در بر پوشیدہ، و رومال آں بردستار بستہ، و کمربند گجراتی با پیش قبض دستہ کار مندیلہ زیب کمر و علی بند پشبائی حمایل گلو و شمشیر قبضہ مندیلہ کار در دست کردہ تیار شدند۔ و تاج الامرا وغیرہ ہمراہیاں بموجب حکم، خود ہا را بلباس فاخرہ آراستہ حاضر شدند۔ پیش از سوار شدن خود جوانان بار

وشاگرد پیشہ وحبشی ہا را روانہ نمودند کہ درانجا حاضر باشند۔ خود سوار چارٹ دوازدہ اسپی با تاج الامرا و رئیس الامرا شدند۔ و دیگر دو چارٹ دیگر ہمشیرہ زادگان وچند ارکان را سوار کنانیندہ با چہار سارٹی و پنجاہ ترپ سوار معہ ترتری نواز و نشان ترپ روانہ شدند۔ چونکہ بفرودگاہ میرعالم رسیدند بمجرد داخل شدن سواری خاص میرعالم از بالاخانہ زیر نردبان استقبال آمدہ دست نواب صاحب گرفتہ بر بالاخانہ کہ از فرش کرسی ہا آراستہ بود نشانیدند۔ نواب صاحب تا یک گھنٹہ تشریف داشتند۔ وقت برخواست عطر و پان وگلاب از دست خود بنواب صاحب و بتاج الامرا و رئیس الامرا و دیگر خواہرزادگان از دست میردوران و بہ دیگر ہمدگان از دست بہرام جنگ رفیق خود دادہ رخصت نمودہ تا بہ نردبان آمدہ مرخص شدند۔ و بعد از چندروز روانہ حیدرآباد شدند۔ و وقت روانگی ایشان چند خوان طعام بالوازمات سفر بطریق توشہ ازطرف حضور ہمراہش فرستادند۔ دریں گلزار وگلدستہ ہا آنچیکہ گلہاے رنگا رنگ بنظر آمدہ بود بر چیدم ۔

شگفتگی گلدستہ اول در گلزار چہارم
از ۱۲۱۵ھ تا ۱۲۱۶ھ ہجری

دربیان بعضے از احوالات متفرقہ زمان ریاست نواب صاحب ممدوح و سیر تالاب پولی مادورم و محبوب باغ علاقہ افتخار الدولہ بہادر و سیر فرنگی کنڈہ و کوہ آں و آغاز بیماری نواب عمدۃ الامرا بہادر و آمدن نواب حسام الملک بہادر از نتھر نگر برائے عیادت۔

ہرسال نواب صاحب بتاریخ ششم محرم الحرام تبدیل لباس از لباس سبز نمودہ لنگر منت خود درمحل نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ کشیدہ، ازانجا درمکان حیدری علم کہ روبروے درکلاں باغ کلاں واقع است و دران علم مذکور ازشب ماہ محرم تا روز شہادت کہ عبارت از عشرہ محرم باشد بتکلف تمام نصب می شد۔ باجلوس و گروہ فقرا ہمراہ بہرام جنگ بہادر و میر اسداللہ خان بہادر و چند ملازمین دیگر بہ سہ پہر روانہ نمودہ شب بندوبست زنانہ آنجا کردہ نواب سلطان النسا بیگم با بعضے سواری ہاے زناں علاقہ خود تشریف بردہ لنگر و نذورمی داشتند و نواب صاحب گاہے وقت زنانہ وگاہے خود معہ چند اہل کاراں تشریف بردہ

نذور داشتہ فاتحہ می خواندند ۔

رنگے ۔ نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ ہمیشہ حسب الحکم موافق معمول از بیستم محرم الحرام تا بہ بست و چہارم دیوان خانہ رئیس الامرا بہادر را برائے سالگرہ خاص آراستہ تورہ ہا و خلعت مخصوص بہ عمدہ گان قرابت و بہ بعضے از کارپردازان دولت مثل بہرام جنگ بہادر وغیرہ از علاقہ کارکنان خود تقسیم نمودہ بہ بست و پنجم ماہ وقت یازدہ گھنٹہ روز بلند شدہ ادائے رسم رنگ و بسہ گھنٹہ موازنہ در زنانہ محل خود می نمودند۔ وشب بناء بزم طرب نیز آمادہ میداشتند۔ و ہمیشہ روز سالگرہ نواب والاجاہ جنت آرامگاہ توپہا برابر عدد سال سن سرمی شد ۔ نواب عمدۃ الامرا بہادر در سالگرہ خود بپاس ممانعت خواہر کلاں کہ ایشان بہ خیال بدیمنی کہ بموتی عدد سال سن سرشدن معمول است ، آن قانون را برداشتہ مقرر کردند کہ صبح سالگرہ خود بست و ششم ماہ بست و یک ضرب توپ و بعد رسم گرہ بسہ پہر ہم بست و یک ضرب سرمی کنانیدند۔ و روز گرہ بوقت ہشت گھنٹہ صبح یک تورہ صد خوانی طعام از باورچی خانہ در نصرت محل طلبیدہ ہمشیرہ زادگان و بعضے از ارکان دولت و عمدہ گان وغیرہ را بحضور یاد فرمودہ ، روبروئے خود می خورانیدند ۔ و بعد رسم گرہ از برادران و خواہران در زنانہ نذر گرفتہ و گاہے در

فتح چوکی وگاہے در حجرۂ سبز کرسی از بعضے خود نذر گرفتہ بعضے ہا را دادن نذر بتاج الامرا بہادر و بعضے ہا را دادن نذر بر دیوڑی خواہر کلاں حکم می فرمودند ۔

رنگے ۔ بہ ہفتم صفر بہرام جنگ بہادر پیوستہ بموجب قاعدہ مقررے خیمہ ہا و افراش و لوازمات آں و اسباب بادرچی خانہ و دیگر لوازمات با مردمان علاقہ ہریک کارخانہ جوانان پہرہ بدرگاہِ پیر پہلوان صاحب روانہ نمودہ ، خود بہ ہشتم ماہ رفتہ کنارۂ دریا خیمہ ہا زدہ ، آراستہ کنانیدہ ، ہمہ اسباب پخت و پز مہیا ساختہ باطلاع حضور می پرداختند ۔ نواب صاحب بہ شش گھنٹہ صبح وہم با فرزندان و ہمشیر زادگان و ملازمین معتبرین سوار شدہ روانہ آنجا می شدند ۔ وتا ورود سواری ، بہرام جنگ بہادر درچشمہ کلاں اسباب میز صبح خاصہ حضور و طعام برائے مردمان مہیا کردہ منتظر حضور می بودند ۔ خود بدولت وقت ہفت گھنٹہ داخل آنجا شدہ با تاج الامرا وغیرہ خاصہ بر میز تناول فرمودہ ، بعد از فراغت میز دیگر تمامی ملازمین را روبروے خود درچشمہ کلاں طعام می خورانیدند ۔ و وقت سہ گھنٹہ بدرگاہ رفتہ بعد فاتحہ خواندن ، پنج صد روپیہ نذر داشتہ بہ خیمہ آمدہ تناول خاصہ سہ پہر نمودہ روانہ دولت می شدند ۔

رنگے ۔ بہرام جنگ بہادر بہوں قانون بتاریخ

هفتم ماه جمادی الاول یک روز قبل از رفتن خود همه اسباب
مثل خیمه ها و اسباب باورچی خانه وغیره برای عرس بدوشهید
صاحب علیه الرحمه در باغ فرنگی کنده روانه نموده خیمه ها آراسته
ونصب کنانیده منتظر سواری خاص می بودند. واز نهم ماه پهره
های کلاه پوش برای احتیاط برخیمه ها از گارسن آنجا متعین
می شدند. نواب صاحب با مردمانیکه در درگاه پیر پهلوان
صاحب همراه می بودند خود بسواری چارت صبح دهم تشریف
فرما شده، درباغ کمندیر آنجا فرود می آمدند. بمجرد داخل
شدن سواری خاص درسرحد فرنگی کنده بست ویک ضرب
توپ درانجا سرشدند. نواب صاحب ازکمندیر آنجا ملاقات
نموده برمیز تشریف داشته قدرے چاء خورده برخواسته
بخیمه خود آمده از تناول میز صبح فراغت می یافتند. و
طفلان را برای سیر کوه فرنگی کنده می فرستادند. وگاهے
خود هم تشریف فرما شده، انعام پادری آنجا عنایت می
فرمودند. و وقت دوازده گهنٹه کمنڈیر آنجا بباز دید نواب
صاحب بهره اندوز شده می رفت. بعد رفتن چند خوان
میوه و توره طعام وقت میز او روانه فرمودند. و وقت
سه پهر با نور چشمان و چند ملازمان بدرگاه بدوشهید صاحب
علیه الرحمه برسواری سکساون معه الفوزه ها و باندار و
جوانان بار رفته بعد زیارت و فاتحه خوانی پنج صد روپیه

نذر داشتہ بر خیمہ ہا مراجعت فرمودہ بہمہ طفلان و جوانان
پہرہ انگریز و رفقاے خود و مردمان کارخانجات بقدر عہدہ
ہریک تقسیم بہتہ و انعام کنانیدہ بعد تناول خاصہ سہ
پہر وقت عصر بدولت خانہ تشریف می فرمودند۔ دران
وقت نیز بست ویک ضرب توپ سرمیشدند۔ خرچ این
ہر دو آمد شد عرس مذکورات ہشت ہزار روپیہ بودہ
باشد۔

رنگے۔ ماہوار براے فاتحہ محبوب سبحانی غوث
الصمدانی رضی اللہ عنہ یک صد و بست و پنج روپیہ بداے۔
شاہ صاحب کہ ایشان بہر ماہ فاتحہ یازدہم شریف بہ تکلف
تمام می نمودند مقرر بود می فرستادند و ہر سال براے عرس
اقدس مذکور بیازدہم ماہ ربیع الثانی یک صد و بست و
پنج ہون بہ شاہ صاحب موصوف عنایت می فرمودند۔ و
بعرس اشرف شاہ صاحب کہ مرقد مطہرش بر راہ راستہ
چشمہ واقع میلاپور کہ معروف بچشمۂ کلانست۔ خود بدولت
بطور رون سواری تشریف فرمودہ، یکصدوبست و پنج
روپیہ درانجا نذر داشتہ، فاتحہ خواندہ می آمدند کہ از ایشان
بسیار معتقد بودند۔ و بدستور بعرس فتاح شاہ صاحب
کہ مزار مقدس نزد مسجد جامع منیال پیٹھ است۔ بوقت
روانۂ سواری تشریف فرمودہ [illegible] بقدر نیاز اشرف

شاہ صاحب درانجا نیز داشتہ فاتحہ می خوانند۔

رنگے ۔ اکثر نواب صاحب در ایام تابستان درخانۂ خواہر کلاں بسیر چاندنی درشب بدر مقرر نمودہ ہمشیرگاں وغیرہ را جمع می فرمودند ۔ روزے بخواہر کلاں تاکید فرمودند کہ فردا بدر است می، خواہم دو سہ روز سیر چاندنی بہ بینم ۔ باید کہ شما صحن و دالان محل را مصفا کنانیدہ از فرش چاندی ہائے بسیار سفید آراستہ کائینہا و دیگر مہماناں را تقید کنند کہ ہمہ ہا بلباس سفید خودہا را آراستہ حاضر باشند. وکنیزاں نیز بدستور و دیگر خواہراں و خواہرزادگاں و سیف الملک بہادر و نصیرالملک بہادر را نیز دعوت کنند کہ اینہا ہم بلباس چاندنی شریک سیر چاندنی باشند۔ و خوانہائے گل موگرہ و شبو و امثال آں و قمقمہائے ابرق تیار دارند ۔ نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ بموجب حکم ہمہ اسباب بازی تیار و آمادہ کردند ۔ نواب صاحب بوقت پنج گھڑی شب تشریف آوردہ تا دوازدہ گھنٹہ شب درصحن نشست نمودہ بابرادراں و خواہراں و خواہرزادگاں از قمقمہا و گلدستہ گلہا دربازی مشغول بودہ بہرسمت زر سفید می باختند ۔

روزے دریں سیر ہا ہمہ خواہراں و دیگر حاضراں را اطراف فرش مدور بطور حلقہ و بقدرے فاصلہ در

یکدگر نشانیده، خودہم شریک بودہ چند تکیہ طلبیدند۔
و ارشاد فرمودند کہ ایں تکیہ ہا مسلسل دست بدست زود
زود بلاتوقف بیاید و دست کسے زیر نیفتد۔ اگر بیفتد
ہمہ تکیہ ہا بر و بار کردہ جرمانہ ازو بقدر ہمت او گرفتہ
خواہد شد۔ و بناے ایں بازی ازمن آغاز است۔ دو سہ
گھڑی ہم چنیں بازی ہا می نمودند۔ و گاہے دریں جلسہ ہا
سیف الدولہ و حسام الدولہ و حسین نواز خاں و عبدالحمید
خاں و سرفراز خاں و شہسوار جنگ راہم شریک می داشتند۔
یک روز بعد اتمام بازی یک صندوقچہ زرسفید سکہ قدیم
از فتح چوکی طلبیدہ بہ برادراں و خواہراں ارشاد فرمودند۔
ہریک از دست خود ازیں زر یک مشت برداشتہ پیش من
علحدہ علحدہ بدارند۔ بہ بینم کہ زیادہ در دست کسے می گنجد۔
چونکہ ہمہ ہا برداشتند و شمار کردند۔ زیادہ از چہل روپیہ
بدست کسے نیامدہ، خودہم یک مشت از دست خود
برداشتہ شمار نمودند۔ پنجاہ و یک روپیہ بود۔ بخوشحالی تمام
متبسم شدہ فرمودند۔ الحمدللہ پنجۂ حکومت من پنجۂ است کہ
ازہمہ پنجہ ہا وسیع و دراز و بزرگ تر۔ بعد ادائے شکریہ
جناب باری، بہ خواہر زادگاں بریک روپیہ دو از طرف خود و
بہ خواہراں بریک سہ و بہ برادراں بریک پنج مثل بدست
ہمشیرہ زادگان کہ دہ روپیہ آمدہ بود، بست روپیہ از

طرف خاص اضافه نموده سی و به ہمشیرگان ہر ده روپیہ سی روپیہ افزوده چہل روپیہ را بافزایش پنجاه روپیہ شصت روپیہ عنایت فرمودند۔ و زر دست خاص را یک روپیہ ده روپیہ ده روپیہ زیاده کرده به ہمہ ہا بر خواصان و کانیہا تقسیم کنانیدند۔ و اکثر درشب ماه حسب الخواہش خواہران خود معہ ہرسہ خواہران بر چارٹ خاص چہار اسپی و تاج الامرا و رئیس الامرا وغیره بیک چارٹ و ہمشیره زادیاں و بعضے مہمانان مقربین را بریک چارٹ سوار کنانیده با دو پہره جوانان ترپ به نہ گھنٹہ شب از دیوڑی ہمشیره کلاں سوار شده چند سوار را چپ و راست و چند سوار را پیش و پس موافق قانون داشتہ گاہے طرف تالاب سید آباد و بعضے وقت سمت تالاب لنگم پاک رفتہ اطراف به پہره جوانان ترپ تقید زنانہ نموده ، از چارٹ پائیں آمده به تماشاے تالاب پنج چہار گھڑی مشغول بوده قریب یازده گھنٹہ سوار شده بخانہ ہمشیره آمده ہمہ را رخصت کرده گاہے بر دیوڑی ہمشیره وگاہے بر فتح چوکی تشریف فرما شده استراحت می فرمودند۔ و بعضے وقت بسمت دریا و وقتے بدیگر باغات خیمہ ہا نصب کنانیده از قنات و سراچہ ہا بندوبست زنانہ نموده با خواہران تشریف برده سیف الملک بہادر و خواہر زادگان و برادر زادگان را نیز طلبیده

ہریک را یک ہون یومیہ بطریق بعتہ عنایت می فرمودند۔ و بعد تناول خاصہ سہ پہر در صحن خیمہ ہا کہ در عرض و طول بسیار وسیع بود بطور مشی تشریف آوردہ، بعد مشی بر کرسی ہا تشریف داشتہ فرمودند۔ می خواہم سرعت دوہی ہریک امتحان کنم۔ باید کہ دو کس برابر استادہ بدوند، ہم چنیں سیف الدولہ را با مجد الدولہ و اعتصام الدولہ را با حسام الدولہ و عظیم الدولہ را با صاحب الدولہ و رئیس الامرا را با ناصر الدولہ و تاج الامرا را با حسین نواز خاں دوانیدند۔ دریں ہا بعضے برابر و بعضے پیش و پس شدند۔ و وقتے خود دامن جامہ از کمر بستہ با سیف الملک بہادر دویدند، بہادر ممدوح پس ماندند۔ و ہمشیرگاں را فرمودند کہ شما ہا بدوند۔ ایں ہا بعذر چند عذر لنگ اقبال ایں امر نہ کردند۔

دراں وقت دیگر زناں حاضرین را طلبیدہ جفت جفت دوانیدند و بسیف الملک بہادر فرمودند۔ من ہمراہ اطفال می دوم۔ وقتیکہ ما ہا برابر استادہ شویم، شما بیک صدائے حکم دویدگی بزنند، تا برابر صدا دویدہ شود۔ بموجب آں ہمراہ اطفالاں دویدند۔ کسے از نواب صاحب پیش قدمی نکرد۔ و بعضے برابر و اکثر پس ماندند۔ بعد اتمام بازی ہریک را بعنایت انعام معرفت ہمشیرۂ کلاں بقدر مرتبت سرافراز فرمودند۔

رنگے۔ و ہر سال مجلس طرف نوروز در خانہ کلاں خواہر مقرر بود کہ ایشاں حسب الحکم ہمہ اسباب نشاط نوروز یعنی تخم مرغ از کار طلائی و نقرئی و دیگر رنگہائے رنگا رنگ تیار کنانیدہ طعام خاصہ سہ پہر ہم در محل خود مہیا می ساختند۔ خود بدولت

وقت تناول خاصه همه خواهران و برادران و طفلان را جمع نموده بالاتفاق تناول خاصه فرموده از تخم مرغ بازی میکنانیدند. و خود هم شریک بازی می شدند. وگاہے از طفلان پنجه کشی و کشتی می گرفتند. چونکه طفلان، باطاعت حضور دست خود را زیر دست می داشته عرض می کردند که طاقت غلامان بزور قوت جناب نمی رسد. ازین معنی بسیار خوشحال شده، به هریک را انعام عنایت فرمودند.

رنگے۔ نواب عمدة الامرا بهادر به صلاح و تجویز خواهران ارادهٔ سیر تالاب پولی مادورم نموده در سبز کرسی تشریف داشته یک حکم نامهٔ تفصیل وار دربارهٔ بندوبست سیر مذکور بنام بهرام جنگ بهادر از قلم سرائی زینت ترقیم فرموده، بهادر مذکور را طلبیده حکم نامه بدست اوشان داده تاکید فرمودند. شما بموجب احکام دستور خاص مبلغ پنج هزار روپیه برائے اخراجاتش معرفت کرنل بارد بهادر از خزانه گرفته در عرصه پنج شش روز بخوبی بندوبست امورات سیر نمایند. و اسباب فراش خانه و باورچی خانه و بلور خانه درست و آماده کنانیده همراه خود برده بر تالاب جابجا جائے مناسب عقب باغ گورنر متصل تالاب استاده کنانند. و از فرش وغیره آراسته نمایند. و رضا یار خان بخشی را حکم کنند که پانصد جوانان بارو پنجاه جوانان ترپ معه رسالدار و کمندان آنها در آنجا حاضر و بر احکام سرکار سرگرم دارند. و محمد رضا کوتوال علاقه کوتوال تلملکهری را تقید نمایند، که تا بست دکان از اجناس غلّه وغیره اسباب ضروری رکاب بازار

ہمراہ گرفتہ درانجا برود۔ وتا ماندن من درانجا بکسے تصدیع اسباب پخت وپز نشود کہ معہ محلات ہفتہ عشرہ درانجا خواہم ماند۔

بفضلہ بعد تیاری سرانجام وآراستگی جائے معلومہ ہرگاہ بمن اطلاع دہند، معہ محلات خواہم رسید۔ وبہمہ ملازمین وعلاقہ داران سرکار ومزدور ہا از ادنیٰ تا اعلیٰ تاکید بلیغ کنند کہ کسے از باغ گورنر و دیگر باغات سرداران چیزے ضائع نہ نماید۔ درصورت خلاف ایں امر بسزائے معقول خواہند رسید۔

بہرام جنگ بہادر حسب الحکم رضا یار خاں بخشی را معہ فوج وکوتوال را معہ دوکانہا روانہ نمودہ، خود ہم ہمہ اسباب ضروریات ہمراہ گرفتہ روانہ پولی مادورم شدہ بندوبست تمامی امورات حسب الفرمائش خاص خیمہ ہا ودوکانہا ہریک برموقع وبرجا استادہ و آراستہ کنانیدہ برائے احتیاط ہرجا پہرہ گذاشتہ بغرض اطلاع حضور پرداختند۔ باز حکم نامہ تازہ از دست خاص بنام بہرام جنگ بہادر تحریر یافتہ روانہ آنجا گردید بایں مضمون کہ اگر پیش از آمدن من درآنجا فرزندان حضرت نواب صاحب قبلہ جنّت آرام گاہ وفرزند برادرم مدار الملک امیر الامرا بہادر وافتخار الدولہ بہادر وامیر الدولہ ویا دیگر کسے از برادرے دراں جا آیند، باید کہ بافتخار الدولہ وامیر الدولہ یک خیمہ وفرزندان نواب صاحب قبلہ جنّت آرام گاہ وفرزند امیر الامرا بہادر رایک خیمہ، واگر بعضے سوائے اینہا از برادری بیایند آنہا رایک خیمہ، ایں ہمہ خیمہ ہا بیرون احاطہ خیمہ سرکار متصل خیمہ شما باشد۔ و

اندرون احاطہ خاص یک خیمہ کلاں محاذی خیمہ من براے مجلسِ طعام مرداں تیار دارند۔ ودیگر پنج شش خیمہ وچند بچوبہ براے تاج الامرا ورئیس الامرا وغیرہ خواہرزادگاں بسمت راست خیمۂ خاص مہیا کنند وبندوبست طعام چناں نمایند کہ دو وقتہ تورہا در محلات رسیدہ باشد۔ واسباب ولوازمات یک تورہ پنجاہ خوانی براۓ گورنر تیار دارند' کہ بروز آمدن من بوقت میز دوپہر فرستادہ شود۔ بہرام جنگ بہادر حسب الارشاد حضور متوجہ ہر ہر امر شدہ بندوبست واقعی بعمل آوردہ معروض داشتند۔ حضور سالار جنگ بہادر را حکم فرمودند۔ بفضلہ من فردا وقت شش گھنٹہ صبح معہ محلات روانہ پولی مادورم براے سیر تالابش می شوم۔ ویک عشرہ دراں جا سکونت خواہم ورزید۔ شما از راہ مہربانی روز وشب در باغ حاضر ماندہ اخبار آنجا معرفت متصدی مشرف دیوان خانہ نویساں خبر خیریت محلات نواب صاحب قبلہ جنّت آرامگاہ واخبار محلات خواہراں وغیرہ مفصلّا بودہ باشد۔ ہر روز سانڈنی روانہ می نمودہ باشد۔ ورضا نواز خاں را تاکید شد کہ شما متوجہ بر پہرۂ چوکی دروازہاے باغ خاص محلات شدہ نزد کرنل بارڈ بہادر حاضر مانند۔ واخبار کچہری وغیرہ من وعن دریافتہ از لچھمن پرشاد منشی باطلاع کرنل بارڈ بہادر قید قلم کنانیدہ، وہم اگر خطے ویا پیامے از گورنر کونسل مدراس در رسد، از کرنل مذکور ملفوف در اخبار نامہ خود نمودہ معرفت سالار جنگ بہادر ہمراہ اخبارات محلات وغیرہ روانہ می نمودہ باشند۔ وباز بہ سالار جنگ بہادر حکم شد۔ فرزندان نواب

صاحب قبلہ جنّت آرامگاہ و فرزند مدار الملک بہادر و دیگر چند اطفال
برائے رفتن پولی مادورم حکم گرفتہ اند۔ اگر از شما سواری ہا طلب دارند،
باید کہ ہر یک را یک سکہساون معہ بہویان کرایہ دادہ ہمراہ ہر یک
جوان بار متعین کردہ پیش از رفتن من روانہ نمایند۔ بعد از تاکیدات
در محل نواب سلطان النساء بیگم بوقت خاصہ ۳ پہر موافق معمول
تشریف آوردہ بعد تناولِ خاصہ مخاطب بہ ہمشیر شدہ فرمودند۔
بفضل الٰہی بہرام جنگ بہادر بسرعت تمام بندوبست سیر تالاب
نمودہ، جا بجا خیمہ ہاے محلات و مردانہ و دیگر کارخانہ ہا زدہ، عرضی
باطلاع من نوشتہ است۔ بفضلہ تعالے ارادہ دارم کہ پس فردا پیش
از طلوع آفتاب معہ محلات روانہ شدہ یک عشرہ در آنجا باشم۔
و پیش ازیں معرفت تقی علی خان مبلغ دو ہزار روپیہ بآں ہمشیرہ فرستادہ
ام۔ باید کہ ازاں بہر دو ہمشیرہ شش صد روپیہ و بہ دختر شما و
ہمشیرۂ میانہ فی اسم یکصد و پنجاہ روپیہ و بکیلن ہا سراسم یکصد
روپیہ فرستادہ تاکید کنند کہ ہر یک بند و بست سواری ہاے خود
و مہماں ہائے خود و تیاری توشہ نمودہ، فردا وقت مغرب ہمہ ہا در
محل شما جمع آیند۔ و صبح روانہ شوند۔ و تاج الامرا وغیرہ را شما
چیزے دادن ضرور نیست، من دادہ ام۔

سلطان النساء بیگم تقسیم مبلغ نمودہ بموجب ہمہ مہمان ہا
را بوقت معینہ در محلِ خود جمع آوردند۔ و شب اخیر قریب صبح
بیست و چہارم ربیع الثانی ۱۲۱۵ھ ہجری سوار سواری ہا خود شدہ

روانہ پولی مادورم گشتہ وقت صبح زود داخل مکان مقصود گردیدند۔ بہرام جنگ بہادر تورہائے خاصہ وغیرہ کہ از شب تیار نمودہ بودند، در محلات و بہ فرزندان نواب صاحب قبلہ جنّت آرامگاہ و دیگر عمدگاں فرستادہ برائے تورۂ خاص و طعام مردمان ہمراہیان سواری حضور بداروغہ باورچی خانہ تاکید و تقید نمودہ، خود با چند ترپ سوار و جوانان بار و دیگر جلوس بہفت گھنٹہ سوار اسپ شدہ، دو سہ گھڑی راہ باستقبال رفتہ منتظر سواری خاص بودند، کہ قریب نُہ گھنٹہ سواری حضور بہ بسیاری جلوس جلوہ ظہور پذیرفت۔ بہرام جنگ بہادر از اسپ پائیں آمدہ یازدہ روپیہ بحضور نذر گزرانیدہ، ہمہ کیفیت ورود سواری ہائے محلات و روداد بند و بست کارخانہ جات و کارپردازی خود کماینبغی بطورے معروض داشتند۔ نواب صاحب از نہایت خوش حالی بارشاد و تحسین و آفرین و کلمات سرفراز آئیں بعنایت رومال شال سبز و نیم آستین از ملبوس خاص کہ دراں وقت زیب تشریف شریف بود، معزز فرمودند۔

بہرام جنگ بہادر بست و یک روپیہ نذر ایں سرفرازیہا گذرانیدہ، آداب بجا آوردند۔ و ہمراہ سکھساون تا چند قدم پیادہ بعرض بعضے معروضات ضروری بودند۔ حکم شد۔ من حسب الدعوت لارڈ کلو بہادر بباغ او رفتہ ملاقات نمودہ بہ خیمہ فرودگاہ خواہم رفت۔ شما ہم بسواری اسپ ہمراہ من باشند۔

نواب صاحب معہ ہمراہیاں واردِ باغ گورنر شدہ، شریک ناشتہ میز صبح باگورنر گردیدہ حسب الخواہش گورنر جہت ملاحظہ اشجار و میوہ جات باغ بطورِ مشی رفتہ بمعاینۂ آراستگی روشہا و درختہاے تخمی و پیوندی انبہ بہتر و بزرگ ترکہ ہر یک دانہ اش در موازنہ از یک وپیتر زیادہ بودہ، و دیگر اشجار میوہ جات اقسام و صندل و قرنفل و جوز بویہ و گلہائے رنگا رنگ انواع ولایتی بسیار شاد شدہ در توصیفش متوجہ گورنر گردیدند و فرمودند۔ کہ ہیچو درختہاے عجیب در عمر خود ندیدہ بودم، حالا از توجہ آں گورنر صاحب ایں چنیں عجائبات بہ نظر در رسید۔ گورنر گذارش کرد کہ فی الحقیقت ہیچو درختہا دریں ملک پیدا شدن و بار آوردن بسبب اختلاف تاثیراتِ آب و گل خیلے دشوار۔ اما بندہ بہ مشقت بسیار و تردد ہائے بے شمار ایں درختہارا طلبیدہ خود متوجہ آں شدہ، بحفاظت تمام جہت سیرگاہ خود تیار ساختہ ام۔ و درختہاے انبہ در ہمیں سال بار آور شدہ اند۔ در عرصۂ قریب تیار خواہند شد۔ امید از عنایت حضور آں دارم کہ خیمہ ہاے سرکار از باغ بندہ قریب تر اند، بملازمان جناب تاکید شود کہ چیزے ازیں باغ ضائع و پامال نہ کنند۔

نواب صاحب فی الوقت بہ بہرام جنگ بہادر تقید ایں معنی بتاکید تمام فرمودند۔ و حسب ارادہ گورنر باگورنر سوار کشتی تالاب شدہ، دو سہ گھڑی در سیر کشتی بودہ فرود آمدہ پنجاہ

روپیہ بہ پیادہ ہا وغیرہ معرفت بہرام جنگ بہادر بطور انعام دادہ
از گورنر مرخص گشتہ بہ خیمہ ہائے خود تشریف آوردند۔ و بعد ملاحظہ ہمگی
خیمہ ہائے زنانہ و مردانہ کہ ہریک بر جا و موقعہ خود بود، شاداں در زنانہ تشریف
فرمودہ دو سہ گھڑی از خواہراں ہم کلام بودہ بیروں آمدند۔ و خیمہ ہریک
نام بنام دریافتہ در خیمہ خاص خود تشریف آوردند۔ و بہرام جنگ بہادر
را طلبیدہ بر کاردانی و سلیقہ شعاری ایشاں نہایت خوشحال شدہ، بعد
تحسین و آفرین بسیار ارشاد فرمودند کہ شما تا بودن من دریں جا حاضر
بودہ متوجہ ہمہ کارخانہ جات باشند۔ و برائے اخراجات آنچہ ضرور افتد
از خزانہ رکاب کہ در خیمہ من است، معرفت محمد معصوم کلیدان از پہرہ
گرفتہ خود روپیہ و لودہ بگیرند۔ و لومیہ ازاں مبلغ سہ صد و پنجاہ روپیہ
در محل خواہر کلاں برائے اخراجات زنانہ می فرستادہ باشند۔ و باقی
اخراجات بیروں مثل خرچ باورچی خانہ و بھتہ مرداں و انعامات مقررے
را مطابق حکم نامہ دستخطی من عمل نمایند۔ و تورہائے طعام خاصہ و خرچ
در محل و بیروں بعمدگاں وغیرہ موافق مراتب ہریک صبح و شام بہ
خیمہ ہائے آنہا می فرستادہ باشند۔ و بدیگر ملازمان علاقہ سرکار دو
وقتہ طعام در خیمہ کلاں روبروے خود بخورانند۔ و خبرگیراں ہر امر جزو کل
باشند۔ و اگر خیمہ ہا کفایت نہ کنند باز بکرنل بارڈ نوشتہ طلبند۔ و من ہم
باو تقید دریں امر نمودم۔ و محمد معصوم را حکم حضور شرف صدور یافت۔
اگر بہرام جنگ برائے اخراجات ضروری سرکار کلید ٹمل خزانہ سواری خاص
طلبدارند کہ از پہرہ حضوری پادشاں دادہ زر مطلوبہ حسب درخواست ۱۵ ۲/۱

او ازاں گرفتن دہند، بعدۂ حسابش در دفتر لالہ لچھمن پرشاد داخل کنند۔
دریں اثنا سکھساون سرنجام جیب خاص و بنڈی ٹملر خزانہ
سواری ہمراۂ محمد ابراہیم رسالدار و شیخ امام جمعدار با دو پہرہ جوانان
باراز باغ خاص داخل خیمۂ حضور گردید۔ و جناب عالی سکھساون
مذکور را عقب مسند خود نزد سکھساون سواری خاص و بنڈی
ٹملر خزانہ در خیمہ صحن روبرو خود گذاشتہ، براں یک پہرۂ
ترپ متعین فرمودند۔

روز دویم حضور وقت ہشت گھنٹہ صبح با نور چشماں
خود از تناول میز متفرغ شدہ، بند و بست زنانہ در مکان نہیل پز
و حجرۂ کرم ریشمی کہ آں حجرہ آراستہ از آئینہ بندی، و آں کرم مذبود
از برگ شہتوت پرورش می شدند، متصل از مکان نہیل و قریب
از سیرگاہ خاص بود، با محلات تشریف فرما شدہ دو سہ ساعت
بملاحظۂ تماشائے آں مشغول بودہ انعام بمردمان ہر دو جا یکصد
روپیہ عنایت فرمودہ، معہ محلات مراجعت کردہ، داخلِ خیمہ
گاہ شدند۔ و تمامی روز ہر یک بسیر و شکار خود مشغول
می بودند۔ و وقت دہ گھنٹہ شب بعد از فراغت امورات سیر
برائے استراحت تاج الامراء، و رئیس الامرا و مجد الدولہ و اعتماد
الملک حسین نواز خاں و ناصر الدولہ، و ایں عاجز را در خیمۂ
خاص یاد فرمودہ، نزد خود می خوابانیدند۔ و اعتضاد الدولہ بسبب
بیماری خود شریک سیر نبودند۔ نواب صاحب ممدوح

وقت تشریف فرمائی سیرگاه به بسیاری فہمائش مبلغ ۳ صد روپیه
نقد و یک گھڑیال طلائی به اعتضاد الدوله بهادر عنایت فرموده، ہمیشه
تا بودن سیر یک سوار ترپ جہت آوردن خبر خیریت بهادر مذکور مقرر
فرموده بودند۔ و سوار مذکور حسب الحکم حضور از ملک الحکما حکیم احمد اللہ
خاں دریافته قریب دوازده گھنٹه حاضر حضور شده عرض می نمود۔ و
و حضور صبحے بعد از فراغت وضو و وظائف و عملیات مقررے تا ہفت
گھنٹه فارغ گردیده، مع نور چشماں در خیمۂ خاص خاصه بر میز تناول
فرموده، مشغول در شطرنج بازی از ابو طالب خاں و اچاری برہمن
شده، قریب ده گھنٹه در محل ہمشیرہا رفته انعامات در زنانه تقسیم می
فرمودند۔ و گاه گاه از کاین ہا و میرا نیاں در استماع نغمه بوده بدوازده
گھنٹه از خیمه محل ہمشیرہا بر آمد شده، در خیمۂ خاص خود آمده، باشتغال
قلیان و مطالعه کتب تواریخ و دواوین تا دو ۳ گھڑی فرموده، قدرے
قیلوله می فرمودند۔ و بعدهٔ دو گھنٹه حضور بیدار شده با نور چشماں و امین الدین
خاں و درگاه قلی خاں در گفت و شنود سخنان خوش طبعی و نیز در تقسیم
میوه به محلات و غیره بوده، بعد از سه گھنٹه روز بمحل ہمشیرۂ کلاں برائے
تناول خاصه رونق افروز می شدند۔ و بعد تناول خاصه بیرون تشریف
آورده گاہے حسب العرض نور چشماں تماشائے پہلوانان کنانیده
ملاحظه می فرمودند۔ و گاہے بسواری سکھپاون با نور چشماں و
مصاحبین بسیر دیگر باغات آنجا رفته یک دو ساعت در آنجا نشست
فرموده میوۂ آنجا خرید کرده، نصف در آنجا به ہمه ہا تقسیم کنانیده،

ونصف دیگر بمحلات فرستاده، دو سہ گھڑی در انجا بوده به مالیان ونگہبان انعام عنایت فرموده، مراجعت به خیمۂ خاص می فرمودند۔

وبعضے روز وقت عصر خود بدولت بنالکی خورد سوار شده، دلنوزچشمان را بر سواری سکھاسن ہا ہمراہ گرفتہ بسیر تالاب می رفتند۔

روزے از سیر تالاب مراجعت فرموده قریب باغ گورنر رسیدند۔ دراں وقت یک باغباں دو دانۂ انبہ بسیار بزرگ خام بدست داشتہ، در اثنائے راه استغاثہ کرد کہ شخصے از علاقہ داران سرکار ایں دو دانۂ انبہ از باغ گورنر صاحب شکستہ می برد، چونکہ غلام را دید انبہ از دست زیر درخت انداختہ دپائی فرار شد۔ وغلام ہم عقبش گرفتہ، واستفسار ایں بے اعتدالی کہ خلاف امر عالی است ازو نمود۔ وا وشاں بدشنام ہائے بسیار بجواب غلام پرداخت۔ ولہذا غلام برائے دادخواه حاضر حضور آنجناب بندگان عالی شده، از داد شعاری ملازمان حضور امیدوار فریادرسی خواست کہ بانصاف گستران سرکار فیض مدار حکم عالی عزا صدار یابد۔ چنانکہ بایدٔ دریافت ایں امر نموده، آں سالک مسالک راه ظلم وجفا بسزا معقول برسانند۔

نواب صاحب باستماع ایں فریاد سراسر داد بعتاب خداوندانہ جوانے از جوانان ہمراہی سواری خود متعین او کرده، حکم فرمودند۔ ایں باغباں را مع دانہائے انبہ حاضر خیمۂ من نموده اطلاع دہند۔ ازانجا قریب شام بہ خیمۂ خود رسیده بہرام جنگ بہادر را طلبیده، بعتاب بسیار پرسیدند کہ من سابق حسب التماس گورنر بشما مکرر

وسکور تاکید کردم که تقید نمایند، کسے از باغ گورنر و دیگر سرداران چیزے ضائع و نقصان نہ نمایند۔ بایں کس بے حیا از باغ گورنر دو دانہ انبہ بزرگ شکستہ باغبان را دشنام دادہ رفت۔ باغبان آنجا در اثنائے راہ از من مستغاثی شد۔ پس من بگورنر چہ جواب گویم۔

بہرام جنگ بہادر بکمال ہراس عرض نمودند۔ غلام بمجرد حکم حضور بہمہ مردمان از ملازمین ما دجورہ داران و از خورد تا کلان واز پیر تا جوان بہریک فریق تاکید شدید و ہر وقت تقید جدید نمودہ وگفت اگر از کسے خلاف امر حضور بظہور آید در سزائے ناسزا گرفتار و بتلا خواہند شد۔ باوجودش کسے بیحیا مرتکب ایں فعل ممنوعہ حضور شدہ است۔ دریں گفتگو جوان ہمراہی باغبان را معہ دانہائے انبہ حاضر نمودہ در حضور عرض کرد۔ حکم حضور بہ بہرام جنگ بہادر شرف صدور یافت کہ شما روبرے خود دریافت و تنقیح نمودہ اطلاع دہند۔

بہادر مذکور باغبان را جائے علحدہ طلبیدہ و مستفسر نام و نشان او شدند۔ باغبان عرض کرد کہ غلام از نام او واقف نیست، اما شکل و شمایلش اینکہ مرد میز و لاغر تن و جامہ پوش و نستالیق دستار بود۔ بہرام جنگ بہادر کیفیت و نشان او بموجب اظہار زبانی باغبان من وعن بعرض حضور رسانیدند۔ ارشاد فرمودند، وقت استغاثہ باغبان خیالم برفرزندان نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ رسیدہ بود۔ حالا از علامت اظہار باغبان طور فرزند مدار الملک معلوم نمی شود، مگر در فرزندان جنت آرامگاہ باشند۔ حکم گردید عظیم الدولہ بہادر را بطلبند۔ چونکہ بہادر معلیٰ را طلب شد۔ وایشان اول کہ از عتاب حضور واقف شدہ بودند۔ بہ ترس و ہراس

بسیار می آمدند۔ در اثنائے راہ یک رسنِ خیمہ در پا شدہ سبکندری خوردہ چناں افتادند کہ ضرب بر انگشت پا رسیدہ، قدرے درد و لنگ در پا پیدا شد۔ ہموں لنگیدلی حاضرِ حضور گشتند۔ پرسیدند البتہ بشما معلوم باشد کہ در باغ گورنر کہ رفت . و انبہ شکست؟ عرض نمودند، غلام ازیں مقدمہ بالکل وقفیت نمی دارد۔ اگرمی داشت عرض می کرد کہ غلام گاہے بآں سمت نرفتہ، اگر از گفتۂ باغبان ویا بگواہی بر غلام اثبات شود، غلام مستوجب سزا است۔ نواب صاحب گفتۂ ایشاں را قرینِ صدق تصورکردہ، براں اعتماد نمودند۔ ونظر بر ہراسِ ایشاں، ایشاں را پیش طلبیدہ در بر کشیدہ فرمودند۔ تو ہراساں مشو، شنیدہ ام کہ اکثر فرزندان نواب صاحب جنّت آرامگاہ بباغات می روند، و از سُراغ و نشان باغبان کہ ...... شائستگی می دہد، یقین فرزندان نواب صاحب بودہ باشند، وحکم فرمودند، بعظیم الدولہ بہادر کہ شما با جمعدار سواری من بخیمہ فرزندان نواب صاحب قبلہ رفتہ ہمہ را زود بیارند۔

حسب الحکم حاضر کردند، نواب صاحب از قوی جنگ بہادر و شیر جنگ بہادر پرسیدند کہ باغبان گورنر در مقدمہ شکستن انبہ سراغ شما می دہد۔ اگر شما ہا شکستہ باشند راست بگویند۔ ایشاں بترس تمام عرض نمودند۔ از غلاماں ایں حرکت بوقوع نیامدہ، و تا حال غلاماں از آں باغ مطلع ہم نیستیم، و ندیدیم کہ کدام باغ باغِ گورنر است۔ اگر با ظہار باغباں بر غلاماں ثابت گردد قابل

عتاب و لایق سزاے بیحساب ایمء فرمودند۔ واللہ بمجرد صحیت این امر در غل و زنجیر مقید خواہیم نمود۔ و خاطر احدے نخواہم کرد۔ حکم فرمودند، باغباں را طلبیدہ آنہارا بنمایند۔ چونکہ باغباں حاضر شدء ارشاد نمودند۔ تو پاس احدے ازینہا مکن۔ درین ہر کس کہ باشد بلا اندیشہ بنما۔ باغباں یک یک را دیدہ عرض کرد، کہ غلام اورا خوب می شناسد۔ مرد شریر، واز چہرہ اش علامت شرارت ظاہر و پیدا بود، وآں مرد درینہا حاضر نیست۔ یقین است از عنایت حضور آں ہم حاضر خواہد شد۔

بہ بہرام جنگ بہادر حکم شد۔ یک کمندان با چہار جوانان پہرہ بار متعین باغباں کنند کہ باغباں را در ہمہ خیمہ ہا و تمامی لشکر بہ برند۔ ہر کسے را کہ نشاں دہد، بے خوف و تامل پاس حفظ مراتب او نمودہ کشاں کشاں حاضر نمایند۔ چونکہ کمنداں و جوانان با باغباں در خیمہ ہا رفتند، علی مرداں نامی مخاطب بہ نصرت علی خاں، مرد نجیب و ذی مرتبت از ملازمان قدیم سرکار متعین رئیس الامرا بہادر در خیمۂ بہادر موصوف مشغول بہ شطرنج بازی، و رئیس الامرا بہادر دراں وقت در زنانہ نزد بیگم صاحبہ بودند۔ باغباں کمنداں و جوانان را نشاں داد کہ ہمیں شخص اسامی من است۔ جوانان بمجرد گفتن باغباں حسب الحکم نصرت علی خاں را کشاں کشاں در حضور آوردند۔ نواب صاحب بہ نہایت غضب بے استفسار چیزے باردلاں حکم کردند۔ از دستار این بے حیا ہر دو باند را بہ نہایت کشیدگی بستہ تپنچہ ہا

بزنند۔ حسب الحکم خوب زدوکوب نمودند۔ اے بے حیا مرا نمی دانی؟ وحکم را نہ فہمیدی؟ واز عتاب ہم نمی ترسی؟ وامرِ مرا گوز شتر دانستی۔ پس

مصرع:۔ سزاے کندہ بازاں کندہ بازلیست

اگر نور چشمانم ویا دیگر کسے از اعیان ہم مرتکب ایں فعل شدند باللہ العظیم تعذیر رسانیدہ مسلسل می کردم، وخود ہم قمچی بدست گرفتہ خوب زدہ آں قمچی بدست بہرام جنگ دادہ فرمودند۔ ازیں بے حیا سبب شگستگی انبہ بہ پرسند۔ اگر راست بگوید خوب، شما ہم بزنند۔ نامبرد سوائے لفظ تقصیر ہیچ بزبان نمی آورد۔ ہماں دم از طوق وزنجیر مسلسل کردہ در میکاٹ قید کنانیدہ بہ بہرام بہادر حکم فرمودند کہ ایں بے حیا سخت نالایق است۔ واللہ مرا رحم بریں مردود نمی آید۔ باید کہ ایں را تمام شب در پہرہ داشتہ، فردا صبح در قید خانۂ باغ روانہ نمودہ، بہ سالدار ٹھے حکم فرستند بزودی زود دیگر غل وزنجیر سنگین مقید کردہ در سواری میوسال بادو پہرہ جواناں بار دیگ حوالدار روانہ قلعۂ چندرگری نمودہ، بنویسند کہ در قید شدید بدارند۔ وباغباں را پنجاہ روپیہ انعام دادہ تاکید کنند کہ ایں ماجرا گورنر را اطلاع ندہند۔

بہرام جنگ بہادر حسب الارشاد باغباں را انعام دادہ بفہمائش بسیار تقید بر عدم اطلاع ایں مقدمہ نمودہ رخصت کردند۔ و نواب صاحب مخاطب بہ حاضریں شدہ فرمودند کہ اگر ایں امر از تاج الامرا ورئیس الامرا کہ ازیں ہا در عزت وحرمت زیادہ کسے نیست بظہور

می آمد، ہمیں سزا می دادم۔ خاطر احدے نمی کردم۔ این ولد الحرام خود را چہ فہمیدہ بود کہ خلاف حکم من نمود۔ بفضلہ آنچہ کرد بسزایش رسید۔

دریں عرصہ رئیس الامراء بہادر از پیش گاہ والدۂ بخیمۂ خود آمدند۔ و ہمہ کیفیت از رفقائے خود شنیدہ نالاں وگریاں نزد نواب سلطان النساء بیگم رفتہ من وعن اظہار احوالِ نصرت علی خاں نمودہ بہ بسیار می غصۂ ظاہر کردند۔ خواہراں عرض نمودند۔ بسیار بجا و مستحسن شد کہ آں نالائق ازیں زیادہ لائق سزا بود۔ جناب کہ رحیم وکریم اند، بسزایش موافق خطایش رسانیدند۔ ازیں گفتگو ہائے مزاج داری عتاب نواب صاحب را قدرے فرد نمودہ، چند زمان خوش طبعی کناں و لطیفہ گویاں را بتقریبے حاضر کردہ در کلمات خندہ زنی مشغول نمودند۔ و کدورت عتاب را از دل دور ساختند۔

و ازانجا بعد دو ساعت گھڑی بخیمۂ خاص خود برآمد فرمودہ از امین الدین خاں و درگاہ قلی خاں ہم کلام بودہ موافقِ معمول استراحت فرمودند۔

و روز دویم رئیس الامرا بہادر بعد از تناول میز صبح بموجب تجویز و تعلیم والدہ و خاہائے خود گریاں درحضور آمدہ پائے مبارک نواب صاحب گرفتند، و عفو و تقصیر نصرت علی خاں کنانیدہ از قید نجات بخشیدند۔

نصرت علی خاں از غیرت و حمیت در چندے روز از مدراس

بدیگر دیار روانہ شدند۔ نواب صاحب ممدوح تا غرۂ جمادی الاولی ۱۲۱۵ھ ہجری در سیر بودہ بدیم ماہ مذکور با محلات رونق افزائے دولت سرائے خود شدند۔ و درین سیر ہزارہا روپیہ بصرف آمدہ، رنگیے۔ افتخار الدولہ بہادر بعد چندے بہ تقریب و تجویز ضیافت نواب صاحب و محلات در محبوب باغ کہ از ملک خاص اوشاں در اثنائے راہ میلاپور متصل باغ جرج سرہندی کلم کہ ثانی الحال در خریدی شرف الامرا انوار الدولہ بہادر آمدہ است، او بمرضی حضور تمامی باغ را نہایت آراستہ جلوہ دادہ و خیمہ ہا از سرکار گرفتہ عقب باغ جابجا زدہ ہمہ اسباب ضیافت مہیا ساختند۔

بعد تیاری تمام و کمال بتاریخ نہم شہر شوال ۱۲۱۵ھ ہجری تمامی باغ را زنانہ کنانیدہ میوہ جات اقسام از بازار طلبیدہ نصف میوہ در خوانہا آراستہ داشتہ و نصف را بدرختاں چناں بصنعتے چسپانیدند کہ در بادی النظر عیب آں بہ نظر نمی آمد کہ گویا از شاخہا بر آمدہ است۔ در حضور جہت رونق بخشی و ملاحظۂ باغ و میوہ جات آں عرض کردند۔ نواب صاحب حسب التجائے افتخار الدولہ بہادر معہ خواہراں و دیگر علایق زینت بخش باغ شدہ دو روز در سیر و تماشائے آں بودند۔ و ہر روز دو وقتہ طعام خاصہ قریب سی خوان و سوائے ایں طعام تصرفی در زنانہ و مردانہ بافراط تمام فرستادند۔ و زنارداران علاقۂ سرکار و بھوپان وغیرہ را ہر روز بجہتہ بقانون معینہ سرکار میدادند۔

نواب صاحب دریں سیر دو روزہ دو ہزار روپیہ بخواہراں

برائے اخراجات سیر انعامات عنایت فرمودند۔ و وقت روانہ شدن از باغ کہ بتاریخ یازدہم ماہ شوال ۱۲۱۵ھ بود بافتخار الدولہ بہادر یک ہزار روپیہ مرحمت فرمودند۔ واز حکم نواختن نوبت و داشتن توپ دار ہمراہ سواری در تعلقات خود و در حضور حکم استادن کاٹ ورلیس تنبور بوقت رخصت روانگی تعلقات وہم آمدن بحضور از تعلقہ مفتخر ساختہ روانہ دولت سرائے خاص مع خواہران شدند۔

رنگی۔ در تجویز آمدہ برائے دفع خفقان نواب سلطان النساء بیگم بسیر باغ سرکار در فرنگی گنڈہ وکوہ آں مع محلات رفتہ پنج شش روز آنجا بمانند۔ حکم شد بہ بہرام جنگ بہادر کہ چند خیمہ از کارخانۂ سرکار روانہ فرنگی گنڈہ نمودہ، ازاں سہ چہار خیمہ در باغ سرکار و یک خیمہ کلاں برکوہ فرنگی گنڈہ خود متوجہ شدہ نصب کنانند۔ و بہ کرنل بارد حکم دہند کہ یک خط تاکید در باب داشتن پہرہ وغیرہ بہ خیمہ ہا بہ کرنل آنجا بنویسند کہ تا یک ہفتہ در آنجا خواہم ماند۔ و برائے اخراجاتش بالفعل مبلغ شش ہزار روپیہ از کرنل بارو بگیرند۔ و بندوبست اخراجات باورچی خانہ و دیگر کارخانہ جات بموجب فرد دستخطی من نمایند۔ اگر زر مذکور کفایت نکند، حسب ضرورت از محمد معصوم بگیرند۔

بہرام جنگ بہادر حسب الحکم ہمہ بندوبست نمودہ بحضور عرض کردند۔ نواب صاحب معرفت خواہر کلاں تہیۂ روانگی دیگر خواہران و تمامی زنانہ کردہ، بصبح غرۂ ذیحجہ ۱۲۱۵ھ ہجری مع سواری ہائے زنانہ و مردانہ روانہ باغ فرنگی گنڈہ شدند۔ و ہر یک را بہ خیمۂ علیحدہ جا دادند۔

و صبح و شام موافق حکم توره ہائے خاصہ و تصرفی کہ مقرر بود می آمد وبجهتہ ہر روز از یک روپیہ تا صد روپیہ در زنانہ بمعرفت نواب سلطان النسأ بیگم و در مردانہ بوساطت بہرام جنگ بہادر تقسیم می کنانید ند۔ جملہ خرچ یومیہ قریب دو ہزار روپیہ تا ہشت روز، و دریں ہشت روز یک روز پنجم معہ زنانہ بہ نہ گھنٹہ صبح بر کوہ فرنگی گنڈہ رفتہ تا ۳ گھنٹہ در سیر کوہ بودہ قریب چہار گھنٹہ بخیمہ ہائے خود آمدہ موافق معمول در زنانہ تناول خاصہ نمودند۔

در روز دویم بعد از تناول خاصہ سہ پہر بر نالکی خود سوار شدہ، تاج الامراء بہادر و رئیس الامرا بہادر، و حسین نواز خاں بہادر، وغیرہ، و امیرالدولہ بہادر، و افتخار الدولہ بہادر، و خواہر زادگان، و بہرام جنگ بہادر و میر اسد اللہ خاں بہادر، و دیگر چند ملازمین معتبرین را ہمراہِ خود پیادہ گرفتہ بالائے کوہ فرنگی گنڈہ رفتہ دو سہ گھڑی در مکان جانشین پادری آنجا تشریف داشتہ، ہمراہیاں را قدرے فرصت و آرام دادہ، پنجاہ ہون بہ پادری و سی ہون با ونان آنجا بطریق انعام عنایت فرمودہ، از آنجا باراوۂ پیادہ پائی برخاستہ تا راہِ دہ پانزدہ نردبان طے نمودہ، در آنجا ایستادہ بتاج الامرا بہادر ارشاد فرمودند۔ بابا جان در مزاج شما بسیار ضعف است بر تانگی می سوار شوند۔ و طرف امیرالدولہ بہادر وغیرہ ملازمین مخاطب شدہ فرمودند۔ اولاً مزاج علی حسین نہایت ضعیف و نحیف۔ علاوہ براں در ماہ گذشتہ یک ہفتہ از عارضۂ تپ بیمار بودہ کہ ہنوز تاب آں بر مزاج باقی است، و از چہرہ اش ضعف و نقاہت

پیدا است۔ درین حال پیادہ روی باعث افزائش ضعف۔ لہٰذا در نالکی سوار شدن مناسب می دانم۔ شما ہا معاف دارند۔ نالکی خاص را طلبیدہ، دست تاج الامرا گرفتہ بنالکی سوار کردہ خود بعزت افزایش دست بر نالکی داشتہ قدم بقدم آہستہ از کوہ زیر آمدند۔ و بہ بشاشت تمام متوجہ اعیان شدہ فرمودند کہ خالقِ عالم و عالمیان و پروردگار جہان و جہانیان بتصدق سرور انس و جان نورچشم اقبال مند ما را ازین مرتبت سراپا عزت سرفراز و ممتاز فرمود۔ می خواہم کہ بہ ہمین عزّ و مراتب خدا داد تا بہ خیمۂ خود برسانم۔ باید کہ آں صاحبان نیز تصدیع پیادہ روی چند قدم معاف فرمایند۔ و خیمہ ہا ہم بسیار قریب است۔ ہموں طور خود بر نالکی دست داشتہ و اطراف و جوانبش تمامی عمدگاں و ملازماں تا بہ خیمۂ خاص رسیدند کہ تاج الامرا بہادر از نالکی پائین آمدہ، اول قدمبوس شدہ، دوازدہ اشرفی نذر گذرانیدند۔ نواب صاحب نذر فرزند عزیز خود را قبول فرمودہ بکمال محبت با چشم نمناک بکنار کشیدہ فرمودند۔ اللہ تعالیٰ ترا این منصبِ مبارک سازوار فرمایدؔ و ہمیشہ از زخم چشم بد حاسداں مصئون و مامون و محفوظ داشتہ با حصولِ مرادات صوری و معنوی شاد و آباد داراد۔

ہموں وقت تمامی اہل کاران و اعیان یافتند کہ این ایما ایمائے جانشینی مسند ریاست و ولی عہدی است۔ چونکہ خبر ظہور این امر بنواب سلطان النساء بیگم رسید، و رئیس الامرا بہادر ہم مفصلاً ظاہر نمودند، بجائے خود متردد و متفکر شدہ از قول و اقرار برادر خود مایوس

گردیده، ازیشان مکدر خاطر بودند۔ و دیگر خواہران نیز ازین ماجرا متعجب شدند، کہ چرا از برادرم این فعل ناسزا و شگن بد بظہور آمده، خدا نہ کرده باشد شاید کہ از زندگی خود مایوس گردیده اند، اینہا ہم ازین خیالات و وسوسہ از زندگی نواب صاحب نا امید شدند، و ہر وقت در ہمین فکر متفکر بودند۔ و نواب صاحب موافق معمول بہفت گھنٹہ شب در زنانہ باخواہران بگفت و شنید بودند۔

اما نواب سلطان النساء بیگم در ہر کلام ایماۓ ناخوشی می کردند۔ نواب صاحب گفتگوۓ کنایہ آمیز ایشان را یافتہ، خود ہم از ایشان مکدر خاطر شده کاربند مروت ظاہری بودند۔

روز دوہم نواب ملک النساء بیگم و نواب عمدة النساء بیگم باخفاۓ ہمشیرۂ خود از نواب صاحب مستفسر امر مذکور شدند و گفتند۔ اگر ولی عہدی فرزند عزیز خود ملحوظ و منظور خاطر جناب بود از سلامی جناب براۓ وقوع این امر بسیار روزہا بوده خصوص درین جا ضرور نبود۔ و ہمشیرۂ کلان نیز بظہور این کار نہایت مشوش و متفکر اند۔ فرمودند۔ این خیالات شماہا محض بیجا و لا حاصل حقیقت نفس الامرنیست کہ علی حسین از چندے بیمار بوده تا حال ضعف در مزاج باقی است کہ طاقت پیاده پائی نداشت۔ بنا بران بر سواری نالکی از کوه بخیمہ آوردم۔ و ولیعہدی و وراثت و جانشینی موافق قانون یقین بہ فرزند می رسد۔ اما نشاندن او بر نالکی مطلب از ارادۂ مضمون خاطر شماہا نبوده۔ اللہ تعالیٰ خالق برحق قادر مطلق است ہر کسے را کہ خواہد از مراتب عظمیٰ سرفرازی می فرماید۔

ہمشیرۂ کلاں ناحق از من رنجیدہ خاطر اند۔

از زنانہ برخاستہ در خیمۂ خاص بیروں آمدہ، از ابو طالب خاں و امین الدین خاں و درگاہ قلی خاں در سمنان خوش طبعی مشغول بودہ استراحت فرمودند۔

و صبح ہفتم ماہ بخارے بطور تپ خفیف و دو سہ آبلہ از قسم خارش یکے زیر گردن و دو بر بازوے راست نمایاں شد۔ و طعام میز صبح نیز طوعاً و کرہاً قدرے تناول فرمودہ، وقت سہ پہر سوار بر سکھپال شدہ در زنانہ تشریف آوردند۔ و بعد از تناول خاصہ سہ پہر تجویز مراجعت دولت سرائے خاص نمودہ، شب در محل استراحت فرمودند۔

روز دویم ہمہ اسباب و چند سواری ہائے زنانہ روانہ فرمودہ خود محلات سر مغرب لیشب نہم ماہ سوار شدہ قریب پنج گھڑی شب داخل باغ خاص گردیدہ، در محل ہمشیرۂ کلاں تشریف فرمودند۔

رنگکے۔ صبح نہم ماہ کہ روز عرفہ بود بہرام جنگ بہادر را حکم فرمودند کہ فردا روز عید الضحیٰ است۔ من نمی توانم کہ بمسجد بروم۔ تاج الامرا بہادر را تاکید کردہ ام کہ ایشاں بروند و شما موافق معمول جلوس وغیرہ بر دروازۂ فتح چوکی تیار دارند۔

بموجب حکم صبح عید جلوس و تمامی اعیان و ارکان دولت بقانون سواری خاص بر فتح چوکی حاضر شدند۔ بہ رئیس الامرا بہادر حکم شد کہ شما در فتح چوکی رفتہ با تاج الامرا بہادر باہم یکجا در مہا ڈول نشستہ بہرام جنگ بہادر را روبروے خود نشانیدہ بہ مسجد بروند۔ حسب الحکم تاج الامرا

بہادر و رئیس الامرا بہادر در ہواڈول یکجا سوار شدہ کہ بہرام جنگ بہادر را در ہواڈول حسب الحکم روبروے خود نشانیدہ با جمع کثیر بہ مسجد جامع رفتہ نماز خواندہ بفتح چوکی آمدند۔ و در آنجا نحر و قربانی نمودہ، بہ معمول جلوس جہت نذر حضور در محل سلطان النساء بیگم آمدہ نذر گذرانیدند۔ و بعضے عمدگان نذر حضور در زنانہ فرستادند۔ و بعضے مردمان را تاج الامرا بہادر و بعضے از متصدیان وغیرہ را حکم شد بہ رئیس الامرا بہادر نذر دیوان خانہ بدہند۔ ہمہ ہا بموجب حکم خاص عمل نمودند۔ و موافق معمول توپہا ہم سر شد۔ و وقت سہ پہر نواب سیف الملک بہادر و ہر دو خواہران و خواہرزادگان در محل خواہر کلاں حاضر شدہ نذر دادند۔

و روز دویم عید در مزاج نواب صاحب از سوزش آبلہ و حرارت تپ نہایت بیقراری پیدا شد۔ نواب سلطان النساء بیگم خود ہم باضطرار برادر خود بیقرار و مضطر شدہ حکیم احمد اللہ خان ملک الحکما و حکیم احمد خان و حکیم علی نقی خان و حکیم محمد واصل کہ اینہا صبح و شام حاضر می بودند، سوائے اینہا حکیم کمال الدین خان و حکیم عسکری خان و حکیم عبد الرزاق خان وغیرہ جمیع حکمائے یونانی و مصری را جمع آوردہ کیفیت سوزش آبلہ و تپ و بیقراری کہ بمرتبۂ تمام بود ظاہر کنانیدند۔ حکیم احمد اللہ خان بہ تجویز خود در علاج رفع تپ و التیام زخم آبلۂ گردن متوجہ و سرگرم بودند، درین علاجہا عرصۂ دو سہ روز آبلۂ دیگر در کمال سوزش و حرارت بر پشت نمایان شد۔ ہم خواہران شب در چوکی می ماندند۔

روزے کرنل بارو بہادر وقت مردانہ حاضر شدہ احوال مزاج

دریافتہ ڈاکٹر فرال خطے متضمن کیفیت بیماری نواب صاحب و طلب او نوشتہ فرستاد۔ ڈاکٹر وقت یازدہ گھنٹہ حاضر شدہ در حضور باریاب گردیدہ از حکما دریافت علاجات نمودہ، از کرنل بارڈ ظاہر نمود۔ اگرچہ از گردن تا پشت سہ چہار آبلہ آمدہ است اما آبلۂ پشت نہایت خوفناک۔ ہر قدر کہ در علاجش سرعت شود بہتر، وگرنہ محل اندیشہ است۔ کرنل بارڈ بہادر در اظہار ڈاکٹر بحضور عرض نمود۔ ارشاد شد کہ ڈاکٹر آبلہ پشت را زیادہ از آبلہ ہائے دیگر بغور وتامل دید۔ شاید آں آبلہ از قسم سرطان باشد۔ عرض نمود۔ اگرچہ آبلہ بر پشت است۔ اما آں مقام سرطان نیست۔ جناب ہیچ فکر نہ فرمایند، و مرضیٔ ڈاکٹر بر بودن جناب دریں مکان محیط کہ راہ آمد و شد ہوائے فرحت فزا مسدود است، نیست۔ بالائے بام تشریف داشتن خیلے مناسب می داند۔ اگر حضور بر نصرت محل تشریف فرمایند، اولی و انسب است۔ ارشاد شد مرضی خواہراں نیست کہ یک لحظہ از من جدا باشند۔ عرض کرد کہ اگر زنانہ را در عقب نصرت محل بدارند، مضایقہ ندارد۔ کہ از حضور قریب تر است۔ نواب صاحب وقت زنانہ از خواہر کلاں ظاہر ساختند کہ مرضی ڈاکٹر بر بودن ایں جانب دریں مکان نیست۔ برائے سکونت نصرت محل را مناسب می داند۔ نواب سلطان النسا بیگم و دیگر خواہراں باتفاق عرض نمودند۔ ہر جا کہ مزاج مبارک خواہش دارد تشریف دارند۔ ما ہا ہمو جا حاضر خواہیم ماند۔ اما از معالجۂ ڈاکٹر راضی نیستیم کہ علاج ڈاکٹر بسیار سخت است، و از اں خوفے می آید۔ ارشاد شد۔ کہ معالجۂ ہم چنیں آبلہ ہا تعلق بہ ڈاکٹر می دارد۔ چرا کہ ایں کارِ جراحی است و در

فن جراحی ڈاکٹراں کمال می دارند۔ از حکمائے یونانی کار جراحی غیر ممکن۔
نواب سلطان النساء بیگم مخفی زبانی مجد الدولہ بہادر بملک
الحکما کیفیت رجوع آمدن مزاج نواب صاحب بر علاج ڈاکٹر گفتہ پیام
دادند۔ تعجب ہزار تعجب کہ شما ہا باوجود کمال فن حکمت در علاج یک
آبلہ عاری آمدہ نواب صاحب را در دست ڈاکٹر گرفتار می کنند۔ ملک
الحکما عرض نمودند۔ اگرچہ ایں آبلہ چنداں مہلک نیست۔ علاج ازیں صعب
تر آبلہ ہا از بندہ شدہ است و می شود۔ نواب صاحب را مناسب
نیست کہ باوجود بودن ما فدویان و یافتن ہزار ہا برائے پرورش خود ہا
رجوع بڈاکٹر نمایند کہ در علاج ڈاکٹر بسیار خطرہا است۔ می باید کہ
چندے تدبیر علاجش باختیار فدوی بدارند۔ انشاء اللہ تعالیٰ از فضلِ
فضال لایزال حکیم مطلق و شافی برحق است۔ مزاج در عرصۂ قلیل رو بصحت
خواہد آمد۔ خدا نخواستہ درصورت خلاف ایں لاچار از ڈاکٹر رجوع فرمایند
آیندہ جناب مختار اند۔ مجد الدولہ بہادر درہمہ اظہار ملک الحکما بحضور
نواب سلطان النساء بیگم ظاہر نمودند۔ ایشاں باتفاق ہر دو خواہراں گریاں
و نالاں سر انکسار بر قدم نواب صاحب نہادہ عرض نمودند کہ جناب
چندے اختیار ایں معالجہ بر ملک الحکما بدارند۔ خدائے تعالیٰ حکیم مطلق
است از حکمتِ کاملۂ خود شفائے کامل و صحت کلی عطا خواہد فرمود۔
ارشاد فرمودند۔ مقدرم می خواہد کہ علاج ایں بیماری از ڈاکٹر کنند۔ از
یونانیاں غیر ممکن، پس ارادہ دارم فردا صبح در نصرت محل رفتہ ڈاکٹر
را بر علاجم معین سازم، و برائے شما ہا مکانے قریب تر عقب نصرت محل

تجویز نمودہ ام دراں فزود آیند۔

روز دوم صبح بہ نالکی خود سوار شدہ۔ بنصرت محل تشریف فرمودند، دوقت یازدہ گھنٹہ ڈاکٹر فزال حاضر شدہ گویند راؤ دواساز وجراح کہ از ملازمان سرکار بود از دست او آغاز علاج نمود۔ کہ یازدہ زلو اطراف آبلہ چسپانیدند، وروز دویم نواب سلطان النسأ بیگم با دیگر خواہران ازمکان فرودگاہ خود در حجرۂ نصرت محل کہ بسیار قریب از نواب صاحب بود سکونت ورزیدند۔ وحکیم احمداللہ خان ودیگر حکما شب وروز در فتح چوکی حاضر بودہ، دو وقت در حضور رفتہ، دریافت احوال مزاج می نمودند۔ بدستور مردمانِ اہلِ قرابت واہلکاران دو دقتہ در فتح چوکی حاضر شدہ، خبر خیریت می گرفتند۔ وتاج الامراء بہادر ورئیس الامرا بہادر وغیرہ خواہرزادگان حسب الحکم حضور از صبح تا نصف شب یک یک پاس درچوکی دوکس مقرر شدہ، اشتغال فسانہ گوئی وحملۂ حیدری خوانی میداشتند۔ ونواب صاحب دو صد روپیہ بہ ذمۂ نورچشماں کردہ در ہر چوکی مقرر فرمودند کہ از محمد معصوم گرفتہ دراخراجات ضروری سرکار صرف نمایند۔

مولانا عبد العلی صاحب با مشائخین و درود خواناں از فاصلۂ دور حاضر شدہ، آیات کلام شریف و دعائیات اسناد و احادیث شریف بہ حضور دم کنانیدہ، دوسہ گھڑی آنجا نشستہ، احوال مزاج دریافتہ می رفتند۔ ونواب صاحب دریں بیماری ہم درود معمولی عمل صبح وشام خود جاری داشتہ چیزے نذر اللہ بہ مشائخین و سادات می فرستادند وتصدقات اقسام مثل گوسپنداں ومیش گاواں وفیل وشتراں بموجب

گفته منجین میداوند۔ روزے نواب سلطان النساء بیگم و چہار کنیز از خانۂ خود بلباس خوب و چند زیورا علی طلبیده بهر یک پنجاه روپیه نقد داده، به نیت آزادی از طرف نواب صاحب آزاد کنانیده، یکے را در پٹنه و ثانی را در ترمل کھیری و ثالث را در میلاپور و رابع را در پلی ماودرم بر سواری ها روانه نمودند که آنها هر جا که خواهند بباشند۔ و تا بیماری دو سه ماه هر روز دو وقت طعام برائے تقسیم فقراء به سبیل لنگر از جانب خواهران تقسیم می شد۔

و ڈاکٹر هر روز صبح و شام آمده معالجات گوناگوں می نمود۔ اما آں آبله هیچ صورت التیام نمی گرفت۔ دراں حال ڈاکٹر با کرنل بارو بهادر تجویز نشتر نموده بانواع اقسام خاطرجمعی نواب صاحب کرده، از دو طرف آبله را تراشید۔ دراں وقت چناں اذیتے و دردے بهم رسید که به چشم نمناک که یک لفظ اللہ کریم برکشیده فرمودند، که قادرمن بس کن، بس کن، مرا زیاده ازیں تاب و طاقت ضبط و صبر نیست و نمی دارم، ڈاکٹر بعد فراغت کارِ خود به تشفی و فهمائش نواب صاحب پرداخته گویندراؤ را برائے بستن پٹی مامور کرده بیروں آمده، از کرنل بارو بهادر همه کیفیت اظهار نموده رفت۔

نواب صاحب بعد رفتن او درزنانه با خواهراں حالِ مزاجِ خود ظاهر نموده درزنانه چیزے تناول فرمودند۔ و خواهراں بر حالت ایشاں اشک ریزاں شدند۔ نواب صاحب فرمودند۔ خدا کریم است فضل خود شامل حال خواهد فرمود۔ صبح و مسا وقت قبولیت دعا در

تشدد درد خود بہ لبہا ابیات تصنیف خود بمضمون التجائے صحّت از مجیب الدعوات و در جناب رسالتمآب و آل و اصحاب اظہار رنش بآواز بلند و حزیں با چشم گریاں خوانده اشک از دست خود اعتقاداً بر آبله می مالیدند. و ڈاکٹر ده دوازده روز ہر چند جہت التیام زخم آبله سعیٔ بلیغ نمود. صورت درستگی آں ندید. نہایت مشوش شده، روزے وقت سہ پہر باطلاع گورنر با دو ڈاکٹراں دیگر آمده بازسہ جا نشتر نموده از میل ریم آں پاک کرده مرہم تازه انداخت. و نواب صاحب وقت میل کشی بمرتبہ بیقرار شده بآواز بلند آه می کردند. و کرنل بارد ہر روز دو وقت پنج گھنٹہ پیش مغرب حاضر شده ہم کیفیت مقدمات سرکار بزبان انگریزی عرض کرده بموجب حکم کاربند آں می شد.

و نواب سیف الملک بہادر برائے عیادت اکثر بہ سہ پہر آمده دو سہ گھڑی در حضور بوده، بعد آمدن کرنل بارڈ و ڈاکٹر در حجرۂ خواہر کلاں آمده حسب گفتۂ ایشاں گوش بر گفت و شنید نواب صاحب و کرنل بارد بہادر داشتہ از جواب و سوال آنہا بخواہراں اطلاع میدادند. چونکہ خود بدولت ازیں معنی مطلع می شدند از ہمشیره قدرے گراں خاطر شده، مشورت از کرنل بارڈ بہادر موقوف نمودند. و ڈاکٹر وقتیکہ روز احوال افزونی بیماری بگورنر خبر داد، گورنر حکم کرد بہ ٹون میجر کہ در ہفتہ دو بار رفتہ خبر خیریت گرفتہ باشد. ٹون میجر موافق حکم گاہے بیازده گھنٹہ صبح و گاہے بہ پنج گھنٹہ در کچہری کرنل بارڈ آمده بعد عرض اطلاع با کرنل بارد باریاب حضور شده از طرف گورنر استفسار خیریت نموده

دریافت احوال کرده می رفت۔

نواب صاحب وقت ملاقات میجر رومال شال بر سر پیچیده واز چادر ململ پوشش بدن نموده بدقت بسیار نشسته سخنها بزور و قوت می زدند که تا کما ینبغی احوال بیماری و ضعف و بے طاقتی باو واضح نشود۔ واو بگورنر ظاہر ننماید۔ بعد رخصت میجر با حاضرین ہمیں مطلب مضمر خاطر خود اظہار فرموده می گفتند۔ اگرچہ من ایں فعل را مناسب وقت دانستہ بعمل می آرم اما لا حاصل که معالج من بمن وعن کیفیت ازدیاد بیماری وکاستگی مزاج مفصلاً گوش گذار گورنر می نماید۔ حکیم مطلق و شافی برحق از دار الشفائے حکمتِ کاملہ خود انشاء اللہ صحت کامل عطا خواہد فرمود۔

الحاصل بیماری روز بروز در طوالت و لحظہ بلحظہ در تزاید بود۔ دریں معرکۂ محرم الحرام قریب رسید۔ بتاج الامرا بہادر و رئیس الامرا بہادر حکم شد که بمجرد رویت ہلال ماه محرم علم حیدری موافق معمول نصب کنانند۔ ایشاں حسب الحکم بقانون و قاعده مقررے ہر سالہ حیدری علم بشب غرّه ماه محرم ۱۲۱۶ھ ہجری نصب کنانیدند۔ و خواہران از صبح تا وقت عصر پیش نواب صاحب بوده، بعد ازاں جہت امورات عاشور خانہ ہائے خود بخانہ خود ہا می رفتند۔ و بتاریخ ششم ماه ہمہ اسباب لنگر نواب صاحب تیار نموده، وقت سہ پہر نزد نواب صاحب آورده، ادائے منّت لنگر کرده حسب معمول ہمراه بہرام جنگ بہادر روانہ مکان حیدری علم نمودند۔ و سواریہائے

زنانہ نیز از خانۂ نواب سلطان النساء بیگم بمکان مذکور رفتہ نذر داشتہ فاتحہ خواندہ آمدند۔ وشب دوہم تاج الامرا بہادر و رئیس الامرا بہادر را از حکم نواب صاحب بمکان حیدری علم رفتہ امیرالدولہ بہادر وافتخارالدولہ بہادر و بہرام جنگ بہادر بر اہتمام روشنائی وغیرہ جلوس متعین ساختند کہ تا بازگشت علم ہمراہ باشند۔ و بیست وششم ماہ محرم نیز رسم سالگرہ خاص کہ بالا مذکور شدہ است، ہموں طور ادا نمودند۔ و خود بدولت در حالت بیماری بیقرار بودند۔

رنگے۔ وقتیکہ خبر بیماری نواب صاحب در نتہر نگر بنواب حسام الملک بہادر رسید، ایشاں معہ فرزند عزیز خود مظہر علی خاں بہادر با دوصد نفر جوانان بار و ترپ و پیادہ و دو توپ معہ بارود گولہ آں جہت احتیاط خود باندیشہ راہ زناں و پالیگراں کہ قطاع الطریقی می نمودند، و از نتہر نگر داخل مدراس شدند۔ و یک روز قبل از داخل شدن ایشاں در مدراس نواب صاحب بسبب خفقان از نصرت محل نقل نمودہ، بمحل خواہر کلاں خود آمدند۔

روز دویم نواب حسام الملک بہادر جواناں وغیرہ را در مبارک باغ گذاشتہ خود معہ فرزند آمدہ نذر گذرانیدہ، از ملازمت نواب صاحب و دیگر برادران و خواہراں مشرف ومستفیض شدند۔ و از حکم نواب صاحب در بنگلۂ قدیم خود فرود آمدند۔ وکرنل بار و از آمدن جواناں ہمراہی نواب حسام الملک بہادر مطلع شدہ، مخفی در حضور عرض کرد کہ فلاں حسب الایمائے نواب سلطان النساء بیگم

بخیالات خام و لاحاصل بحیلہ اندیشہ راہ فوج با توپ ہا ہمراہ آوردہ در مبارک باغ داشتہ اند۔

خود بدولت از استماع دریافت این معنی از ہمشیرہ نہایت گران خاطر شدہ، روز دویم گفتند۔ اگرچہ مرضی من ازین جا بجائے دیگر رفتن نیست کہ اکثر در بیماری ہا درین جا شفا یافتم۔ اما ڈاکٹر بسبب ناموافقت ہوائے اینجا خود ہم می گوید واز کرنل بار دہم عرض می کنانند کہ بالائے نصرت محل سکونت بہتر می نماید۔ ہوائے آنجا نہایت موافق مزاج است۔ می خواہم فردا صبح بنصرت محل بروم۔ شما ہا بدستور سابق در آنجا بیایند۔

عرض کردند ہر جا کہ جناب مناسب دانند مناسب است ما ہا ہم حاضریم۔ بصبح چہاردہم صفر ۱۲۱۶ھ ہجری از محل خواہر کلان بنصرت محل تشریف فرمودند۔ خواہران وحکما و ملازمین بدستور گذشتہ در آنجا حاضر بودہ علاج از ڈاکٹر میکشانیدند۔ و گورنر ہم ہمیشہ احوال مزاج از ڈاکٹر دریافت می کرد۔

شگفتگی گلدستہ دویم در گلزار چہارم

از ۱۲۱۵ھ تا ۱۲۱۶ھ ہجری

در بیان شدت بیماری و معالجات ڈاکٹران و تجویز و تحریر وصیت بنام تاج الامرا بہادر و آمدن خفگی منجانبین نواب سلطان النساء بیگم

ولواب عمدة الامرا بہادر و داخل شدن فوج انگریز در باغ خاص در رحلت نواب صاحب ممدوح و سوال وجواب گورنر مدراس از تاج الامرا بہادر و مسند نشینی امیرالہند والاجاہ نواب عظیم الدولہ بہادر در حلت تاج الامرا بہادر۔

چوں بیماری نواب صاحب روز بروز بطوالت می انجامید، وڈاکٹراں ہرچند بہ نشتر وکارد حکمتِ خود بنا بریش سعی بلیغ نمودہ آمدند۔ اما بیماری انحطاط نمی پذیرفت۔ و دو وقتہ ریم و غلاظت از میل پاک وصاف میکردند۔ وقت میل کشی در حالت بیقراری و آہ دل سوزی نواب صاحب کہ بعجز والحاح از ڈاکٹر بزبان انگریزی می گفتند۔ ہمہ حاضرین کہ پس حجرہ می نشستند، مانند ماہی بیقرار می شدند۔ ومثل شمع جاں سوختہ اشک می ریختند۔ وڈاکٹر ہر وقت کلام طمانیت آمیز می گفت۔

روزے بعد رفتن ڈاکٹر در زنانہ مخاطب بخواہراں شدہ یاس از زیست و عدمِ صحت از بیماری بصد افسوس بیان نمودند۔ خواہراں نظر بر احوال ضعف و نقاہت وطوالت بیماری سیلاب اشک از دریائے چشم جاری ساختہ بہ سخنان دلبری کہ حکیم مطلق از حکمت کاملۂ خود شفائے کامل وصحت عاجل عطا فرمودہ سایۂ شما را بر سرمایاں ودیگر ہوا خواہاں تا صد وسی سال دیرگاہ و سلامت خواہد داشت، تسلی میدادند۔

رنگے۔ روز دویم وقت عصر کرنل بارڈ بہادر وسالار

جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر در خلوت طلبیدہ کیفیت بیماری
خود و نا امیدی از زیست ظاہر ساختہ، بہ تجویز کرنل بارڈ بہادر
بصلاح سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر یک قطعۂ وصیت
نامہ بمضمون و عبارت استوار با داخلہ سالار جنگ بہادر و تقی علی
خاں بنام تاج الامرا بہادر از دست خود زینت ترقیم فرمودہ، مہرِ خاص
کہ پیش خواہر کلاں بود، بحیلہ طلبیدہ ثبت نمودہ روبروے حاضرین
سپردہ تاج الامرا بہادر نمودہ با چشم نمناک ارشاد فرمودند۔ کہ اے
جانِ پدر! و اے لختِ جگر! قادر متعال لایزال از فضل بیہمال
خود ترا ازیں منصب و مراتب اقبال سرفراز فرمودہ است۔ باید کہ بدانائی
و ہوشیاری بسیار سررشتۂ عقل مندی را از دست نہ دہند،
و کاربند ہر کار بآئین مبین شوند، تا عنان اختیار ضبط و نسق دولت بدست
آں نور چشم قائم باشد، کہ مقابلہ از شیرانِ فراست و ہوشمندی افتادہ
است، و تجویز و مصلحت ہر امر با دوستاں و مشیران خود قبل بہرام جنگ
بہادر و سالار جنگ بہادر و کرنل بارد بہادر و میر اسد اللہ خاں بہادر می نمودہ
باشند۔ باقی کیفیت در وصیت نامہ مندرج است، از دیدن مفہوم خواہد
شد۔ او تعالےٰ شانہٗ آں نور چشم را پیوستہ در حفظ و حمایت خود داشتہ
از چشم زخم حاسداں محفوظ و مامون دارد۔

سالار جنگ و تقی علی خاں و میر اسد اللہ خاں را حکم فرمودند۔
کاغذِ وصیت نامہ از تاج الامرا بہادر گرفتہ بدیوڑی والدۂ ایشاں رفتہ
از طرف من پیام دہند کہ خدائے عالم و عالمیاں از لطف رسول خاتم پیغمبراں

فرزند عزیز شما را از منصب ریاست ملک کرناٹک سرفراز فرموده، به شما مبارک و سازوار فرماید۔ وانہ فرزند خود چنانکہ باید خبردار باشند۔ و رضانواز خاں بخشی را طلبیده حکم فرمودند۔ اللّٰہ تعالیٰ علی حسین را بر منصب من قائم مقام نموده است۔ شما ہمیشہ با چند نوجوانان خود شب و روز نزد علی حسین حاضر باشند۔ و بتاج الامرا بہادر حکم شد، از امروز شما نزد من شب و روز باشند۔ صبح و شام دو وقت آمده احوال من دریافتہ بروند۔ بہادر موصوف ازاں روز بموجب تاکید کاربند شدند۔ و سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر و تقی علی خاں بہادر و میر اسد اللّٰہ خاں بہادر حسب الوصیت شب و روز در حضور تاج الامرا بہادر حاضر باشی می نمودند۔

در وقتیکہ کیفیت وصیت نامہ جا بجا اشتہار یافت نواب سلطان النسا بیگم باستماع ایں امراز نہایت غم و غصہ پیش سیف الملک بہادر بانواع و اقسام شکایت نواب صاحب نمودند۔ وگفتند کہ نواب صاحب از ما چشم گرداں شده، ہیچ وعدهٔ خود از من وفا نہ کردند۔ انصاف ایں وعده خلافی پیش قاضی حقیقی کہ صادق الوعد است بظہور خواہد آمد۔ سیف الملک بہادر جواب دادند۔ ہمشیرهٔ من ایں کلمات ناسزا بلی ہمشیره بالکل نازیبا است۔ پیش دیگرے ظاہر نکنند۔ کہ برائے شما قباحتے است نامناسب۔

نواب سلطان النسا بیگم ہمیشہ از نواب صاحب پر دل بودند۔ وقت ملاقات گفتگوے کہ ازاں ملال خاطر بوده ظاہر نمودند۔

ولواب صاحب آں سخناں را دریافتہ تجاہل عارفانہ می گذرانیدند۔
روزے بیگم صاحبہ گرانی خاطر را بایں طور اظہار ساختند کہ
اگر بآں برادر از طرف ایں جانبہ شکے و شبہ درخاطر جاکردہ باشد خاصۂ
خود را از دیگر جا تیار کنانیدہ تناول فرمایند۔ جواب فرمودند۔ از شما
ہیچ ملالے و اندیشہ بخاطر نیست۔ و نمی دارم۔ شما عبث ایں خیالات
بیجا را در دلِ خود راہ دادہ اند۔

ازاں روز برائے خاصہ خود در محل والدۂ تاج الامرا بہادر
تقید فرمودند۔ وگاہے در زنانہ واکثر در مردانہ تناول می فرمودند۔ اگرچہ
بظاہر از طرفین گفت و شنید محبت آمیز می شد، اما در باطن فیما بین
صورت ناخوشی پیدا بود۔ چونکہ نواب سلطان النسأ بیگم را یدریافت
مخفی از حکما از زندگی ایشاں یاس کلی حاصل شد۔ ہمیشہ ہمراہ سرانجام
خود اسباب و صندوقہائے سرکار کہ در علاقۂ ایشاں بود، بخانۂ خود
روانہ می نمودند۔ ہر وقت بنمائش ظاہر گریہ و زاری می کردند۔

رنگے۔ چونکہ باہل حکومت فرنگ از سابق الایام ضبط و
نسق ملک کرناٹک باختیار خود داشتن منظور بود۔ اما نمی آمد ہیں۔ بیماری
وسیلۂ آں نمودہ از ڈاکٹراں احوال مزاج نواب صاحب دریافتہ روز
ٹون میجر موافق معمول جہت خبر خیریت در فتح چوکی آمدہ ہمراہ کرنل
بارد باریابی حضور مشرف شدہ، از کرنل بارد چند مقامات مخفی دریافتہ
چیزے تجویز ہم نمودہ رفت۔ دہم روز کرنل بارد مصلحتاً وقت مغرب
نزد نواب صاحب حاضر شدہ، باخفا عرض کرد کہ شنیدہ ام نواب

سلطان النساء بیگم صورت بیماری جناب دیده از زیست مایوس شده
در دیوان خانہ رئیس الامرا بہادر از دو سہ روز بہ بتقریب علیات
صحت جناب قریب صدکس مسلح جمع آورده اند۔ وحسام الملک بہادر
نیز حسب الطلب سلطان النساء بیگم فوج کثیر با توپ و بارود و گولہ
و آلات حرب از نتہر نگر ہمراہ خود آورده، در مبارک باغ داشتہ
اند۔ دریں صورت معلوم نیست کہ چہ فساد برپا خواہند کرد۔ غلام اطلاعاً
عرض نمود۔ نواب صاحب ازیں خبر فتنہ اثر خیلے متردد شده ارشاد
فرمودند۔ دوست من فکر ایں چہ باید کرد۔ عرض نمود کہ درعقل ناقص
غلام می آید کہ از کومپنی قدرے فوج طلبیده جا بجا در باغ تا صحت جناب
پہره وچوکی بدارند کہ مصلحت وقت ہمیں است۔ بفضلہ بعد صحت
حضور روانہ خواہند شد۔ نواب صاحب بتامل بسیار جواب دادند۔ ایں
صلاح قرین مصلحت نمی دانم کہ فوج انگریز طلبیده در باغ بدارم۔
عرض نمود کہ جناب دریں تجویز اندیشہ نہ فرمایند کہ ایں تجویز خیلے معقول است،
وقباحتے نمی دارد۔ بلکہ برائے مفسداں و فتنہ انگیزاں بسیار مناسب
وجہت حضور و صاحبزادۂ بلند اقبال ہم امن و آرام است۔
لاچار فرمودند۔ آنچہ شما مناسب دانند، بعمل در آرند۔

روز دویم کہ شانزدہم صفر ۱۲۱۶ھ ہجری بود صبحے کرنل بارد
حاضر شده احوال مزاج حضور دریافتہ مجدداً حکم آوردن فوج انگریز
در باغ گرفتہ بباغ گورنر رفتہ تقید فرستادن فوج نمود۔ خود
مراجعت کرده، بر دروازۂ باغ خاص آمده تاکید کرد کہ فوج از کومپنی

سرداران از حکم نواب صاحب داخل می شود، ممانعت نکنند۔ و فوج کہ از سہ چہار روز در باغ گورنر تیار بود عقب کرنل بارد کرنل مکلین با دو فیل بار خیمہ ہا و چند توپ و باروت و گولہ وغیرہ اسباب حربی و طوق و زنجیر و دہ پانزدہ میانہ معہ دیگر سرداران کہ کرنل بارڈ تا فتح چوکی رسیدہ بود، وقت دہ گھنٹہ داخل باغ خاص شدہ بر دروازہ فتح چوکی حاضر گردیدند۔

نواب صاحب از آمدن فوج بسیار مشوش شدہ، زبانی کرنل مکلین بعد سلام پیام دادند کہ بہرام جنگ بہادر و سید رضا نواز خان بخشی ہر جا کہ گویند، پہرہ شما ہمراہ پہرہ سرکار من بدارند، و تقید کنند بقضیہ و فساد و بہر کس کہ جوانان پہرہ سرکار ممانعت آمد و رفت نماید، تابع آنہا باشند، و ہر کرا جوانان سرکار ریلیش کنند اینہا ہم نمایند۔ و بہرام جنگ بہادر و سید رضا نواز خان بخشی حکم شد کہ گورنر صاحب ازراہ مہربانی ہمراہ کرنل مکلین فوج از کوپنی برائے احتیاط چند امور فرستادہ اند۔ من ہم بکرنل مذکور ایمائے بعضے مقدمات نمودہ ام۔ شما ہم نزد او رفتہ خیمہ ہائے ہمراہی فوج را روبروے صحن حویلی قدیم کہ متصل دروازہ کلاں باغ است نصب کنانند۔ و حویلی قدیم را زود تر درست کنانیدہ کرنل مکلین را درانجا فرود آرند، و یک کات کمپنی بر دروازۂ کلاں و بر دیگر دروازہ ہائے باغ دو پہرہ جوانان کمپنی و بر دروازہ نصرت محل کہ سمت دیوڑی ہمشیرہ کلاں است چہار پہرہ جوانان کمپنی و بر دیوڑی فتح چوکی یک کاٹ

جوانان کمپنی با یک پہرہ سرکار باید داشت۔ و توپہا وغیرہ پیش خیمہ ہائے فوج بدارند۔

بعد از اجرائے ایں احکام خیرانجام و بندوبست آں کہ تا بمغرب سرانجام یافت۔ حکم دیگر بکرنل بارد شرف صدور یافت کہ بھتہ فوج کمپنی موافق قانون از معرفت تقی علی خاں یومیہ پیش کرنل مکلین باید فرستاد۔ و شما ہم خبرگیران جمیع امورات آنہا باشند۔ چونکہ خبر آمدن فوج درباغ شہرت یافت، تمامی عالم در ہراس و فکر مشوش اند۔ و ہمشیرگان حضور نیز از داخل شدن فوج باسباب حربی و محبوسی مطلع شدہ، در حضور نالاں و گریاں عرض نمودند۔ اللہ تعالیٰ سایۂ جناب را بر سر ما تا صد و سی سال سلامت و قائم دارد کہ بہمہ وجوہ وسیلۂ مایاں اند۔ اما موجب آمدن فوج انگریز درباغ معلوم نگردید۔ نواب صاحب با چشم پُر اشک بہ تسلی ایشاں پرداختہ فرمودند۔ ہراساں نشوند۔ شنیدہ شدہ است کہ دریں ملک پالیگار وغیرہ از راہ سرکشی چیزے خیرگی اختیار نمودہ، جابجا فتنہ و فساد می نمایند۔ بنابراں گورنر مدراس از راہ مہربانی و خیرخواہی برائے احتیاط ما فوج از کمپنی روانہ نمودہ است، خاطر جمع دارند۔ ہیچ اندیشہ بخاطرہا راہ ندہند۔ خواہراں بہ نہایت درد و الم گریہ و غم خود ہا را بر پائے برادر انداختہ دعا ہائے صحت با نواع و اقسام کردہ مرخص شدند۔

الحاصل چونکہ بیماری قدم بقیام و تزاید خود قائم کرد،

قوت و طاقت و صحت از بدن روگرداں گردید۔ ہر چند ڈاکٹران بمعالجات گوناگوں متوجہ حال بودند اما ہیچ علاجے موثر و مفید نمی شد۔ شب و روز از درد سوزش بیقرار و بیتاب بودند۔

روزے تاج الامرا بہادر را طلبیدہ بعد چندیں سخنان نصیحت آمیز ارشاد فرمودند کہ فرزند امیر، در مزاج بسیار عزت میدارد۔ باید کہ ہمیشہ باخود داشتہ، خبرگیران او باشند، و طعام ہمراہ خود بخورانند، واز خود جُدا نسازند، و بر ہمہ کار از دانائی و ہوشیاری کاربند شوند و با ہر یک رو بہ دوستی و مروت مرعی دارند۔

تاج الامرا بہادر بموجب وصیت پدر عظیم الدولہ بہادر را باخود داشتہ، مراتبات مروت بجا می آوردند۔ و ہمیشہ دو وقت برائے خبر خیریت پدر خود با جوانان یار و چوبداراں و سید رضا نواز خان بخشی و گاہے با تقی علی خاں بہادر و سالار جنگ بہادر پیش پدر آمدہ دو سہ گھڑی نشستہ می رفتند۔

رنگلے۔ چونکہ بیماری بدرجۂ کمال رسید و تاب و طاقت برداشت و سوزش بسیار درد آبلہ آمدہ، و اکثر صبحے ابیات دعائیہ التجائے صحت و تندرستی خود از شافی مطلق، حکیم برحق در تنہائی باواز بلند و محزوں بر بالائے بام سکونت خاص خود خواندہ یکصد و بست و یک بار استغفار گفتہ۔ بعدہ لفظ "توبہ" "توبہ" چند مرتبہ بر زبان خود آوردہ "العفو" "العفو" با چشم گریاں ارشاد می فرمودند کہ آواز الحاح و زاری بزیر بام می آمد کہ حاضرین ازاں آواز دردناک غمگین می شدند

وافسوس می نمودند۔ وہرگاہ مولانا عبدالعلی صاحب و سید شاہ کریم اللہ صاحب و شاہ محمود صاحب سادی برائے عیادت می آمدند، ازیں ہا بانکسار تمام التماس برائے دعائے صحت کردہ می فرمودند کہ حالت من بسیار تباہ است، صورت زندگی معلوم نمی شود۔ وآں ہرسہ بزرگاں ہمہ شنیدہ از سخنان تسلی بسیار بحضور تسلّی و طمانیت دادہ می گفتند کہ حضور مشوش نہ شوند۔ اللہ تعالیٰ حکیم مطلق و شافی برحق از دارالشفاء قدرت خود شفا عطا خواہد فرمود۔ او تعالیٰ شانہ جناب عالی را تا یکصد و شصت سال باصحت و عافیت و سلامت خواہد داشت۔ اما ایں تصدیع بیماری دو روزہ است، نخواہد ماند۔ قولہ تعالیٰ فان مع العسر یسراً ان مع العسر یسراً گفتہ، و چند آیات شفا از کلام مجید خواندہ بر حضور دم کردہ مرخص گردیدند۔ و جناب نواب صاحب باز ہموں وقت مولانا صاحب را یاد فرمودہ، نزد بالین خاص خود نشاندہ، ہر دو دست مولانا را بر سر و چشم خود داشتہ می فرمودند۔

"ایں پیر غلام موسوم بغلام حسین است کہ حضرت والدۂ ماجدۂ ایں پیر ضعیف تیمناً بسبب برآمدن استخارۂ نام مذکور رو رشتہ و ہم جناب نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ موسوم بغلام ولی فرمودند۔ مگر مردمان نافہم بر بودن نام غلام حسین و نیز از باعث استاد گردیدن حیدری علم در عشرۂ محرم در علاقۂ سرکار ما دیدہ مذہب و رویہ ما را خلاف رویۂ آباو اجداد من دانستند کہ حقیقتش

آنست و علم مذکور برادر عزیزم نصیرالملک لالو میاں در عمارت باغ مسکن ما از مرضی من تا زمان دولت حضرت نواب صاحب قبلہ جنّت آرامگاہ بعشرۂ محرم نصب می نمودہ آمدند۔ و اینجانب نیز خبرگیراں بودہ، با روشنی و تجمل بشب عشرہ حیدری عَلَم را بر ہودج فیل بہ گردش می آورد۔ و دریں حکومت ما کہ علم مبارک مذکور را بپاس ہمشیرۂ کلاں در حویلی قدیم روبروئے دروازۂ باغ کلان خاص جا دادہ با روشنی بسیار در عشرۂ محرم استادہ کردن حکم دادم۔ و ہمشیرۂ کلاں نیت و منت لنگرہا و اینجاب و محلات وغیرہ در آنجا آمدہ نمودند۔ و اگر دریں امر اینجانب از علمائے دیں از باعث آں چیزے قصور ایمان می دانست، خدا علیم است یک لمحہ بآں طرف متوجہ نمی شدم۔ حالا دریں وقت روبروے آں حضرت اقرار بدل می کنم۔ خدائے لاشریک گواہ است۔ من بر مذہب پدر خود قائم ام۔ چوں مرا یقین کلی است ازیں بیماری مہلک جاں برنہ خواہم شد، کہ روز بروز بیماری در تزاید و ہمیشہ در ضعف گرفتار و طاقت امروز فردا نمی باشد، و مرضی الٰہی ہم چنین است۔ ـ رضینا برضاء اللہ و ازاں قبلہ توقع دارم بوقت اخیر ما آنحضرت تشریف آوردہ، و نام باری تعالے و محبوب او مرا تلقین فرمودہ، از علیم اللہ شاہ صاحب سورۂ یٰسین خواندہ و بعد آسانی روح بدستور رویۂ آبا و اجداد من اسباب سفر آخرت کنانیدہ از عذاب آخرت نجات نمایند۔

و مولانا صاحب با چشم پرنم بیروں آمدہ روبروئے

امیرالدولہ بہادر و افتخارالدولہ بہادر و سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر و میر اسداللہ خاں بہادر وغیرہ من وعن اظہار نواب صاحب ظاہر ساختند۔ روز دویم ڈاکٹر ہم از علاج خود مایوس شدہ واز زندگی نواب صاحب ناامید گردیدہ پیش کرنل بارد کیفیت از دریافت حال حضور امروز معلوم می شود کہ آں آبلہ بالکل التیام پذیر نیست بلکہ تا جگر سرایت نمودہ مہمان دو سہ روز اند۔ افسوس محنت مفت ضایع و ناچیز گردید کہ بسیار توقع داشتہ بودم۔ کرنل بارد از زبانی ڈاکٹر شنیدہ خیلے مضطر و مشوش شدہ، سالار جنگ بہادر و تقی علی خاں را ہمراہ گرفتہ در فتح چوکی نزد تاج الامرا بہادر رفتہ کیفیت زبانی ڈاکٹر عرض کردہ، در مشورت خود ہا در بند و بست چند امور پرداختند۔

و دو سہ روز در ہمیں حالت اضطرار گذشت۔ بشب سیوم ربیع الاول ۱۲۱۶ھ ہجری مقدسہ کہ شب چہارشنبہ بود بیقراری بمرتبہ تمام عاید حال گردیدہ نوبت حالت نزع رسید۔ حکیم احداللہ خاں و دیگر چند حکما با تمامی اہل کاراں و اہل قرابت از مغرب تا صبح دراںجا حاضر بودند۔ ہر آن و ہر لحظہ بدریافت مزاج از نبض و حالت ظاہر متوجہ بودند۔

رنگے۔ چونکہ آفتاب عالمتاب صبح سیوم ماہ مذکور از عالم بیتابی و بیقراری غم و اندوہ ایں الم پردہ حجاب از رخ برکشیدہ و سینہ سحر دریں حزن و تالم چاک گردیدہ سالار جنگ بہادر از

حکم تاج الامرا بہادر مولانا صاحب و شاہ غلام اللہ صاحب، و دیگر مشایخین را طلبیدہ حاضر حضور کردند۔ کہ در اذکار قال اللہ و قال الرسول مشغول باشند۔ تا گوش و زبان نواب صاحب ازین جواہر آبدار قیل و قال ایمان مزین و بہرہ اندوز دارین شود۔ و افتخار الدولہ بہادر نیز از خیر خواہی و محبت دلی تلاوت سورۂ یٰسین می کردند۔ چونکہ آواز یٰسین خوانی بگوش خواہران نواب صاحب رسید، شور گریہ و زاری از زنانہ بلند گردیدہ، تاج الامرا بہادر را این معنی ناگوار خاطر شدہ، در زنانہ پیش عمہ ہا آمدہ بتعدی تقید کردند و گفتند۔ کہ مردانہ بسیار قریب و نواب صاحب در حالت غش اند۔ این فغان و گریہ مناسب نیست کہ آواز گریۂ شما ہا بیرون می آید۔ بروند بخانہ ہائے شما۔ نواب سلطان النسأ بیگم وغیرہ برین کلمات درشت حکومت ناخوش شدہ ہموں وقت سوار گردیدہ، بخانہ ہا روانہ شدند۔ و ہر آن خبرگیری برادر خود می نمودند۔

حکیم احمد اللہ خان و دیگر حکما کہ لحظہ بلحظہ متوجہ نبض بینی بودند۔ دراں حال از سالار جنگ بہادر وغیرہ اظہار کردند۔ افسوس صد افسوس کہ نوبت نواب صاحب بیک دو ساعت رسیدہ است۔ ڈاکٹر پیش از ہفتہ از علاج خود مایوس گردید۔ یک ماہ قبل ڈاکٹر دست از علاج می کشید۔ مایاں علاج میکردیم۔ این ہم خوبی قسمت ما دولت خواہاں بے نصیب کہ ہمچو رئیس مستقبل از دار فنا بہ سفر دار بقا پا در رکاب است۔ و نواب صاحب از صبح تا ۳ چار گھڑی روز بلند شدہ در حالت نزع بودند۔ بعد ازاں بافاقہ آخری مثل چراغ صبح کہ دم آخر

روشن تر می شود، از خواب نزع بیدار شده بآواز بلند گفتند کہ این شور و غوغا و کثرت ہجوم مرد ماں نزد من برائے چیست۔ از من دور شوند و بیرون روند۔ ہمہ ہا یک یک بیروں آمدند۔

بعد دو سہ گھڑی محمد معصوم و محمد روشن حاضران حضور با اضطراب تمام آمدہ، مولانا صاحب و سالار جنگ بہادر را خبر دادند کہ وقت نواب صاحب بسیار قریب است۔ باستماع این معنی بہادر مذکور و مولانا صاحب با حکیم احمد اللہ خان نزد نواب صاحب آمدہ احوال از نبض دریافتہ ہمہ ہا را حکم آمدن نزد حضور دادند۔ علیم اللہ شاہ صاحب وغیرہ نیز جمع آمدہ، بتلاوت آیات و سورۂ قرآن مجید مشغول شدہ، و امیر الدولہ بہادر و افتخار الدولہ بہادر و بہرام جنگ بہادر باندیشہ عتاب حضور نیامدند۔

درین عرصہ کرنل بارو مع ڈاکٹر حاضر گردیدہ خواست کہ نبض بہ بیند، مولانا صاحب معرفت سالار جنگ مانع شدند کہ این وقت نباضی ڈاکٹراں غیر مناسب۔ سالار جنگ بہادر نزد کرنل بارو و ڈاکٹر رفتہ بطورے فہمانیدند۔ ہر دو از نصرت محل فرود آمدند۔ و نواب حسام الملک بہادر بہ نصرت محل تشریف آوردہ با امیر الدولہ بہادر و افتخار الدولہ بہادر و بہرام جنگ داخل تنبیہی نواب صاحب شدند حکیم احمد اللہ دست از نبض برداشتہ، بآواز حزین و بلند و غمناک انا للہ و انا الیہ راجعون گفتہ برخاستند۔ بمجرد رسیدن این صدائے جان فرسا بگوش مصیبت زدگان دادہ ستم شور طوفان درد و الم

از سطح زمین تا بفلک نیلی پوش این غم و ماتم بلند گردید۔ و در تمامی محلات و خانہ بخانہ و کوچہ و بازار و شہر بشہر شور محشرے برپا بود۔ و جناب حسام الملک بہادر معہ خواہرزادگان گریاں پیش بالین میت آمدہ در آہ وزاری بودند۔ درین اثنا تاج الامرا امیر الملک بہادر حاضر آمدہ بر پائے جناب معلّٰی از بسیار غم و الم افتادند۔ و معلےٰ الیہ بہادر ممدوح را از پا برداشتہ بغل گیر نمودہ با تشفی بسیارٗ در فتح چوکی مکان نشستگاہ او نشاں آوردہ ازو مرخص یافتہ، معہ خواہرزادگان با چشم گریاں در محل ہمشیرکلاں تشریف فرما شدہ با ہرسہ ہمشیرہ و ہمشیرہ زادیاں وغیرہ گریہ وزاری کردہ ہریک را خاطر تسلی فرمودہ، بر بنگلہ سکونت گاہ خود رفتند۔

و بعد از یک دو ساعت کرنل مکلین کمندیر باغ بموجب حکم گورنمنٹ چند پہرہ جوانان با ہمراہ گرفتہ بر ہر دیوڑھی محلات و دروازہ ہائے باغ افزودی جواناں بہریک جا داشتہ بہریک جا داشتہ بند و بست ہمہ جا کردہ در قید و حکومت خود آوردہ روانۂ عمارت خود گردید۔

و تاج الامرا بہادر کہ بہرام جنگ را یاد کردہ حکم نمودند۔ برائے تجہیز و تکفین پدر امجد خود حکم کردند کہ از کرنل بارد بہادر سہ ہزار روپیہ بزودی گرفتہ بشراکت مولانا عبد العلی صاحب قبلہ ہمہ مہیا ساختہ صندوق میت حضور را ہمراہ حافظ احمد خاں با تعجیل بسیار روانہ نتہر نگر سازند۔ و حسب الحکم بہرام از کرنل مذکور مبلغ مذکور

بہدست کردہ باتفاق حضرت مولانا صاحب وغیرہ علمائے دیں در غسل وکفن مشغول شدند۔ امابسبب چند سوال وجواب رد وبدل فیما بین نواب سلطان النسأ بیگم وتاج الامرا بہادر بمعرفت میراسد اللہ خاں بہادر حال درمقدمہ روانہ کردن صندوق میت از دروازۂ کمانی علاقہ نصرت محل سمت دیوڑی بیگم صاحبہ معز الیہا بود، برائے انفراغ از غسل وغیرہ میت یک دو گھڑی روز باقی ماند۔ واز عدم رضامندی بیگم صاحبہ معظے الیہا درباب اجازت دروازۂ کمانی نصرت محل کہ صندوق مذکور را باغلاف و شامیانہ وحفاظاں در دالان محل مزبور روبروے دروازۂ کمانی مذکور تمام شب دراںجا گذاشتہ، بروز دیگر وقت دو گھڑی روز بلند شدہ باجماعت کثیر در صحن نصرت محل نماز میت اداکردہ، بموجب حکم تاج الامرا دیوار عقب محل مزبور شکستہ ازاں طرف صندوق میت باتجمل و شوکت وجلوس ریاست بہ ہمراہی حافظ احمد خاں روانہ تہرنگر نمودند کہ وقت برداشتن صندوق میت توپہائے منٹ گن موافق تعداد سن شریفش کہ پنجاہ وشش سال بود بر قلعۂ مدراس وجہازات سرگردید۔ وحکم گورنر مدراس بہ کمندیر آنجا ارقام یافت کہ صندوق میت حضرت نواب بندگان عالی نواب عمدۃ الامرا والاجاہ ثانی ازینجا روانہ آنجا گردید۔ باید کہ بافوج تا مدفون گاہ رسانند۔ چنانچہ بہ تہرنگر بہ ہمہ قلعجات ملک توپہا سر شدند۔ نظم تاریخ نواب عمدۃ الملک صاحب کرم۔ چوں جاں بحق سپرد وجہان فنا ہشت

دل می نمود فکر سنش گفت ہاتفم   تاریخ سال رحلت او شد در بہشت
۱۲۷۶ھ

رنگے۔ بمجرد روانہ شدن صندوق میت نواب صاحب غفراں مآب مسٹر ویب و کرنل مکلین در فتح چوکی بکچہری کرنل بارو آمده تاج الامرا بہادر جہت حاضر شدن خودہا اطلاع نمودند۔ دراں وقت تاج الامرا بہادر باامیر الدولہ و افتخار الدولہ بہادر و مبارز جنگ و سالار جنگ و بہرام جنگ و میر اسد اللہ خاں و تقی علی خاں وغیرہ در دالان فتح چوکی روبروے نصرت محل بادرد والم نشستہ بودند۔ کرنل بارو معہ مسٹر مکلین و مسٹر ویب داخل حضور شده اولاً تعزیت از طرف خودہا و گورنر ادا نموده گفتند کہ اراده لارڈ صاحب بعد از فاتحہ سیوم در خیمہ ہائے کہ روبروئے دروازهٔ آہنی باغ واقع است حاضر شده، از شرف ملازمت مشرف شوند۔ تاج الامرا بہادر بتفکر تمام جواب دادند۔ من در غم والم پدر خود مبتلا ام۔ الحال جواب شما نمی توانم کہ بدہم۔ ازیں جواب مرخص شده بکچہری کرنل بارو آمده در تجویز بودند تاج الامرا بہادر از مردان حاضرین خود فرمودند۔ پیام ملاقات گورنر کہ از حیلہ تعزیت بمن آمده است دریں بسیار قباحات مستور اند۔

افتخار الدولہ بہادر و سالار جنگ بہادر و چند حاضرین از تاج الامرا بہادر مرخص شده درکچہری کرنل بارو آمدند۔ کرنل بارو روبروے آں سرداراں از افتخار الدولہ بہادر اظہار کرد کہ ویب صاحب و مکلین صاحب از مرضی گورنر صاحب ایما کنند کہ اگر نواب صاحب از فاتحہ سیوم فراغت یافتہ بعد از ملاقات گورنر

صاحب ارادہ جلوس نمایند، بہتر دریں امر موجب صلاح دولت است، وسوائے ایں غیر مناسب۔ سالار جنگ بہادر جواب دادند۔ ما یاں غلام سرکاریم۔ آنچہ بسماعت ما در رسد، بعرض حضور خواہیم پرداخت۔ آئندہ حضور مختار اند۔ مصرع

صلاحِ مملکتِ خویش خسرواں دانند

نواب عمدة الامرا بہادر بعد فاتحہ سیوم نواب صاحب جنت آرامگاہ بے استصواب واطلاع گورنر بر مسند ریاست جلوہ افروز نشدہ بعد از فاتحۂ زیارت پدر خود بجائے پدر شدہ رونق بخش مسند ریاست شدند۔ شاید ایشاں ہم بہماں قانون مقررے کاربند خواہند شد۔ ما خیر خواہان دولت را دریں امر مجال لب کشائی نیست۔ اگر گورنر صاحب بعد جلوس مسند نشینی سلسلہ جنبان سوال وجواب خود شوند، امکان دارد۔ مسٹر ویب ظاہر کرد کہ چند کاغذات مہری ودستخطی نواب صاحب غفراں مآب خلاف مضمون ترنی از جائے بگورنر کونسل بنگالہ رسیدہ وازانجا برائے دریافتش در گورنر کونسل مدراس بعین بیماری نواب صاحب آمدہ۔ اگر نواب صاحب ازیں بیماری شفائے یافتند البتہ دریافت وبازپرس ایں کاغذات کردہ، در عوضش ملک کرناٹک در ضبطی کونپنی می آوردند۔ الحال برائے سوال وجواب ایں مقدمہ از فرزندان ایشاں نمودہ برضامندی طرفین ترنی تازہ بقول وقرارات جدید از ایشاں گرفتہ مسند نشینی خواہند نمود۔ اگر بے مرضی گورنر کونسل عمل خواہند کرد، بسیار قباحات در پیش خواہند آمد۔

کرنل بارڈ و سالار جنگ بہادر ازیں گفتگو درحیرت ماندند۔ افتخار الدولہ بہادر بمسٹر دیب متوجہ شدہ، جواب دادند کہ آں صاحب را درحق نواب صاحب ایں کلمات خیلے نامناسب و ضبطی ملک درکمپنی حین نواب صاحب غفراں مآب از جملۂ غیر ممکنات بود، از شاہا ہیچ نمی شد کہ نشو و نمائے اہلِ فرنگ دریں ملک باعث عنایات نواب والاجاہ جنّت آرامگاہ است۔ پس در غیبت اوشاں ایں سخنان ناسزا است۔ و بر مسند نشینی پدر خود فرزند قائم مقام را احتیاج حکم گورنر کونسل نیست۔

مسٹر دیب بہ نہایت تندی مزاج بآواز بلند جواب داد۔ خانصاحب ایں مقدمہ مقدمۂ ملک و ریاست است۔ صاحب کہ دریں گفت و شنید دخل دادن غیر مناسب۔ ما دانیم و کار ما دولت لورثیت نیست۔ مصرع

ہر کہ شمشیر زند سکہ بنامش خوانند

کرنل بارڈ و تقی علی خاں و سالار جنگ برخاستہ بحضور تاج الامرا بہادر ہمہ کیفیت ردو بدل مذکور عرض نمودند۔ تاج الامرا بہادر ازیں قصہ و خبر متردد و متفکر شدہ، بہ تجویز رائے خود بتاریخ ششم ماہ ربیع الاوّل ۱۲۱۶ھ ہجری روز شنبہ در فتح چوکی مخفی از دست سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ و تقی علی خاں و میر اسد اللہ خاں و امثال آں قریب سی کس نذر گرفتند۔ و عنایت نامہ جات بحالی و استقلالی عاملان ملک کرناٹک نویساندہ، از مہر و بیض خود مزین ساختہ، بپہلی واک

روانہ نمودند۔

بوقت اجرا وانصرام احکام عنایت نامجات نویسی جناب جناب نواب عظیم الدولہ بہادر شریک مجلس بودند۔ ازاں جا بدیوانخانۂ رئیس الامرا بہادر آمدہ، ہمہ روداد آنجا با خفا از رئیس الامرا بہادر ظاہر ساختہ رفتند۔ چونکہ نواب سلطان النساء بیگم وغیرہ ازیں اخبار ناخوشگوار مطلع شدند، تاج الامرا بہادر را قایل ریاست ندانستہ، در تجویز نوشتن خطوط بگورنر کونسل درباۂ نارضامندی خودہا واہل خاندان از بیعت ایشاں وعدم نسلیت ایشاں مستعد شدند۔

روز دویم تاج الامرا بہادر بعد فاتحہ زیارت پدر خود بوقت نہ گھنٹہ روز بلند شدہ بر سکھپاون نواب عمدۃ الامرا بہادر سوار شدہ با چند جوانان بار واردلاں وباندارں والغوزہ معہ سالار جنگ وبہرام جنگ ومیر اسد اللہ خاں و دیگر چند ارکان در دیوان خانہ کلس محل آمدہ از چند کس نذر گرفتہ دو سہ ساعت نشستہ بہ بہرام جنگ وسالار جنگ حکم درستگی وآراستگی دیوان خانہ کلاں و نویسانیدن ازواد شقہ ہائے دعوت جلوس مسند نشینی بروز جمعہ دہم شہر ربیع الاول سنہ الیہ نمودہ سوار شدہ بفتح چوکی آمدند۔

در حال کرنل مکلین ازیں کیفیت مطلع شدہ بر در دیوان خانہ کلاں آمدہ از بہرام جنگ و سالار جنگ مستفسر شد کہ نواب صاحب دریں جا برائے چہ آمدہ بودند؟ و چہ حکم کردند کہ آنہا جواب دادند۔ از روز انتقال پدر خود کہ یکجا نشست داشتند در مزاج قدرے خفقان پیدا کردہ

برائے دفع آں دریں جا آمدہ دو سہ گھڑی تشریف داشتہ رفتند۔ پرسید کہ برائے آراستگی دیوان خانہ و نوشتن رقعات دعوت جلوس مسند نشینی حکم نمودہ اند۔ گفتند، دریں باب حکم کردن ضرور نیست وتا حال از غم والم پدر خود متوجہ سرانجام مسند نشینی نشدند۔ بفضلہ یقین است امروز فردا خواہند فرمود۔ پس مارا لازم و ملزوم است کہ پیش از حکم ایشاں ہم اسباب واساس جلوس مہیا دارند۔ ہر وقت کہ مرضی مبارک باشد ما دولت خواہاں تابع امر خداوند نعمت خود خواہم بود۔

کرنل مکلین ازیں معنی ہا مفصل بگورنر کونسل اطلاع نمودہ از حکم گورنر کونسل فی الوقت کاٹ ہا آوردہ بر دیوان خانہ کلس محل جابجا پہرہ گذاشتہ تقید نمود کہ کسے از علاقہ داران سرکار را دریں جا آمدن ندہند۔ و ازانجا بر دروازۂ فتح چوکی و نصرت محل و ڈیوڑی والدۂ تاج الامرا بہادر آمدہ، درانجا نیز پہرہا قائم کردہ، از زبانی کرنل بارد بتاج الامرا پیام داد کہ فردا لاٹ صاحب برائے ملاقات نواب صاحب بخیمۂ خود کہ در باغ خاص متصل دروازہ آہنی است می آیند، جناب ہم تشریف فرمودہ ملاقات نمایند۔

تاج الامرا بہادر روز دویم بہ تجویز و مشورت کرنل بارد و بہ سالار جنگ وغیرہ خواہش گورنر بوقت ہشت گھنٹہ روز بلند شدہ بہ تشیین تمام با اسباب سواری مثل مورچھل و آفتاب گیری و الغوزہ روانہ بخیمۂ گورنر شدہ سالار جنگ وغیرہ دریک خیمہ علیحدہ گذاشتہ خود بخیمۂ گورنر رفتہ، تا یک گھنٹہ ہم کلام بودہ بدولت خانہ خود

تشریف آوردند۔

درین اثنا خطوط نواب سلطان النساء بیگم باموری ہراہل خاندان درباب نارضامندی خودہا از مسند نشینی و بیعت تاج الامرابہادر در گورنر کونسل رسید۔ و تاج الامرابہادر دو سہ روز متواتر بطور ملاقات روز اول از گورنر ملاقات نمودند۔ چونکہ روز چہارم فیما بین ایشاں و گورنر سوال وجواب خلاف مرضی یکدیگر بمیاں آمد، موافق عزو مرتبت ایشاں مرخص نشدہ، ورلیش وتنبور ہم ازگارٹ ہائے آنجا موقوف کنانید کہ درکونسل تجویز مقرریافت کہ تاج الامرا لیاقت مسند نشینی نمی دارد ۔ فکر دیگر باید کرد۔

بہادر معلی بروز رخصت روز چہارم از بسیار آزردہ خاطری بخانہ خود آمدہ، از کرنل بارڈ و سالار جنگ بہادر اظہار نمودند۔ تا امروز گورنر و دیگر سرداراں عزّت وحرمت من حسب مراتب جدو پدر من می نمودند۔ امروز بسبب اختلاف سوال وجواب یکدیگر در ملاقات و رخصت بسیار تفاوت نمود۔ از زندگی مرگ بہتر می دانم۔ بعدازیں اظہار در محل والدۂ خود تشریف فرمودند۔

رنگے۔ چونکہ عظیم الدولہ بہادر از انتقال نوب عمدۃ الامرا بہادر شب وروز در حزن و ملال مبتلا بودند، تاج الامرابہادر حسب وصیت پدر خود سررشتہ محبت و وداد از ایشاں موافق مرتبت ایشاں مرعی داشتند۔ دو وقتہ طعام بالاتفاق تناول می کردند۔ عظیم الدولہ بہادر نیز نظر بر اتحاد مودت قلبی شب و روز پیش ایشاں بود۔ محفل ہم کلامی

و ہم بزمی را از شمع یک جہتی روشن و نور آگہیں می داشتند۔

نواب سلطان النساء بیگم از استماع موافقت عظیم الدولہ بہادر از تاج الامرا بہادر آمدورفت بہادر معلے در محل خود موقوف نمودند۔ باین اندیشہ کہ شاید ایشاں اخبار تجویزات مایاں بتاج الامرا بہادر می رسانند۔ بعد چندیں چونکہ عظیم الدولہ بہادر مقدمۂ ریاست بہ نیرنگی گوناگوں منقلب و تاج الامرا بہادر را دریں امر نہایت مشوش و پراگندہ خاطر دیدند۔ روزے از حیلۂ غسل جمعہ بخانہ خود آمدہ سکونت فرمودند۔ و روز شنبہ وقت صبح رو بروئے دروازۂ محل خود مشی می فرمودند کہ از فضل فضال لایزال و تائید جناب سید عالم صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم و بدستگیری دستگیر جہانی محبوب سبحانی صلوٰۃ اللہ علی جدہ و بحسن نیت روشن طینت واجابت دعائے التجائے آں قدوۂ دودمان والا منزلت بدرگاہِ رب العزت دفعتہً کرنل مکلین باچند جوانان اردلی کہ ہرروز بسواری اسپ در باغ میگردید، بر در دولت سرائے ایشاں رسید۔ چونکہ نظر کرنل مکلین بر نواب عظیم الدولہ افتاد، از مردماں دریافتہ معلوم کرد کہ ایشاں فرزند مدارالملک امیرالامرا بہادر اند۔ ہموں وقت بگورنر خبر داد۔ و گورنر از اول در سراغ جستجوئے ہم چنیں وارث مستقل نواب والا جاہ جنت آرام گاہ بود۔ باستماع ایں خبر بشاشت اثر نہایت خوشحال شدہ، بکرنل مکلین حکم نمود کہ شما بسرعت سریعہ رفتہ بر محل سرائے ایشاں پہرۂ علاقہ خود داشتہ از طرف من سلام رسانند و بگویند۔ گورنر صاحب می خواہند فردا لیس فردا آں صاحب را

در خیمهٔ خود طلبیده مشرف بملاقات شوند۔ کرنل مذکور بداں موجب کاربند شد۔

ولواب عظیم الدولہ بہادر ازیں پیام قدرے مترد شده مشوش بودند کہ ایں خبر بتاج الامرابہادر رسید۔ بہادر معلےٰ نصیحت پدر را یاد کردند کہ اکثر جناب پدرم ارشاد می نمودند کہ عظیم الدولہ را از خود جُدا نسازند۔ شاید کہ صاحبان حکومت گورنر کونسل تجویز مسند نشینی بر ایشاں مقرر نمایند۔ ازیں خیال ترسیده، زبانی شیخ بابن نامی از دلِ خود بنواب عظیم الدولہ بہادر پیام دادند کہ حضرت من دو روز شد کہ از ملازمت خود مشرف نفرموده‌اند۔ مضطرام زود تشریف آورده، معزز فرمایند کہ ما باہم تناول نمائیم۔ دراں وقت نواب عظیم الدولہ بہادر دربند و بست پہره وغیره در محل سرائے خود بودند۔ رفتن آں جا مناسب ندانستہ جواب دادند۔ برادر من معاف فرمایند۔ من بالفعل درآنجا آمدن نمی توانم۔

و روز دویم بہفت گھنٹہ صبح کرنل مکلین یک سکھادن با چند جوانان پہره بار آورده، نواب عظیم الدولہ بہادر را سوار کرده باعزت وحشمت بسیار در خیمهٔ گورنر آورده و لاٹ کلو صاحب با مسٹر ویب و کرنل کلوس و چند سرداران دیگر استقبال کرده، بمراتب رئیساں ملاقات نموده سوال و جواب مقدمہ ملک و مسند نشینی از ایشاں نمودند۔ نواب صاحب ہم ہمہ سوالات ایشاں را قبول فرموده جواب دادند۔ آنچہ مرضی لاٹ صاحب است من تابع مرضی ایشاں ہستم۔

مصرع صلاحِ من بصلاحیست کاں صلاحِ شماست۔

بعد وسیلۂ خدا و رسول و در ظاہر بہ پناہِ اہل کمپنی آمدہ ام۔ و ہیچ اندیشہ نمی دارم۔ و آں شفیق بہر نوع کہ خواہند بندوبست امورات فرمایند۔ لاٹ صاحب و دیگر سرداراں نہایت مسرور شدہ بجمیع وجوہ خاطر جمع کردہ، بعزت تمام روانہ دولت خانہ ایشاں نمودند۔ و بہر ہر دولت سرائے ایشاں دو کاٹ جوانان بار متعین نمودند۔ لاٹ رکلو صاحب در ملاقات دویم ظاہر ساختند کہ صاحبان گورکونسل تجویز نمودہ اند، جناب را چندے در باغ داشتہ بعد از بندوبست جزو کل و آراستگی دارالامارہ دیوان خانہ کلس محل جلوس نمایند۔ و تا تشریف داشتن آنجا یک کمپنی بارو ترپ سوار برائے حفاظت جناب و یک چارٹ چہار اسپی برائے سواری خاص متعین خواہد شد۔

نواب صاحب ازیں اخبار سراسر بشاشت و فرحت آثار مسرور شدہ، مرخص گردیدند۔ گورنر صاحب مبلغ خطیر برائے اخراجات ضروری ایشاں از خزانہ کمپنی فرستاد۔ نواب صاحب ازاں روز اول فاتحۂ نیاز جناب رسالتمآب صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلّم بدوازدہم ربیع الاول فرمودہ، بعد ازاں چند اسباب ضروریات درست و تیار کنانیدہ با محلات روانۂ امیر باغ شدند۔ و رفیقان پدر خود را طلبیدہ بسلک ملازمان خود منسلک فرمودند۔ و مہر خود بخطاب امیر الہند والا جاہ نواب عظیم الدولہ بہادر از اطلاع گورنر صاحب خود متوجہ شدہ، در امیر باغ کندہ کنانیدند۔ و لاٹ صاحب از علاقہ کمپنی دیوان خانہ کلس محل را آراستہ کنانیدہ

شقہ ہائے دعوت جلوس بہ تمامی اہل خاندان وعمدگان از طرف گورنر کونسل نویسانیدہ، روانہ نمودند۔ وتاج الامرا بہادر ودیگر اہل خاندان ازیں اخبارات خیلے مشوش ومترددبودند۔

روزے نواب سیف الملک بہادر پیش از جلوس کہ باغ سکونت ایشاں عقب امیر باغ بہ نہایت قربت واقع است صبحے نزدِ نواب عظیم الدولہ بہادر آمدند۔ چونکہ خبر تشریف آوری ایشاں بنواب عظیم الدولہ بہادر رسید، باستقبال تا سکھساون بہادر معلی آمدہ درحویلی بردند۔ ونہایت عجز وانکساری نمودند۔ سیف الملک بہادر بر عجز وانکسار ایشاں خوشحال شدہ بسیار وعدہ ہائے ترقی عمر واقبال دادہ فرمودند۔ اللہ تعالیٰ ایں ریاست خداداد بشما مبارک وسازوار فرماید۔ بفضلہ ایں دولت بطناً بعد بطن برشما قائم خواہد ماند ودیگراں را دریں کار ریشہ دوانی محض فعل عبث وموجب بدنامی وسوائے انگشت نمائی چیزے دیگر حاصل نخواہد شد۔ ومن اول از ہمہ معاش خود بوساطت شما خواہم گرفت۔ زیراکہ در استقلالی ریاست شما ہیچ شبہے وشکے نیست۔ مگر من ہم نظر ظاہراً براطاعت اہلِ قرابت شریک ایشاں خواہم بود، وگرنہ مرا بدنام خواہند کرد۔ وبروز جلوس ہم نخواہم آمد۔ معاف دارند۔ وچیزے راہ یاب خاطر نہ نمایند۔

نواب عظیم الدولہ بہادر بریں سخنان محبت وشفقت آگیں خیلے مسرور شدہ، عرض کردند۔ کہ دو گلاب پاش وپاندان وعطردان وچنگیر نقروی ودوستہ خوان خلعتے ضرور است اگر از سرکار عنایت

شود عین سرفرازی بعد از فراغت کار واپس خواہم فرستاد۔ قبول کردہ مرخص شدہ بباغ خود تشریف فرمودند۔ وہم اسباب مطلع ارسال نمودہ پیام دادند۔ ایں اسباب از آں شماست درکارخانۂ خود بدارند واپس نفرستند۔ نواب عظیم الدولہ بہادر ازیں عنایات بسیار شاداں و فرحاں شدہ متوجہ بندوبست امورات خود گردیدند۔

رنگے۔ الحمدُ لخالقِ البرایا
والشکر لِواھبِ العطایا

چونکہ عروس صبح نوزدہم ماہ ربیع الاوّل ۱۲۱۶ھ بہ نقاب حجاب سیاہی شب از رخ پرنورخود برکشید، و عالمے را از پرتو جلائے خود جلابخشید، آں آفتاب برج شرافت ونجابت، وگل سرسبد بوستان سخاوت، وشجاعت، نیّر فلک دولت وحشمت، گوہر دریائے ریاست وسلطنت منبع علم وحیا، مجمع جود وعطا، شرف خاندان والاجاہ، پشت وپناہ خلق اللہ، جناب امیرالہند والاجاہ نواب عظیم الدولہ بہادر با زیور مرصّع ولباس فاخرہ از امیر باغ بوقت نُہ گھنٹہ روز بلند شدہ، باتمامی سرداران گورنر کونسل وفوج انگریز وجلوس ریاست واجماع کثیر خلایق سوار شدہ، داخل باغ دالامارۂ والاجاہی شدہ، بر مسندِ ریاست جلوہ افروز شدند۔

نظم:

چوں ایں مدار ملک وحشمت — صاحبِ کرم وعظیم دولت
دربذل وعطا چو ابرِ نیساں — والاحسب و بلند ہمّت
ازحکم خدائے ہردو عالم — بنشست بمسندِ امارت

تاریخ جلوس گفت ہاتف   شد مالک مسند ریاست

بمجرد داخل شدن باغ دررونق بخشی مسند[۱۶] تو پہاے[۱۲] تہنیت در باغ وقلعۂ مدراس وجہازات سر شدند۔ وہمہ سرداران گورنر کونسل ادائے تہنیت نمودند۔ بعد ازاں از تمامی ملازمین حاضرین کہ ہزارہا جمع بودند، نذر گرفتہ از گورنر ودیگر سرداراں متوجہ شدہ اول شکریہ توجہات آنہا از ایشاں فرمودہ، بسفارش اجرائے جاگیرات خاندان پرداختند۔ جواب داد۔ تاحال کسے از اہلِ خاندان برائے نذر نیامدہ اند۔ باز چند ساعت انتظاری ایشاں می کنم۔ ببینم کہ کدام می آیند۔ وکدام نمی آیند۔ حسب الحکم بگورنر صاحب ودیگر سرداران وتمامی اہل مجلس عطرہ گلاب وپاندان تقسیم نمودند۔ گورنر صاحب تا وقت انتظاری اہل خاندان نمودہ برخاست کردند۔ نواب صاحب ہمراہ گورنر صاحب ودیگر سرداراں جہت رخصت تا بدروازۂ دیوان خانہ برفتند۔

دریں اثنا امیرالدولہ بہادر وافتخارالدولہ بہادر با آفتاب گیری ہا متصل دروازۂ دیوان خانہ ملاقی شدہ بگورنر سلام کردند۔ مسٹر ویب قریب آنہا آمدہ گفت کہ شماہا بروقت جلوس مسندنشینی نواب کرناٹک چرا نیامدند۔ وحالا برائے چہ تصدیع کشیدند۔ افتخارالدولہ بہادر جواب دادند۔ نواب کرناٹک نواب عمدۃ الامرا بہادر بود۔ بعد ایشاں تاج الامرا بہادر فرزند ایشاں رئیس کرناٹک است۔ از طرف اوشاں دعوت بما نرسیدہ۔ مگر حسب طلب لاٹ صاحب حاضر شدہ ایم۔ مسٹر ویب بایمائے گورنر جواب گفت۔ بسبب نبودن فرزند از محل خاص بنواب صاحب

و اظہار و ارقام اہل خاندان کہ ولدیت ایشاں ہم باثبات نمی رسد، صاحبان حکومت مصلحت وقت دانستہ، ازراہ الطاف و مہربانی جناب نواب عظیم الدولہ را کہ نبیرۂ خاص نواب والاجاہ جنت آرامگاہ است، بر مسند جدامجد او قائم فرمودند۔ پس ہر کسے را کہ دوستی کمپنی منظور باشد در دولت خواہی و اطاعت نواب کرنا ٹک خواہد نمود، بجز استصواب نواب صاحب بمدعائے خود رسیدن غیر ممکن۔

افتخار الدولہ بہادر بترش روئی تمام چند سخنان درشت بمسٹر ویب گفتہ روانہ شدند۔ و گورنر صاحب مع سرداران اہل کونسل مرخص گردیدند۔ و بہ تجویز در گورنر کونسل قرار دادند کہ تابودن قیام کمپنی با فتخار الدولہ بہادر۔ معاش مقرر نباید کرد کہ معاش اہلیۂ ایشاں بایشاں بس است وحکم واحد دارد۔

رنگے۔ بعد چندے از جلوس مسند نشینی جناب نواب بیگم صاحبہ مکانات و محلات کلس محل را بصرف ہزار ہا روپیہ مرمت و تعمیر نمودہ، از تشریف آوری خود زینت بخشیدند۔ و فوج کمپنی بعد از استقلالی کلی نواب صاحب از باغ روانۂ قلعہ شد۔

رنگے۔ تاج الامرا بہادر تا نیامدن نصرت محل و فتح چوکی در قبضۂ علاقۂ نواب صاحب سکونت خود در نصرت محل می داشتند۔ بعد ازاں چندے در محل سلطان النساء بیگم رفتہ ازانجا از عارضۂ اسہال خونی بیمار شدہ، بخانۂ والدہ رفتند۔ درانجا ۳ روز بودہ بغرہ ماہ ذی الحجہ ۱۲۱۶ سنہ ہجری بوقت اخیر ایں شعر آں طبع زاد خود خواندہ، جاں بحق

شدند۔ شعر ایں است

من حسینِ صابرم زخمی است سرتا پائے من

در میانِ کربلائے عشق باشد جائے من

نواب صاحب از استماع خبر رحلت تاج الامرا بہادر بر جوانی ایشاں خیلے تاسف نمودہ بوالدۂ واہلیہ ایشاں زبانی قربان علی خاں تعزیت گفتند۔ وہر وقت بر حال ایشاں تاسف فرمودند۔

گلدستہ سیوم از گلزار چہارم از ۱۲۱۵ ہجری تا ۱۲۱۶ ہجری

در بیان تعریف وتوصیف حسن اخلاق امیر الہند والاجاہ نواب عظیم الدولہ بہادر ورجوع آوردن اہل خاندان از نواب صاحب معلّٰی وسلوک ومراعاتِ ایشاں ورحلت نواب صاحب ممدوح ومسند نشینی نواب عظیم جاہ بہادر ووصف زینت بخشی ریاست نشان ورحلت ایشاں واحوال رسیدن وراثت مسند والاجاہی بنواب غلام محمد غوث خان بہادر زاد اللہ عمرہٗ ودولتہٗ وبہار پذیرائی دربار فیض مدار از رائے مہر انجلائے امیر عظیم ابن الامیر مشیر صاحبِ تدبیر اعظم جناب بندگان

حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہٗ

ہمشیرۂ نواب صاحب باشفاق وعنایات خداوندانہ خود جہت اجرائے جاگیرات وتقرر معاش اہل خاندان از گورنر کونسل با وجود حسن اخلاق واطوار اینہاکہ با نواب صاحب معلے میداشتند اظہر من الشمس است، ساعی بودند وپیوستہ تمنائی ملاقات اہل خاندان و آرزوے آمدورفت ایشان پیش خود می داشتند۔

رنگے۔ بہرام جنگ بہادر از حین تاج الامرا بہادر درحضور نواب صاحب آمدہ، از کاردانی وکارپردازی خود دخیل امورات سرکار گردیدہ، در بعضے مقدمات گورنر کونسل بنواب صاحب تجویز می دادند۔ اہل کونسل ازیں معنی مطلع شدہ درحضور ظاہر ساختند۔ بہرام جنگ بہادر قابل صحبت جناب نیست کہ سابق در زمان ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر از تجویز ورائے خود خطوط فتنہ انگیزی باغیار نویسانیدہ بود۔ پس جناب از صحبت ایشان باز ماندن بہتر و اولیٰ است۔ نواب صاحب کہ با اہل گورنر کونسل محبت ویکجہتی بمرتبۂ کمال میداشتند وتا حیات خود ہیچ کارے خلاف مرضی ازباب کمپنی بعمل نیاوردند، وایشان ہم مداح نواب صاحب بودند، ہموں وقت بہرام جنگ بہادر را ممانعت آمدورفت باغ خود کردند۔ وجہت انتظام امورات دولت، مولوی محمد غوث اوستاد قدیم خود را بخدمت دیوانی واز خطاب شرف الملک مولوی محمد غوث خان بہادر و بعنایت

جواہرات و نوبت سرفراز و معزز فرمودند۔ و صاحبزادگان نیز از خطاب امرائی و جاہی مفتخر، و برادران نواب بیگم صاحبہ را از خطاب شرف الامرا بہادر و ممتاز الامرا بہادر و حسین نواز خان اعتماد الملک را بخطاب اعظم الامرا و حافظ احمد خان را علاؤ الدولہ بہادر و جاوید خاں بہادر را تاج الدولہ بہادر و لطف بیگ خاں را قائم جنگ بہادر۔ بدیں دستور ہر یک را بقدر حوصلۂ او از خطابات و خدمات و بعنایات انعامات و خلعت و دو شالہ ہا بہرہ یاب و معزز و کامیاب فرمودند۔ و قرض سیم و زر کم تر از قرض گل می دانستند کہ گاہے زر آمدنی قسط ماہواری ملاحظہ نیاوردند۔ و چندے از اہل خاندان کہ آنہا بخیالات لا حاصل مدتہا از نواب صاحب رجوع نیاوردہ بودند بعد فاقہ کشی ہائے سالہا برکردہ خود نادم و پشیمان شدہ، سر اطاعت را بر جادۂ فرمانبرداری نہادند۔ نواب صاحب از راہ اشفاق کریمانہ بر افعال و اطوار ایشاں نظر نداشتہ، حسب مراتب ہر یک را از ملاقات خود مشرف فرمودہ، معاش از کمپنی بوساطت خود اجرا کنانیدہ، بقائے آنہم دہانیدند۔ و سلوک ہزارہا از ہر یک در تقریبات شادی و غیرہ می فرمودند، و مردمان گویا مورا از سرکار خود معاش مقرر کردہ می رسانیدند۔ و ہمیشہ ہمت والا بذات خود مصروف بکارہائے خیر داشتند۔ چنانچہ اکثر نذورات در مکۂ معظمہ و مدینۂ منورہ و دیگر عتبات روانہ می فرمودند۔ و از ابتدائے ریاست دو سید را نذر بنام جناب سید مظلوم علیہ السلام چہل روپیہ ماہوار از غرۂ محرم الحرام

در ہر سال مقرر و جاری فرموده، پرورش می فرمودند۔ چنانچہ آں عمل مقررے
تا حال است۔

و نواب سلطان النسا بیگم و رئیس الامرا بہادر را حسب خواہش
ایشاں رخصت روانگی بیت اللہ و زیارت عتبات عالیات از کمپنی
دلانیده، لبلوک ہزارہا از سرکار خود، و خود متوجہ شده بعز و تکریم بسیار
سوار جہاز کنانیده روانہ نمودند۔ و معاش نیز تا حین حیات ایشاں
از کمپنی جاری داشتند۔ القصہ عجب سردارے بود کہ قلم و زبان در
تحریر اوصاف حمیدۂ شاں قاصر و سینہ چاک۔ او تعالیٰ شانہ ایں
آستان فیض نشانہ را تا صد و سی سال بایں فیض بخشی ہا قائم و دائم
دارد کہ ہزار عالم چہ از ساکنان بلدۂ مدراس و چہ صادر و وارد ایں دیار
ازیں دولت خانہ بحصول مقاصد خود ہا کامیاب و سرفراز اند۔
رنگے۔ بقضائے الٰہی کہ ہر ذی روح را بہ فحوائے "کُلُّ
من علیہا فانٍ" ازیں دار فنا نقل بدار بقا لازم و واجب افتاد،
بتاریخ نہم شہر شوال ۱۲۳۲ھ ہجری مقدمۂ آں آفتاب جہاں متاع
از شرق دنیا در گوشۂ مغرب عقبیٰ غروب نموده، جہاں را تیره و تار
گردانید۔ و کوه درد و الم بر دل دولت خواه محزون و پر غم انداخت۔
و گوش ایمان خود را از زیور بانگ و صلواة در مسجد جامع کلاں قرین
گردانیده۔ "إنا للہ وإنا الیہ راجعون"۔ نظم

چوں رخت بہ بست ازیں سوئے ناقایم کاں بود زدل غلام آل ہاشم
گفتم سن رحلتِ عظیم الدولہ پیوستہ بہ رحمتِ الٰہی دایم
۱۲ ۳۲

رنگے۔ در ماہ ہفتم از انتقال نواب صاحب رحمت مآب
از فضل نفضال لایزال و از عنایت بے نہایت جناب سرور عالم
اشرف آدم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کہ آفتاب عالم تاب
صبحدم ہفدہم ماہ ربیع الثانی ۱۲۳۵ھ ہجری مقدسہ از مشرق فرحت و
کامرانی بشرف طالع جہاں را از لمعہ نور وجود روشن و منور ساخت۔
ایں بر اعظم ملک و دولت اعنی نواب اعظم جاہ بہادر خلف ارشد
و جانشین جناب امیر الہند والا جاہ نواب عظیم الدولہ بہادر جلوہ افراز
مسند ریاست گردیدہ، عالم را از عنایت خداوندانہ سرفراز و کامیاب
فرمودند۔ نظم تاریخ:

چوں ز فیضِ قدومِ اعظم جاہ　　زیب آور شدہ ریاست و تخت
ہاتفِ دل بسالِ تاریخش　　مسند جلوہ گاہ اعظم، گفت

بفضلہ مقدمات دولت از سابق زیادہ تر بخوبی انتظام گرفت۔
و ہر یک بقدر مراتب خود از منصب و خدمت سرفراز و ممتاز۔ و برادر
عزیز از جان خود نواب عظیم جاہ بہادر مد ظلہ العالی را صاحب فراست
و مشیر با تدبیر و رونق خدمت دیوانی چنانکہ جد امجد ایشاں نواب
امیر الامرا بہادر پیش نواب والا جاہ جنت آرامگاہ بودند، دانستہ
زیب بخش مسند دیوانی فرمودند۔ و ہمہ امورات دولت از جز تا کل
برائے مہرانجلائے برادر عزیز خود سپردند۔ بہادر معلی در بندوبست
ہر امر چناں بدانائی و ہوشیاری کاربند شدند، جناب نواب صاحب
بکار روائی ایشاں نازاں و شاداں، و عالمے از حسن اخلاق و عدل و

انصاف وسرفرازیہا راضی وخوشحال، وبدعائے ترقی عمر واقبال شب وروز مشغول، وممتاز الامرا بہادر خال خودرا کہ صاحب مرتبت وعالی ہمت وذی عزت اند، نواب صاحب بوقت روانگی ناگور شریف کہ باحشمت بسیار وتمامی جلوس ریاست باچند سرداران اہل قلم واہل شمشیر انگریز وفوج کمپنی وہمہ اہل قرابت وملازمین ومحلات بصرف لکوکہا روانہ شدہ بودند، بہ نیابت خود دریں جا گذاشتند۔ واہل گورنر کونسل در ہر کارسن وقلعجات برائے سرشدن توپ موافق قانون کمپنی تقید وحکم نمودند۔

بفضلہ بعد مشرفی از طواف وزیارت ناگور شریف وادائے نیازات بہماں تجمل وتکلف از راہ چنجاور عبور فرمودہ تہر نگر تشریف فرما شدند۔ از فاتحہ بزرگان آنجا سعادت حاصل نمودہ، از راستہ ویلور ومحمد پور در ماہ چہارم رونق بخش شہر مدراس شدند۔ ودر ہر شہر از فاتحۂ قبور بزرگاں ونذورات آنجا بہرہ اندوز شدند۔

الحمدللہ دریں روسائے کرناٹک از اواخر ریاست نواب والا جاہ تا ریاست نواب رحمت مآب کسے ہم چنیں سعادت ابدی حاصل نہ نمودہ کہ نواب صاحب ممدوح بذریعہ زیارت عالمے را شہر بشہر از فیض رسانی خود سرفراز فرمودند۔ چونکہ ممتاز الامرا بہادر سربراہ نیابت خاص خاطر خواہ نواب صاحب معلے پرداختند وسرمودراں فروگذاشت نکردند، نواب صاحب معزالیہ نظر بر کارروائی ایشاں از خدمت بخشی گری کامیاب فرمودند۔ واولیا صاحب رفیق قدیم خودرا از راہ عنایت

خداوندی بخطاب حفظ اللہ خاں بہادر حافظ یار جنگ و بعنایت نیم آستیں و رومال شال از ملبوس خاص مفتخر فرمودند۔ و دیگر ملازمان را نیز بقدر مرتبت ہر یک از خطابہا و عنایت خسروانہ معزز فرمودند۔ و بعضے چند امورات دینی کہ از نواب صاحب بجلوۂ ظہور آمدہ از دیگر رئیسان اینجا بعمل نیامدہ یکے ازاں مرمت مسجد جامع کلاں بصرف مبلغ خطیر فرمودہ، چناں مینار ہا باکلس طلا مزین فرمودند کہ اظہر من الشمس است۔

و نواب والا جاہ جنت آرام گاہ در ریاست خود چند قنادیل ازاں چندے در مکۂ معظمہ و چندے در مدینہ منورہ و یک نردبان چوب صندل در مکہ معظمہ برائے کعبہ شریف روانہ نمودہ بودند۔ ایشاں درعین خود یک نردبان ملمعۂ طلائی ملتولی باختراع کار ولایت در دیوان خانۂ شادی محل خود متوجہ شدہ، معرفت سید صبغۃ اللہ کہ دریں کارہا مہارتے و امتیاز کلی داشت، خواطر خواہ خود تیار کنانیدہ، ہمراہ سید امام الدین نامی مرد فہیم و کارداں بہ ہمراہی دیگر مردمان سرکار بسلخ ماہ ذی حجہ بر جہاز روانہ فرمودند۔ شکر للہ از حسن نیت در ایام قلیل آں نردباں بہ منزل مقصود رسید۔ چونکہ بفضلہ خبر سعادت اثر رسیدنش بکعبۂ شریف و بکار آمدن آں بحجاج بیت اللہ شریف بنواب صاحب صادق الاعتقاد رسید، سجدۂ شکر بدرگاہ الٰہی بجا آوردند۔ و بجہت حق رسانی حق داراں بے حق شدہ از دست حق تلفاں مولوی بخاری صاحب را چندے

و بعد ایشاں مفتی بدرالدولہ بہادر را حاکم شرع مقرر کردہ، حکم دادرسی ہریک حسب الحکم شرع شریف محمدی فرمودند کہ کسے از حق خود محروم، و ازدست زبردستان حق تلفاں عاجز نبودہ بحق خود ہا برسد۔

غرض عزم جزم ایشاں در کارہائے دینی چناں معروف بود کہ بلبل خامہ در نغمۂ توصیفش بکم و شکستہ بال، و حیات مستعار ناپایدار بےوفا در بیوفائی خود ہیچ نہ نمودہ، بغرۂ ربیع الثانی ۱۲۸۱ہجری مقدسہ آں شمع شبستان خاندان والامنزلت و تازہ نہال بوستان دودمان عالی مرتبت از بادِ صرصرِ قضا خاموش و پژمردہ گردیدہ، چشم جہاں را بے نور گردانید" انا للہ وانا الیہ راجعون" نظم تاریخ

چو رفتہ بدار بقا از فنا — ولی عہد نواب رحمت مآب
بسالش جناب رسالت ولم — بگفتا۔ لقب دار رضواں مآب

رنگے۔ چونکہ از غروب آں مہر منور عالم بظلمت غم و اندوہ حیران و مبتلا بودند، بفضلہ تعالیٰ نیر اعظم کہ عبارت از فرزند جگر پیوند ایشاں نواب صاحب رضواں مآب اعنی جناب غلام محمد غوث خاں بہادر طال اللہ عمرہٗ و دولتہٗ، کہ چشم و چراغ دولت و ریاست پدر خود باشد، بتائید و حمایت عم بزرگوار خود یعنے برادر عزیز القدر نواب صاحب رضواں مآب کہ یکتائے زماں و حاتم دوراں و یکہ تاز مضمار قدر دانی و شہسوار عرصۂ کامرانی، گل سیراب گلشن نجابت، رنگ و بوے چمن شرافت، ہژبر بیشۂ شجاعت، گوہر دریاے سخاوت، عالم علم دین رسالت، خورشید فلک عدالت، دانائے امورات دولت، رونق مسند

ریاست، منبعِ جود و سخا، مجمع بذل و عطا، نواب عظیم جاہ بہادر مدظلہٗ العالی بر فلک مسند دولت وراثت پدرِ خود بتاریخ دوازدہم شہر جمادی الاولی ۱۲۴۱ھ ہجری مقدسہ سربلند و تابندہ گردیدہ، جہاں را بنور انور خود ضیائے کل بخشید۔ نظم تاریخ:

خلفِ ارجمندِ اعظم جاہ   از ریاست چو بہرور گردید
خِرَدم گفت از سر الحمد   رونق مسندِ پدر گردید

۱۲   ۴۱

دیگر تاریخ

جب ہوا رخشندۂ مسند وہ ماہ خوبرو
جلوہ افزوزی ہوئی ہر سمت تب اس ماہ کی
از سر الحمد ہاتف نے کہا سالِ جلوس
ہے منور مسند دولت منور جاہ کی

اللہ تعالیٰ از فضل لایزال خود ایں ہلال صاحب جمال را بترقی دولت و اقبال زیر سایۂ ہما پایہ بہادر معلیٰ مدظلہٗ العالی و جدۂ امجدہ و والدۂ ماجدہ از چشم زخم بد مصئون و مامون و سال بسال تا صد و سی سال در تزاید و بے زوال داشتہ، بعمر طبعی رساند۔ بمحمد و آلہ الامجد، اما بسبب صغر سنی برادر زادۂ خود نواب عظیم جاہ بہادر از حکم و اطلاع صاحبان گورنر کونسل بنگالہ و مدراس و شاہ ولایت فرنگ بہ نیابت ایشاں عنان جمیع امورات دولت بدست اختیار و حکومت خود داشتہ، چناں زینت انتظام بخشیدند، و سر رشتہ محبت و یک جہتی و آئین رسل و رسائل و نامہ و پیغام از اہل کمپنی شاہ فرنگ مرعی داشتند

که عالم از سررشته و حسن و اخلاق و خلق و مروت و رویه دانشمندی ایشاں رضامند و فرمانبردار۔ تاریخ نظم:

آنکه نواب عظیمی و عظیم است بجاه
کز نسیم خروش غنچۂ دولت بشگفت
شد چو او نائب مختار سروش غیبی
لفظ مختار بسال سن مختاری گفت
۱۲۴۱

و جناب نواب بیگم صاحبہ قبلہ مدظلہا العالیہ والدۂ ایشاں از رفتار سعادت اطوار و اطاعت و فرمانبرداری فرزند اقبال مند بدل خورسند و جمیع اہل خاندان از خورد تا کلاں و ہمہ ملازمین از ادنیٰ تا اعلیٰ بر عنایات بے نہایات نواب صاحب معلے ممنون و مشکور بودند، پیوستہ مطیع و فرمانبردار اند۔ و ہمیشہ باعتقاد صادق خود از شب ماہِ ربیع الاوّل مجلس فاتحہ جناب رسالتمآب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم، و از سیوم تا بہ پانزدہم بعد از نماز مغرب تا نصف شب دیوان خانۂ کلس محل را با قنادیل و فراش مزین ساختہ از نقشہ مدینہ معزز می سازند۔ و تمامی امرا و ارکان و علما و مشایخین و ملازمین حسب دعوت جمع شدہ، از تناول طعام فاتحۂ متبرکہ و باستماع حدیث شریف و مناقب نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شرف و سعادت دارین حاصل می نمایند۔ و صبح دوازدہم نیز تمامی اہل دعوت بالباس فاخرہ و پاکیزہ حاضر شدہ از زیارت و پیرامونی دایرہ و سایر نقشہ مبارک و استماع ختم حدیث و مناقب بہرہ اندوز شدہ، شریک محفلِ سرور

می باشند۔ و بعد از ختم، نواب صاحب ہر یک را بعنایت خلعت و دو شالہ و شال و زر نقد حسب مرتبت، سرفراز و معزز می فرمایند۔ بست و یک ضرب توپ تہنیت در باغ و بر قلعۂ مدراس سر میکنانند۔ و حکم شلقہاے بنادیق ہم در فوج خاص می فرمایند۔ و تا فراغت ازیں کارہا دسترخوان طعام فاتحۂ مبارک کہ مہیا می شود، از تناول آں مشرف می شوند۔

رنگیے۔ ہم بریں منوال دعوت می شود ہمہ علما و فضلا و مشایخین وغیرہ کہ ہر روز از شب ماہ اول ربیع الثانی بعد نماز مغرب حاضر دیوان خانۂ ہمایوں محل شدہ، از تناول طعام فاتحۂ شریف محبوب کبریا، بادشاہ اولیا، سالک مسالک دین متین، مقبول سید ابرار، اعنی جناب غوث الصمدانی پیر دستگیر عبد القادر رضی اللہ عنہ و باستماع ملفوظ شریف و مناقبات باکرامات معلے معزز می شوند۔ حسب الحکم اہل دعوت باعتقاد تمام حاضر شدہ، باستماع ملفوظات و مناقبات از سعادت ابدی بہرہ یاب می شوند۔ و صبح یازدہم نیر بہ باریابی مجلس طعام فاتحۂ متبرکہ سر افتخار باوج فلک می رسانند۔ و دیگر فواتح بزرگان دین حسب قانون ماہ بماہ تاریخ وار مقرر و جاریست۔ و ہر سال بہ بیستم ماہ ربیع الثانی جشن سالگرہ نواب غلام محمد غوث خاں بہادر امیر الہند والا جاہ طول اللہ عمرہٗ و دولتہ، و بدوازدہم ماہ جمادی الاولیٰ جلوس مسند نشینی نواب صاحب معلّٰی و بست و یکم جمادی الاولی مجلس سالگرہ مبارک جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام افضالہ چناں بشوکت بسیار جلوہ ظہور می باید کہ عالمے از عنایات

جواہرات بحسب مرتبت ہریک و خطابات و خلعت، و دو شالہ سرفراز وکامیاب شدہ اند و می شوند۔

رنگے۔ جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہٗ ممتاز الامرا امیرالملک بہادر راکہ دانائے عصر و قدر شناس ہر صاحب قدر وکاردانی امورات دولت وخلق ومروت بے مثل ممتاز جہاں اند۔ و سابق ازکاردانی وفراست و فہم بہ خدمت بخشی گیری فوجداری سرکار معین و ماموربودند، حال نظر بر لیاقت و دولت خواہی ایشاں انتظام امورات دیوانی بدست اختیار ایشاں دادہ اند۔ وایشاں از راہِ خیرخواہی ودانشمندی چنانکہ درعین نواب والاجاہ جنت آرام گاہ نواب امیرالامرا بہادر مغفرت مآب از خدمت دیوانی پدر خود سرفراز شدہ، سرگرم بندو بست امورات ریاست بودند، وایشاں نیز بہموں قانون مطابق سررشتۂ قانونات معینہ قدیم چناں زینت و مقدمات دیوانی شدندکہ نواب صاحب ازیں کار پردازی ہا شاد و خرم واہل کاران دربار ومتوسلان سرکار ممنون ومشکور۔ وہم چناں جہت حق رسانی وفریادرسی وآسودگی خلایق وعزت داری اہل خاندان، بدر آسمان عدالت فرازندہ، لوائے شریعت عمدۃ العلماء مفتی بدرالدولہ بہادرکہ برادر عزیزالقدر شرف الملک بہادر حال بخشی دولت را بر مسند شریعت محمدی صلّی اللّٰہ علیہ وسلم قائم فرمودند۔ تا گلزار شریعت از آبیاری معدلت و دادرسی سرسبز و شاداب باشد۔ وہریک گلچین دادحق خود جیب و دامان استحقاق را از گل مرادحق رسی مملو دارد۔ وبرکار منفذ

احکام عدالت کہ سابق مولوی جمال الدین حسین خاں معمور بود۔

ودریں ایام از باعث نا فہمی بسبب بودن قیام بر رویہ مولوی رام پوری از خدمت معزول نمودہ مولوی احمد کلیم خاں شخصے لایق و ذی فہم را قائم مقام او فرمودہ مقرر ساختند۔ وچوں بعضے قضایا و مقدمات مردم کہ در حضور می آید حسب الحکم حضور کہ ممتاز الامراء بہادر اکثر درکچہری دیوانی وجہ احسن دریافتہ بخوبی فیصلہ اش می دہند۔ ومولوی شہاب الدین خاں درمدرسہ علاقہ سرکار جہت مدرس مردمان طالب العلم مامور، تا عالم از علم دین بہرہ اندوز باشند۔ و بر دریافت آں مفتی بدر الدولہ بہادر متوجہ، واعظم نواز خان فرزند حاجی مغربی صاحب کہ از قدمائے نواب صاحب جنت آرامگاہ بودند، اوشاں را بر خدمت قدیم او متولی مساجد مامور، وقدرت اللہ خاں بر خدمت متولی مقبرۂ شریف جناب نواب صاحب رحمت مآب ونواب رضواں مآب در مسجد کلاں جامع سرگرم وبروز شنبہ کہ روز تعطیل علمائے دیں است، ہمہ بوقت دربار چنانچہ قاضی سید عبداللہ خاں ومولوی جمال صاحب وغیرہ علما حاضر حضور گردیدہ، کلمۂ کلام دین آئیں ومباحثہ مسائلات دینی تا دو سہ گھڑی نمودہ حاضر حضور می باشند۔ وخود بدولت از علما بجز قال اللہ وقال الرسول چیزے دیگر نہ فرمودہ۔ و از درباریاں عرض ومعروض شنیدہ، بوقت عصر از دربار برخاست شدہ، نماز عصر با جماعت کثیر خواندہ بدستور معمول بیرون سواری تشریف فرمامیشوند۔ وبروز جمعہ کہ روزِ عبادتِ معبودِ حقیقی

است ہمہ کچہریہائے دولت و دربار موقوف فرمودہ، متوجہ بر عبادت حق می باشند۔

رنگے۔ بفضل الہی در ۱۲۴۳ ہجری کہ دراوایل زمان دولت و اقتدار خود بدولت بنابر شادی بسم اللہ خوانی نواب برخوردار برادر زادۂ عزیز خود نواب غلام محمد غوث خاں بہادر امیرالہند والاجاہ طول اللہ عمرہٗ و دولتہٗ، کہ مکان دار الامارہ والاجاہی دیوان خانۂ کلاں کلس محل را درست و مصفا کنانیدہ، از فرش مخملی و باناتی با درخت قنادیل ہائے رنگ برنگ و دیگر قنادیل آویزاں کونلی و دو شاخی ہریک بجائے موقعہ واشتہ، روبروئے دیوان خانۂ سائبان کلان باناتی سرخ و داندرون دیوان خانہ از تخت زریں با شامیانہ مکلل زینت بخش مکان کنانیدہ، تقسیم خلعت ہائے کارچوبی و مہرمات وجوڑہا در دامن اقسام رنگ برنگ بعمدگان اہل قرابت وارکان و اعیان وجمیع ملازمین، وسوائے ایں بہ ہمہ علاقہ داراں رسیدہائے کمپنی از زن تامرد و از طفل تاپیروجواں حسب المراتب ہریک سرفراز فرمودہ، تقسیم لوٹہا و شیرینی از دوخوانی تا ہفت خوانی و تقسیم سیدہ بمنشیاں وغیرہ عنایت فرمودہ، در شادی محل آغاز شادی مکتب کردہ، ہمہ لی بیان اہل قرابت وغیرہ را جمع آوردہ، و در دیوان خانۂ باغ تا سہ چہار روز مجلس ضیافت ونغمۂ طرب مقرر فرمودہ بہ زینت تمام حسن انصرام دادند۔

وجناب بندگان از راہ عنایات پدری نواب برخوردار را از لباس مکلل و زرین باجواہر آراستہ فرمودہ بوقت پنج گھڑی شب

اول برائے رونق بخشی مجلس با جلوس دولت از روشنی و آتش بازی بسیار بمثل برات از شادی محل تا بدیوان خانۂ کلان کلس محل در باغ والا جاہی آوردہ، بر تخت زریں نشاندہ، بعمدگان و ملازماں از خطابات وجواہرات ودوشالہائے رنگ برنگ معزز وکامیاب فرمودہ، تقسیم عطر و پاندان می کنانیدند. وبدیں منوال روز بروز مجلس جشن مذکور روزافزونی می شد۔ وبروز رسم مکتب شان تجمل زیادہ تر ہزارہا عالم جمع آمدہ شریک مجلس شدہ بہرہ ور شدند۔

مگر ایں مولف بسبب قصور طالع از باعث چند در چند حاضر مجلس مذکور نہ بود کہ میر خورشید حسن موسوی رفیق ایں عاجز چند ابیات ہندی بطور غزل دعائیہ دریں جشن سراسر حسن گفتہ بود دریں سوانحات بہ تحریرش آورد۔

غزل

جبکہ نواب زماں منہ سے کہا بسم اللہ
تب ہوئی چنگ ودف ونے سے صدا بسم اللہ

بلبلانِ چمنِ فرح لگے ہونے نثار
غنچۂ لب اس کا جو پڑھنے کو کھلا بسم اللہ

عندلیبانِ گلستانِ مسرت بولے
واہ کیا صاف پڑھا نام خدا بسم اللہ

کہتے ہیں پیر وجواں خورد وکلاں از سرِ ناز
چشم بد دور کہاں ایسا ہوا بسم اللہ

ہوئی مقبول یہ خورشید حسن سے یارب
جو دعا کہتا ہے کہہ کہہ کے صدا بسم اللہ

سایہ میں جدہ و مادر و چچا کے اس کے

اس کی اولاد کا تو اس کو دکھا بسم اللہ
ہے صلہ اس کا دوشالہ وگہر خلعت وزر
پر جو تو چھپتا ہے فی الوقت ولابسم اللہ

رنگے۔ جناب نواب صاحب قبلہ مدظلہ العالی از رائے مہر انجلائے خود گلستان تازہ بہار ریاست راآب فراست چناں بہار آرا فرمودند کہ بلبل خامۂ دو زباں در تحریر توصیفش و زبان نکتہ بیان در تقریر تعریفش عاجز و قاصر۔ و عمارات قدیم وجدید دارالامارۂ خاص و مکانات و محلات شادی محل را بہ نہجے زینت تعمیر فرمودند کہ از احاطہ تحریر و تقریر بیرون و افزوں۔ بیت

زہے صفائے عمارت کہ در تماشایش
بدیدہ باز نگردد نگاہ از دیوار

و در ۱۲۶۷ھ ہجری عمارتے برائے نشستگاہ خود در شادی محل بر شارع عام تعمیر فرمودہ اند۔ عجب عمارتیست مسرت افزا، وزہے بارگاہیست دلکشا، کہ رفعتش رفیع تر از رفعتِ ایوانِ آسماں، و وسعتش وسیع تر از وسعت جہاں، کہ میر خورشید حسن موسوی در تاریخش چند ابیات قطعہ بند تیار ساختہ بوساطت ایں نیاز کیش گذرانید۔

چوں رئیس زمان و صاحب جاہ
زینت تخت و رونق دیہیم
کردہ تعمیر یک عمارتِ نو
کو دریں دہر ہست رشک نعیم

قصر با رفعتے نہ دید چنیں
چشم پیر فلک بہ ہفت اقلیم
شد چوں آراستہ بہ فضل خدا
وز طفیل رسولؐ رب کریم
سالِ تاریخ گفت ہاتف غیب
چشم بد دور بارگاہ عظیم
بانیش باد[۱۲۴۷] باحصولِ مرام
اندریں قصر دیرگاہ مقیم
دار دامید ذرۂ خورشید
سرفرازم کنی ز فیض عمیم

و دو تاریخ دیگر ہم ۱۲۴۸ھ ہجری گذرانیدہ بود۔ نظم

تیار چو شد عمارت خاص — زاں روز مراست ورد دائم
یارب بحق نبی و آل پاکش — ایواں بعظیم باد قائم [۱۲۴۸]
یارب بحق نبی بداری — ایوانِ عظیم جاہ قائم [۱۲۴۸]

رنگے۔ کیفیت شان و توزک دربار و تجمل دولت عظیم۔

الحمدللہ جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام عنایتہٗ تا رسیدن سن شعور نواب برخوردار، برادر زادۂ عزیز القدر بجاں برابر امور دولت و ریاست خود حاکم و مختار بودہ، دولت ورثی خود را بوجہ احسن روشن و منور ساختہ ہر یک امر را باداناٸی و عقل و فراست شاہی رونق بخشیدہ، و مکانات ریاست را آراستہ و مزین ساختہ چند کچہریہاے

دولت بمکان علحدہ علحدہ در باغ کلان خاص دار الامارہ والاجاہی، دراں یکے دار العدالت عالیہ، و دیگرے کارِ صدارت در علاقۂ مفتی عمدۃ العلماء بدر الدولہ بہادر، وثانیاً کچہری منفذ احکام بعلاقۂ مولوی احمد کلیم خاں، وثالثاً کچہری بخشی گری در علاقۂ شرف الملک بہادر بخشی دولت، ورابعاً کچہری خانسامانی بعلاقۂ امیر نواز جنگ بہادر میر ساماں، وسوائے ایں جلو خانہ وغیرہ، کارخانہ جات ریاست در تحویل ہر یک داروغہ بہر یک جا معین ومقرر، کہ بر تعین اوقات نوکری ہر یک در کچہریہائے خود حاضر آمدہ، از خیر خواہی وکفایت شعاری در امورات سرکار سرگرم می مانند۔ وباقی کچہریہائے دولت دار الامارہ شادی محل از دوازدہ ویک گھنٹہ روز گذشتہ کہ کچہری خزانہ وکچہری دیوانی وکچہری تنقیح، بعلاقۂ ممتاز الامرا امیر الملک بہادر مدار المہام ودیگر کچہری دار الانشائے انگریزی در علاقۂ منشی محمود علی خان بہادر وکچہری دار الانشاء خاص فارسی بقلم دان برادر عمر نواز خاں در علاقۂ راجہ بھگونت رائے دیا بہادر میر منشی حضور آمادہ شدہ کہ ہر یک بر امورات دولت سرگرم ماندہ، ہمہ کاغذات حساب وعنایت نامجات وغیرہ تیار می سازند۔

چونکہ حضور اعلیٰ بوقت سہ گھنٹہ روز از محل سرائے خاص رونق بخش ایوان دولت شدہ، بعد از فراغ نماز ظہر مسند دربار را از قدوم میمنت لزوم خود روشن می فرمایند۔ آں وقت عرض حاضری مجرائیاں بحضور می شود۔ بعدہٗ ہمہ مجرائیاں ہر یک حاضر حضور گردیدہ، بہ پائے آداب گاہ استادہ مجرا بجا آوردہ بعضے می رفتند۔ وبعضے حاضرِ حضور،

چنانچہ شرف الملک بہادر و مفتی بدرالدولہ بہادر و عزیز نواز خان بہادر واعظم نواز خاں بہادر، و قدرت اللہ خاں، و محمد فخر الدین خاں و حکیم تقی نواز خاں بہادر و حکیم حاذق یار خاں و منعم نواز خاں و دیگر پنج شش اشخاص از اہل خاندان کہ حاجی محمد صلابت خاں نصیر الملک حال ہر روز دگاہ گاہ غلام محمد مظہر علی خاں و حسام الملک بہادر حال وغیرہ حاضر حضور گردیدہ، معروضات خود ہا بعرض می پرداختند، و ملتمس خاں عرض بیگی چند عرایض حاجتمنداں بر پشت آں خلاصۂ مضمونش بہ تحریر آوردہ، بہ نظر مبارک حضور می گذرانند۔ و ہم ایں عاجز بسبب کامیاب بودن از خدمت ناظری دار الانشائے خاص فارسی اکثر حاضر دربار، و منشیانِ دار الانشائے خاص فارسی کو اغذات علاقہ کچہری خود ہا گرفتہ نیز حاضر حضور، آں وقت کہ ممتاز الامرا بہادر مدار المہام بایک دو منشی و متصدی خزانہ و دیوانی حاضرِ دربار گردیدہ، آنچہ کہ عرض کردنی است بعرض رسانیدہ، کو اغذات ہر مقدمات و فیصلۂ معاملہ عرائض گذرانیدہ، دیر وزہ بحضور گذرانیدہ جوابات حاصل کردہ، بر کو اغذات علاقہ خزانہ وغیرہ دستخط خاص مزین می کنانیدند۔ و عرائض حال حاجتمنداں کہ بحضور می باشد، بعد از ملاحظہ نظر مبارک، حکم حضور از دست منشیاں بران ارقام یافتہ سپرد علاقہ کچہری دیوانی می شود۔ و سررشتہ دار خاندان بر طبق معمول رسید ہائے ماہواری علاقۂ خاندان وغیرہ بنظر مبارک حضور گذرانیدہ، بعض از دستخط خاص برانہا مزین کنانیدہ بعدہٗ برائے ثبت نمودن مہر خاص بحضور عرض می دارند۔ و بعدہٗ ممتاز الامرا

بهادر حسب الحکم حضور صندوق مہر خاص بحضور آوردہ، از دست خود مہر حضور بر رساید وغیرہ ثبت می شود۔ و اگر آں وقت عنایت نامجات نیز تیار باشد براں ہم دستخط و مہر حضور ثبت می کنانند۔ و منشی محمود علی خاں بہادر کوا غذات انگریزی با ترجمہ اش بحضور آوردہ، کیفیت آنہا مفصلاً عرض نمودہ، جوابات از حضور حاصل کردہ، بکچہری خود رفتہ اجرائے حکم حضور می نمایند۔ و نواب صاحب، برخوردار نواب غلام محمد غوث خاں بہادر والاجاہ طوّل اللہ عمرہٗ و دولتہٗ گاہ گاہ بوقت دربار بحضور عم بزرگوار والاتبار باہم نشینان خود حاضر گردیدہ، آداب بجا آوردہ، از حکم عم بزرگ خود بالائے مسند ہمراہ، خود بدولت تا یک دو ساعت تشریف می دارند۔ و حضور از راہ عنایات و توجہات مہر پدری بنواب برخوردار برادرزادۂ عزیز خود ز خندہ روئی کلمہ کلام نصیحت بزرگانہ و فہمائش بعضے کوا غذات مقدمات دولت بطور تعلیمانہ آگاہ فرمودہ، مفتخر می فرمایند۔ و بعدہ نواب غلام محمد غوث خاں بہادر والاجاہ طوّل اللہ عمرہٗ و دولتہٗ از حضور عم بزرگوار والاتبار مرخص گردیدہ، بدولت خانۂ خود تشریف فرما می شوند۔ او تعالیٰ شانہ ایں گل گلزار دولت و ریاست را در زیر سایۂ بلند پایۂ جدۂ امجدہ و والدۂ ماجدہ و عم بزرگوار شاں تا صد و مئی سال سلامت داشتہ بامراد فرماید۔ بمنہ و کرمہ و جناب بندگان حضرت نواب صاحب دام افضالہٗ و عنایتہٗ از راہ الطاف و عنایات پدری برائے تعلیم و تدریس و تادیب برادر زادۂ عزیز القدر بجاں برابر نواب برخوردار نواب

غلام محمد غوث خان بہادر امیر الہند والا جاہ طوّل اللہ عمرہٗ و دولتہٗ بعضے اشخاص عمدہ از ارکان و اعیان دولت لایق و شائستہ مزاج و عالم و ذی فہم را متیعن نواب ممدوح طوّل اللہ عمرہٗ و دولتہٗ فرمودہ، متوجہ بر دریافت حالات یومیہ آنجا می باشد۔ و مردمان متعینہ مرقوم الصدر حسب القرار و او جناب بندگان حضرت نواب صاحب دام افضالہ و عنایتہٗ، بر اوقات خودہا ہر یک حاضر حضور نواب برخوردار طوّل اللہ عمرہٗ و دولتہٗ گردیدہ، متوجہ بر تعلیم و تدریس شان بودہ، ہر روز حاضر دربار جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ دام عنایتہٗ شدہ کیفیت آنجا بعرض می رسانند۔ و جناب بندگان حضرت نواب صاحب دام عنایتہٗ از امور دربار فراغت یافتہ، برخاست از دربار شدہ، بعد از ادائے نماز عصر برون سواری تشریف فرما می شوند۔

بیان توجہ و الطاف و عنایات و سرفرازی برحال رفقا و جناب بندگان حضرت نواب صاحب دام عنایتہٗ

و در اہل خاندان دوسہ شخص از رفاقت حضور سرفراز و مفتخر، چوں از عنایات حضور این نیازکیش و اعتضاد الملک عبدالحمید خان بہادر از زمان دولت جناب نواب صاحب رضوان مآب اشفاق و عنایات آں قدر کہ بود روز بروز زاید در تحریر نمی آید۔ او تعالیٰ شانہ

سایۂ ہماں پایہ حضور تا صد و سی سال با جاہ و حشمت سلامت دارد
کہ جناب عالی از راہ رفقا نوازی سال بسال بہ تقریب چیزے از رسم،
وگاہ گاہ بے تقریب از راہ عزت بخشی در کلبہ ہائے بے نور را
از قدوم فیض لزومِ خود روشن و منور فرمودہ، ونیز در رسوم وغیرہ
از اعانت زرنقد بحسب ضرورت کار سرفراز و معزز می فرمایند۔
و عزیز اللہ خان بہادر اشرف جنگ بر منصب رفاقت بودہ، روز و شب
حاضرِ حضور ماندہ، از جمیع امور سرفراز و ممتاز، و مصباح اللہ خاں بہادر
از قدیم الایام در رفاقت حضور پر داروغگی توشک خانۂ سرکار مفتخر بودند۔
وحضور نظر بپاس قدامت و رفاقت شاں ازراہ خداوندی بخطاب
ملتزم جنگ با دو شالہ و جواہر سرفراز فرمودہ، بعنایت خدمت
میر سامانی کارخانۂ جاگیر حیدرآباد معزز فرمودہ روانۂ آں صوب
فرمودند۔ و حفیظ اللہ خاں بہادر حافظ یار جنگ کہ حافظ قرآن،
و عالی رتبت، بلند مرتبت، و رفیق قدیم خاص جناب نواب صاحب
رضواں مآب وہم رفیق حضور از زمان صاحب زادگی تا زمان
دولت با منصب و مراتب و بعنایات جواہر معزز و مفتخر بودہ،
بہ پایۂ رفاقت ہمیشہ حاضر و سرگرم، وحضور ہر سال بپاس رفاقت
و عزت بخشی شاں حسب العرض اوشاں روزے در ایام اقدس
ماہ ربیع الاول برائے زیارت مبارک آثار شریف بخانہ اش
و بروز دیگر بتقریب مجلس جشن تولد اقدس حضرت سرور دو عالم
محمد مصطفٰے صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم، بموجب معمول نواب صاحب

رضواں مآب بعد از مغرب کہ حفیظ باغ روبروئے دروازۂ عظیم باغ است باعمدگان اہل دربار وغیرہ رونق آنجا شدہ، بعد از فاتحۂ شریف از تناول طعام خاصہ سرفراز می فرمایند۔ ودیگرے حکیم حاذق دست شفا بر شفا خانۂ حضور ودر رفاقت خاص کہ حکیم جمال الدین خان بہادر حکیم یار جنگ با منصب ومراتب وجواہر سرفراز ومفتخر شدہ، ہمیشہ حاضر حضور و وجیہ اللہ خان بہادر کہ رفیق قدیم حضرت نواب صاحب رحمت مآب اند، وایشان بحسب مرتبت خود از خدمت وغیرہ سرفراز گردیدہ، در رفاقت حضور ہر روز سرگرم۔

رنگے۔ کہ خود بدولت از راہ عنایات والطاف خداوندی بہر یک علاقہ دار رسید کمپنی چہ از اہل خاندان وچہ از اہل مردمان غیر، خواہ درماہہ دار وخواہ پنشین باشد بعد از رحلت مالک رسید وغیرہ از سعی ودستگیری خود در کمپنی بنام اولادش اجرائے معاش در عرصۂ قلیل بنام اولادش کنانیدہ از سرکار دولت مدار سرفراز وسربلند می فرمایند۔ ودر اہل خاندان ویا در عمدگان دربار بہ اہل کاران وغیرہ اگر کسے را لایق وذی فہم بینند، بجائے پدرش از خدمت وخطاب ومنصب پدراں را سرفراز وکامیاب می فرمایند۔ الحمدللہ ازیں دربار فیض مدار کسے از مدعائے خود محروم نگردیدہ، بحسب حوصلہ ومراتب خود ہا سرفراز وکامیاب می شوند۔

او تعالیٰ شانہ ایں درِ امید را تا یکصد وسی سال، با جاہ

وحشمت ویرگاه سلامت دارد- بمنه وکرمه وسوائے دیگر اعیان
وارکان دولت از راه سرفرازی بعنایات خداوندی بروز جشن
جلوس وسالگره مبارک، ودیگر جشن بحسب حوصله هریک از
عنایت خلعت وجواهر وخطابات سرفراز ومفتخر می شوند۔
رنگلے۔ هرسال جناب بندگان حضرت نواب صاحب
دام افضالہٗ درایام عرس شریف حضرت بدو شہید صاحب علیہ
الرحمۃ وحضرت پیرپہلوان صاحب قدس سرہٗ بموجب قرار داد
نوابین مرحومین خیمہ ہائے خاص وخرچی بدرگاه آنہا فرستاده نصب
کنانیده، اسباب ہمہ کارخانجات روانہ فرموده خود بدولت معہ محلات
وجمیع ملازمین وکارپردازاں باتجمل بسیار تشریف فرموده، از فاتحہ خوانی
سعادت ابدی حاصل کرده، از انعامات وتقسیم بھتہ وغیره بحسب
مراتب ہریک را سرفراز فرموده، یک دو روز درانجا بطریق سیر بوده،
مراجعت بدولت خانۂ خود می فرمایند۔
رنگلے۔ اکثر در ایام تابستان بطور سیر درباغات سرکار
دو لتمدار کہ ہرباغ از تراکم اشجار ونہر ہائے آب رواں وچشمہ ہائے
رشک گلستان چنانست معہ محلات تشریف فرموده، دو سہ روز
درانجا بسیر مشغول بوده بدولت خانہ می آیند۔
چنانچہ بعد عرس شریف جناب نواب صاحب قبلہ رحمت
مآب بچہاردہم شوال المکرم ۱۲۸۵ ہجری برائے سیر روشن باغ کہ برلب
رود سید آباد واقع است درآنجا یک بنگلہ کا ہے بہ نہایت

خوش اسلوب مانند عمارت تیار واز فرش وفروش قالین رنگا رنگ وقنادیل اقسام گوناگوں آراستہ، جابجا اطراف وجوانب آں خیمہ ہائے متعدد استادہ کنانیدہ، با محلات وارکان دولت وتمامی اہل قرابت تشریف فرمودہ، تا ہفتم ماہ ذی حجہ بصرف ہزار ہا روپیہ سکونت داشتہ، شب و روز در انواع سیر وشکار مسرور بودند۔ وکارپردازاں وجمیع رفقائے حضور واین عاجز نیز شریک سیر بودہ، سرفراز و ممتاز بود۔ و عنایات واشفاق جناب حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ وجناب خداوند نعمتم دام افضالہٗ بحسب مراتب ہریک بحال ہریک، وہریک بتقرر دو وقتہ طعام از انواع نعمت ہا، واقسام فواکہ سرفراز وکامیاب۔

دراں وقت این اضعف العباد شب و روز بسبب انتقال کنیز زہرامحل اول این عاجز نسبی۔ خاص حضرت نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ والدۂ نورچشم افتخارالملک نصیب الدولہ محمدی میاں طولعمرہٗ ازغم والم حالتے داشت کہ خدائے تعالےٰ نصیب کسے نہ نماید۔ وبسبب پراگندگی خانہ خواب وخور تلخ و ناگوار شدہ بود۔ حق تعالیٰ ذات مبارک جناب بندگان حضرت نواب صاحب شفیق مارا با دولت وحشمت بر سر ما دولت خواہاں آباد وقائم داراد کہ ہر مصیبت زدۂ دردو غم آفت رسیدۂ رنج والم را از راہ عنایات خداوندی، بجمیع وجوہ تشفی وتسلی می فرمایند۔ واین عاصی را نیز برائے رفع حزن وملال در سیر یاد فرمودہ شریک سیر و تماشا ہا فرمودند۔

بخاطرم آمده که بسا محلات برادراں از قضائے الٰہی برحمت حق پیوستہ، آنہا نظر بر بے آرامی و پریشانی امورات خانگی از عنایات و سرفرازی جناب بیگم صاحبہ قبلہ و حضرت نواب صاحب دام افضالہٗ خانہ داری تازہ نمودند و می نمایند۔ من ہم اگر بخواہم از اعانت و دستگیری حضورین خانہ بربادی خود مبذول بہ خانہ آبادی خواہم کرد۔

روزے دریں مقدمہ بحضور جناب نواب بیگم صاحبہ قبلہ بنوعے عرض نمودہ بحاصل مدعائے خود منتظر و جویائے وقت خوشحالی نواب صاحب بودم۔ وقتے دیدم کہ مزاج نواب صاحب معلّٰے مایل بہ تفریح بشاشت کمال است، عرض کردم کہ بسبب رحلت والدۂ نور چشم افتخار الملک نصیب الدولہ بہادر بانواع تکلیفات امورات خانہ گرفتار و مبتلا می باشم۔ اگرچہ مزاج عاجز بالکل بخانہ داری تازہ راغب و مائل نبود، اما لاچار نظر بر نہایت تصدیع خود می خواہم از اعانت و عنایات و دستگیری آنجناب خداوند نعمت و حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ خانہ داری بکنم۔

چونکہ شادی سابق ایں عاجز در ۱۲۰۹؁ہجری در زمان جدم جناب نواب والاجاہ جنت آرامگاہ با خرچ مبلغ خطیر بتکلف بسیار از صبیۂ خالائے عاجز نواب ملک النسا بیگم قبلہ شدہ بود، دریں زمان کسے دختر دیگرے بہمہ وجوہ در عزو مرتبت ہمسر بیگم مرحومہ در برادری خود ندیدہ۔ می خواہم از افضال الٰہی، ایں شادی دومی خود در غیر کف

که نجیب الطرفین واز آل رسول الثقلین صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم باشد نمایم۔ چنانچہ جدم نواب والاجاہ جنت آرامگاہ وجدخودم نواب شکوہ الملک نصیرالدولہ بہادر و جناب بندگان حضرت نواب اعظم جاہ بہادر رضوان مآب شادی اولین خودہا در زمرۂ سادات بنی فاطمہ نمودند۔ سوائے اینہا آں خداوند نعمت، وشفیق وکرم فرمائے مارا حق سبحانہ تعالیٰ یک صدوسی سال باحشمت واقبال سلامت دارد، شادی اول از سادات بنی فاطمہ باخواہر خورد حقیقی محل خاص حضرت نواب صاحب رضواں مآب فرمودہ بودند۔ وشادی اول ودوم جناب عمویم امیرالدولہ عبدالقادر خان بہادر وبرادرم رئیس الامرابہادر سراج الملک نیز درغیرکُف شدہ بود۔ علیٰ ہذالقیاس شادی اولین ودویمی خودہا بعضے بعضے مردم اہل خاندان والاجاہی درغیرکُف نمودہ اند۔ دمی نمایند۔ لہذا نظربراں نیاز مند ہم امیدواراست، اگرحکم حضور آں خداوندنعمت ما شرف صدوریابد، بعنایات عالی وحضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ، شادی دویمی خود درغیرکُف می نمایم۔

الحمد للہ والمنہ بمجرد استماع عرض نیاز مند ارشاد گردید۔

بسیار مبارک است کہ خانہ آبادی شما موجب خوشنودی من است۔

ایں نیازکیش بعد از قبولیت عرض خود آداب شکریہ بجاآوردہ، ازاں زماں درتجویز خانہ آبادی بودم۔ بعد چندے، حسب خواہش من بدریافت آمد کہ نبیری کلان جناب سید محمد صاحب بیجاپور مغفور کہ یکے ازمشائخین قدیم وسید عالی خاندان صحیح النسب ونجیب الطرفین ساکن محمدپور، مسماۃ عابدہ بیگم عرف عمدہ بیگم کہ سلسلۂ قرابتش بمیرا سد اللہ خاں

بہادر کلاں مرحوم کہ والا خاندان و عالی دودمان و مشیر امور دولت والا جاہی، عمدۂ امرائے ذی مرتبت، دولت خواہ سرکار بندگان حضرت منصب دار دربار آصفیہ، و دیوان رئیس کرناٹک نائب صوبہ دار النور محمد پور عرف آرکاٹ بودند، می رسد بازدواج خود مناسب دانستہ، بہ ہزار جد و کد از معرفت میر منور حسین و میر عباس حسین فرزندان میر علی یار خاں مرحوم مقرر نمودہ، میر خورشید حسن موسوی نبسۂ میر اسد اللہ خاں بہادر حال خلف میر اسد اللہ خاں بہادر کلاں مغفور رفیق قدیم خود را برائے آوردن عروس و اقربائے ایشاں از محمد پور بتاریخ بیست و نہم شہر ذی قعدہ ۱۲۴۵ھ ہجری روانہ نمودم۔ میر مسطور اندرون بست روز معہ عروس وغیرہ داخل مدراس شدند۔ ایں نیاز مند بعد از فراغت فاتحۂ سالیانہ اول بیگم مرحومۂ خود، از اطلاع جناب نواب بیگم صاحبہ قبلہ و جناب نواب صاحب شفیق مادام عنایتہ بسبب عدم ہمدست اخراجات شادی حسب مرتبت خود بچہاردہم ماہ مبارک ذیحجہ مذکور زیر لوائے حضرت رسالت مآب صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم در کرم پاک و عمارت جعفر جی پہنوار کہ ثانی الحال در خریدی خان عالم خاں بہادر سلمہ اللہ تعالے آمدہ است، رفتہ بفضلہ آغاز شادی از آئین رسومات دکہن بایری و برات و جلوہ وغیرہ لوازمات طرب نمودہ، در پنج شش روز بالنصرام رسانیدہ، نوزدہم ماہ ذی حجہ سنہ الیہ از کرم پاک بطوریکہ عروساں را می آرند، داخل باغ سکونت خود موسوم باحمدی باغ المعروف بباغ کمٹن کہ خریدیش بر ضامندی طرفین

در مہر بیگم مرحومۂ مغفورۂ خود دادہ سبکدوش شدہ بودم، بیگم حال را
دران حویلی باغ مذکور فرود آوردہ، رسومات دیگر عروسی از دست
کیلن خود اداکنانیدم۔ و روز دوم کہ مجلس سالگرہ این عاجز بود، جناب
حضرت نواب صاحب معلّے بموجب معمول از راہ عزت بخشی کہ
سال رونق افزا می شدند، تشریف شریف ارزانی فرمودہ، در زنانہ ہم
عزت بخش شدہ، بیگم حال را از دست مبارک خود بعنایت مہرخطاب
نجم النساء بیگم معزز و مفتخر، و بخلعت کارچولی و دوشالہ گلناری
کامیاب فرمودند۔ وحضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ از اشفاق و
عنایات بزرگانۂ خود کہ مبذول حال ماکتریانست یک جفت مروارید
نتھہ و لچھۂ بیش قیمت از سرکار دولتمدار خود معرفت بڑی بی بی،
منکوحۂ نواب صاحب جنّت آرامگاہ بمحل این عاجز عنایت فرمودند۔
و نواب صاحب بعنایت خداوندی از اعانت و دستگیری خرچ شادی
از سرکار فیض آثار سرفراز فرمودند۔

و بعد چندے حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ بتوجہات
بے نہایات در ۱۲۴۶ھ ہجری درجشن سالگرہ مبارک جناب نواب
صاحب معلّے از راہ عزت بخشی، محل عاصی را درحضور بمجلس نشاط
یاد وباریاب فرمودہ، یک کشتی زر سور رونمائی معہ پاندان وعطردان
وگلاب پاش و چنگیر گل عروسی باشفاق بسیار عنایت فرمودہ، در
ہمسران و ہم چشمان سرفراز و سربلند فرمودند۔ و از زبان گوہرفشان
چند سخنانِ عزت بخشی درحق بیگم مذکورہ ارشاد فرمودہ، مخاطب ½

بحاضرین مجلس شده فرمودند۔ چونکہ شادی ایشاں از رسومات دکھن بظہور آمدہ ادائے رسم تہال کہ قانون رسم گوپامو است نکردم، وقاعدۂ رسم گوپامو دادن تہال آنست کہ اگر عروس بخانہ کسے از اہل قرابت سہرہ بستہ آید، صاحب خانہ ادائے رسم تہال نماید۔ و بسبب نشدن شادی ایشاں از رسم گوپامو رسم تہال ننمودہ، فقط کشتی زر در رونمائی وگل وغیرہ دادہ شد۔ وقبل از چند سال بیگم مذکور نیاز مندی جہت ملکیت خود، خانۂ متصل احمدی باغ خریدہ، مسمّٰی بہ خورشید محل نمودہ، از حکم و اطلاع جناب حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ وجناب نواب صاحب فرود آمدند۔ چنانچہ میر خورشید حسن موسوی در تاریخ آں چند ابیات قطعہ بند کہ تصنیف نمودہ گذرانیدہ بود، اینست۔ نظم:

چونکہ نجم النساء بعہد عظیم — خانہ در وقت مشتری بخرید
راقم وصفِ آں عطارد شد — زحل و مریخ پاسباں گردید
با قمر زہرہ گفت تاریخش — از سر جاہ، منزل خورشید

پیوستہ عنایات نواب صاحب شفیق ما برحال ما دولت خواہاں چناں مبذول است کہ زبانِ قلم وزباں در تحریر و توصیف شاں عاجز و سرگرداں۔

نظم

الٰہی تو ایں خانہ آباد دار — عظیم زماں را تو دل شاد دار
کہ ایں ذات والاست عالم پناہ — زہے حاکمِ صاحب عزّ و جاہ
زہے فیض بخش و امیرِ زماں — بعدل و عدالت چو نوشیرواں

کسے گر کند بر درش التجا ۔ شود شاد از حاصلِ مدعا
الٰہی بحق نبیؐ الوریٰ بہر دو جہاں حاجتش کن روا

گلدستہ چہارم از گلزارِ چہارم از ۱۲۰۰ ہجری تا ۱۲۵۰ ہجری

در بیان تشریف آوری شاہزادگان دہلی از اولاد و اطفال شاہ تیمور در مدراس از زمان نواب والاجاہ جنّت آرامگاہ تا زمان بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہٗ وبیانِ فہرستِ خاندانِ انوری والاجاہی وخیرالدین خاں واولاد وخاتمہ درعرضِ حالِ مولّف ۔

میرزا ہمایوں بخت بہادر شہزادہ عالی مرتبت در ۱۲۰۰ ہجری معہ محلات درحین نواب والاجاہ جنت آرام گاہ باتشین بسیار داخلِ مدراس شدند۔ روزے جناب نواب صاحب ممدوح دربار خود را در کلس محل مثل دربار شاہی آراستہ، آں شہزادۂ عالی قدر را موافق منصب و مراتب شاں طلبیدہ ملاقات حاصل کردہ، با نواب عمدۃ الامرا بہادر و افتخار الدولہ بہادر و مبارز جنگ بہادر و سالار جنگ بہادر وغیرہ دیگر ملازماں روانۂ مکان فرودگاہ ایشاں واقع میلاپور درحویلی محمد کمال فرزند حضرت نواب صاحب قبلہ شہید کہ بجدیدی سرکار آمدہ بود۔

وسابق برائے ایشاں از فرش وشامیانہ ومسند وقنادیل آراستہ کنانیدہ بودندہ، نمودند۔ روزِ دویم خود بدولت بباز دید شاں رفتہ از ملازمت مسرور شدہ، و بمبارز جنگ بہادر ودیگر حاضرین مخاطب شدہ بفرحت تمام ارشاد فرمودند۔

مصراع شکرِ نعمت ہائے تو چندانکہ نعمتہائے تو

ہزار ہا شکر می کنم بدرگاہ خالق بے نیاز خود کہ کلبۂ ایں فقیر حقیر غلامِ پیر دستگیر حضرت محبوب سبحانی، و دولت خواہ ازلی محمد علی فدوی حضرت ظل ربانی، محمد معز الدین علی گوہر شاہ عالم بہادر بادشاہ غازی خلّد اللہ ملکہٗ ودولتہٗ از قدم مبارک ایں شہزادۂ بلند تبار اولاد تیموریہ منور و روشن نمودہ، معز ومفتخر فرمود، وباعث زینت دولت وریاست ایں ذرۂ بے مقدار گردانید۔ وہمیشہ تا زندگی خود بجمیع وجوہ خبرگیران ایشاں بودند۔ وجناب نواب سلطان النسأ بیگم صاحبہ رابطۂ سوال وجواب وطریقۂ محبت وداد از فیض النسأ بیگم صاحبہ محل عالیہ شہزادۂ موصوف در زمان جنّت آرامگاہ مخفی داشتہ بودند۔ ودر ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر از ملازمت فیض النسأ بیگم صاحبہ درمحل خود باعزّ ومراتب شاں معزز گردیدند۔ وسلوک ومراعات وروابط یک جہتی وعنایات از سابق زیادہ ترمرعی داشتند۔

ودر سنہ ۱۲۱۱ ہجری بحین ریاست عمدۃ الامرا بہادر امیر الہند والاجاہ ثانی، شہزادۂ عالی وقار وبلند مرتبت میرزا علی بخت بہادر کہ در جمیع علوم یکتائے زماں بودند، باشوکت وحشمت واردِ مدراس

شدند۔ نواب صاحب بعد دو سہ روز از ورود ایشاں، دیوانخانۂ کلس محل را آراستہ کنانیدہ، بعزت و توقیر بسیار طلبیدہ از ملاقات مشرف شدہ، و عنایت باغ کہ مشہور بہ بنگلہ برج واس مودلی است، تیار کنانیدہ بودند، با تاج الامرا بہادر و رئیس الامرا بہادر و امیرالدولہ بہادر و افتخارالدولہ بہادر و بہرام جنگ بہادر و میرا سداللہ خاں بہادر روانہ فرمودند۔ و روز ثانی خود با ہمشیرہ زادگاں و ارکان دولت جہت باز دید ایشاں تشریف فرمودہ، از ملاقات مشرف شدہ بعد بند و بست اخراجات شاں مراجعت نمودند۔

روزے در ملاقات از میرزا علی بخت بہادر استفسار کردند، کہ متعلقان خود را تا کے درانجا خواہند داشت۔ و چرا دریں جا طلب نمی فرمایند۔ جواب فرمودند۔ در فکر زاد راہ ہستم۔ نواب صاحب دریافت تعداد زاد راہ کردہ ہنڈوی آں روانۂ لکھنؤ نمودند۔

و بعد چندے در ۱۲۱۱ھ ہجری میرزا محمد امین الدین صاحب عرف میرزا امانی صاحب برادر خورد شہزادۂ موصوف با محلات برادر کلان خود داخل مدراس شدہ، در خانۂ برادر خود فرود آمدند۔ و روز دویم بہادر معلے از اطلاع نواب صاحب میرزا امانی صاحب را ہمراہ آوردہ از نواب صاحب ملاقات کنانیدند۔ و بعد ملاقات، بند و بست اخراجات ایشاں و محل میرزا علی بخت بہادر نمودہ تا حیات خود خبرگیراں بودند۔ و ایشاں و محل ایشاں ہمیشہ سوال و جواب مقدمات خود در سرکار نواب صاحب بوساطت نواب

سلطان النساء بیگم می نمودند۔ و بیگم صاحبہ موصوفہ حسب الخواہش محل شہزادۂ معلیٰ معہ ہر دو دختران در محل خود طلبیدہ، با عزو احترام آنہا از ملاقات شرف یاب شدہ ہر دو خواہران خود را نیز از ایشان ملاقات کنانیدند۔ و سلوک و ملاقات و طریقۂ محبت و یکجہتی و شفقت قلبی از ایشان مرعی داشتند۔

و در سنہ ۱۲ ہجری میرزا تاج الدین بہادر شاہزادہ با محلات و فرزندان در اواخر دولت نواب عمدۃ الامرا بہادر در بیماری مرض الموت شان داخل مدراس شدہ۔ در باغ دادے شاہ صاحب مرحوم فرود آمدند۔ و بسبب شدت بیماری نواب صاحب ممدوح اتفاق ملاقات نشد۔ بعد مسند نشینی جناب بندگان عالی حضرت عظیم الدولہ بہادر امیر الہند والا جاہ ثالث در دیوان خانۂ کلان کلس محل با عزو تکریم ملاقات حاصل کردند۔

و بعد چندے در سنہ ۱۲ ہجری در حکومت و ریاستِ نواب عظیم الدولہ بہادر میرزا علی بخت بہادر قبایل خود را در مدراس گذاشتہ، خود برائے ملاقات برادر حقیقی خود میرزا جلال الدین بہادر کہ در لکھنؤ بودند، بتوسل نواب عظیم الدولہ بہادر از گورنر مدراس رخصت دو سالہ گرفتہ، از راہ دریا بہ کلکتہ رسیدند۔ در آنجا خبر یافتند کہ میرزا جلال الدین بہادر معہ فرزند خورد خود میرزا ایزد بخش بہادر داخل مرشد آباد شدہ اند۔ میرزا علی بخت بہادر از گورنر کلکتہ مرخص شدہ، در مرشد آباد از برادر خود ملاقات حاصل کردند۔ و در ایام قلیل میرزا

جلال الدین بہادر از شکایت آبلہ سرطان ہمان جا بفضل الٰہی رحلت کردند۔ انا للہ وانا الیہ راجعون۔

میرزا علی بخت بہادر برادر زادۂ خورد میرزا ایزد بخش بہادر را از توجہات و مہر پدری نزد خود داشتہ تا فاتحۂ چہلم درانجا بودہ، بعد فاتحہ معہ برادر زادہ سوار جہاز شدہ مراجعت بندراس نمودہ مع الخیر رسیدند۔ و روز دویم در حضور بندگان عالی نواب عظیم الدولہ بہادر امیر الہند والا جاہ التماس درباب ملاقات خود و برادر زادۂ خود کنانیدند۔ بندگان عالی حکم فرمودند۔ من ہم بہ تمنائے ملاقات ام۔ روزے علاء الدولہ حافظ احمد خان بہادر را بخدمت ایشان فرستادہ طلبیدہ از ملاقات مسرور شدند۔ و از عنایات بے نہایاتِ خود مبلغ بچہارصد روپیہ ماہوار بطریق مدد خرچ بنام میرزا ایزد بخش بہادر از کمپنی مقرر و جاری کنانیدند۔ و ہمیشہ اشفاق و عنایات خود بر حال اینہا مبذول می داشتند۔ بدستور جناب تقدس مآب حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ محلات میرزا ہمایون بخت بہادر و میرزا علی بخت بہادر را در محلات خاص خود بہ تکریم تمام طلب فرمودہ، از ملاقات ممنون فرمودند و از ہر یک سلوک مراعات بسیار نمودند۔

و در سنہ ۱۲ ہجری در حین ریاست نواب اعظم جاہ فخر الامرا بہادر میرزا ایزد بخش بہادر برحمت حق پیوستند۔ دراں وقت برادر کلاں بہادر مغفور مذکور میرزا الٰہی بخش بہادر شاہزادۂ عالی مرتبت و والا منزلت کہ در خلق و مروت ممتاز زمان و در اخلاق و محبت

افتخار جہاں اند، در لکھنؤ تشریف می داشتند۔ از خبر انتقال برادر خود مطلع شده، خود را در مدراس رسانیده، از ملاقات جناب نواب اعظم جاه بہادر کامیاب شدند۔ نواب صاحب معزالیہ در گورنر کونسل سعیٔ بلیغ فرموده، ہموں معاش برادر شاں بنام ایشاں مقرر و جاری کنانیدند۔ و شہزاده معلّی بجمیع وجوه بے فکر شده، ممنون و مشکور بودند۔

بعد چند سال در زمان تومان دولت و حکومت نواب صاحب والا مناقب عالی مرتبت جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاه بہادر دام افضالہ بجہت حاصل نمودن شرف اقدام بوسی والدۂ ماجدۂ خود کہ در لکھنؤ بودند، از وساطت وسفارش نواب صاحب ممدوح، از گورنر مدراس رخصت پنج سال گرفتہ، بسواری جہاز کامیاب مقصود گردیده، از اقدام بوسی والده، سعادت ابدی حاصل کرده، بملاقات اقارب و دوستاں مسرور شدند۔ و باز از کشش محبّت دلی وشفقت قلبی بندگان حضرت نواب صاحب معلّی حسب الاقرار خود در سنہ ۱۲ ہجری باز داخل مدراس گردیده، در مکانِ میلاپور فرود آمده بحضور اطلاع نمودند۔ روز دویم نواب صاحب شرف الملک بہادر بخشی سرکار را بعزودگاه شاں روانہ فرموده در شادی محل طلبیده، بعزّ و تکریم و توجہات قدیم ملاقات نمودند۔ ہم روز دویم از راه عنایات ببازدید ایشاں تشریف فرموده ممنون منت بے شمار فرمودند۔ و در قلیل الایام اجرائے معاش مقررے سابق کنانیده بقایا ہم دہانیدند

وچند روز بعد، نواب صاحب یک حویلی نشین از ملک سرکار متصل باغ کلاں کنارۂ دریا آراستہ کنانیدہ، میرزا الٰہی بخش بہادر را دران حویلی فرود آوردند۔ وبہادر موصوف بآرام تمام سکونت میدارند۔

الحمدللہ عالمے در توصیف حسن اخلاق آں شہزادۂ عالی قدر کہ فی الحقیقت جسم شاں مجسم از خلق و مروت است، رطب اللسان اند۔ علی الخصوص عنایات و شفقت برادری آں شہزادۂ بلند وقار برحال ایں ذرۂ بے مقدار کہ مبذول است خارج التحریر والتقریر رنگے۔ دربیان جدین والدین مرحومین بالتفصیل پیشین مؤلف ایں سوانحات ممتاز ازروے تذکرۃ الانساب، ونسب نامۂ الوزری، وتزک والاجاہی وغیرہ مفصلاً آنچہ کہ دریں کتب ہا بہ نظر درآمدہ، قید قلم نمودہ شد۔ الحمدللہ ایں نخلہائے زیب ودولت وریاست واشجار شرف شرافت ونجابت کہ یکے الوزریہ، ودیگرے والیہ، بدرجۂ ششم وہفتم بایکدیگر ملحق شدہ، بصورت یک درخت تنہ دارتا بحضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ رسیدہ است، بجہت انکشاف آں بر ہر یک خورد و بزرگ زبان نوک بز خامہ گردانید۔

تعداد پشتین والاجاہی ونصیرالدولئی وخیرالدین خانی

انساب والاجاہی

از جناب نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر بن نواب

عظیم الدولہ بہادر رحمت مآب تا بحضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ، لو عنہ ۲۹ پشت۔ و نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر مختار دولت برادر زادۂ خود نواب غلام محمد غوث خاں بہادر والا جاہ خامس طول عمرہٗ، فرزند ارجمند نواب اعظم جاہ بہادر والا جاہ رابع، رضوان مآب بن نواب عظیم الدولہ بہادر رحمت مآب والا جاہ ثالث بن نواب امیر الامرا بہادر غفران مآب بن نواب محمد علی خاں امیر الہند والا جاہ جنت آرامگاہ بن حضرت نواب صاحب قبلہ شہید محمد جان جہاں سراج الدولہ انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ رحمۃ اللہ علیہ بن خادم حرمین الشریفین حاجی مقدس محمد انور مغفور

انصاب نصیر الدولئی

از انوار الدولہ اشرف الامرائے حال بن شرف الامرا محمد نعم اللہ خاں بہادر مغفور تا بحضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ، لعہ عنہ ۲۹ پشت و شرف الامرا انوار الدولہ بہادر بن محمد نعم اللہ خاں شرف الامرا بہادر مغفور بن شکوہ الملک نصیر الدولہ دلیر جنگ بہادر مرحوم بن حضرت نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر نصرت جنگ برادر حقیقی نواب امیر الہند والا جاہ عمدۃ الملک سراج الدولہ محمد علی خاں

بہادر ظفر جنگ جنّت آرامگاہ بن حضرت نواب صاحب قبلہ شہید محمد جان جہاں سراج الدولہ انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ رحمۃ اللہ علیہ بن خادم حرمین الشریفین، حاجی مقدس محمد انور مغفور۔

انساب خیرالدین خانی

از افتخار الملک نصیب الدولہ بہادر بن غلام آل محمد خورشید الملک افتخار الدولہ بہادر حال تا بحضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ ۳۰ پشت۔ وافتخار الملک نصیب الدولہ بہادر بن غلام آل محمد خورشید الملک محمد ناصر خاں افتخار الدولہ بہادر حال سلمہ اللہ تعالیٰ بن جناب حافظ محمد ناصر خاں افتخار الدولہ صمصام جنگ بہادر مغفور بن نواب ناظم جنگ محمد خیرالدین خاں بہادر کلان ثانی فردوس مکاں کہ شوہر ہمشیرۂ خورد حقیقی نواب والاجاہ جنت آرامگاہ ولپسر جناب حضرت نواب صاحب قبلہ شہید عبدالحکیم خاں بہادر مغفور بن حضرت شیخ محمد خیر اللہ علیہ الرحمۃ والرضوان بن شیخ عبدالوالی عالی مرتبت مرحوم۔

و حاجی محمد انور مغفور و شیخ عبدالوالی مرحوم ہر دو برادران حقیقی پسران حضرت اعلیٰ جناب شیخ محمد منور رحمۃ اللہ علیہ بن حضرت شیخ نعم اللہ بن جناب شیخ مخدوم عبدالحی معروف بہ شیخ المشائخ عالم زمانی بن شیخ مخدوم عبدالقادر قنوجی بن شیخ عبداللہ المعروف بہ قاضی لاڑ بن قاضی شیخ ابراہیم بن شیخ علاءالدین بن شیخ علی بن قاضی فخرالدین بن قاضی شیخ شعیب بن شیخ محمد احمد بن شیخ یوسف بن سلطان شہاب الدین احمد المعروف بہ فرخ شاہ عادل کہ در سنین اربع مأۃ بادشاہ کابل بودند، بن شیخ فخرالدین محمود المعروف بہ سلطان سلیمان شاہ بن محمد سبحان بن شیخ مسعود بن عبداللہ واعظ صغیر بن شیخ ابوالفتح واعظ کبیر بن شیخ اسحٰق بن شیخ ابراہیم بن شیخ ناصرالدین بن شیخ عبداللہ بن جناب فاروق اعظم رضی اللہ عنہ، کہ در رسالہ تاتارخانی مصنف آں نوشتہ است کہ شیخ عبداللہ بن جناب فاروق اعظم را دو منکوحہ، یکے بخت بانو کہ صبیۂ یزدجرد بن نوشیروان وازبطنش یک پسر، موسوم بہ سالم بود کہ از فقہائے سبعۂ مدینہ بودند۔ و ایشاں جد اعلیٰ سلطان ابراہیم بن ادہم ودیگرے فاطمہ نام صبیّۂ جناب امام از بطنش شیخ ناصرالدین متولد شد۔ ایں را از فقہائے آں وقت می نویسند۔ اگر کسے باولاد حضرت سیدۃ النساء العالمین سلام اللہ علیہا وآلہا وصیت مالی کند ناصریہ کہ از نواسہ ہائے آنحضرت اند در وصیت داخل۔ زیراکہ لفظ ولد شامل است اولاد پسری و دختری را۔

وقتیکه محمد ابراهیم پسران عبداللہ بن حسن مثنیٰ بن امام حسن علیہ السلام بر ہارون خلیفہ عباسیہ خروج کردند و شیخ ابراہیم بن عمر نیز ہمراہ شان بود۔ میگویند کہ امام شافعی ہم دریں معرکہ شریک آنہا بودند۔ چوں ہر دو بزرگوار در دست ظالم گرفتار شدہ بقتل رسیدند، شیخ ابراہیم بن شیخ ناصرالدین از جنگ رہائی یافتہ با عیال و اطفال خود در بخارا رسیدہ توطن گرفت۔ و چہار پشت ہماں جا بکمال عزّ و اعتبار در درس و تدریس علوم شرعیہ و احادیث نبویہ و ہدایت خلق اشتغال می داشتند۔

بعدہ شیخ سلیمان بن مسعود بن عبداللہ واعظ اصغر بن ابوالفتح واعظ اکبر بن اسحاق بن ابراہیم بن ناصرالدین افواج کثیرہ جمع کردہ، بہ نیت جہاد با کفار در حدود کابل رسیدہ، بنائے کفر را از الممالک از بیخ برکندہ رواج دین نبوی باحسن قرار دادہ، در سنین اربع مأۃ در کابل لوائے سلطنت افراخت۔ و ملقب بہ سلطان سلیمان گردید و بعد ازاں پسرش سلطان شہاب الدین احمد فرخ شاہ عادل و پسرش فخرالدین احمد نسیان شاہ بادشاہ آں جا بود۔ ایں کیفیات از تذکرۃ السیر من تصنیف شیخ ابوالبرکات بغدادی معلوم گردید۔

چوں در ملک کابل بعد از حوادثات روزگار فتور رو داد، و آں مملکت بدست سلاطین غزنین افتاد، و فرزندان فرخ شاہ در کابل بطور غریبانہ بسر می بردند۔ وقتیکہ چنگیز خاں خروج کرد، و ہمہ ممالک اسلام را تاراج ساخت، و لشکر بجانب غزنین و کابل

کشید و آں دیار را ویران ساختہ اکثر از ابنائے ملوک را تہِ تیغ آورد۔
و چنانچہ در ہماں حادثہ محمد احمد بن یوسف بن فرخ شاہ شربت
شہادت چشید۔ پس قاضی شعیب بن محمد احمد با جمیع عیال واطفال
خود بہ لاہور رسیدہ، از انجا بہ قصبۂ قصور آمد۔ قاضی آنجا کیفیت
آمدن ایشاں شنیدہ ملاقات کردہ، بسیار مراعات از ایشاں نمود۔
احوال تباہی شاں بشاہ دہلی نوشت۔ بعد چندے نامۂ شاہی برائے
قضائے قصبۂ کہوال کہ قریب ملتان است، بنام قاضی شعیب ورود
یافت۔ قاضی شعیب بر خدمت قضائے آنجا مامور شدہ، بقصبۂ مذکور
رفتہ توطن گرفت۔ بعد وے قاضی سلیمان فرزند کلان او کہ پدر قطب
عالم حضرت فریدالدین شکر گنج بودند، قاضی آنجا شدند۔ کذا فی معارج الولایت
و سیر الاقطاب من ترجمۂ حضرت شکر گنج قدس سرہٗ۔

و حضرت قطب عالم نصیرالدین چراغ دہلوی، و شیخ احمد
مجدد الف ثانی از اولاد فرخ شاہ عادل اند، از نسب نامۂ شاہی ظاہر۔
من بعد قاضی فخرالدین برادر حقیقی قاضی سلیمان بر خدمت قضاءت
مامور شدند۔ و تا چہار پشت در انجا بودند۔ بعد ازاں در سلطنت افاغنہ
لودھی در قنوج آمدہ سکونت ورزیدند، و بر خدمت صدرالصدور مامور
گردیدند۔ بعد ازاں پسرش قاضی ابراہیم در سلطنت ہمایوں بادشاہ
قاضی آنجا شد۔ بعدہٗ قاضی عبداللہ المعروف بہ قاضی لاڑ قاضی قصبۂ
بدھاوان شدہ چندے در آنجا ماندند۔ بعد ازاں شیخ مخدوم عبدالقادر
بارادۂ طلب علم در قصبۂ گوپامو کہ دو منزل از قنوج است، رسیدہ،

بعد الفراغ تحصیل علم با شرفائے محلہ آنجا خانہ داری نمودہ ، در زمان اکبر بادشاہ سکونت خود درانجا اختیار نمودند۔ وبدست یاری توفیق الٰہی باپسر خود شیخ مخدوم عبدالحی در خدمت بابرکت بندگی نظام الدین امیٹھوی کازمشاہیر اولیائے سرمایۂ اکبری بودند، ارادت آوردہ۔ ومتوکلانہ عمر عزیز را بآخر رسانید۔ وبر در مخلوقے نہ رفتند۔ بعد ازاں مخدوم عبدالحی در خدمت پیرو مرشد ریاضات شاقہ و مجاہدات مافوق الطاقہ بجاآوردہ، بمرتبۂ کمال رسیدہ، خلعت خلافت خاندان چشتیہ پوشیدہ، تاج خلافت برسرداشتہ، بخطاب شیخ المشائخ عالم زمانی سرفرازی یافت۔ وبعد وے شیخ نعم اللہ پسر کلانش جانشیں شدہ، طریقۂ فقرائی بحال وبرقرار داشت۔ بعدہٗ حضرت اعلیٰ شیخ محمد منور، راہ مشیخت وفقر گذاشتہ در عبادتِ الٰہی بودہ، گذران خود بر توکل کردہ۔ بعد وے حاجی محمد انور وشیخ عبدالوالی ہر دو فرزندان شان بحضور بادشاہ عالمگیر رسیدہ، حاجی محمد انور بخطاب حاجی مقدس سرفراز شدہ، بہ خدمت تسبیح خانہ مامور شد۔ وشیخ عبدالوالی بخطاب عالی رتبت معزز شدہ روز بروز طریق امارت پیش می گرفت۔ واز زمان حضرت نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ فرزند محمد حاجی انور دولت واقبال روز بروز در تزاید شد۔ وایشان بعمر ہفتاد وہفت سالگی بتاریخ شانزدہم ماہ شعبان سنہ ۱۱۶۲ ہجری شربت شہادت چشیدند۔ بعدہٗ جناب بندگان حضرت امیر الہند والاجاہ عمدۃ الملک سراج الدولہ نواب محمد علی خاں بہادر ظفر جنگ صوبہ دار ملک کرناٹک در زمان ریاست خود بپاس بزرگان

لحاظ برادری و قرابت مد نظر داشتہ ہر یک را از اقربائے خود در گوپامو پرورش می فرمودند۔ و بعضے حسب الحکم بندگان حضرت خودہا را از گوپامو در مدراس رسانیدند۔ و بعضے بمقتضائے آب وخور خود حاضر حضور می شدند۔ بندگان حضرت بہر کس کہ مناسب می دانستند در اولاد و احفاد خود منسوب فرمودہ، پرورش می فرمودند۔ وجانشینان جنت آرامگاہ نیز بدستور۔

کیفیت حضرت اعلیٰ شیخ محمد منور رحمۃ اللہ علیہ

چونکہ حضرت اعلیٰ در سادات کرمانی خیرآبادی با دختر قاضی محمد سعید موسوم بہ دلاری بی بی صاحبہ کتخدا شدند۔ از بطن شاں دو پسر، یکے حاجی مقدس موسوم بہ محمد انور جدامجد والاجاہ، و دیگر عالی رتبت موسوم بہ عبدالوالی جدامجد خیرالدین خاں۔ وسوائے اینہا یک دختر ناکتخدا فوت شد۔

کیفیت اولاد حاجی مقدس محمد انور فرزند شیخ محمد منور

حاجی محمد انور با دختر قاضی لیکی بن قاضی محمد سعید کتخدا شدند۔ واز بطنش یک پسر، موسوم بنواب انورالدین خاں شہید، و دو دختر یکے بی بی مریم صاحبہ کہ با محمد آصف نبیرۂ شیخ نعم اللہ منسوب گردیدہ، و دیگرے بی بی فاطمہ صاحبہ کہ با شیخ محمد حیات نبیرۂ شیخ عبدالقادر منسوب بود۔ و نواب انورالدین خاں شہید را

۳ـ بی بی، یکے از شرفائے گوپامو در قرابت قریبۂ خود موسوم بہ بی بی صاحبہ کہ دختر شیخ عبدالوالی و نبسی شیخ عبدالقادر بود۔ وثانی از شرفائے حیدرآباد، موسوم بہ بی بی فخر النساء بیگم صاحبہ کہ مادرش سیدہ بود۔ وکیفیت بی بی ثالث بسبب طوالت تحریر مطلب نمود۔

تفصیل اولاد بی بی صاحبہ و بی بی فخر النساء بیگم صاحبہ جستہ جستہ از روئے تذکرۃ الانساب نوشتہ می شود

بنواب صاحب قبلہ شہید از بی بی صاحبہ دو پسر، یکے بدرالاسلام خاں بہادر افراسیاب جنگ، و دیگرے نواب محمد محفوظ خاں بہادر شہامت جنگ، و چہار دختر، یکے اہلیۂ محسن الدین خاں نبیرۂ شیخ مدن۔ و دویم اہلیۂ عبدالواجد خاں بن محمد مراد۔ و سیوم اہلیۂ شیخ عبدالحی پدر غلام اشرف خاں، و چہارم اہلیۂ اول محمد خیرالدین خاں بہادر کلاں بن شیخ عبدالحکیم خاں شہید۔ و تفصیل اولاد اینہا از تذکرۃ الانساب وغیرہ مبرہن خواہد شد۔ و حضرت نواب صاحب قبلہ شہید بعد از رحلت پدر امجد خود بر خدمت عمدہ در حضور نواب آصف جاہ و نواب ناصر جنگ بودند۔ و آں کیفیت از ملاحظۂ نورنامہ ظاہر خواہد شد۔

و تفصیل اولاد و ازواج بدرالاسلام خاں بہادر و نواب محمد محفوظ خاں بہادر در خلاصۃ الانساب تفصیل وار مرقوم است۔ بسبب طوالتش دریں سوانحات بہ تحریر در نیاورد۔

۱۶۱/۶

واز بطن فخرالنسا بیگم صاحبه دو پسر، یکے موسوم به غلام اولیا معروف به محمد علی، مخاطب به نواب سراج الدوله عمدة الملک، بعد رحلت پدر خود نواب صاحب قبله شهید بر صوبه داری ملک کرناٹک مستقل گردیده، از پیشگاه شاه دہلی بخطاب امیرالہند والاجاه سرفراز شده، بر دولت و ریاست مامور بودند. وپسر دویم نواب عبدالوہاب خاں شکوه الملک نصیرالدوله نصرت جنگ بہادر۔ دو دختر، یکے موسوم به امیره بیگم اہلیۂ عبدالرحیم خاں بن شیخ عبدالواسع، و دختر دویم جدهٔ حقیقی مولف ایں سوانحات موسوم به کمو بیگم معروف به حضرت بیگم صاحبه مخاطب کریم النسائبیگم مشہور به چھوٹی بیگم صاحبه۔ بعد رحلت اہلیۂ اوّل خیرالدین خاں بہادر کلاں بیگم صاحبه موصوفه از ایشاں منسوب شده بودند. تفصیل اولادشاں آئنده به تحریر خواہد آمد۔

تفصیل ازواج واولاد نواب والاجاه جنت آرامگاه

جنت آرامگاه را از بطن خدیجه بیگم مخاطب بنواب بیگم صاحبه معروف به بیگم جان محل خاص، دختر محمد احسن الدین خان صاحب شہید ونبیسی سیده بیگم رضوی المشہدی، وہمشیره زادی حقیقی سید علی خاں صاحب کلاں رحمۃ اللہ علیه، پنج پسر و پنج دختر متولد شدند۔ تا من سی و نه سال با دولت وحشمت گذرانید. آخر در بیماری تپ محرقه واسہال از زندگی خود مایوس شده آغاز شادی دختر خورد خود کنانیده، قریب اتمام رسم جلوه پیش از نه گھنٹه روز بلند شده بروز

سنینہ پانزدھم جمادی الاولیٰ ۱۱۸۱ھ ہجری رحلت نمودند۔

تفصیل اولاد ایشان

پسر اولیں ولی عہد و جانشین پدر موسوم بہ عبدالولی معروف بہ غلام حسین، مخاطب بنواب عمدۃ الامرا معین الملک اسد الدولہ غلام حسین خاں بہادر ذوالفقار جنگ کہ کتخدائیش از دلاری بیگم صاحبہ معروف بہ خاص محل صبیۂ حضرت نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر کہ از بطن سیدۂ عالی خاندان بدلاری بیگم صاحبہ قبلہ، دختر میر عادل خاں صاحب شدہ بود، صاحب اولاد شدہ، بسن پنجاہ و چہار سالگی رسیدہ رحلت کرد۔ و پسر دوم حافظ محمد منور معروف بہ منو میاں، مخاطب بہ نواب امیر الامرا مدار الملک روشن الدولہ محمد منور خاں بہادر، بہادر جنگ کہ رستم زماں و دیوان مختار رئیس کرناٹک نواب صاحب جنت آرامگاہ بودند۔ کتخدائی شاں از عظیم النسا بیگم صاحبہ خواہر خورد حقیقی جناب دلاری بیگم صاحبہ شدہ، صاحب اولاد گردیدہ، در حین ریاست پدر خود در سن چہل سال بہ بست و چہارم محرم الحرام ۱۲۰۳ھ ہجری وقت نہ گھنٹہ روز برحمت حق پیوستند۔ و پسر سیوم محمد انور، معروف بہ حاجی میاں، مخاطب بنواب سیف الملک انور الدولہ محمد انور خاں بہادر حسام جنگ کہ در زمان اوایل ریاست پدر خود چند روز از خدمت میر کچہری مفتخر بودند۔ کتخدائی ایشاں از بدر النساء بیگم، صبیۂ نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر کہ از بطن اللہ رکھی بیگم بود، بظہور آمدہ صاحب

اولاد شدند۔ بعد از ریاست پدر و برادر بزرگ خود در زمان ریاست
نواب رحمت مآب جناب نواب عظیم الدولہ بہادر در سن پنجاہ و چہار
سال بہ پانزدہم ماہ ذیحجہ ۱۲۱۸؁ہجری بوقت سہ پہر روز رحلت کردند۔
و پسر چہارمی غلام حسن نام، معروف بہ ٹیپو بادشاہ، مخاطب بنواب
حسام الملک اعتماد الدولہ محمد عبد اللہ خاں بہادر ہژبر جنگ در
زمان پدر خود از حکومت نتہرنگر سرفراز، و در زمان نواب عمدۃ الامراء
بہادر از خدمت صوبہ داری محمد پور معزز بودند۔ کتخدائی شان از
حبیب النساء بیگم، دختر حامد علی خان کہ از نجبائے گوپامو بودند، شدہ
صاحب اولاد گردیدند۔ و در حکومت دولت نواب عظیم جاہ بہادر
سراج الامرا دام افضالہٗ در سن ہفتاد و چہار سالگی بہ ہشتم شعبان ۱۲۴۴؁
وقت دوپہر روز رحلت فرمودند۔ و پسر پنجم، عبد القدوس، معروف
بہ لعل بادشاہ، مخاطب بہ نواب نصیر الملک انتظام الدولہ محمد صلابت خاں
بہادر غضنفر جنگ کہ در زمان ریاست پدر و برادر خود از خدمت
تعلقہ مدرا سرفراز بودند۔ کتخدائیش از خیر النساء بیگم، ہمشیرۂ خورد حقیقی
حبیب النسأ بیگم جلوہ ظہور یافتہ، در زمان ریاست نواب عظیم الدولہ
بہادر در سن چہل و پنج سال بہ ہجدہم شہر شعبان ۱۲۱۹؁ہجری بعد نماز عصر
رحلت نمودند۔

کیفیت دختران جنت آرامگاہ

دختر اولین ہمشیرۂ خورد نواب عمدۃ الامرا بہادر موسوم بہ

موتی بیگم بسن تمیز رسیده باغلام محی الدین، مخاطب بعبدالحی خاں بہادر همشیره زادهٔ بدرالاسلام خاں بہادر کلاں منسوب شده تاکتخدا از بیماری چیچک رحلت کرد۔ و دختر دوم همشیرهٔ خورد نواب امیرالامرا بہادر موسوم به پوتی بیگم صاحبه بسن تمیز رسیده، ہنوز بکسے منسوب نشده بود که در یک هفته از ہموں بیماری مسطور جاں بحق تسلیم شد۔ و دختر سویم همشیرهٔ خورد نواب سیف الملک بہادر، موسوم به بڈھی بیگم صاحبه، مخاطب بنواب سلطان النساء بیگم، معروف به صاحبزادی کلاں، باعبدالہادی خیرالدین خاں صمصام الدوله بہادر همشیره زادهٔ حقیقی نواب صاحب جنت آرامگاه منسوب شده، صاحب اولاد شدند و در زمان ریاست نواب صاحب رحمت مآب با فرزند خود به بیت الله شریف و دیگر اماکن متبرکه رفته، در زمان ریاست نواب اعظم جاه بہادر رضواں مآب به بست و سیوم ماهِ ذیحجه ۱۲۳۶ھ ہجری در سن شصت و ہشت سال در کربلائے معلّٰی انتقال فرمودند۔ و دختر چہارم همشیرهٔ خورد نواب حسام الملک بہادر، موسوم به دریا بیگم، مخاطب به نواب ملک النساء بیگم معروف به صاحبزادی میانه، با مولوی عبدالوالی خاں اعتصام الدوله بہادر، برادر حقیقی صمصام الدوله خیرالدین خاں بہادر منسوب شده، صاحب اولاد گردیده، در زمان ریاست نواب صاحب رضواں مآب بسن شصت و چہار سالگی به بست و نہم ماه صفر المظفر ۱۲۳۷ھ ہجری رحلت کردند۔ و دختر پنجم همشیرهٔ خورد نواب نصیرالملک بہادر بروز فتح قلعهٔ ویلور تولد یافته موسوم به فتح بیگم صاحبه و مخاطب

به نواب عمدة النسأ بیگم شدند، و معروف به صاحبزادی خورد والدهٔ این مولف سوانحات با حافظ محمد ناصر خاں افتخار الدوله بهادر، برادر حقیقی صمصام الدوله خیر الدین خاں بهادر منسوب شده، صاحب اولاد گردیده، در ریاست نواب صاحب رحمت مآب بسن پنجاه و دو سالگی به یازدهم ماه ربیع الثانی ۱۲۲۷ه‍ هجری رحلت کردند

کیفیت اولاد خاص نواب عمدة الامرا غفران مآب فرزند نواب والاجاه جنّت آرامگاه

نواب عمدة الامرا بهادر را از بطن خاص محل، موسوم به ولاری بیگم دختران که تولد شده بودند، بعضے در سن طفولیت، و بعضے قریب سن شعور رسیده رحلت نمودند. و از بطن کلثوم بی منکوحه یک فرزند، موسوم به عبد الکریم خاں، مخاطب به خاں بهادر معین الدوله شهسوار جنگ با دختر محمد حیات قادر علی خاں بهادر، فرزند عصمت بی بی صاحبه گویا موی منسوب گردیده، صاحب اولاد شده، دختر مذکور رحلت نمود. و از بطن گھسیٹی بیگم، مخاطب به مبارک النساء بیگم، منکوحه یک فرزند، موسوم به علی حسین، مخاطب به تاج الامرا بهادر، المتخلص به ماجد که در فن شاعری کمال می داشت، از دختر خورد اکرام النساء بیگم محل شرف الامرا بهادر محمد نعم الله خاں کتخدا شده، لاولد بعد ده ماه از رحلت پدر خود در اوایل دولت نواب صاحب رحمت مآب بغرهٔ ماه ذیحجه ۱۲۱۶ه‍ هجری انتقال کردند. و فرزند سیومی از

بطن چیتر بیگم منکوحه موسوم بغلام باقر حسین خاں در ریاست پدر خود تولد شده بود. در زمان حکومت نواب صاحب رحمت مآب با دختر نواب نصیر الملک بهادر که از بطن شادی بیگم منکوحه بود، کتخدا شد. دختر مذکور باسقاط حمل انتقال نمود. و از بطن زن متعیه علاقه مهتاب بیگم، موسوم به رضیه بیگم در ریاست پدر خود با تاج الدین خاں، فرزند خورد نظام الدین احمد خاں کلاں کتخدا شده، لاولد انتقال کرد، و چند خدام در علاقهٔ نواب سلطان النساء بیگم و گھسیٹی بیگم لاولد رحلت کردند. و بعضے از انها با خدامان نواب صاحب جنت آرامگاه در باغ کلاں از سرکار پرورش می یابند. و حضرت نواب امیر الامرا بهادر مدار الملک را از بطن محل خاص عظیم النساء بیگم یک پسر که شمع شبستان خاندان انوری و الاجاهی و وارث مسند دولت جد امجد خود نواب والاجاه جنت آرامگاه بود، موسوم به عبد العلی خاں نواب عظیم الدوله بهادر بود، بعد رحلت عم کلان خود از افضال حاکم لایزال و به تصدق حضرت سرور عالم صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم بر مسند جد خود قائم شده، تمامی خاندان را پرورش می کردند. و محل ثانی و دیگر منکوحات و خدام لاولد. و جناب نواب عظیم الدوله بهادر در ریاست جد امجد خود با صبیهٔ کلان نواب شکوه الملک دلیر جنگ نصیر الدوله بهادر ثانی از بطن حمید النساء بیگم صاحبه که موسوم به سعید النساء بیگم و در ریاست نواب صاحب معلی مخاطب بنواب بیگم اند، کتخدا شده، صاحب اولاد گردیدند. و از بطن نواب بیگم صاحبه موصوفه دو پسر، و یک دختر. پسر اولین محمد منور

نام، مخاطب نواب اعظم جاہ فخر الامرا بہادر رضواں مآب کہ در زمان ریاست پدر خود در ۱۲۳۲ھ ہجری با نواب عنایت النساء بیگم، معروف بہ بہو بیگم، مشہور بہ محل عالیہ، دختر کلاں ضیاء الدولہ بہادر کہ یکے از امرائے حیدرآباد بودند. کتخدا شدند. و در ریاست خود از بطن بہو بیگم یک گل گلزار ریاست، موسوم بہ نواب غلام محمد غوث خاں اطال اللہ عمرہٗ و دولتہ متولد شد. و از بطن مختار النساء بیگم ۳ھ دختر یکے در ۱۲۳۹ھ ہجری در سفر نتھر نگر، و دو دختر در مدراس تولد یافتند. باقی خدام وغیرہ لاولد. خلف دوم محمد علی نام، مخاطب نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام افضالہٗ کہ در ۱۲۴۳ھ ہجری از نواب نور النسا بیگم خواہر خورد حقیقی محل عالیہ کتخدا شدند. بعد چند سال بیگم موصوفہ از صدمہ تولد رحلت نمود. و در ۱۲۳۹ھ ہجری در ریاست نواب صاحب رضواں مآب، دیگر کتخدائی از شفیع النساء بیگم دختر بی بی اول ممتاز الامرا بہادر بجلوہ ظہور آوردند. از بطن ایشاں یک دختر، موسوم بہ امۃ الولی النسا بیگم طول عمرہا متولد شد. و در ۱۲۴۱ھ ہجری نیز پسرے تولد شدہ بعد شش ماہ بیگم مذکورہ و پسر ہر دو رحلت نمودند. و بعد چند سال حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ خانہ داری دیگر از منعم النساء بیگم مخاطب بہ دولہن بیگم دختر خاں عالم خاں بہادر کہ از بطن صالح بیگم نبسی کلاں نواب سلطان النساء بیگم است، در ۱۲۴۳ھ ہجری نمودند. و از افضال خدائے کریم و بہ تصدق رسول رحیم صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم، از ایشاں دخترے تولد شد. او تعالیٰ شانہٗ زیر سایۂ والدین، و جناب نواب بیگم

صاحب قبلہ تا صد و سی سال سلامت دارد۔ واز سعادت النساء بیگم شش پسر و دو دختر۔ و دو پسر، و یک دختر در طفولیت بسیر گلزار جنت شتافتند و باقی یکے موسوم بہ احمد اللہ خاں بہادر منتقم الدولہ نبی یار جنگ طول عمرہٗ و دویم محمد نور اللہ مخاطب بہ عمدۃ الدولہ طول عمرہٗ و ثالث غلام محی الدین طول عمرہٗ مخاطب بہ معز الدولہ و پسر چہارم موسوم بہ محمد عباد اللہ متولد شدہ، بعد چندے در گلشن جناں رفت۔ و دختر خواہر حقیقی آنہا موسوم بہ رحیم النساء بیگم طول عمرہا است۔ واز بطن زنے دو پسر، یکے از ہمہ فرزنداں بزرگ تر بدیع اللہ خاں بہادر ظہیر الدولہ فطرت جنگ طول عمرہٗ از طاہر النساء بیگم خواہر علاتی حاجی منصور الدولہ پسر ممتاز الامرا بہادر کتخدا شد۔ و کتخدائی دیگر از دخترے کہ ممتاز النساء بیگم محل ثانی نواب صاحب ممدوح پرورش کردہ بودند، بظہور آوردند۔ و پسر دوم عظیم اللہ خاں بہادر معید الدولہ پیروز جنگ۔ واز یک بطن دو دختر۔ دختر خورد حبیب النساء بیگم طول عمرہا و دختر کلاں سعادت النساء بیگم رحلت کرد۔ و دختر نواب صاحب رحمت مآب عظیم النساء معروف بہ صاحبزادی بیگم اطال اللہ عمرہا با نجم الملک عبد الصمد خاں بہادر منسوب شد۔ با یشاں یک دختر موسوم بہ احمد النساء بیگم معروف بہ صاحبزادی نور البصر کہ از طفولیت در آغوش جدۂ مادری خود پرورش یافتہ است بعد رحلت پدر خود در ۱۲۵۱ ہجری از برادر زادۂ پدر عبد القادر مخاطب بہ عزیز الملک موتمن الدولہ عبد القادر خاں بہادر سلیح جنگ کتخدا شد۔ خدا اینہارا آباد دارد۔ و نواب صاحب رحمت مآب از حکم جد بزرگوار خود بہ عظیم النساء بیگم دختر سید الاسلام

خاں مرحوم بارسوم خانہ داری دیگر نموده بودند از ایشان دو پسر، و یک دختر، پسر کلاں اشرف علی بسن شعور رسیده رحلت کرد. و پسر خورد غلام محمد حسین در زمان رضوان مآب بخطاب رشید الدولہ محمد حسین خاں بہادر ایالت جنگ سرفراز و در زمان جناب عظیم جاہ بہادر دام افضالہ باد ختر امین الدولہ تقی حسین خاں بہادر کہ از بطن رقیہ بیگم دختر خورد اعضاد الدولہ مرحوم و نبسی خاص نواب سیف الملک بہادر است کتخدا شده. و دختر کہ خواہر حقیقی رشید الدولہ، موسوم بہ فاطمہ بیگم اند از غلام دستگیر، مخاطب باستوار جنگ غلام دستگیر خاں بہادر، پسر زوجۂ اوّل ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ خاص و نبسۂ خورد اختیار جنگ مرحوم در زمان نواب صاحب دام افضالہ کتخدا شده، صاحب اولاد است. و بستن بیگم، مخاطب بہ مبارک النساء بیگم کہ در اوایل دولت، بعقد نواب صاحب رحمت مآب بہ آمده، بعزت تمام بوده لاولد انتقال کرد. و از لالی بیگم، مخاطب بہ دولت النساء بیگم منکوحہ، دو پسر، و دو دختر. پسر کلاں غلام محمد، مخاطب بہ منیر الدولہ، غلام محمد خاں بہادر، جسارت جنگ. پسر خورد غلام رسول در حکومت نواب صاحب دام افضالہ، بخطاب اعتبار الدولہ غلام رسول خاں بہادر اکبر جنگ سرفراز شد. دختر کلاں احمدی بیگم از اشرف النجبا عبد العلی کہ سابق داماد پر من بی مرحومہ بود منسوب شده، صاحب اولاد گردید. بعد چندے عبد العلی از آفت اسپ رحلت کرد. دختر خورد کلثوم بیگم از غلام محی الدین احمد خاں بہادر، رستگار جنگ، فرزند عبد الباسط خاں مرحوم کتخدا شده صاحب اولاد است. و از بادشاہ بیگم کہ از

عمدگان قوم نوایط و ساکنان کلوا بود، با عزو توقیر طلبیده. در زنانه بشوکت وفر آورده، بعقد خود آوردند۔ و از بطن شان یک پسر غلام عبدالقادر نام که در ریاست نواب صاحب رضوان مآب رسم ملکیتش بظهور آمده بود۔ و در زمان دولت نواب صاحب دام افضاله بخطاب شمشیرالدوله، غلام عبدالقادر خاں بهادر، اعتضاد جنگ مفتخر شده.
و از بطن منکوحۂ زینت محل یک دختر که در اوایل ریاست رحمت مآب از پسر خاں جہاں خاں مرحوم منسوب گردیده صاحب اولاد شده، رحلت کرد۔ نواب سیف الملک الوزار الدوله بهادر فردوس مکان را از بطن بدرالنساء بیگم ۳ پسر، و دو دختر۔ پسرے موسوم به غلام نبی در طفولیت رحلت کرد۔ و پسر کلاں غلام علی، مخاطب به سیف الدوله غلام علی خاں بهادر، سیف جنگ، نبیرۂ خاص اوّل نواب صاحب جنت آرامگاه در زمان جد امجد خود از سکینه بیگم مخاطب به اکلیل النساء بیگم، دختر الوزر علی خاں مرحوم کتخدا شدند۔ و بعد چند سال بیگم مذکور لاولد از عارضۂ چیچک رحلت کرد۔ و بعد ایشاں در زمان حضرت نواب صاحب رحمت مآب با ممتاز بیگم خواهر کلان حقیقی تائیدالدین اکبر پسر امیرالدوله بهادر مرحوم کتخدا شده بود۔ از ایشاں نیز اولاد نشد۔ و از جمعیت بی منکوحه دو پسر، و دو دختر۔ پسر کلاں قیام الدوله بهادر با طاهرالنساء بیگم دختر مجدالدوله بهادر منسوب شده، صاحب اولاد است۔ پسر خورد قمرالدوله از منیرالنساء بیگم خواهر خورد طاهرالنساء بیگم کتخدا و صاحب اولاد شده، منیرالنساء بیگم رحلت کرد۔

دختر کلان بعد از کتخدائی از صدمهٔ ولادت رحلت نمود۔ دو دختر خورد کتخدا شده، صاحب اولاد است۔ و نورس بیگم، و مہرالنساء و سراج النساء منکوحہ وحرمہائے سیف الدولہ ہمہ لاولد۔ پسر خورد غلام ولی اللہ مخاطب بہ حسام الدولہ غلام رضا خاں بہادر حسام جنگ از برکت النساء بیگم دختر بی بی نواب حسام الملک بہادر منسوب شدہ۔ از ایشاں یک پسر، و دو دختر۔ پسر، مخاطب بغلام محمد خاں بہادر، از دختر میانہ بی بی اوّل اعتضاد الدولہ بہادر مرحوم منسوب شدہ، صاحب اولاد گردیدہ، با عیال در دولت نواب صاحب دام افضالہ روانۂ کربلائے معلّٰی شدہ، در انجا بعد رحلت رئیس الامرا بہادر کربلائی حسب المرضی مجتہدین آں جا بر املاک وغیرہ بہادر مرحوم مختار و متوجہ اند۔ و زن و فرزندان ایشاں در آفت طاعون در انجا رحلت کردند۔ و دختر کلان خواہر غلام محمد خاں سیدالنساء بیگم معروف بہ نواسی بیگم کلاں از پسر بی بی اول اعتضاد الدولہ بہادر مرحوم منسوب شدہ، صاحب اولاد اند۔ و دختر خورد خدیجہ بیگم، معروف بہ نواسی بیگم، خورد از پسر میانہ اعتضاد الدولہ بہادر کتخدا شدہ، صاحب اولاد گردیدہ انتقال کرد۔ و خواہر علاتی غلام محمد خاں زینت النساء ہمراہِ برادر خود ناکتخدا بکربلائے معلّٰے رفتہ در انجا با سید سجاد حسین نامی کہ از ینجا برفاقت خان مذکور رفتہ بود، کتخدا شدہ در آفت طاعون سال دویم در کربلائے معلّٰے رحلت کرد۔ از و یک پسر غلام حسین نام در انجا است۔ و دختر اوّل نواب سیف الملک بہادر موسوم بامة الخدیجہ بیگم، مخاطب بافسر النساء بیگم

از اعتضاد الدوله حافظ محمد نصیر خاں بہادر مرحوم کتخدا شده، صاحب اولاد گردیده، از بیماری چیچک رحلت کرد۔ و دختر دویم امۃ الزہرا بیگم، مخاطب بہ خورشید کلاه بیگم از مجد الدولہ بہادر غلام اسد اللہ خاں کتخدا شده، صاحب اولاد گردیده، در اواخرِ دولت نواب صاحب رحمت مآب رحلت نمود۔ اولاد از منکوحه و حرمات یک دختر، موسوم بہ اکرام النساء بیگم کہ خورشید کلاه بیگم پرورش کرده بودند، بعد پدر از حکم خوشدامنِ خود با غلام رسول خاں پسر محمد جواد خاں منسوب کردند، صاحب اولاد شده بیوه گردید، یک پسر غلام محمد کہ افسر النساء بیگم پرورش می کردند، قریب سن تمیز، روبروے بیگم مذکوره رحلت کرد۔ پسر دویم غلام عسکری از فضیلت بی منکوحه در سن تمیز ناکتخدا رحلت نمود۔ پسر سویم از جہاں بیگم منکوحه، مخاطب بہ غلام موسی خاں از جہاندار بیگم دختر منکوحۂ پدرم حضرت افتخار الدولہ بہادر مرحوم منسوب شده، صاحب اولاد است۔ و پسر چہارم محمد تقی از طیب النساء منکوحه با ساجده بیگم و دختر مجد الدولہ بہادر کتخدا شده، لاولد انتقال کرد۔ و صالحہ بیگم و بی خانم منکوحه و گل شبو، و دیگر دو سه حرم لاولد اند۔

اولاد حسام الملک بہادر

و نواب حسام الملک بہادر مغفور را از حبیب النساء بیگم محل اول یک دختر، موسوم بہ برکت النساء بیگم با حسام الدولہ بہادر در زمان ریاست نواب صاحب جنت آرامگاه، منسوب شده، صاحب اولاد

گردیده۔ واز دیگر زناں دو دختر، ویک پسر۔ دختر کلاں فرحت النساء بیگم که نواب عمدة النساء بیگم از باعث تمنائے دختر از طفولیت خود پرورش کرده بودند، در زمان نواب عمدة الامرا بهادر با قطب الدین علی خاں نبیرهٔ منیر الدین خاں منسوب کردند۔ در زمان جناب نواب صاحب رحمت مآب بخانهٔ پدر خود آمده، صاحب اولاد شد۔ واولاد هم کتخدا شدند۔ ودختر خورد اشرف النساء بیگم از غلام حسین که یکے از شرفائے گوپامو بود، منسوب شده، بعد چند سال لاولد بیوه گردیده، بعد رحلت پدر خود، برحمت حق پیوست۔ و پسر غلام محمد مظهر علی خاں زاهد و عابد و خبردار از علوم، با قمر النساء بیگم که از شرفائے قوم نوائط اند منسوب شده، صاحب اولاد اند۔ و بعد رحلت پدر خود از حضور نواب صاحب دام افضاله، بخطاب حسام الملک بهادر حال سرفراز وجانشین پدر خود شدند۔ واز سعادتمندی وبرخورداری خود میت والدهٔ خود را بعد چند سال از رحلت، روانهٔ کربلائے معلّٰی نموده صحن مقدس گنبد مبارک ضریح حضرت امام حسین علیه السلام مدفون کنانیدند۔ الحمد لله زہے طالع مرحومه که از باعث اولاد خلف بمنزل مقصود رسید۔

اولادِ نصیر الملک بهادر

و نواب نصیر الملک بهادر را از خیر النساء بیگم محل اول اولاد نه شد۔ از دیگر زناں دو دختر، ویک پسر۔ دختر کلاں از حرم موسوم

به حسنیٰ بیگم که بدر النساء بیگم والدهٔ سیف الدوله از طفولیت پرورش کرده بودند، با ناصر علی نبیرهٔ عصمت بی منسوب نمودند۔ بعد چندے در حین پدر خود از صدمهٔ ولادت رحلت کرد۔ دختر خورد موسوم به امة السکینه بیگم از شادی بیگم دختر کلان میر ہاشم علی مچھلی بندری در زمان دولت نواب صاحب رحمت مآب از باقر حسین خاں بهادر پسر نواب عمدة الامرا بهادر در علاقهٔ محل چتر بیگم منسوب گردیده، از آفت اسقاط حمل رحلت نمود۔ و پسر موسوم به محمد صلابت خاں که بعد رحلت پدر در زمان نواب صاحب رحمت مآب نواب حسام الملک بهادر بکمال اشفاق پدری پرورش و تربیت فرموده، با جهانیه بیگم خواہر حقیقی خورد جهاندار بیگم، دختر جناب افتخار الدوله بهادر منسوب کردند، صاحب اولاد است۔ و در زمان نواب صاحب رضواں مآب از خطاب نصیر الملک بهادر محمد صلابت خاں سرفراز در دولت جناب نواب صاحب دام افضاله با عیال از حج بیت الله الحرام مشرف، و حاضر حضور گردیده، باز بارادهٔ حج ثانی و زیارت عتبات عالیات رخصت ۳ سال حاصل کرده اند، خدا نصیب فرماید۔ و ایشاں بسیار مرد عاقل و قابل و عابد و در تمامی علوم و فنون کامل اند۔

کیفیت اولاد و دختران خاص نواب سلطان النساء بیگم صاحبه

بنواب سلطان النساء بیگم دو دختر، و یک پسر۔ دختر کلاں موسوم به رضیه بیگم، در اوایل دولت نواب والا جاه جنت آرامگاه ناکتخدا انتقال کرد۔

و دختر ثانی احمدی بیگم، معروف بہ شاہ بیگم در ریاست نواب صاحب جنت آرامگاہ از اعزاز الدین خاں مستقیم جنگ نامی، پسر حامد علی خاں کہ از بی بی گوپاموبود، کتخدا شد۔ بایشاں ۳ پسر و ۳ دختر۔ دختر اول صالح بیگم اہلیۂ خان عالم خاں بہادر صاحب اولاد ست۔ و دختر دوم رحمت النساء زوجۂ دوم اعتضاد الدولہ حافظ محمد نصیر خاں بہادر مرحوم، نیز صاحب اولاد۔ دختر سویم ناکتخدا در ماہ رجب ۱۲ ہجری از حادثۂ چراغ رحلت کرد۔ پسر کلاں حیدر حسین خاں بہادر امتیاز الدولہ کتخدائی اول از دختر شرف الامرا محمد نعیم اللہ خاں بہادر شدہ بود، صاحب اولاد گردید۔ بعد رحلت زوجۂ مذکور از عالیہ بیگم دختر بی بی شادی دویم امیر الدولہ بہادر مرحوم کتخدا شدہ۔ و پسر دویم احمد حسین خاں بہادر محی الدولہ کتخدائی اول از دختر بی بی شادی اول ممتاز الامرا بہادر شدہ بود۔ بعد وے از دختر عبد الحیٔ خاں نتھو میاں منسوب شدہ، صاحب اولاد گردیدہ، انتقال کرد۔ و پسر سیوم غلام مصطفیٰ خاں بہادر اکرام الدولہ از دختر برہانی بیگم منسوب شدہ، صاحب اولاد است۔ و پسر برادر خورد شاہ بیگم حافظ محمد عبد الحسین خاں، مخاطب بہ رئیس الامرا بہادر کہ در زمان ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر از دختر رکن الدولہ غلام اشرف خاں بہادر یکے از امرائے آصفیہ کتخدا شدند۔ واز عدم اولاد بایشاں در زمان حضرت نواب صاحب رحمت مآب از مرتضیٰ بیگم دختر نبیری میر مہدی صاحب خوش نویس بار سوم دلہن خانہ داری دیگر نمودند۔ از ایشاں و دیگر حرمہا صاحب اولاد شدند۔

درزمان نواب صاحب رحمت مآب ہمراہ والدۂ خود مع متعلقان ۔ بہ ارادہ حج بیت اللہ الحرام و زیارت عتبات عالیات علیہم السّلام روانہ شدہ، بہ منزل مقصود رسیدہ و در انجا سکونت ورزیدند۔ و رئیس الامرا بہادر را سوائے یک دختر کلاں اہلیۂ حسین الدین خاں شہریار الملک بہادر و یک پسر غلام سجاد حسین خاں کہ از حضور فتح علی شاہ بادشاہ عجم بخطاب اعظم الامرا سجاد حسین خاں بہادر سرفراز بود۔ بعد رحلت مادر خود از بی بی شریفہ ہند یک پسر موسوم بہ مرزا غلام حسین کہ بہ سبب چند در چند وارد مدراس شدہ است۔ بعد رحلت رئیس الامرا بہادر از حضور نواب صاحب دام افضالہ بخطاب مرزا غلام حسین خاں بہادر سردار جنگ مفتخر۔ و بنواب ملک النسأ بیگم یک پسر موسوم بہ غلام خیر اللہ، معروف بہ غلام اسد اللہ، مخاطب بہ مجد الدولہ غلام اسد اللہ خاں بہادر مظفر جنگ با خواہر خورد حقیقی سیف الدولہ بہادر در وقت پدر خود کتخدا شد۔ از ایشاں دو پسر و چہار دختر۔ پسر کلاں غلام ید اللہ در طفلی رحلت کرد۔ و پسر دویم غلام عباس علی نام و از حضور جناب نواب صاحب رحمت مآب بخطاب سیف الملک انوار الدولہ معزز و ہنوز ناکتخدا۔ اما از منکوحہ و حرمہا صاحب اولاد ست۔ دختر اول مقبول النسأ بیگم، معروف بہ بیگم بہو از غلام محمد علی نصیب الدولہ، معروف بہ محمدی میاں منسوب گردید۔ دختر دویم لطف النساء بیگم اہلیۂ دویم غلام کاظم اعتقاد الدولہ بہادر خاں صاحب اولاد شدہ رحلت کرد۔ و دختر سیوم عباسی بیگم از رضا حسین پسر بی بی اوّل غلام کاظم کتخدا شدہ صاحب اولاد است۔ و دختر چہارم حیدری بیگم با پسر کلاں غلام عبد السلام عابدین خاں

مرحوم برادر کلان غلام کاظم کتخدا شد۔ و اولاد منکوحہ جات وغیرہ مجد الدولہ بہادر آیندہ بیان خواہد شد۔

و بنواب عمدۃ النساء بیگم صاحبہ قبلہ والدۂ ماجدۂ ایں احقر پنج پسر، و ہفت دختر و دو پسر و ہفت دختر۔ بعضے در طفولیت و بعضے قریب شعور رحلت کردند۔ باقی ۳ پسر و پسر کلاں غلام پیرا معروف بہ محمد نصیر۔ و از حضور نواب عمدۃ الامرا بہادر بخطاب اعتضاد الدولہ حافظ محمد نصیر خاں بہادر نصیر جنگ سرفراز شدند۔ و در زمان نواب صاحب جنت آرامگاہ از خواہر کلاں حقیقی سیف الدولہ بہادر کتخدا شدہ بود۔ از ایشاں چہار پسر و ۳ دختر۔ پسر اول عبدالسلام، معروف بہ غلام عابدین خاں بہادر کتخدا و صاحب اولاد شدہ رحلت کرد۔ پسر دویم موسوم بہ غلام کاظم خاں مخاطب باعتضاد الدولہ حال خانہ داری اول با دختر خورد حسام الدولہ مرحوم نمودہ، صاحب اولاد شد۔ بعد رحلت وے از دختر بی بی مجد الدولہ مرحوم کتخدا شدہ، صاحب اولاد گردید۔ او ہم رحلت کرد۔ و پسر سیوم غلام باقر در طفولیت انتقال نمود۔ پسر چہارم محمد مجتبیٰ با دختر قمر الدین خاں پروردۂ عنایت النساء بیگم محل تاج الامرا بہادر منسوب گردیدہ، صاحب اولاد است۔ و دختر کلاں ناکتخدا رحلت کرد۔ دختر دویم امۃ البتولہ بیگم، مخاطب بہ عمدۃ النساء بیگم بعد رحلت پدر خود، با غلام محمد خاں پسر حسام الدولہ در ریاست نواب صاحب رضواں مآب کتخدا و صاحب اولاد شدہ، ہمراہ شوہر خود بکربلائے معلے رفتہ بعد چندے معہ دختر رحلت کرد۔ دختر سیوم امۃ الرقیہ بیگم در

وقت جد خود با تقی حسین خان بہادر پسر امیر الدولہ بہادر کتخدا و صاحب
اولاد است۔ پسر دویم این اضعف العباد موسوم بہ غلام آل محمد صاحب
الدولہ معروف بہ غلام ضامن محمد کریم، مخاطب بہ خورشید الملک، و ثانی
الحال بعد رحلت پدر امجد خود مخاطب با نتخار الدولہ محمد ناصر خان بہادر
صمصام جنگ درزمان دولت نواب صاحب جنت آرامگاہ با کنیز
زہرہ، محمدۃ النساء بیگم خواہر خورد حقیقی مجد الدولہ کتخدا، و صاحب اولاد
شدہ، بعد رحلت محل اول در دولت جناب نواب صاحب دام افضالہٗ
کتخدائی دیگر در سادات بنی فاطمہ نمود۔ و پسر سیوم محمد حبیب اللہ
مخاطب بہ ناصر الدولہ اعتصام جنگ درزمان نواب عمدۃ الامرا
بہادر غفران مآب با دختر کلان غلام جیلانی خاں بہادر اختیار جنگ
کتخدا شدہ، صاحب اولاد گردید۔ و بعد رحلت وے از دختر خورد
رکن الدین خاں ظفر الدولہ مرحوم در حین دولت نواب صاحب
دام افضالہ خانہ داری دیگر نمودہ صاحب اولاد اند۔ و سوائے این اولاد
و ازواج مرقومۃ الصدر اولاد و ازواج دیگر آیندہ بہ تحریر خواہد آمد

کیفیت ازواج و اولاد ثانی حضرت نواب

امیر الہند والا جاہ جنت آرامگاہ

خاتونہ بیگم، و بادشاہ بیگم و خدیجہ بیگم کہ از عالی خاندان قوم نوایت
بودند، نواب صاحب آنہا را بکمال خواہش و حکومت با عزت و توقیر

در حبالۂ تحت خود آوردند۔ وخاتونه بیگم وبادشاہ بیگم لاولد، وازخدیجہ بیگم خواہر کلان
اکبر علی خاں حیدری یک دختر کہ از نجف علی خاں پسر عبدالغنی خاں منسوب گردیدہ
صاحب اولادست۔ ودختر دیگر اہلیۂ صادق علی خاں مرحوم، موسومہ بحافظہ بیگم، ازبطن ایشاں
یک دختر فاطمہ بیگم اہلیۂ اعزالدین خاں پسر نظام الدین خاں مرحوم، و دختر سیوم
رابعہ بیگم زوجۂ نظام الدین احمد خاں مذکور صاحب اولاد، واز دیگر
زناں پسر اول از ہمہ اولاد بزرگ موسوم بہ عبدالمعبود خاں جمشید جنگ
کتخدا و صاحب اولاد۔ پسر دویم محمد اسحاق خاں بہادر فیروز جنگ
با پرسن بی منسوب شدہ، لاولد رحلت یافت۔ وپسر سویم عبدالعزیز در
طفولیت رحلت کرد۔ وپسر چہارم محمد جواد خاں بہادر کتخدا و صاحب
اولاد۔ وپسر پنجم حافظ حسن علی خاں، مخاطب بہ رستم جنگ بہادر کتخدا
وصاحب اولاد کثیر۔ وپسر ششم، عبدالغفار خاں بہادر ثابت جنگ کہ
خاتونہ بیگم در فرزندی خود پرورش کردہ، از خواہر خورد حقیقی، خدیجہ بیگم
منسوب کردند۔ ازیشاں در زمان نواب صاحب رحمت مآب در سنہ ۱۲
ہجری یک دختر، و یک پسر۔ دختر با عبدالباسط خاں کتخدا شدہ صاحب
اولاد گردیدہ، در دولت نواب صاحب رضواں مآب در ۱۲۳۸ہجری در
ناگور شریف رحلت کرد۔ وشوہرش نیز بعد چند سال انتقال نمود۔
وپسر غلام مرتضیٰ کہ زیر سایۂ حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ پرورش یافتہ
از حضور نواب صاحب رضواں مآب بہ خطاب ممتاز الملک رفیع الدولہ
غلام مرتضیٰ خاں بہادر ثابت جنگ مفتخر گردیدہ، با دختر نجف علی
خاں بہادر منسوب شدہ، صاحب اولادست، وپسر ہفتم نصراللہ خاں

بہادر قوی جنگ۔ وہشتم غلام محمد خاں قسور جنگ۔ و نہم محمد اسمٰعیل
خاں شیر جنگ بہادر۔ این ہر سہ فرزندان در فرزندی بادشاہ بیگم
پرورش شدہ، کتخدا شدند۔ و قسور جنگ لاولد رحلت کرد۔ و شیر جنگ
صاحب اولاد شدہ بہ رحلت نمود۔ و قوی جنگ صاحب اولاد اند۔ و
از حمیدہ بی منکوحۂ نواب جنت آرام گاہ، یک دختر مریم النساء بیگم کہ بادشاہ
بیگم پرورش کردہ، با محفوظ خاں حال کہ نواب صاحب شادی اول
فرمودہ بودند، بعد چندے لاولد رحلت نمود۔ و از لطن لعل محل دو
پسر، و دو دختر۔ پسر دہم غلام حسن خاں دلاور جنگ بہادر کتخدا و صاحب
اولاد است۔ و دیگر پسر یازدہم ابوتراب خاں شجاعت جنگ بہادر
کتخدا، و صاحب اولاد است۔ و دختر ششم رحیم النساء بیگم با غلام نبی
خاں افراسیاب جنگ، پسر بدر الاسلام خاں منسوب گردید۔ با ایشاں
یک دختر، احمد النساء اہلیۂ خیر الدین حسین خاں مرحوم، و دختر ہفتم
فضیلت النساء بیگم اہلیۂ محمد باقر نبیرۂ کلان عصمت بی لاولد بیوہ شد۔
و از آمنہ بی ترکن یک دختر ہشتم لطف النساء بیگم با محفوظ خاں حال
کتخدائی دوم گردید، لاولد دریں زماں بیوہ گردید۔ و دیگر از دو محلات
زنان ترک کہ افتخار یافتہ والا جاہی بودند، از اں یکے نواب رئیس النساء بیگم۔
از ایشاں یک پسر، و ۳ دختر۔ پسر دوازدہم حسین نواز خاں عظیم الامرا
اعتماد الملک بہادر در اوایل دولت نواب صاحب رحمت مآب با
دختر عباد علی خاں کہ از شرفائے قوام نوایت بودند، کتخدا شدہ لاولد۔ و
دو منکوحۂ ایشاں نیز لاولد۔ و ایشاں در اوایل ریاست نواب صاحب

رضواں مآب جاں بحق شدند۔ ودختران، دختر نہم شرف النساء بیگم کہ سابق نواب صاحب جنت آرامگاہ بحکومت خود باعبد القادر خاں بہادر ہمشیرۂ زادہ خاص خود نامزد نمودہ بودند۔ و باستماع عدم رضامندی والدۂ بہادر مذکور ہمشیرۂ خاص خود و عجز والتجائے ایشاں برنا رضامندی از زبانی دختران خود شنیدہ ازاں دست برداشت شدہ، تجویز ایں نسبت ہا از شرفائے گوپامو نمودہ، شرف النساء را باعبد الحفیظ خاں سطوت جنگ بہادر پسر بی بی حامد علی خاں مرحوم ودختر دہم عزیز النساء بیگم را با بدر الدین حسین خاں بہادر، پسر بی بی عبد الحی خاں۔ و دختر یازدہم سراج النساء بیگم را باغوث محمد خاں، پسر خورد بی بی صادق علی خاں منسوب کردند۔ ازینہا بعضے صاحب اولاد و بعضے لاولد۔ ودیگر نواب زیب النساء بیگم دو پسر، و چہار دختر۔ پسر یازدہم سرفراز خاں بہادر اشرف الملک۔ پسر دوازدہم، عبد الحمید خاں اعتضاد الملک در زمان دولت نواب صاحب رحمت مآب کتخدائی اینہا شدہ، صاحب اولاد گردیدند۔ و اعتضاد الملک را سوائے اولاد بی بی شادی از منکوحہ و حرمہا ہم اولاد است۔ و دختران یکے فخر النساء بیگم، عرف قادر بی۔ و دختر دوازدہم با فیض محمد خاں بہادر پسر خورد بی بی احسان اللہ خاں۔ ودختر سیزدہم زینت النساء بیگم با جلال الدین خاں مرحوم، پسر کلان صادق علی خاں مرحوم۔ ودختر چہاردہم، دولت النساء بیگم با فضل حسین خاں، برادر خورد نجف علی خاں۔ ودختر پانزدہم افضل النساء بیگم پرورش کردۂ نواب سلطان النساء بیگم با عبد اللطیف خاں بہادر پسر خورد بی بی حامد علی خاں

مرحوم منسوب شدند. و زینت النساء بیگم درہماں زماں رحلت کرد. و باقی اولاد نواب صاحب جنت آرامگاہ تا بایں زمان دولت نواب صاحب دام افضالہ کہ باخیر رمضان المبارک ۱۲۵۴ھ ہجری در قید حیات اند. اینکہ در پسران سہ قوی جنگ محمد نصر اللہ خاں بہادر صاحب اولادہ و دلاور جنگ غلام حسین خاں بہادر و شجاعت جنگ ابوتراب خاں بہادر صاحب اولاد. و دختران ہشت، حافظہ بیگم صاحب اولاد. رضیہ بیگم اہلیۂ نجف علی خاں صاحب اولاد. اشرف النساء بیگم زوجۂ سطوت جنگ بہادر صاحب اولاد. عزیز النساء بیگم صاحب اولاد و بیوہ. فخر النساء بیگم صاحب اولاد و بیوہ. دولت النسا بیگم، عرف اوجیالی بی اہلیۂ فضل حسن خاں، فضیلت النساء بیگم لاولد و بیوہ. و لطف النساء بیگم لاولد و بیوہ. سوائے ایں اولاد و ازواج دیگرے نیست. بڑی بی صاحبہ ترکن بسیار مصاحب جنت آرامگاہ بود. و در زمان ایشان مشرف بحج شدہ آمدہ، معروف بہ حجانی بی صاحبہ گردیدہ، لاولد، دریں زماں رحلت کرد. و در آخر دولت نواب صاحب جنت آرامگاہ، از عرب بہ جہاز ترکن، یکے نفیسہ بی و ثانی زبیدہ بی و ثالث عائشہ بی، و رابع کلثوم بی از معرفت پرسن بی آمدہ در علاقہ خاص بودند. بعد رحلت نواب صاحب جنت آرام گاہ آنہا نیز انتقال کردند باقی تفصیل چند اولاد بہ سبب طوالت و عدم گنجائش دریں مختصر بہ تحریر نیاورد. و سوائے اینہا حرمات کہ از قسم جشن وغیرہ بودند، بعضے انتقال کردند. و بعضے در باغ خاص از سرکار دولت مدار نواب صاحب دام افضالہ بآرام تمام پرورش می یابند.

کیفیت اولاد و ازواجِ حضرت نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ عبد الوہاب خاں بہادر نصرت جنگ برادر خورد خاص نواب بندگان حضرت امیر الہند والاجاہ جنّت آرامگاہ

جناب حضرت نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر جنّت مکان را از سیدۂ شریفۂ عالی خاندان جناب دلاری بیگم دختر میر عادل خاں صاحب مغفور دو پسر، و دو دختر۔ پسر کلاں عبد الصمد خاں دلیر جنگ نصیر الدولہ بہادر ثانی با حمید النساء بیگم، دختر عبد الحی خاں بہادر کتخدا گردیدہ، صاحب اولاد شدند۔ پسر خورد خاں جہاں بہادر تہور جنگ با مصری بیگم کتخدا شدہ لا ولد ماندند۔ دختر کلاں دلاری بیگم معروف بہ خاص محل، محل نواب عمدۃ الامرا بہادر۔ و دختر خورد مداری بیگم مخاطب بہ عظیم النساء بیگم محل نواب امیر الامرا بہادر، و از محل دیگر اللہ رکھی بیگم۔ سہ پسر، و چہار دختر، یکے با اقتدار خاں بہادر کتخدا شدہ، صاحب اولاد گردیدہ، و در زمان دولت نواب عمدۃ الامرا بہادر در جنگ پالیگار چیتور شہید شدند۔ پسر دوم سرفراز علی خاں بہادر [illegible] و صاحب اولاد گردیدہ، در زمان رحمت مآب رحلت نمودند۔ و پسر سیوم سرفراز حسن خاں محتشم جنگ، عرف ندیم اللہ صاحب سلمہ اللہ تعالےٰ کتخدا و صاحب اولاد شدند۔ و در زمان نواب صاحب دام افضالہ با نبیرۂ کلاں

خود مشرف به حج و زیارت مدینه منوره شده بمدراس رسیدند. و اپسر شان محمد عزیز الله خان اشرف جنگ بهادر سعادتمند و لایق و ذی تمیز صاحب اولاد است. و دختر کلان بدر النساء بیگم محل نواب سیف الملک بهادر که در زمان دولت نواب عمدة الامرا بهادر از غم هجرت حسام الدوله پسر خود رحلت نمودند. و دختر دویم کرامت النساء بیگم با ناصر الدین احمد خان کتخدا و صاحب اولاد شدند. و دختر سیوم احمدی بیگم محل جبار میاں رحلت نمودند. و دختر چهارم رحمت النساء بیگم از نجم الدین حسین خان عرف خادو میاں، کتخدا و صاحب اولاد شدند. و از زمان دیگر دو پسر، یکے عبد الرزاق خان بهادر، ظهیر جنگ کتخدا و صاحب اولاد شده، رحلت نمود. پسر دویم کریم الدین احمد خان بهادر صولت جنگ کتخدا شده صاحب اولاد گردیدند. تفصیل دیگر حرمات که لا ولد اند، بسبب طول کلام تحریر نه نموده. و جناب نصیر الدوله ثانی دلیر جنگ بهادر را از حمید النساء بیگم معروف بحضرت والده بیگم صاحبه سه پسر، و چهار دختر. پسر موسوم به عبد الحی خان در سن شعور رحلت کرد. و پسر کلان عالی همت و بلند مرتبت و فقیر دوست محمد نعیم الله خان مخاطب به شرف الامرا شکوه الملک نصیر الدوله فتح یاب جنگ بهادر که بعد از رحلت پدر خود در زمان نواب صاحب رحمت مآب از منصب و خطاب پدر مفتخر شده قائم مقام جد و پدر خود شدند، با کرام النساء بیگم دختر ناصر الدین محمد خان منسوب شدند. از ایشان چهار دختر و یک پسر. دختر اول اهلیه شادی اول امتیاز الدوله نبیسه نواب سلطان النساء بیگم صاحب اولاد شده رحلت کرد. و دختر دویم اهلیهٔ غلام جیلانی خان حال صاحب اولاد شده، انتقال نمود. و دختر سیوم اهلیهٔ سهراب جنگ غلام جیلانی خان پسر حیدر جنگ کلان که از سوکالی بیگم خواهر شرف الامرا بهادر مرحوم بود

منسوب شده بیوه گردیده، بعد چند در ناگور شریف رحلت نمود. ودختر چهارم درین زماں با محمد علی پسر قمرالدین خاں مرحوم منسوب گردید. وپسر غلام رسول خاں بہادر مخاطب بانوارالدولہ کہ بعد پدر از حضور نواب صاحب دام افضالہ بخطاب شرف الامرا شکوہ الملک نصیرالدولہ فتح یاب جنگ مفتخر است، با دختر بی بی خاص ممتاز الامرا بہادر منسوب شدہ، صاحب اولاد گردید. واہلیہ اش بعد چند سال رحلت نمود. وباقی اولاد و ازواج شرف الامرا بہادر مرحوم از باعث طوالت بہ تحریر نیاورد. وپسر خورد شکوہ الملک ممتاز الامرا امیرالملک اعتمادالدولہ بہادر سلمہ اللہ تعالےٰ از دختر بی شادی نجم الدین حسین خاں پسر کلان احسان اللہ خاں مرحوم کتخدائی اول گردید. از ایشاں چہار دختر. یکے اہلیۂ عزیزالدولہ بہادر پسر جان عالم خاں مرحوم، ودختر دویم اہلیۂ اول محی الدولہ پسر میانۂ مستقیم جنگ بہادر نامی رحلت کرد. ودختر سیوم محل نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام افضالہٗ صاحب اولاد شدہ، رحلت نمود. دختر چہارم اہلیۂ غلام رسول خاں بہادر شرف الامرا حال صاحب اولاد گردیدہ رحلت نمود. وممتاز الامرا بہادر درین زماں دولت نواب صاحب دام افضالہٗ، ازمرضی والدۂ ماجدہ وہمشیرۂ مکرمۂ خود خانہ داری. دیگر از یکے شرفائے اہل نوایت کہ بار سوم بجلوۂ ظہور آوردہ بودند، از صدمۂ تولد جاں بحق شدند. وبعد چندے پسر ہم رحلت کرد. واز زنان دیگر دو پسر، ودو دختر. پسر کلاں منصورالدولہ بہادر حافظ قرآن، وپسر خورد برادر علاتی ایشاں در زمان دولت نواب صاحب دام افضالہٗ ہر دو برادران مشرف بحج بیت اللہ الحرام وزیارت مدینۂ منورہ

شده، بخدمت پدر خود رسیده پسر کلاں بر کارخانهٔ پدر خود مامور و سرگرم است، و با دختر قدرت کریم خاں کتخدا شد۔ و دختر اول با ظہیر الدوله پسر کلاں نواب صاحب دام افضاله، منسوب شد۔ و دختر دویم ناکتخدا است، دختراں که از بطن حمید النساء بیگم معروف بوالده بیگم صاحبه اند، یکے سعید النساء بیگم صاحبه که مخاطب بنواب بیگم صاحبه، محل خاص جناب بندگان عالی نواب عظیم الدوله بہادر رحمت مآب اند، صاحب اولاد اند۔ دختر دویم برہانی بیگم صاحبه اہلیهٔ غلام حسین خاں بہادر سکندر جنگ، معروف به شاه اشرف الله، صاحب اولاد۔ و دختر سیوم منور النساء بیگم معروف به منو بیگم اہلیهٔ جاں عالم خاں، پسر کلاں محمد جان جہاں خاں مرحوم و از بطنش یک پسر عزیز الدوله طول عمرهٔ صاحب اولاد۔ و دختر چہارم سوکالی بیگم مرحومه اہلیهٔ وارث علی خاں بہادر حیدر جنگ ایشاں را سه پسر و یک دختر۔ پسر کلاں موسوم به غلام جیلانی خاں سہراب جنگ کتخدا گردیده رحلت یافت۔ و پسر دویم محمد محی الدین نام حیدر جنگ بہادر حال، و پسر سیوم محمد علاء الدین نام عبرت جنگ بہادر، و دختر اہلیهٔ تائید الدین اکبر پسر امیر الدوله بہادر مرحوم صاحب اولاد است، و کیفیت اولاد۔ اینها و اولاد قسم ثانی نواب شکوه الملک

نصیر الدوله دلیر جنگ بہادر و اولاد جان جہاں تہور جنگ، برادر خورد حقیقی شکوه الملک دلیر جنگ بہادر که بی بی شادی ایشاں لاولد، و اولاد دیگر است، بسبب چند در چند قید قلم نه نمود۔ و حاجی محمد ندیم الله مخاطب به سرفراز حسن خاں محتشم جنگ بہادر سلمه، که پسر نواب شکوه الملک نصیر الدوله بہادر از الله رکھی بیگم اند، از بی بی شادی شاں یک پسر عزیز الله خاں اشرف جنگ بہادر با دختر سرفراز علی خاں بہادر عم خود کتخدا شده، صاحب

اولاد اند۔ باقی اولاد و احفاد نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر جنت مکان از خلاصۃ الانساب کہ قدرت احمد بن حافظ عنایت احمد تالیف کردہ، اند معلوم خواہد شد۔

کیفیت اولاد شیخ عبد الوالی عالی رتبت برادر حقیقی حاجی مقدس شیخ محمد انور کہ فرزندان حضرت شیخ محمد منور رحمۃ اللہ علیہ و نیز بیان اولاد خیر الدین خاں کلاں ثانی و اولاد کریم النسأ بیگم معروف بہ چھوٹی بیگم مخاطب بہ حضرت بیگم صاحبہ قبلہ خواہر خورد حقیقی نواب امیر الہند والاجاہ محمد علی خاں بہادر جنت آرامگاہ کہ جدۂ ماجدۂ پدری ایں احقر اند مطابق تذکرۃ الانساب جستہ جستہ بہ تحریر آوردہ

شیخ عبد الوالی را از دختر شیخ عبد القادر بن شیخ نعم اللہ یک پسر شیخ خیر اللہ، برادر حقیقی اہلیۂ نواب صاحب قبلہ شہید و ثانی از دختر مولوی الہدی، دیک پسر محمد امان ذیک دختر بی بی اجیالی، و ثالث از دختر

قاضی محمد رضا، عرف قاضی جیون والدۂ پسر منیرالدین خاں بہادر و شیخ خیراللہ را از دختر مولوی الہدیٰ بی بی رابعہ را سہ پسر، و دو دختر، پسر کلان خیرالدین خاں حال۔ و پسر دویم عبدالحکیم خاں، پسر سویم غلام محمد خاں و دختر اول بی بی فاطمہ اہلیۂ بدالاسلام خاں و دختر دویم بی بی لرایتی، اہلیۂ علی محمد خاں بن شاہ عبدالنبی و خیرالدین خاں اول را از دختر شیخ محمد حیات ارزانی بی، دو پسر، عبدالسبحان خاں شہید و عبدالرحمن۔ و بعد رحلت بی بی مذکور با دختر شیخ محمد صالح بن قاضی عبدالواجد کتخدا شدند۔ از ایشاں سہ پسر و یک دختر۔ پسر کلاں شیخ غلام احمد و پسر میانہ افضل الدین محمد خاں و پسر خورد مولوی مصطفٰی علی خاں، و دختر رحمت بی بی اہلیۂ ولی اللہ خاں۔ و شیخ غلام احمد با دختر شیخ احمد خیرآبادی کتخدا شدند لہٰذا ایشاں دو پسر، و یک دختر یکے غلام محمد، و دویم قطب الدین احمد خاں۔ و دختر اہلیۂ برہان اللہ خاں بن احسان اللہ خاں۔ و غلام محمد تحصیل علم کردہ بملک شام رفتہ، سکونت ورزیدند۔ و قطب الدین احمد خاں را از بی بی عاصمہ دختر نفضل اللہ خاں چہار پسر و یک دختر، پسر اول قدرت محمد، پسر دویم قدرت رحیم خاں، مخاطب بہ فضل اللہ خاں، و سیوم قدرت کریم خاں، و چہارم قدرت حکیم۔ و قدرت محمد را از دختر مولوی عبدالحی مخاطب بہ ضیاء اللہ خاں ثانی یک پسر، مولوی قدرت معین الدین۔ و بعد رحلت بی بی مذکور با دختر شیخ احسن بن محمد حیات کتخدا شد۔ از ایشاں یک پسر حکیم قدرت نبی و قدرت معین الدین با دختر مصباح اللہ خاں، ملتزم جنگ بہادر کتخدائی اول گردید۔ آں بی بی لاولد انتقال کرد۔ بعد وے با دختر حافظ غنایت احمد بن حافظ محمد شرف الحق کتخدا شدہ،

از ایشان یک دختر۔ و حکیم قدرت نبی با دختر قاضی القضاۃ افضل العلماء ارتضیٰ علی خاں بہادر کتخدا شدہ، صاحب اولاد ست۔ و فضل اللہ خاں، معروف بہ قدرت رحیم با دختر قاضی القضاۃ مولوی مصطفیٰ علی خاں بہادر مرحوم کتخدا شد۔ از ایشاں سہ پسر۔ یکے محمد قدرت علیم خاں، و دویم مولوی قدرت حفیظ، و سیوم قدرت صفی۔ و قدرت علیم با دختر مولوی قطب الدین ابن مولوی عماد الدین کتخدا شدہ، صاحب اولاد است۔ و قدرت حفیظ با دختر قاضی القضاۃ ارتضیٰ علی خاں بہادر کتخدا شدہ صاحب اولاد است۔ و قدرت کریم خاں با دختر ظفر الدولہ رکن الدین خاں مرحوم کتخدا شدہ صاحب اولاد است۔ و قدرت حکیم خاں را از دختر حاجی حزب الحق بن حاجی ضیاء اللہ خاں دو پسر و یک دختر، پسر کلاں قدرت حسن، داماد حاجی کرم علی خاں مرحوم، و دوم قدرت حیدر، داماد حکیم قدرت نبی، و باقی احوال دختر مذکور و دختر قطب الدین احمد و افضل الدین محمد خاں وغیرہ وغیرہ مفصل در خلاصۃ الانساب تحریر است، از ملاحظہ اش ظاہر خواہد شد۔

(احوال مولوی مصطفیٰ علی خاں جد قاضی القضاۃ افضل العلما

مولوی ارتضیٰ علی خاں جستہ جستہ در تحریر می آید۔ مولوی مصطفیٰ علی خاں مرحوم بن خیر الدین خاں مرحوم را از دختر دویمی قاضی حکیم علی خاں بن قاضی محمد مبارک بن قاضی محمد دایم بن قاضی عبد الحی بن عبد الحلیم بن قاضی مبارک ثانی بن قاضی شہاب الدین بن قاضی علاؤ الدین بن قاضی حاتم بن قاضی بن کبیر بن خواجہ مبارک اولیا مرید و خلیفہ حضرت نظام الدین اولیا نبیسہ قاضی عبد الغنی بن قاضی محمد دائم دو پسر و دو دختر۔ پسر کلاں غلام مجتبیٰ مخاطب بہ مصطفیٰ علی خاں بہادر حال کہ در مدراس قاضی القضاۃ بودند۔ و

پسر دویم غلام سعید و دختر کلاں کیلن حاجی ضیاء اللہ خاں مرحوم۔ و دختر دویم کیلن زکی الدین محمد خاں مرحوم و مصطفٰی علی خاں بہادر حال را از دختر روشن محمد خاں بن حاجی ضیاء اللہ خاں سہ پسر، یکے مولوی ارتضیٰ علی خاں بہادر افضل العلما کہ بعد پدر در مدراس بر خدمت قاضی القضاۃ مامور اند۔ و دیم غلام جیلانی مخاطب با صطفٰی علی خاں و سیوم مظفر علی مخاطب بخیر الدین احمد خاں و دختر اہلیۂ قدرت رحیم خاں، و تفصیل اولاد و احفاد شیخ المشائخ مخدوم شاہ نصیر الدین بلگرامی و اولاد ریاض اللہ خاں حال تا زکی الدین خاں مرحوم پدر معظم الحق زکی الدین خاں ثانی کہ بر خدمت قضاءت کمپنی از کمپنی مامور اند، از خلاصۃ الانساب کہ قدرت احمد بن حافظ عنایت احمد گوپاموی تحریر نمودہ اند ظاہر خواہد شد۔ و عبد الحکیم خان شہید رحمۃ اللہ علیہ را از دختر غلام محمد قاضی زادہ گوپامو یک پسر، غلام پیر مخاطب بہ خیر الدین خاں بہادر ناظم جنگ۔ کہ جد امجد ایں عاصی اند، اولاً با ہمشیرۂ حقیقی نواب محفوظ خاں بہادر شہامت جنگ کتخدا شدہ۔ بعد رحلت وے از جناب کریم النساء بیگم معروف بحضرت بیگم ہمشیرۂ خورد حقیقی نواب والا جاہ جنت آرامگاہ کتخدائی دیگر شدند۔ از ایشاں یک دختر، و شش پسر۔ دختر جنگلی بیگم قریب سن شعور بہ نوزدہم ماہ شعبان سنہ ۱۲ ہجری رحلت کرد۔ و پسر کلاں عبد الہادی مخاطب بہ صمصام الدولہ محمد خیر الدین خاں بہادر صمصام جنگ با دختر کلاں خاص حضرت نواب صاحب جنت آرام گاہ منسوب، و صاحب اولاد شدہ بہ ہجدہم ماہ صفر سنہ ۱۲ ہجری رحلت کردند۔ و پسر دویم

عبدالحکیم خاں بہادر جلال الدولہ سردار جنگ ناکتخدا در حیدرآباد بچہارم
شعبان ۱۲ ھ ہجری رحلت یافت۔ و پسر سیوم عبدالقادر خاں مخاطب به
امیرالدولہ امیر جنگ بہادر در زمان دولت حضرت نواب صاحب جنت
آرامگاہ از یکے شرفائے قوم نوایت راحت النساء کتخدا شدند۔ و از ایشاں
سہ پسر و یک دختر۔ پسر اول رضا حسین خاں در طفولیت از امرا بیگم معروف
به امرو بی، دختر ناصر الدین احمد خاں مرحوم کتخدا شدہ، رحلت کرد۔ پسر دویم
تقی حسین خاں بہادر مخاطب به امیرالدولہ حال در حین پدر از رقیہ بیگم
دختر خورد بی بی اول اعتضادالدولہ حافظ محمد نصیر خاں مرحوم کتخدا شدہ،
صاحب اولاد است۔ پسر سیوم موسوم به محمد انصار اللہ کہ بعد تولد
ایشاں والدہ اش رحلت کرد۔ و حرمت النسأ بیگم والدۂ خان عالم خاں
بہادر این را پرورش کردند۔ و بعد رحلت پدر در زمان دولت نواب
صاحب دام افضالہ با دختر عبدالحی خاں نتھو میاں مرحوم کتخدا یافتہ،
صاحب اولاد شدہ، در مریدی کسے آمدہ بلباس و روبہ فقرا گذران
می کنند و دختر ممتاز بیگم در وقت پدر خود در زمان نواب صاحب رحمت مآب
از سیف الدولہ بہادر منسوب شدہ، لاولد بیوہ است۔ و سوائے اینہا
امیرالدولہ بہادر مرحوم را از عابدہ بیگم دختر میرزا علی بخت بہادر کہ در
زمان نواب صاحب رحمت مآب کتخدائی دوم شدہ بودند، یک دختر
و یک پسر۔ دختر عالیہ بیگم اہلیۂ دویم امتیاز الدولہ حیدر حسین خاں پسر
تائید الدین اکبر و از حرمہا دو پسر، و یک دختر۔ پسر کلاں قمرالدین خاں کہ
قبل از شادی ہائے بہادر موصوف متولد شدہ بود، در زمان نواب صاحب

قبلہ جنت آرامگاہ کتخدا و صاحب اولاد شدہ روبروے پدر خود رحلت کرد۔
و پسر دویم حیدر علی و دختر خواہر علاتی ایشان ناکتخدا، در علاقہ تائید الدین
اکبر است۔ و مہر النساء منکوحۂ خواہر خیر النساء منکوحۂ پدرم لاولد بوداست۔ و
امیر الدولہ مرحوم بہ بیست و نہم ماہ ذی حجہ سنہ ۱۲ ہجری رحلت نمودند۔
پسر چہارم عبد الوالی خاں مخاطب باعتصام الدولہ ہیبت جنگ از دختر
میانۂ خاص حضرت نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ کتخدا و صاحب اولاد
شدہ، بہ ہجدہم ماہ ربیع الاول سنہ ۱۲ ہجری رحلت کردند۔ و پسر دختر
میانۂ خاص غلام اسد اللہ مجد الدولہ بہادر را از زنان منکوحہ و متعیہ و حرم
اولاد یکہ شد اینکہ در زمان حضرت نواب صاحب عمدۃ الامرا بہادر
والدۂ مجد الدولہ بہادر دخترے از شرفا کہ غریب الدیار موسوم بہ ناز
بانو بود، پروریدہ از نام زبیدہ خانم معزز کردہ، در عقد پسر خود دادند۔ ازو
چہار پسر، و چہار دختر۔ دو دختر و دو پسر در طفلی رحلت کردند۔ و باقی پسر
کلاں محمد حسین الدین از حضور نواب صاحب رحمت مآب بخطاب
شہریار الملک محمد حسین الدین خاں بہادر مفتخر و با دختر رئیس الامرا بہادر
حسینی بیگم نام کہ از میخچہ (میمنہ) خانم بود منسوب، و صاحب اولاد شدند۔
و پسر دویم سراج الدین از حضور نواب صاحب معلے بخطاب ممتاز الدولہ
محمد سراج الدین خاں معزز و باگوری' موسوم بکیلن بیگم دختر خورد ناظر الدولہ
محمد حبیب اللہ خاں کہ از صفیہ خانم بود، منسوب، و صاحب اولاد گردیدہ
ہر دو برادراں با عیال در کربلائے معلی نزد رئیس الامرا بہادر بودند۔ دریں
وبا لدا از آفت طاعون در سنہ ۱۲ ہجری سوائے یک طفل خورد سال ممتاز الدولہ

کہ نزد غلام محمد خاں است، جاں بحق شدند۔ ودختران طاہر النسأ بیگم ومنیر النساء بیگم ایں ہردو کہ یک وقت باہم تولد شدہ بودند، ور زمان حضرت نواب صاحب رحمت مآب وقت جدۂ امجدۂ خود طاہر النسأ با قیام الدولہ ومنیر النساء با قمر الدولہ پسران سیف الدولہ بہادر مرحوم منسوب، وصاحب اولاد شدند۔ واہلیۂ قمر الدولہ رحلت کرد۔ ومنکوحۂ دیگر جانی بیگم دختر بکو میاں از طفولیت پرورش یافتہ، والدۂ مجد الدولہ در زندگی بی بی شاں مخفی ادائے رسوم نمودہ، در علاقہ پسر دادند۔ واز بیماری اقسام در یک سال لاولد رحلت کرد۔ وبعد چندے بی بی شادی ہم جاں بحق گردید۔ بعد رحلت ایشاں برضی والدۂ شریف خود نبیری وجیہ الدین احمد خاں مرحوم حسینی بیگم را در عقد خود آوردند۔ ازیشاں دو پسر، ودو دختر۔ پسر کلاں محمد ولی اللہ احمد وپسر خورد نبی اللہ احمد۔ ودختر کلاں عظیمہ بیگم ودختر خورد غنی النسأ بیگم کہ اینہا زیر سایۂ حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ بہمہ وجوہ نزد والدۂ خود بودہ، پرورش می یابند۔ وفیض النساء نامی را در عہد والدۂ خود بعقد آوردہ، از ہمہ منکوحات زیادہ محبت می داشتند۔ ازایشاں ہشت پسر، ودو دختر۔ پسر کلاں محمد نعمت اللہ کہ بعد رحلت مجد الدولہ حسام الملک حال در داماوی خود گرفتہ، با دختر منکوحۂ خود منسوب نمودہ، از حضور جناب نواب صاحب دام افضالہ بخطاب غلام اسد اللہ خاں بہادر سرفراز کنانیدند۔ واز صحبت وتربیت خسر خود بسیار لایق وصاحب اولاد است۔ وپسر دوم احمد اللہ کہ حال با دختر قوی جنگ کتخدا شدہ است۔ وسیوم غلام محمد باقر وچہارم غلام حسن موسیٰ رضا وپنجم غلام علی عبد العظیم وششم غلام محمد

مظہر و ہفتم غلام علی حسین رضا و ہشتم غلام محمد مہدی و دختر اول غالب النسا
بیگم کہ حال با پسر قوی جنگ بہادر کتخدا شدہ است۔ و دویم غفور النساء بیگم
ناکتخدا است۔ و از حلیم النساء متعیہ یک دختر و دو پسر۔ دختر رابعہ بیگم، عرف
امیر النساء بیگم را از طفولیت وقت جدہ و پدر او محمدی بیگم مرحومہ
محل عاجز عمۂ او در فرزندی خود گرفتہ پرورش نمودہ، با غلام احمد خاں
بہادر برادر علاتی این نیاز مند منسوب کردند۔ صاحب اولاد است۔
و پسر کلاں غلام حیدر و دویم غلام صفدر ناکتخدا اند۔ و از گل بانو حرم
یک پسر رحیم الدین کہ بعد تولد مادرش رحلت کرد۔ و حضرت نواب حسام الملک
بہادر بعد از انتقال والدۂ مجد الدولہ آں پسر را با خود داشتہ پرورش
می فرمودند۔ بعد چندے آں ہم رحلت کرد۔ و از خورشید بانو حرم دو دختر
یکے ساجدہ بیگم کہ با پسر قسم دویم حضرت نواب سیف الملک بہادر مرحوم
منسوب شدہ، لاولد و بیوہ شد۔ دختر دویم بخششی بیگم با محمد عنایت اللہ کہ پسر
عبد اللطیف خاں برادر خورد مستقیم جنگ نامی منسوب شدہ، صاحب
اولاد گردید۔ و دیگر پسر والا حسین از یک حرم و غلام ولی حسن از یک حرم
و غلام سعید محمد کہ چندے نزد سید مرتضیٰ حسینی پسر میر جلال الدین خاں
مرحوم پرورش یافتہ، بعد رحلت مجد الدولہ نزد مادر خود آمد۔ از یک حرم
و امین اللہ کہ نزد حسینی بیگم منکوحہ پرورش شدہ بود، بعد سن شعور بخانۂ برادر
کلاں آمدہ است، از یک حرم۔ و ساراں بیگم کہ ساجدہ بیگم خواہرش در فرزندی
خود پرورش می نماید، از یک حرم و محمد جعفر پسر کہ بعد رحلت پدر رحلت
کرد از یک حرم۔ باقی حرمہا لاولد در علاقہ ...... منجملہ معاش مجد الدولہ

مرحوم پرورش می یابند۔ و مقبوال النساأ بیگم دختر بی بی شادی مجد الدوله مرحوم اہلیۂ نصیب الدولہ محمدی میاں راجدۂ امجدہ ایشاں دختری طفل کہ از نجبا بود گرفتہ، موسوم بہ زینت النساء نمودہ دادہ بودند۔ ایشاں بآرزوئے بسیار در فرزندی خود پروریدہ و تربیت کردہ حال در ۱۲۵۲ھ ہجری از صفیح الدین بن محمد کمال الدین متبنٰی حکیم احمد خاں بہادر مرحوم وکیل صوبہ محمد پور منسوب کردند۔ و پسر پنجم محمد جان جہاں خاں بہادر سردار الدولہ را از رحمت النساأ بیگم و دختر احسان اللہ خاں در وقت والدۂ خود دو پسر، یکے جان عالم خاں بہادر و دیگر خاں عالم خاں بہادر سلمہ۔ و جان عالم خاں مرحوم را از منور بیگم دختر شکوہ الملک دلیر جنگ بہادر یک پسر عزیز الدولہ بعد چندے جان عالم خاں رحلت کردند۔ و پسر دویم خان عالم خاں بہادر را کہ در زمان نواب صاحب قبلہ رحمت مآب از صالح کتخدا شدند یک دختر و دو پسر۔ دختر موسوم بہ دلہن بیگم محل نواب صاحب عظیم جاہ بہادر دام افضالہ، و پسر کلان خیر الدین خاں شوہر کریم النساأ بیگم مرحومہ دختر رحمت النساأ بیگم۔ و پسر دویم جان جہاں خان ناکتخدا است۔ و سوائے اینہا اولاد یکہ بخان عالم خاں است در تحریر نیاوردم۔ و خان عالم خاں در جمیع علوم کامل، و در درس و تدریس قابل، و بہ خرقۂ مشائخی شب و روز در عبادت الٰہی مشغول۔ و پدر شاں بہ بست و چہارم محرم الحرام ۱۲ھ ہجری رحلت نمودند۔ و پسر ششم افتخار الدولہ حافظ محمد ناصر خاں بہادر صمصام جنگ با دختر خورد حضرت نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ کہ منسوب شدہ صاحب اولاد شدند۔ و بیانش بالا مذکور است۔ اما در اظہار اولاد

منکوحات وحرمہا می پردازد۔ منکوحۂ اول سکینہ بی دختر ولی محمد خاں مرحوم۔ منکوحۂ دویم خورشید النساء دختر آقا عبد العلی مچھلی بندری، و منکوحۂ سیوم فاطمہ خانم، و دختر دلیل خاں افغاں۔ بعد ایں منکوحۂ چہارم عزت النساء دختر متبنی شیخ احمد ساکن چنیاپٹن۔ و در زمان نواب صاحب رحمت مآب خیر النساء را ہم در عقد خود آوردند۔ و سوائے اینہا ۳ حرم سکینہ بی منکوحہ لاولد۔ واز خورشید النساء یک دختر، و یک پسر۔ دختر اہلیۂ غلام نبی خاں پسر ظہور اللہ خاں مرحوم بعد پدر از صدمۂ تولد رحلت کرد۔ و پسر محمد خیر الدین در چہل روز معہ مادر انتقال نمود۔ و فاطمہ خانم منکوحہ لاولد در وقت شوہر خود جاں بحق شد۔ و عزت النساء منکوحہ را پنج دختر۔ دختر کلاں جہاندار بیگم اہلیۂ غلام محمد موسیٰ خاں، برادر علاتی سیف الدولہ مرحوم صاحب اولاد است۔ دختر دویم افتخار النساء اہلیۂ قادر علی خاں خادو میاں برادر علاتی مراد علی خاں مرحوم، صاحب اولاد شدہ، رحلت کرد۔ و دختر سیوم زمانیہ بیگم اہلیۂ میر محمد فخر الدین خسرزادۂ اشرف الملک صاحب اولاد شدہ بیوہ گردید۔ دختر چہارم اشرف النساء و پنجم جہانیہ بیگم۔ اینہا بعد پدر اشرف النساء با غلام نبی خواہرزادۂ قادر علی خاں و جہانیہ بیگم با صلابت خاں نصیر الملک بہادر حال منسوب و صاحب اولاد اند۔ و خیر النساء منکوحہ لاولد و بیوہ است و منکوحۂ سرفراز خانم را یک پسر، و یک دختر۔ پسر غلام محمد خاں بہادر شوہر امیر بیگم خواہر علاتی غلام عباس علی سیف الملک خاں صاحب اولاد و دختر امۃ الرسول، المعروف بہ وزیرہ بیگم ناکتخدا است۔ و دیگر حرم گلاب کیور لاولد۔ و حرم سیوم روشن محفل لاولد، ایں سرود نزد

دختران عزت النساء بیگم منکوحہ می باشند۔ جناب افتخار الدولہ حافظ محمد ناصر خان بہادر بغزۂ جمادی الاول ۱۲۳۶ھ ہجری برحمت الٰہی پیوستند۔

کیفیت اولاد قسم ثانی بی بی خاص افتخار الدولہ بہادر مرحوم جستہ جستہ بہ تحریر می آرد

اعتضاد الدولہ بہادر مرحوم را اشرف بی منکوحہ لاولد۔ و بہ زن دیگر یک پسر عباس حسین نام، بمجرد تولدش بہادر مذکور درکنار اشرف بی منکوحہ دادہ پرورش کنانیدند۔ و بعد رحلت اعتضاد الدولہ ایں عاجز برقول و اقرار ایشاں تیقن ولایت نمودہ، حسب الوصیت اوشاں عباس حسین را پیش نظر داشتہ، خبرگیران او بود، اما از نارسائی طالعش معاشے از معاش بہادر مرحوم بنام او مقرر و جاری نشد۔ و قبل از چند سال اشرف بی از حضور نواب صاحب دام افضالہٗ رضائے روانگی محمد پور حاصل کردہ، دراں جا بہ یکے از دختر شرفائے آنجا کتخدا نمودہ آمد، صاحب اولاد شدہ است۔ و دیگر پنج حرم ۳ حرم لاولد رحلت کردند۔ و دو حرم یکے را دخترے بود رحلت کرد۔ و مادرش و دیگر حرم در قید حیات اند۔ و بایں نیاز کیش پنج حرم، دراں یکے در زمانِ نواب صاحب غفران مآب، و دیگرے در ریاست نواب صاحب رحمت مآب انتقال کردند۔ و حرم سیوم در علاقہ کنیزان محل بیگم مرحومہ پرورش می یابد۔ و حرم چہارم روشن معروف بہ خورشید لقا از بدوضعی او با خود نداشتہ، داخل کنیزان محل مذکور

معدوم۔ و پنجم متعین محل حال است۔ و ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ سلمہ را
سوائے اولادِ بی بی شادی از نصیب النساء منکوحہ یک پسر خیرات علی نام و سہ
دختر، دراں دور رحلت کردند۔ یک ناکتخدا است۔ و از صفیہ خانم دو دختر و
یک پسر۔ دختر شکور النساء بیگم اہلیۂ باقر حسین خاں پسر خاں جہان خاں
بہادر در زمان نواب صاحب غفراں مآب از آفت تولد رحلت کرد۔ و دختر
دویم معروف بکیلن بیگم اہلیۂ ممتاز الدولہ سراج الدین خاں، پسر مجد الدولہ
مرحوم صاحب اولاد شدہ، در کربلائے معلٰی از صدمۂ طاعون زن و مرد
و فرزنداں، جاں بحق شدند۔ و پسر اصغر حسین نام آں ہم بعد چندے
رحلت کرد۔ و از حرم دیگر، دو پسر، یکے اکبر حسین و دیگر فیروز علی در قید
حیات اند۔

آنچیکہ احوال ازواج و اولاد نوابان مغفور وغیرہ بسمع و فہم
ایں مولف آمدہ بود، بہ تحریرش پرداخت۔ آئندہ واللہ اعلم۔

خاتمہ در عرض حال مولف

الحمد للہ والمنہ ہزاراں ہزار شکر بدرگاہ قادر بے نیاز کہ ایں
نیاز کیش فرمان جناب بندگان حضرت نواب صاحب شفیق و نوازش
فرمائی مادام افضالہٗ و عنایتہٗ کہ حکم تحریر احوال ریاست جناب نواب
عمدۃ الامرا بہادر فرمودہ بودند، بفضلہ از اواخر دولت نواب والاجاہ
جنت آرام گاہ تا آخر دولت نواب عمدۃ الامرا بہادر، مفصل، واز ریاست
جناب نواب صاحب رحمت مآب تا حکومت نواب صاحب

دام افضالہٗ مجمل، و نسب نامۂ انوری وغیرہ چیزے از حافظۂ خود بعضے از انور نامہ، و تزک والاجاہی، و تذکرۃ الانساب وغیرہ داخل نمودہ، قید قلم نمود۔ شکراً للہ کہ ایں امر عظیم دریں حیات مستعار ازیں بندہ ضعیف بے مقدار حسن انصرام گرفت۔ عالم نواز سابق در زمان دولت نواب صاحب قبلہ جنت آرام گاہ حسب الحکم جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر میر اسمٰعیل خاں ابجدی، استاد صاحب زادگان خاص کتابے در نظم متضمن احوال ریاست نواب انورالدین خاں شہید و نواب والا جاہ محمد علی خاں تیار ساختہ مسمیٰ بانور نامہ نمودہ، بخدمت نواب عمدۃ الامرا بہادر گذرانیدند۔ بہادر معلّٰی بعد مطالعش تحسین و آفرین ارشاد فرمودند۔ بالفعل ایں کتاب را باخود نگاہ بدارند۔ بچہاردہم شوال المکرم موازنہ نواب صاحب قبلہ مقرر است۔ باید کہ شما وقت سہ پہر معہ ایں کتاب در دیوان خانہ کلاں حاضر باشند۔ من بحضور نواب صاحب عرض کردہ، یاد فرمائی خواہم کنانید۔ و شما بعد از موازنہ ایں کتاب نذر گذرانند۔ حسب الامر اسمٰعیل خاں در کلس محل حاضر حضور شدہ، بعد ادائے رسم موازنہ کتاب را بحضور نذر گذرانیدند۔ نواب والا جاہ بخوشحالی تمام و تبسم کناں نذر میر ابجدی را بدرجۂ اجابت رسانیدہ، اوراق اول و آخر ملاحظہ فرمودہ، بدست حشمت جنگ انورالدین محمد خاں بہادر دادہ حکم فرمودند کہ شما اکثر اشعار دوانین وغیرہ بوزن و ترکیب آں بخوبی خوانند۔ ازیں ہم در ہر مقدمہ چند بیت بخوانند۔ بعد خواندن، نواب صاحب مخاطب بنواب عمدۃ الامرا بہادر و مبارز جنگ و سالار جنگ شدہ فرمودند۔ میر اسمٰعیل خاں در تالیف انور نامہ محنت

بسیار نموده اند. می خواهم که در صلهٔ این یک خلعت محمودی از ملبوس خاص بایک دوشاله پوشانیده، درین میزان باکتاب از زر سفید وزن کرده سرفراز کنم. به علی دل خان که داروغهٔ ملبوس خانهٔ خاص بودند، حکم فرمودند. یک خلعت محمودی تیار بایک دوشاله طلبیده، بمیرا ابجد علی پوشانیده، باین کتاب در میزان از زر سفید وزن کنانیدند. علی دل خان حسب الحکم او بجا آوردند. و میرا ابجدی از خطاب بهادری هم سرفراز شدند. چونکه بسبب پیری وضعیفی که لاغری کمال بود که فی میزان خواهش میرا ابجدی سر بزمین مقصد نه نهاد. روز دویم صبحے بباغ کهنه که ثانی الحال محمد باغ مشهور است رفته، از نواب عمدة الامرا بهادر عرض نمودند که اگر باین پیر ضعیف کیفیت برآمت صله بر موازنه معلوم می شد، وقت باریابی حضور چنین سنگ سنگین در زیر جامه بسته حاضر می شد. تقاضهٔ وقت هم چنین بود. الله تعالیٰ جناب نواب صاحب ذات عالی را دیرگاه قائم دارد. آئنده بسیار امید ها است. و نواب عمدة الامرا بهادر بسیار خنده زده فرمودند. خاطر جمع دارند، بفضلهٔ تعالیٰ سه پهر بحضور نواب صاحب قبله این کیفیت عرض کرده یاد فرمائی می کنانم. شما بتقریر لطیف و ظریف کیفیت حوالهٔ صله بر میزان عرض کنند. آئنده قسمت شما.

در روز دویم میرا ابجدی حسب یاد فرمائی حضور حاضر حضور شده، همه کیفیت به لطافت بسیار عرض نمودند. نواب صاحب از عنایات خود باز زر سفید بمقدار یک وزن ایشان و یک پالکی سبز مع اسباب آن عنایت و بر شصت روپیه چهل و پنج روپیه اضافه فرموده، معزز فرمودند.

در زمان حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر جناب حسام الملک بہادر برائے یادگار زمانہ احوال دولت دریاست والاجاہی بہ تفصیل محلات وازواج واولاد وغیرہ اول ودویم قلم بند کردہ از منشی محمد برہان خاں ہانڈی ترتیب وتشیب وفراز عبارت باشا آرائی درست کنانیدہ مسمیٰ بتزک والاجاہی نمودند۔ آں کتاب بعد رحلت نواب عمدۃ الامرا بہادر باتمام رسید۔ اگر در حین نواب صاحب معلیٰ تیار می شد، البتہ بصلہء معقول سرفراز می گردند، اما جناب حضرت حسام الملک بہادر امید صلہ ایں برایام فراغت خود داشتہ تا حیات او را پرورش فرمودند۔

بفضل الٰہی دریں زمان دولت نواب صاحب ولی نعمت شفیقم جناب بندگان حضرت نواب صاحب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام عنایتہ، ازیں نیاز کیش حسب الحکم حضور پرنور کہ سوانحات ممتاز بحسن انصرام یافتہ، توقع صلہ آں از ذات فائض البرکات عالی آنست از قرضداری سبکدوش گردیدہ بنجات دارین حاصل کردہ، ومنصب ومراتب بمثل بزرگان خود ازیں در دولت عظیم معزز گشتہ، از آرام تمام در زیر سایۂ ہما پایۂ جناب بندگان حضرت نواب صاحب شفیق مادام عنایتہ، بخوشی وراحت با عز ومراتب پرورش یافتہ، باقی عمر خود را خواہم گذرانید۔ وہم التماس مولف بخدمت فہمیدگان وعقل رسایان آنست چوں دل انساں پُر از نسیان مبتلا چنانچہ تفصیل طعام خوردۂ شب بصبح فراموش آوردہ وقت اظہار از بسیار کم وبیش ظاہر می سازد، نظر براں کہ دیگر کیفیات زمان دور ودراز مفصلاً بیاد آمدن دشوار۔ بریں ہم اگر مزاج خود را از تفکرات خاطر جمع بیند، بفضلہ یقین است دراں وقت سرگذشت

سالہائے [illegible] بغور تمام باظہار می پردازد ۔ و نیز دراں ہم کم و بیش می آید۔ و دریں زمان ایں مولف از نامساعدت طالع و افکارات بے شمار از قرضداری وغیرہ پریشاں خاطر و ہم از باعث ضعف و پیری و ناتوانی مزاج کہ سرگذشت زمان سالہائے دراز مفصلاً بیاد آمدن دشوار ترین دشوار بود، فاما ایں نیازکیش دریں زمان از پاس فرمان برداری جناب نواب صاحب عالی منزلت ولی نعمتم دام عنایتہٗ آنچیکہ حالات زمان اواخر دولت حضرت جدم نواب صاحب قبلہ جنّت آرام گاہ و بیان بعضے بعضے حالات زمان صاحب زادگی حضرت خال کلانم نواب صاحب غفران مآب جستہ جستہ، و احوال زمانِ دولت شاں ہر قدر کہ بچشم خود دیدم، و بعضے حالات از زبانی بزرگان خود شنیدہ بودم، کہ دریں اوقات بیاد آمد، در تحریرش در آوردہ۔ سوائے آنہا چند حالات شوکت و شانِ دولت حضرت نواب قبلہ رحمت مآب و جناب نواب صاحب رضواں مآب تا رحلت آنہا و نیز کیفیت رسیدن وراثت ریاست ورثی بنواب غلام محمد غوث خاں بہادر امیرالہند والاجاہ خامس طوّل اللہ عمرہٗ و دولتہٗ از رائے مہر انجلائے عظیم ابن العظیم کہ امیر ابن الامیر جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام عنایتہٗ، و بعضے کیفیات دولت و بند و بست دربار شاں برائے عزت افزائی ایں مولف و زینت ایں کتاب سوانحات ممتاز بحیطۂ تحریر آوردہ۔ و ہم دریں کتاب کہ فہرست ازواج و اولاد و احفاد حضرت حاجی محمد انور مغفور و جناب شیخ عبد الوالی مرحوم و احوالات آں کہ ایں ہر دو بزرگوار نور دیدگان حضرت اعلیٰ شیخ محمد منور

رحمۃ اللہ علیہ جد مادری و پدری این مولف اند بموجب دریافت از کتب انساب مندرج کردہ، برائے روشن حضور نواب صاحب ولی نعمت شفیقم و ہم بنابر آگاہی اولاد ہر دو بزرگان معلےٰ الیہ۔ و در خاتمہ کتاب چند معروضات خود بہ تحریر آوردہ از عبارت کج مج بالنصرام رسانید۔

توقع دارم کہ از راہ لطف و مہر کسانیکہ این سوانحات را ملاحظہ نمایند، بپاس این حدیث نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم الانسان مرکّب من الخطاء والنسیان خطا نہ گیرند۔ و نیز عرض نیاز کیش بحضور جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام عنایۃ، آنست کہ جناب عالی پرورش و عزت بخشی و توجہات و مہر خداوندی را مبذول حال مردم محل مولف بیگم سیدہ مخاطب بہ نجم النساء بیگم معروف بہ عمدہ بیگم داشتہ، بعد من در ظل عاطفت عالی المعاش تقرری خود پرورش گردیدہ، از جمیع امور بدست اعدے گرفتار نشود، موجب سرفرازی و عنایات خداوندی است، و میر خورشید حسن موسوی نیز حسب الحکم عالی در ترتیب عبارت این سوانحات بجان کوشیدہ، در تحریرش متوجہ بود۔ تاریخ انصرام سوانحات ممتاز آنکہ:

نظم:-

شکر خدا از کرم خالق جہاں
وز لطفہائے بیحد پیغمبر زمن
از طالع رسا و رسائی طالعم
امر عظیم شد بسہل ترادائے من
پرسیدم از خرد چوں سن انصرام آں
گفتا ہزار و دو صد و پنجاہ بود سن
۱۲۵۰ ہجری

چوں ایں سوانحات از فضل واهب العطایا که در سن مرقوم الصدر تالیف گردید، اما بسبب چند در چند افکارات زمن بسیضه اش در تعویق آمده، بفضل الٰہی و بہ تصدق حضرت سرور عالم محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم، بتاریخ بست وہفتم ذی حجہ ۱۲۵۲ھ ہجری تیار شدہ اختتام یافت و میر خورشید حسن موسوی ہم ایک نسخہ دیگر علیحدہ از عبارت سنجیدہ آراستہ خلاصۂ ایں کتاب بامعروضات خود مسمّٰی بخلاصۂ سوانحات از امید سرفرازی برائے نذر جناب بندگان عالی نواب عظیم جاہ بہادر مدظلہ العالی تالیف نمودہ است، بہ نظر اشرف خواہد گذشت۔ مصرعہ:

گر قبول افتد زہے عز و شرف

کہ مولف خلاصۂ مذکور ازیں در دولت از معروضات خود سرفراز یابد و موجب سبکدوشی و عزت بخشی او شان است مصرعہ:

شاہاں چہ عجب گر بنوازند گدارا

تمت تمام شد

ہر کہ خواند دعا طمع دارم
زانکہ من بندۂ گنہگارم

نوشتہ بماند بخط غریب
کہ نصر من اللہ فتح قریب

ضمیمہ (۱)

(نوٹ) نقل عرضداشت مصنف بخدمت نواب عظیم جاہ بہادر
کہ بوقت اہدائے کتاب ہذا ارسال داشت۔

بفضلہ و رسولہ و آلہ والوصی المبرور بولد مبارک جناب حضرت امام علیہ الصلوٰۃ والسلام بتاریخ ماہ صفر المظفر در ۱۲۷۵ھ ہجری بوقت نہ گھنٹہ صبح کتاب سوانحات ممتاز با کاغذ زر فشاں خلاصۂ معروضات ایں نیاز کیش بنظر مبارک جناب بندگان نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام افضالہٗ گذشت۔ مضمون کاغذ زرفشاں اینکہ :-

بفضل کریم کارساز و طفیل حضرت سرور کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم بحضور فیض گنجور بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام ظلہٗ و عنایتہٗ عرض نیاز کیش محمد ناصر خورشید الملک آنکہ الحمد للہ و المنۃ ہزاراں ہزار شکر الٰہی بجا می آرد کہ ایں ذرۂ بیمقدار در عہد دولت و ریاست حاکم رحیم صفت، سکندر طالع، و عالی ہمت، بحسب فرمان ولی نعمتم دریں ایام پیرانہ سری و ضعف و افکارات گوناگوں، خدا نصیب اعدے نکند، از مساعدت طالع، سوانحات ممتاز بحسن انصرام رسیدہ از نظر کیمیا اثر جہاں پروری نعمتم گذشت۔ امید از کریم کارساز و بندہ نواز آن است جناب خداوند شفیقم را بر حال ایں ضعیف و نحیف مہربان داشتہ، چناں باید فرمود کہ عرض نیاز کیش در خاتمۂ سوانحات ممتاز مندرج است، بدرجۂ

اجابت مقرون گردیده ۔ مبذول بعسرت و افکارات خواہند فرمود۔ گویا در حق این ضعیف و نحیف دولتخواہ سرکار عظیم این عنایات ولی نعمت بہ از اکسیر اعظم و مفرح تقویت دل و دماغ متصور است، ازین عطیۂ عظمیٰ ایام مستعار خود در ظل عنایت و حمایت جناب نواب صاحب شفیق ولی نعمتم بخوشی و خرمی و بتازگی جسم بسر بردہ، بدعائے از دیاد عمر و دولت و جاہ حشمت مشغول و موظف خواہم ماند۔ ازین در دولت مردم از عسرت و افکار اقسام مبدل بعشرت شدند و می شوند۔ و این ذرۂ بیمقدار یکے از بہرکاہ سرکار و عزت و مرتبت یافتۂ حضور است، یقین بمراد دل خواہم رسید و در ہم چشمان معزز و مفتخر خواہم شد۔ او تعالیٰ ظل عالی بہ از ظل ہما و نظر عنایت حضور بہ از اکسیر و ہم جلیسی جناب را حکم پارس داراد۔

ابیات:۔ ہمیں کہ بپارس آشنا شد | فی الحال بصورت طلا شد

عمرت دراز باد کہ تا دورِ مشتری | ما از تو برخوریم تو از عمر برخوری

ضمیمہ (۲)

ٹریٹی یعنے عہدنامۂ مرقوم سی ویکم ماہِ جولائی سنہ ۱۸۰۱ء

عہد نامہ بر تقرر جانشینی صوبہ دار ملک آرکاٹ و تفویض امر تنظیم و تنسیق مہماتِ ممالک کرناٹک چہ ملکی و مالی و چہ لشکری بذمۂ کمپنی انگریز بہادر آنکہ ازانجا کہ قرار نامجات متعددہ کہ مابین کمپنی انگریز بہادر و روسائے پیشین ممالکِ کرناٹک صورتِ انضباط یافتہ، مقصود براں داشت کہ مطالب جانبین موکد و متحد گردد۔ و ازانجا کہ موافق مطالب معنویہ ایں رفاقت مضبوط کمپنی انگریز بہادر حسب عہد نامۂ مورخہ دوازدہم شہر جولائی سنہ ۱۷۹۲ء کہ با نواب والا جاہ مغفور اتمام پذیرفت۔ مبالغ خطیر کہ وصول آں ازروئے قرار نامۂ محررۂ سنہ ۱۷۸۷ء عیسوی تقرر یافتہ بود، ترک نمودند۔ و بہ لحاظ و شرائط اینکہ تزید ضمانت منافع و مطالبِ حکومتِ انگریز در ممالک کرناٹک استقامت پذیرد۔ و ازانجا کہ از تجارب متواتر باثبات پیوست کہ بذریعۂ عہودِ ہیچ یکے از قرار نامجات صدر مدعائے متعہدین حاصل نشد۔ و ازانجا کہ دریں زمان منصب صوبہ داری ملک آرکاٹ خالی گردیدہ است، نواب والا جاہ، امیرالامرا، مدارالملک، امیرالہند، عظیم الدّولہ انورالدین خاں بہادر شوکت جنگ، سپہ سالار بذریعۂ سرکار کمپنی انگریز بہادر در تصرف مدارج و اموال و اماکن آبا و اجدادِ خود کہ پیش ازیں روسائے ممالک کرناٹک بودہ اند، متمکن گشتند۔ و ازانجا کہ کمپنی معزز و نواب عظیم الدّولہ ممدوح صلاح دانستہ اند کہ دریں حین قراردادہائے دیگر بنا بر تدارک نقص و قصور کل عہدنامجات سابقہ و تاسیس لوازم ارتباط بر سبیل دوام مابین متعہدین بر بنائے خیانت

و امانت در زمان آینده بعمل آورده شود - لہذا عہد نامۂ مرقومۃ الذیل مابین جناب نواب معلے القاب نواب ارعدد کلیو صاحب بہادر باختیار کلی از طرف اشرف الاشراف مارکوس ولسلی، گورنر جنرل بہادر بجائے کمپنی انگریز بہادر از یکطرف، و نواب والا جاہ امیرالامرا، مدارالملک، امیرالہند، عظیم الدولہ، انورالدین خاں بہادر شوکت جنگ، سپہ سالار صوبہ دار ملک کرناٹک، بنام خود از طرف دیگر، بنا بر تقرر مقدمۂ جانشینی صوبہ داری ملک آرکاٹ و تفویض امر تنظیم و تنسیق مہمات ملک کرناٹک چہ مالی و ملکی و چہ لشکری بذمۂ کمپنی انگریز بہادر ہذاالایام متوثق و متہم گردید -

دفعۂ اول

نواب عظیم الدولہ بہادر بتصرف مناصب و مدارج و مراتب متعلقہ آنکہ باجداد خود اعنی روسائے پیشین ملک کرناٹک نسبت داشت، بتوسط ایں عہد نامہ متمکن گردیدند - و در باب تصرف نواب صاحب ممدوح دراں کفالت سرکار کمپنی بہادر بعمل آمدہ، چنانچہ نواب عظیم الدولہ موصوف بجا نشینی صوبہ داری ملک آرکاٹ تمکن ورزیدند :-

دفعۂ دوم - مراتب دفعات عہد نامہ جات کہ سابق مابین کمپنی انگریز بہادر و روسائے پیشین ملک کرناٹک موثق گردیدہ کہ فحاوی آں از استحکام بنیانِ رفاقت و توثق مخالصت و توحد مقاصد متعہدین علاقہ میداو، بوساطت ایں عہد نامہ مجدد و مؤکد گردانیدہ شد - چنانچہ دوستاں و مخالفاں یکطرف دوستاں و مخالفاں طرفین متصور خواہد شد -

دفعۂ سوم - کمپنی انگریز بہادر نگاہ داشت، و اخراجات افواج

بنا بر حراست ممالک کرناتک، و تحفظ ذات و حقوق و حقوق و املاک نواب والا جاہ امیرالامرا، مدار الملک، امیرالہند، عظیم الدولہ، انور الدین خان بہادر، شوکت جنگ، سپہ سالار صوبہ دار ملک کرناتک از روئے دفعۂ ہذا بذمۂ خود میکردند۔ و بہ لحاظ تجدید و تحبیۂ بنائے اصلیۂ رفاقتِ خاندانِ خود باقومِ انگریز بہادر، نواب عظیم الدولہ موصوف شرط و عہد می نمایند کہ بے اطلاع و استرضائے کمپنی انگریز بہادر در رفاقت یا مراسلات با ہیچ یکے از اہالئ ریاست چہ سمت ولایت و چہ سمت ہند آغاز نخواہند کرد۔

دفعۂ چہارم ۔ مشروط و معہود شدہ کہ امر کل تنظیم و تنسیق مہاتِ ملک کرناتک پائین گھاٹ و تمامی توابع و جمیع محصولات و مداخل آں مگر حصۂ محصولات مذکور کہ بنا بر مصارف و استظہار مدارج نواب عظیم الدولہ ممدوح مقرر خواہد گردید، دائماً و ابداً بقبضۂ اقتدار کمپنی انگریز بہادر بلا دخل غیرے مفوض گردد۔ چنانچہ کمپنی ممدوح بلغیر از ہیچ دخلے از طرفِ نواب موصوف مختاریت کلی بنا بر نصب و تعین عملہ و فعلہ بجہتِ تحصیل محصولات و تقرر محکمات برائے مقدمات عدالت خواہ از علایق دیوانی خواہ فوجداری خواہند داشت۔

دفعۂ پنجم مشروط و معہود است کہ حصۂ پنجم منجملہ عین وصول ملک کرناتک سالیانہ بنا بر اخراجات و تقویت احوال نواب ممدوح و اخراجات محل نواب امیرالامرا مرحوم مقرر کردہ شود۔ و ادائے آں از طرف کمپنی معز بہ قسط بندے دوازدہ ہزار ہون پہولی ماہوار بعمل آید۔ چنانچہ عین وصول مذکور بہر قدر کہ باشد و ہر حادثہ کہ رو دہد، قسط ماہواری

کم از دوازده ہزار ہون نخواہد بود۔ و وجہ ما بقی حصۂ پنجم ہرچہ باشد، در آخر ہر سال بانفصال محاسبات ایصال خواہد گردید۔ و نواب ممدوح حصۂ پنجم صدر حسب بنائے رفاقت طرفین صرف خواہد نمود۔

دفعۂ ششم۔ حصۂ پنجم محصولات مذکورہ دفعہ صدر بر وتیرۂ مرقوم الذیل محسوب و مشخص خواہد شد، یعنے تمامے اخراجات تحصیل محصولات و وجہ جاگیرات مرقومۂ دفعۂ نہم عہد نامہ مؤرخہ ۱۷۸۷ء عیسوی کہ کل آں دو لک و سیزدہ ہزار چہار صد بیست و یک ہون پہولی باشد۔ و نیز مبلغ شش لک و بست و یکہزار ہون پہولی کہ بنا بر ادائے اقراض نواب محمد علی خاں مرحوم مقرر گردیدہ۔ اولًا از جمیع محصولات کرناٹک وضع خواہد شد۔ و بعد وضع شُدہ بابت مذکور حصۂ پنجم عین وصول مابقی کہ پیشکشات پالیگاراں بتعداد مبلغ دو لک و شصت و چہار ہزار ہفت صد و چہار ہون پہولی بیست فلم و بیست و شش کاس حسب مندرجۂ عہد نامہ ۱۷۹۳ء عیسوی دراں داخل بود، بنا بر سرانجام مصارف و رعایت مدارج نواب ممدوح تقرر خواہد یافت۔

دفعۂ ہفتم۔ آزانجا کہ چند اقراض دفتری از طرف نواب والا جاہ مرحوم بہ قرضخواہاں متفرقہ واجب الادا بود، و ازانجا کہ بوساطت دفعۂ چہارم عہد نامہ مورخۂ ۱۷۹۳ء عیسوی مشروط گردید، کہ حسب عہود مولفۂ مابین کمپنی معز و نواب موصوف باکفالت پارلیمنٹ انگلستان مبلغ شش لک بیست و یکہزار و یکصد و پنج ہون پہولی تا بے باقیٔ اقراض مذکورہ بنا بر سبیل وجہ آں مقرر نمودہ شد۔ لہٰذا کمپنی ممدوح ایصال شش لک بیست و یکہزار و یکصد و پنج ہون پہولی مذکور را منجملہ محصولات کرناٹک

سال بسال تا بے باقی اقراض صدر بذمۂ خود میگیرند۔

دفعۂ ہشتم ۔ آزانجا کہ اقراض چند از طرف خاندان نواب ممدوح کمپنی معز واجب الادا است، و نظر بریںکہ ایں عہدنامہ بہ انتظام مہماتِ مابین کمپنی معز و خاندانِ نواب معز مشتمل گردد، بین المتعہدین چناں لازم انگاشتہ شد کہ اقراض مرقومہ الصدر الفصال پذیرد۔ لہذا نواب ممدوح بر واجب الادائے قرض موسومۂ کیوای لون کہ وجہ آں مع سود مبلغ سیزدہ لک بیست وچہار ہزار و سی صد چہل و دو ہون شش فلم چہل و ہفت کاس باشد، اعتراف می نمایند۔ و نواب ممدوح نیز صریحًا باعتراف واجب الادائے مقدار قرض دفترے کہ سابق بریں از طرف کمپنی بقرض خواہاں نواب والاجاہ مرحوم ادا شدہ بود، و تعداد آں در فرد ملحقہ مرقوم گشتہ می پردازند، و ازانجاکہ سوائے اقراض صدر اقراض دیگر ہست کہ بسببِ عدم فیصلہ بنا بر حکم و انفصال آں بہ نواب گورنر جنرل بنگالہ رجوع شدہ بود، و تا حال اقراض قسم آخر حسبِ مدعائے مذکور منفصل نگردیدہ، نواب ممدوح قرار می نمایند کہ ہرگاہ انفصالِ صدر بعمل آید۔ آنچہ باقیات از اقراضِ قسم آخر بمقتضائے فیصلۂ صدر بکمپنی معز واجب الادا گردد۔ اعتراف بر واجبیت آں خواہد نمود، لیکن مدعائے ایں دفعہ ہشتم نیست کہ در حصۂ پنجم کہ بنا بر نواب مقرر شدہ، چیزی تخفیف او دہد۔ بلکہ بالعکس ایں معنی بین المتعہدین معہود گشتہ، کہ ہیچ دقیقہ از محصولات بلغیر از سنہ بابت مذکورہ دفعۂ ششم بہ ہیچ علتے پیش از تشخیص حصۂ پنجم وضع نخواہد شد۔

دفعۂ نہم ۔ کمپنی انگریز بہادر قرار می نمایند کہ احوالات حالیہ محل وقبایل نواب والاجاہ مرحوم و عیال و قبایل نواب عمدۃ الامرا مرحوم و ہم احوال کارپردازان خاص متعلقہ ریاستے نواب عمدۃ الامرا مرحوم دریافت نمودہ، اخراجات کہ وجہ آں منجملہ

محصولات کرناٹک منہا خواہد شد، بنا بر معیشت معقولہ بر ہر فرقہ صدر بذمۂ خود میگیرند۔ و مراتبِ اخراجات مذکور از طرف کمپنی انگریز بہادر باطلاع نواب ممدوح بخوبیکہ واجب و مناسب بود، تقسیم خواہد یافت۔

دفعۂ دہم ۔ نواب عظیم الدولہ ممدوح بہرجا و ہر زماں موافق جاہ و مراتب خود بطوریکہ مستوجب رفیق قوم انگریز بہادر باشد، معزز و مکرم خواہد شد، و بنا بر حفاظت ذات و مسکن شریف نواب ممدوح مردم تعینات از افواج کمپنی انگریز بہادر مقرر خواہد گردید۔

دفعۂ یازدہم ۔ از انجاکہ امر حراست کل ممالک کرناٹک بخلاف دشمنان سمت غیر و بندوبست دورونی بذمۂ حکومت انگریز بہادر مفوض گشتہ، نواب ممدوح قرار می نمایند، کہ بے استرضائے حکومت انگریز ہیچ مردم مسلح نگاہداشت و مامور نخواہد گردد۔ ولیکن ارباب حکومت ممدوح تعداد مردم سپاہ کہ بنواب بنا بر پاس مراتب و جاہ لازم نمایند، باتفاق نواب معز مقرر خواہند ساخت۔ و نواب موصوف ہر قدر مردم سپاہ کہ حسب ایں دفعہ نوکر خواہند داشت، خرج آنہا تعلق بنواب موصوف خواہند گرفت۔

دفعۂ دوازدہم ۔ بر طبق مضامین ایں قرار نامۂ کمپنی انگریز بہادر بتاریخ سی و یکم جولائی ۱۸۰۱ء بتقدیم امر تنظیم و تنسیق جہات ممالک کرناٹک چہ مالی و ملکی و چہ لشکری آغاز خواہد کرد۔ چنانچہ نواب موصوف بنا بر تحویل تعلقات ملک مذکور باشخاص کہ جہت معاملت آں از طرف کمپنی معز متعین شوند، بعملہ و فعلہ ملک مذکور تاکید خود صادر خواہد نمود۔ و باید کہ بمجرد وصول تاکید عملہ و فعلہ مذکور بتفویض تمامی دفاتر و محاسبات و کواغذ متعلقہ کچہری و محالات خودہا باشخاص کمپنی معز پرداز ند۔

ضمیمہ (۳) شجرۂ انساب والاجاہی

فاروق اعظمؓ

شیخ عبداللہ

شیخ ناصرالدین

شیخ ابراھیم

شیخ اسحٰق

شیخ ابوالفتح الواعظ الاکبر

شیخ عبداللہ الواعظ الاصغر

شیخ مسعود

محمد سبحان

شیخ فخرالدین محمود

سلطان شہاب الدین احمد

شیخ یوسف

شیخ محمد احمد

قاضی شیخ شعیب

قاضی فخرالدین

شیخ علی

شیخ علاءالدین

قاضی شیخ ابراہیم

شیخ عبداللہ

شیخ مخدوم عبدالقادر قنوجی

شیخ مخدوم عبدالحی

شیخ نعم اللہ

↓

شیخ محمد منور

شیخ عبد الوالی
شیخ محمد خیر اللہ
عبد الحکیم خاں بہادر
محمد خیر الدین خاں بہادر
ناظم جنگ اکبر
حافظ محمد ناصر خاں
افتخار الدولہ صمصام جنگ بہادر
غلام علی محمد خورشید الملک محمد ناصر خاں
افتخار الدولہ بہادر
نصیب الدولہ بہادر افتخار الملک

نواب شکوہ الملک ناصر الدولہ
بہادر نصرت جنگ
شکوہ الملک ناصر الدولہ
دلیر جنگ بہادر
محمد نعم اللہ خاں
شرف الامرا بہادر
شرف الامرا انور الدولہ بہادر

حاجی محمد انور

محمد جان جہاں سراج الدولہ
انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ
۱۷۴۹ - ۱۷۴۴ء

محمد علی خاں بہادر امیر الہند
نواب والاجاہ اول (۱۷۹۵-۱۷۴۹ء)

امیر الامرا بہادر

عظیم الدولہ بہادر
نواب والاجاہ سوم
(۱۸۱۹-۱۸۰۹ء)

عمدۃ الامرا بہادر نواب والاجاہ دوم
(۱۸۰۱ - ۱۷۹۵ء)

تاج الامرا بہادر
(وفات ۱۸۰۱ء)

عظیم جاہ سراج الامرا
بہادر نائب نواب
(۱۸۴۳ - ۱۸۲۵ء)

امیر آرکاٹ
(۱۸۷۴ - ۱۸۷۰ء)

اعظم جاہ بہادر
نواب والاجاہ چہارم
(۱۸۲۵ - ۱۸۱۹ء)

غلام محمد غوث خاں بہادر
نواب والاجاہ پنجم

CORRIGENDA

Read:—

(1)	صاحب الدولہ	after	بخطاب	(P. 4)
(2)	میانہ	for	میایہ	(P. 4)
(3)	زبان	for	ربان	(P. 5)
(4)	بفحوائے	for	بفہوائے	(P. 6)
(5)	من الخطاء	for	مع الخطاء	(P. 6)
(6)	مغربی	for	معزّلی	(P. 15)
(7)	النسو (اُن سو)	for	آنسو	(P. 25)
(8)	گیدخر	for	کیدبےخر	(P. 26)
(9)	ابتر	for	ان پر	(P. 26)
(10)	دل	after	چل اے دیکھہ ... in چل	(P. 34)
(11)	گلزار	for	گلذار	(P. 110)
(12)	انساب	for	انصاب	(P. 257)

Khilath.

—a robe of dignity which was presented by the Kings and the Nawwabs to their Officers for meritori ous service.

Lachchah.

—an ornament worn in the neck.

Mahadowl.

—a kind of large Palki.

Maikat.

—fettered in chains.

Mandilah.

—a towel.

Manja.

—a ceremoney of turmeric.

Manjahkhanah.

—bridegroom's apartment.

Mirathiyan.

—professional female singers.

Muhammadpur.

—also called Dar-alnur (the place of light) a name for Arcot.

Nalki.

—a palanquin-its frame was five feet long by four, its sides were richly carved, inside was a chair with pillows—was carried by eight men.

Nath.

—an ornament worn in the nose.

Natharnagar.

—Trichinopoly.

Palayagar.

—fundal chiefs of the South.

Polimadawaram.

—Polimadawaram.

Sanchaq.

—the Hina ceremony when wedding garments and ornaments are interchanged the day before the marriage.

Sar Paich

—an ornament worn in front of the turban.

Sukhsawan.

—a palanquin of the better sort—was highly ornamented with cushions and curtains. It is a combination of two Hindi words—"Sukh" and "Sawan"

Tourah.

—a tray of dishes.

Important places and things

Alghoza.

—a kind of flute.

Ardbegi.

—One who presents petitions.

Ataliq.

—a private tutor.

Bagh-i-Khanah.

—also known as Amir Bagh-within its premises is now situated the Spencer's Hotel, Mount Road, Madras.

Baha - Kunt.

—a kind of game which was popular in those days.

Bahal.

—she camel.

Bandar.

—archer.

Bandi.

—a kind of ornament.

Bara-dari.

—a summer house.

Bechoba.

—lit. - without wood (pole), a tent without a pole.

Bhuh'i.

—a palki-bearer.

Chand-Sisphul.

—an ornament worn by women on head.

Charat.

—Chariot.

Chattakar.

—an Anglo - Indian.

Chowkata.

—Carriage drawn by four horses.

Chowkidar.

—a watchman.

Dhup.

—A long sword.

Dushalah.

—a pair of shawls.

Farangi Gunta.

—St. Thomas Mount.

Hajjulal.

—an affectionate expression.

Hashth Banglah.

—same as the Marine Villa at the South end of the cooum river.

Hun.

—a gold coin, also called pagoda-worth about six shillings.

Kalas Mahal.

—In A.D. 1767, Nawwab Muhammad 'Ali acquired houses in the Chepauk and added to them a Vacant spot of sandy ground. On this spot the Chepauk palace was created, probably in A.D. 1768. It consisted of two blocks. The Southern block was known as Kalas Mahal, and the Northern as Humayun Mahal. A wall was built round the whole area which extended from the cooum to pycrofts' Road. The Chepauk buildings were occupied by the Government of Madras in A.D. 1855.

Kalghi.

—a gem-studded crest fixed in the turban.

Kailan.

—daughter-in-law.

Kaman darwazah.

—here is referred to the Kaman street which is in the Triplicane High Road.

Kaninaha.

—dowry.

Karampak.

—kodambakam.

Khansaman.

—steward.

Moulana Ala-aldin.

—son of Moulvi Anwar.alhaqq and son-in.law of Moulana Bhr-alulum—was the Principal of Madrasa-i-Kalan—after his father-in-law's death—died A.H. 1242 = A. D. 1826—lies buried by the side of his father-in-law.

Muhammad Mahfus Khan Bahaddur.

—was the Subaidar of Trichinopoly, appointed by Nawwab Anwar.aldin Bahaddur.

Najib Khan.

—he had been a friend and companion of the Walajahi family since the time of Anwar-aldin Khan—was consulted generally in all matters of interest, by the Nawwab.

Nami.

—his full name was Nawwab Ghulam Iz-aldin Khan Mustaqium Jang Bahaddur—he has left behind several books, such as, Maikhan-i-Kaifiat, Baharistan-i'ishq cte.

Qadi Badr-aldowlah.

—full name Qadi-almulk, Qadi-al-Islam Moulvi Muhammad Sibghat-Allah—was a great lover of Urdu. His Urdu book Fawaid-i-Badriyya was very popular in the Carnatic—was born A. H. 1211 = A. D. 1735—died A. H. 1280 = A. D. 1862.

Qadi Irtida Ali Khan Safawi.

—was his Takhallus was Khushnud born A. H. 1198-A. D. 1783-was the son of the great Qadi, Ahmad Mujtaba Khushdil-died A.H. 1270 = A.D. 1853-Khushmid has left many books in Arabic and persian.

Qadir Nawaz Khan.

—superintended the general and internal departments of Nawwab walajah II-was honoured with the title of Bahram jang Bahaddur.

Rai Reddi Rao.

—served as the Sarishtadar of Nawwab walajah II.-was charged in a forgery case.

Rais-alumara.

—son of Nawwab Sultan-alnisa Begam-his marriage took place in A.H. 1210.

Shaikh Muhammad Sawi.

—was a great learned man of his time-Came to Madras from Bijapur-died A.H. 1165 = A.D. 1751-his bomb is still in Mylapore. He was highly respected both by Hindus and Muslims.

Smith Captain.

—was an adviser to Nawwab Wala-jah I.

Taqi Ali Khan Bahaddur.

—was entrusted with the military affairs of umdat-alumara Bahaddur-was the jagirdar of wandwasi.

Tuzuk-i-Walajahi.

—a notable book of history, written by Munshi Burban Khan Handi-died A.H. 1240 = A.D. 1824, but according to Tazkirah-i-'Azam, the date of his death is A. H. 1236. The book can serve as an important source of the history of South India in general and that of the Carnatic in particular.

Webb-Josiah.

—was at first a writer at Fort St. George, Madras, but gradually rose to high position. He was one of the members of the Commission appointed to settle the question of succession to the Munad of the Carnatic. The other member was Mr. Close.

EXPLANATORY NOTES.

Important Persons.

Abd-alhadi Khair-aldin Khan.

—husband of Sultan-alnisa' Begam, the eldest daughter of Nawwab Muhammad Ali Khan; she was also known as Buddi Begum.

Abd-al wahhab Khan Bahaddur.

—was the Ta'alluq'dar of Nellore.

Barret Thomas.

—was a trusted friend of Walajah 11. (For full notes see Preface)

Buddu Shahid.

—a Venerated Shaikh who lies buried in George Town, Madras. Even to-day, his 'urs. is celebrated with great pomp.

Fizal Doctor.

—may be identified with Dr. Fitzgerald who was one of the trusted friends of Walajah II and that of Nawwab Taj-alumara Bahaddur.

General Harris.

—the Provisional Governor of Madras; held that office till August, 1798; was the Commander-in-Chief of Madras.

Hakim Ahmad Allah Khan.

—came from Delhi to Madras during the reign of Nawwab Walajah 1—died in A. H. 1217 and lies buried in the veranda of an old Mosque, built by Aurangzaib 'Alamgir, which is situated at Mylapore, Madras. There was a tablet on his grave according to which the date of his death is A. H. 1216. This date seems to be correct, as he was near the death-bed of Nawwab umdat-alumara Walajah II when he died A. H. 1216.

Lord Clive—Edward.

—born A. D. 1754. On Lord Hobarts' Call, he was appointed as the Governor of Madras, A. D. 1798—played a notable part in the history of the carnatic.

MacNeil.

—was incharge of the army which gaurded the Chepauk Palace soon after the death of Walajah II.

Mir'Alam

—represented the Nizam's Government at Calcutta in A. D. 1786—died A. D. 1808.

Mir Ismail Khan Abjadi.

—a reputed scholar of his time; the author of a number of Persian books. His Anwar-Namah, a versified history of Anwar-aldin Khan, has been published by the University of Madras. He died A. H. 1203 = A. D. 1788—is buried in Mylapore, Madras.

Mir Khurshid Hasan Musawi.

—the grandson of Mir Asad-Allah Khan Bahaddur—was a great Persian Scholar—assisted the author of Swanihat-i-Mumtaz in compiling this book.

Mirza Ali Bakht Azfari.

—was a member of the royal family of Delhi—came to Madras A. H. 1212 = A. D. 1797—was a great scholar of Persian, Urdu and Turkish—his works Waqi-at-e-Azfari and Diwan-i-Azfari have been published—died A. H. 1234 = A. D. 1818.

Moulana Abd-alAli-Bahr-alulum.

—was a great scholar of high repute—a man of profound knowledge and vast Learning—was honoured with the Title of Malik-alulama. was the Principal of Madrasa-i-Kalan, a post which he held till his death A. H. 1225 = A. D. 1810—lies buried in the compound of Walajah Mosque, Madras,

at the time of betrothel, wedding, presents to the bride and bridegroom, receptions to the princes and high dignitaries, feasts, the daily engagements and hobbies of the Nawwabs. A vivid description of numerous excursions, trips, picnics to gardens and hills and visits to shrines and tombs, is spread over in serveral pages of the book. The passages containing description of Mina bazar and the visit of the royal family to the Governor-bagh and Farangi–Guntah are very interesting accounts to read. Thus the whole book is important not only as a valuable source of political history of the Nawwabs of the Carnatic, but also because it describes in detail the social life of the period to which it relates.

Besides the topics mentioned above, the following descriptions may be of some interest to the readers :—The illness and the death of Nawwab Muhammad 'Ali Walajah 1; the coronation of Nawwab 'Undat-al'umra Bahadur Walajah II; the author's suffering from the attack of small pox, the receipts of letters from the English King and Nawwab Asif jah Bahadur; the meeting of the Nawwab with General Harris; the illness of Nawwab umdat–alumara, the entry of the English army into the Nawwab's garden; the demise of Nawwab 'Undat-alumara; the Coronation of 'Azim-aldowlah Bahadur; his administration; the succession of Azim Jah Bahaddur and Nawwab Ghouth Khan Bahaddur. and the arrival of the princes of Timur family in Madras;

From a purely literary point of view, it can be said, that the style of the present book is not very good. Sometimes, the combination of Hindi and Persian words and the construction of sentences are very peculiar. At times the author uses colloquial language. But generally speaking, the language is charming and the book is very interesting to read. The mode of writing is generally good. Sometimes, the scribe seems to have written the text in a careless hand-writing, thus committing numerous spelling and other mistakes, which have been, as far as possible, corrected[1] in the present text. The manuscript is slightly injured, a few words could not, therefore, be deciphered.

HABEEB KHAN SAROOSH OMARI.

Foot Note :—(1) Inspite of careful reading of the proof, a few mistakes have crept in the text. A corrigenda has, therefore, been added which may be seen at the end of the book.

darwazah (PP. 194—196). Once she even expressed her regret and surprize that her brother had forgotten his promise. (P.181). From the text of the book, it is not clear as to what had transpired between the Nawwab and this sister regarding the question of succession to the throne of the Carnatic. But whatever the real fact, these passages are very interesting to read.

Equally interesting is the part played by one Mr. Barret of Portuguese extraction, who was a very wise and clever fortune-seeker of his time. In one of their reports dated 15th July, 1801, Messrs. Webb and Close, who were appointed by the Company as Commissioners to negotiate with the Late Nawwab 'Umdat–alumara's heir and his advisers, to ascertain the terms according to which the accession of Taj-alumara, the heir, should be allowed, describe this man in the following words :—" But the most important department of his Highness's Government, the administration of the revenues of the Carnatic, had been entrusted to the charge of Mr. Barret. As that branch of the Nabob's Government affected more particulary than any other the rights and interests of the Company, we judge it to be proper to explain to your Lordship, that Mr. Barret is of the lowest tribe native Portuguese, equally destitude of education, manners, and knowledge." But from this book, Mr. Barret appears to be a fine gentleman of good manners, a sincere sympathiser of the Nawwab and a loyal and faithful servant of the royal family. Nawwab Umdat-al umara was all praise for him and had full confidence in his efficiency as a good and faithful administrator of the carnatic. He had even honoured him with the titles of Colonel and Bahadur. Mr. Barret along with Najib Khan, Taqi Ali Khan, Qadir Nawaz Khan, Salarjang Bahaddur, Bahramjang Bahaddur, Mubarizjang Bahaddur are some of the most important personages of the Carnatic who exercised profound influence over the administrative as well as the social affairs of the Carnatic Nawwabs. But among them. Mr. Barret was undoubtedly the dominant figure. This might have been one of the real causes for the development of strained relations between Nawwab 'undat-alumara and the East India Company.

The present work is important again in that it contains accounts in detail regarding a number of social functions, such as marriages, processions, birthday celebrations, parties, ceremonies

a sum of about 12 Lakhs of Rupees annually for the purpose. A deed to this effect was signed between the Company and the creditors of the Nawwab.

'Umdat-alumara Bahaddur was strictly a religious man. He observed five times prayers punctually. Whatever quantity of gold he prepared in his alchemy house, he distributed it among the poor and the needy through his servant Muhammad Masum. When we read this book, the first impression we get, is, that the Nawwab was a Shia. He strictly observed the sanctity of the month of Muharram, but this has been a common practice even among the sunni Muslims. On his death bed, he openly confessed, in the presence of Moulana Muhammad 'Ali, that he never deviated from sunnism, the faith of his forefathers (PP. 200).

Besides, the book also describes in a vivid manner the cordial relations which existed between the Nawwabs and the members of the royal family. It is interesting to note that how Nawwab Umdat-alumara's relationship with his sister, Nawwab Sultan-alnisa was at first very cordial but in his last days, it became unpleasant.

Sultan-alnisa,' Known as Budhi Begam, was the third senior daughter of Nawwab Muhammad 'Ali Walajah 1 by Nawwab Khadijah Begam. (The first two daughters of the Walajah 1 died while young). She was married to 'Abd-al hadi, a nephew of the Walajah 1. Her brother, Nawwab, 'Umdat-al' Umara Walajah II had great respect for her and consulted her in all important matters relating to his administration and family affairs. From a close study of some of the incidents mentioned in the book, we come to the conclusion that she was the power behind the curtain. She believed that the Nawwab had promised her that he would nominate Ra' is-alumara Bahaddur her son, as his successor to the throne of the Carnatic. But when she knew that her brother had written a will in his own handwriting, nominating his own son, Taj-alumara Bahaddur, as his successor to the masnad of the Carnatic, she got angry to such an extent that, on the death of the Nawwab, she even refused to allow his Coffin to be taken through the Kaman

father got for him the title of 'Umdat-alumara from the Emperor of Delhi. 'Umdat-alumara was a good scholar of Persian and a good poet of Urdu too. A collection of his Urdu poems is available in the small library maintained by the Late Dr. 'Abd-alhaqq of Madras. His Takhallus was Mumtaz, A specimen of his Persian writings appear on PP. 117-118 in the form of an invitation Card (Shuqqah) which was written by him on the occasion of the marriage of his son, Taj-alumara Bahaddur. From a close study of the book, it is clear, that the Nawwab, was not, as some people think, a weak and timid ruler. He was on the other hand, a bold, shrewd and amiable person, gentle and considerate towards his relatives and associates. He was never prepared to concede even an inch of territory, acquired by his fore-fathers, to the East India Company in return for the amount of the Qist he had to pay to it. He insisted that this unreasonable demand was against the spirit of the agreement made with Lord Cornwallis in A. D. 1792. Even Sir John Shore, the Governor-General, was compelled to condemn the demand as repugnant to the treaty of A.D. 1792. He was not bound to intimate to Lord Hobart, the Governor of Madras, the news of the death of his father and that of the celebrations of his own Coronation. He was very sympathetic towards Tippu Sultan of Mysore. He felt very sad at the news of Tippu's death, though he never expressed his grief in the presence of General Harris.

Despite his good qualities, the Nawwab was, however extravagant like his father.(1) He and his father had incurred an enormous amount of debts, both to the Company and private creditors. When 'Umdat-al' umara died in A. D. 1801, his successor was compelled to give over his entire Kingdom to the Company; and in return, the English Government undertook to arrange for the liquidation of the Carnatic debts and to set aside

---

Foot Note:—(1) According to Macartneys' estimate, Muhammad 'Ali's Public debt was 30 lakhs of pagodas and his private liabilities 70 lakhs of pagodas. On the annexation of the Carnatic (A. D. 1801) private claims were preferred to the amount of nearly thirty and a half million of pounds sterling for debts incurred by the Nawwabs since Macartney reported. Out of these, 28 millions were found out to be false and fradulent, as a result of the investigation made by the Commission which was appointed for the purpose (See P. 213, History of the City of Madras.)

Carnatic affairs. He wrote on May 28, A.D. 1801, to Lord Clive, the Governor of Madras, to proceed with it. 'Umdat-alumara was then on his death-bed, and expired on July 15. It was found that he had appointed his son, 'Ali-Husain Taj-alumara, Bahaddur, as his successor. He was told that in view of the discovery of the traitorous correspondence with Tippu-Sultan of Mysore, which, according to them, endangered the security of the Company, the only terms on which his succession could be recognised, would be his relinquishment of the administration, and acceptance of an allowance from the revenues of the country. Taqi 'Ali Khan Bahaddur. Najib Khan Bahaddur and Qadir Nawaz Khan Bahaddur, whom Nawwab 'Umdat-alumara Bahadur had appointed to look after the interest of his son, refuted the charges levelled against the Nawwabs and insisted that according to the authentic will of the Nawwab, his son was the rightful heir to the throne (see P. 208) Messrs. Webb and Close, the negotiators, rejected their claim. In a separate interview, Taj-al Umara was persuaded to accept the terms as dictated by them. Even his request for the modification of the terms was rejected. Application was made to 'Azim-aldowlah, son of the late Nawwab's brother, Amir-al'umara Bahaddur, who accepted the terms offered without hesitation. A fifth of the net revenues of the Carnatic was assigned for his support, and the entire administration of the province was assumed by the Government of Madras. On 31st July, A.D. 1801, a treaty (1) was executed between Lord Clive, the Governor of Madras and Nawwab Azim-aldowlah, copies of which were sent to the Governor-General-in Council and the Court of Directors for confirmation.

By far the most important figure of this book is Nawwab 'Undat-alumra Bahaddur Walajah 11. The period of his reign though comparatively short, is important for the events that took place in the political and social life of the royal family of the Carnatic. He was the eldest son Muhammad 'Ali Nawwab Walajah 1, by his first wife Khadijah Begam, born in A. H. 1161=A. D. 1747. Nawwab Anwar-aldin Khan, his grand-

FootNote:—(1) A rare true Persian copy of this treaty was recently acquired by the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, which appears at the end of this book as (Zamimah No. 2.)

wife, he married Abidah Begam, the grand-daughter of Sayyid Muhammad Sahib Bijapuri. The Nawwab honoured her with the title of Najm-alnisa', Begam (a seal of this wife dated A.H. 1245, appears on folio 183 of the manuscript) In A.H. 1212 the author had a severe astack of small pox which caused much anxiety to the Nawwab and his relatives, but later he recovered from the disease (PP. 98-103). He was still alive in A.H. 1254, but the exact date of his death is not known.

In his preface, the author states that in A.H. 1249, beginning of Rajjab=November, A.D. 1833, while living in Madras, he paid homage to Nawwab 'Azimjah Bahaddur, who requested him to write the history of his grand-father, Nawwab 'Umdat-alumara Bahaddur. as the poet Abjadi had composed the history of Anwar-aldin Khan in his famous Anwar Namah. He set to work in Rajjab, A.H. 1249=November, A.D. 1833'. finished it in A.H. 1252=A.D. 1837 (See his concluding chapter). and presented it along with his petition to Nawwab 'Azimjah in the month of suffar, A.H. 1254. (Appendix, Damimah No. 1).

With the fall of Sringapatam and the destruction of Tippu Sultan's power in A.D. 1799. both the Carnatic and the Tanjore Kingdoms were annexed in A.D. 1801 by the East India Company, an event which entirely changed the fate of the South in general and that of the Carnatic in particular. In A.D. 1855 the Nawwabship of the Carnatic was abolished. This was the the most remarkable political event of the period which had an immediate bearing on the fortunes of Madras.

The political problem of succession to the Masnad of the the Carnatic, as well as the strained relations developed between the British administrators and the Nawwabs of the Carnatic, as a result of the alleged discovery of hostile correspondence, which the Nawwab Muhammad 'Ali and his, son 'Umdat-alumara had with Tippu Sultan of Mysore, with a view to endanger the security and the interests of the Company, are some of the subjects which can be read in this book with interest. The British adminstrators of the Company, suspected that Nawwab 'Umdat-alumara, as well as his father, were not at heart well disposed towards the English. Lord Wellesley did not hesitate to make the alleged correspondence the basis of a final settlement of the

Walajah III (A.D. 1801-1819), Azamjah Bahaddur Nawwab Walajah IV (A.D. 1819-1825), son of Azim-aldowlah Bahaddur, the succession of Ghulam Ghouth Khan Bahaddur Nawwab Walahjah V (A.D. 1825-1855), Azimjah Siraj-alumara Bahaddur who acted as Nawwab-Regent for his minor nephew, Ghulam Ghouth Khan Bahaddur from A. D. 1825-1843 and as Amir-i-Arcot from A.D. 1870-1874. A considerable portion of the book contains also full geneologies of Walajahi, Nasir-aldowlai, and Khair-aldin Khanis', dynasties.

The book is divided into four Gulzars, each of which contains four Guldastahs, and each Guldastah is sub-divided into a number of Rangs. The first Gulzar comprises the years A. H. 1209 and 1210, that is, the last year of Muhammad ' Ali Khans' reign, his illness and death, the 29th of Rabi'-alawwal, A.H. 1210=A. D. 1795, October 13, and Umdat-alumaras' accession to the throne; the second, A.H. 1211-1212, the receipt of a letter from the King of England, the construction of Fatah Chowki; the third A.H. 1213 and 1214, the excursions to Mina Bazar, Vineyard, the interview with General Harris, and the receipt of a letter from Nawwab Asifjah Nizam-aldowlah Bahaddur.; and the fourth, A.H. 1215 and 1216 an account of the reign of 'Umdat-alumara Bhadur his illness, his will, his relations with Nawwab Sultan-alnisa' Begam, the entry of the English army in his garden, the meeting of the Governor of Madras with Taj-alumara, son of 'Umdat-alumara and the accession of 'Azim-aldowlah, the regency of Nawwab Ghouth Khan and the arrival in Madras of the royal members of the Timuriah dynasty and a detailed geneology of the descenents of Nawwab Anwar-aldin Khan.

The author of this book is Muhammad Khair-aldin Hasan Ghulam damin, son of Iftikhar-aldowlah Hafiz Muhammad Nasir Khan Bahaddur Samsamjang and a grandson of Nawwab Muhammaud Ali Walajah I. He was born in A.H. 1194=A.D. 1780, received the title of Sahib-aldowlah Jaladatjang in A.H. 1210=A.D. 1795, that of Khurshid- almulk in A.H. 1231=A.D. 1816, and soon after the death of his father in A.H. 1236=A.D. 1820. that of Iftikhar-aldowlah Muhammad Nasir Khan Bahaddur Samsamjang. After the death of Kaniz Zahra, his first

PREFACE.

The present edition of Swanihat-i-Mumtaz is based on an important old Persian manuscript available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It bears on its first folio an inscription which reads thus :—

"غلام آل محمد خیرالدین حسن صاحب الدوله
غلام ضامن خورشید الملک افتخار الدوله بهادر
۱۲۳۱
محمد کریم خان محمد ناصر خان صمصام جنگ
فدوی
محمد اکبر شاه بهادر بادشاه غازی"

A similar manuscript, copied in A. H. 1266=A. D. 1850, is noticed by Ethe, in his Catalogue of Persian Manuscripts Vol. I, P. 197, wherein he observes :—

" No other copy of this rare work is known "

Though the date of the transcription of the present manuscript is not known, yet from the mode of writing and the condition of the paper, it can be inferred that it might have been written during the life time of the author.

The historical importance of Swanihat-i-Mumtaz lies in the fact that it contains a descriptive account of a turbulent period in the history of South India when the most important controversial personages in the Walajahi family ruled over the Carnatic. Though the work does not deal exclusively with the political events of the period, yet it contains numerous political incidents which are very interesting to read and at the same time useful to the research students.

The book gives a detailed history of the reign of Ghulam Husain 'Umdat-al' Umara Bahaddur Nawwab Walajah, who ruled over the Carnatic from the beginning of Rabi-althani A.H. 1210=A.D. 1795, October, to the month of Rabi'-alawwal, A.H. 1216=A.D. 1801, July, with a description of the last days of his father, Muhammad 'Ali-Nawwab Walajah' (A.D. 1749–1795), the son of Anwar-aldin Khan (A. D. 1744–1749), a summary of events that took place under the reigns of 'Umdat-alumaras' successors his nephew, Azim-aldoulah Bahaddur Nawwab

number of manuscripts published by this Library in this series is as follows.

Tamil	...	21
Sanskrit	...	18
Telugu	...	7
Malayalam	...	9
Kannada	...	7
Marathi	...	2
Persian	...	3

All the manuscripts in this series are edited by the Curator of this library with the help of the staff in different languages except the Stotrarnavam that was edited by the Curator himself.

This work is based on a single paper manuscript described under D. No. 535 available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It contains 441 pages with 12 lines on a page and is written in Persian script.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by collating them with other copies. The editors have, however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in the foot-notes except in the case of a few books in which the correct readings have been given in the foot-note or incorporated in the text itself in square brackets.

The Government of India and the Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee and the Editorial Committee who spared no pains in selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proofs.

It is hoped that the Government of India will be continuing their financial grant to this library year after year for undertaking the printing of other manuscripts.

MADRAS,
21st February 1961.

T. CHANDRASEKHARAN.
Curator.
Govt. Oriental Manuscripts Library.

The Government of India will be contributing 50% of the cost for the printing of the above works, which has to be completed by the end of March, 1961. With the exception of Brahmasiddhi in Sanskrit and the Catalogue of the Marathi manuscripts, the other works may be printed before the end ofthe financial year. Except the catalogues and Stotrarnava in Sanskrit, all the other works have been edited by outside scholars and hence they have been issued under the Madras Governmsnt Oriental Series as numbers 166 to 177. Stotrarnavam in Sanskrit is edited by the Curator himself under the Madras Government Oriental Manuscripts Series as number 70.

The Government of Madras have constituted an Expert Committee for each South Indian language in which there are manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, for the purpose of selectiug rare and important manuscripts for publication in the Madras Government Oriental Series. Till now the following number of manuscripts have been published in different languages.

Tamil	...	34
Sanskrit	...	23
Telugu	...	20
Malayalam	...	20
Kannada	...	14
Persian	...	8
Arabic	...	1

Under the same series the number of works published from the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore is as follows.

Tamil	...	12
Sanskrit	...	10
Telugu	...	5
Marathi	...	6

The Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar, has published under this series three Tamil works.

An Editorial Committee has been formed under the orders of the Director of Public Instruction, Madras, for selecting manuscripts in different South Indian Languages for publication in the Madras Govt. Oriental Manuscripts Series. The

of Madras in G.O. No. 81859 E6/59-15 Education dated 5th January, 1960 sanctioned the publication of the following seven manuscripts.

1. Tanippadarrirattu.
2. Keraladesa Varalaru.
3. Kattabomman Varalaru.
4. Kalambakakkottu.
5. Uttara Ramayana Natakam.
6. Yapparumkalam.
7. Palamolittirattu.

Of these, the last one was dropped as it was found to contain a large number of colloquial terms. The printing of the other six manuscripts has been completed in the Madras Government Oriental Manuscripts Series as numbers 55,56,67, 68.69 and 66.

During the year 1960-61 the Government of Madras have sanctioned in Memorandum No. 47522-E6/60-9 Education dated 30-12-60 the publication of the following manuscripts.

TAMIL

1. Sivapuranatottiramanjari.
2. Tiruvoymoli-Ittupravesa Sangraham.
3. Vetalakkathai.
4. Homer's Iliad.
5. Saptarishi Nadi—Kanya Lagnam.
6. Kunrakkudi Kumaran Peril Kirtanaikal.
7. Divyaprabanda Akaradi.

PERSIAN

8. Tarikh-e-Hafeezullakhan.
9. Bahar-e-Azamjahi.
10. Sawanihat-i-Mumtaz.

SANSKRIT.

11. Nyayaratna Dipavali.
12. Nyayasara.
13. Stotrarnavam.
14. Brahmasiddhi.

CATALOGUES.

15. Triennial Catalogue of Tamil Mss Vol. 12.
16. do. do. do. 13.
17. Descriptive Catalogue of Marathi Mss. Vol. 3.

INTRODUCTION.

The public are perhaps aware of the fact that the Government of Madras have launched upon a scheme of publication of rare manuscripts treasured in two premier institutions of this State, namely, the Madras Government Oriental Manuscripts Library, Madras, and the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore. Financial help has also been extended to Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar, Madras, for similar purpose. Though the publication of rare manuscripts was started as early as 1909 by this library, only 12 works were taken up for publication till 1942. Of these, the printing of three works has not yet been completed.

Only in the year 1949-50 a regular scheme for the publication of manuscripts was prepared and accepted by the Government of Madras under the MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES. This scheme included the manuscripts in all the South Indian Languages in which there are manuscripts in the library. Till now 158 manuscripts in different languages have been printed. Of these, 35 manuscripts are from Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, and three from Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar. In addition, from 4 manuscripts, 3 from this library and one from Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar, are in the press.

All the manuscripts under the Madras Government Oriental Series were edited by various scholars drawn from different learned institutions. The publication of manuscripts under the Madras Government Oriental Manuscripts Series was resumed in the year 1950-51. All the manuscripts published under this series before 1942 were in Sanskrit. But since 1950-51 the manuscripts in other languages also were included. These are edited by the Curator with the assistance of the Pandits in respective languages. Till now 60 works have been printed including 51 works since 1951.

The Government of India also have decided upon a programme of printing rare and useful manuscripts in the different languages of India. For this purpose the Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs have come forward with grants-in-aid for some of the manuscripts libraries maintained by the State Governments and also for certain reputed private libraries. In the year 1959-60 the Government

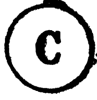
Printed by the Madina Electric Litho Press
Madras-5.

SAWANIHAT-E-MUMTAZ

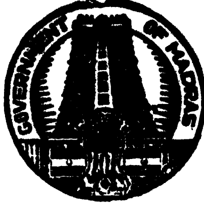
EDITED
BY
MOULVI HABEEB KHAN SOROASH-OMARI, M.A., B.T.,
Lecturer in Arabic and Persian,
Government Arts College, Madras.

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS LIBRARY,
MADRAS.
1961

Price Rs. 13-50

GOVERNMENT OF MADRAS

MADRAS

GOVERNMENT ORIENTAL SERIES

Published under the authority

of

The Government of Madras

GENERAL EDITOR:
Sri T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T.,
Curator, Government Oriental Manuscripts Library,
MADRAS-5

No. CLXXVII

سوانحاتِ ممتاز